

OBSAH / CONTENTS / INHALT

Editoriál/Editorial

- HEČKOVÁ, Janka: Niekoľko slov k výročiu 355

Štúdie a články/Articles/Studien

- MITÁŠ, Vladimír – FURMÁNEK, Václav: Periodizačné
a synchronizačné systémy pre štúdium doby popolnicových
polí na Slovensku 358
- PRCHLÍK, Ivan: Iulianus a římští mučedníci, aneb jak i historicky
absurdní legenda vzdoruje definitívnumu usvědčení
z ahistoricity: tři historicko-filologické sondy 378
- FONT, Márta: Between East and West. Translation as a Means of
Cross-cultural Communication. Examples from Central and
Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Period 405
- IVANIČ, Peter: Cestná sieť a mýtne stanice na Požitaví v období
stredoveku 419
- POLÁKOVÁ, Miroslava: Židé v Uherském Brodě a konečné
řešení židovské otázky v období Protektorátu na moravsko-
-slovenském pomezí 431
- VRBATA, Aleš: Psycho-history: Historical Re-membering as
Archetypal Imagining 458
- KRIŽKOVÁ, Zdena: Pamäťová inštitúcia múzea ako prostriedok
formovania vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu 482

Materiály/Materials/Materialien

- TANDLICH, Tomáš: Privilégia pre oppidum Hronský Beňadik
z rokov 1680 a 1714 490
- POBOCHA, Patrycja: The Cemetery of Tarnobrzeg Lusatian
Culture in Korytnica 5/3, in the Southeast of Poland 504

Rozhlády/Horizons/Horizonte

- TOBOLKA, Marek: Paulus Hector Mair (cca 1517-1579) 525
- CHMELO, Ladislav: Prehľad vývoja názorov na možnosti
identifikácie sociálnej diferenciácie a stratifikácie v archeológii
so zameraním na obdobie mladšieho praveku 531
- PRELOVSKÁ, Daniela: Niekoľko poznámok ku kultúrno-
-výchovnej činnosti slovenských múzeí v prvej polovici 70-tych
rokov 20. storočia 545

Diskusia/Discussion/Diskussion

- PAVLIKÁNOVÁ, Martina: Neformálne formálne o vzdelávaní
v múzeu a galérii 554

Recenzie/Review/Kritik

- RUMAN, Ladislav. Vznik, budovanie a charakter Červenej armády
/1917 – 1945/ (fakty, udalosti, predstavitelia a dokumenty)
(Denis Svetlák) 561

Kronika/Chronicle/Chronik 564

**Publikačná etika časopisu Studia Historica Nitriensia / Publication
Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal / Veröffentlichung
Ethik des Zeitschriften Studia Historica Nitriensia** 575

**Pokyny pre autorov/
Instructions for the authors/Hinweise für Autoren** 580

EDITORIÁL/ EDITORIAL

NIEKOĽKO SLOV K VÝROČIU

Janka HEČKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra história
Hodžova 1
949 01 Nitra
jheckova@ukf.sk

V roku 1993 sa začali písť dejiny projektu *Studia historica Nitriensia*, pôvodne zborníka, od roku 2012 časopisu. Jeho jubilejný 20. ročník je dobrým dôvodom na rekapituláciu a trošku spomínania, a to ani nie tak pre tú dvadsiatku, ako skôr zo snahy isté veci zaznamenať, kým ich máme v živej pamäti.

Osudy SHN sú úzko prepletené s históriou pracoviska, na ktorom myšlienka projektu vznikla. Jeho počiatky sú späté so zakladateľským obdobím novodobej Katedry história (1991) po revitalizácii výučby história na bývalej Pedagogickej fakulte v Nitre v roku 1990. Kolektív združený okolo doc. PhDr. Ladislava Rumana, CSc., vtedajšieho vedúceho katedry, s elánom typickým pre nové začiatky a nádeje s tým spojené, viedol do života viacero zmien, ktoré ovplyvňili nielen vlastné pracovisko, ale celú ustanovizeň. K nim patrí úzka spolupráca s Archeologickým ústavom SAV v Nitre, ktorá čoskoro prerástla do počiatku výučby archeológie v Nitre. V čase prvých kontaktov sa zrodila aj spoločná publikácia *Archeológia - história - geografia* (Nitra 1991, vytlačilo Reprografické stredisko AÚ SAV v Nitre ako svoju 72 publikáciu), ktorej editormi boli Janka Hečková za AÚ SAV (vtedy vedecká tajomníčka ústavu) a Eduard Nižňanský za PF Nitra. V časti História boli publikované štúdie vtedajších pracovníkov katedry Gabriela Vitéza, Idy Zubáčkej, Eduarda Nižňanského, Ladislava Rumana a Ladislava Suška. Spomínam tento počin z dôvodu, že bol pravekým predkom projektu SHN, pri ktorom sme si vyskúšali editorské ambície.

Prvé číslo SHN vyšlo v r. 1993 s hlavičkou Vysoká škola pedagogická Nitra, Fakulta humanitných vied. O obálke sme viedli vášnivé diskusie, nakoniec sme sa zhodli na siluete Nitrianskeho hradu na sýtomodrom podklade. Motív hradu ostal zachovaný dlhý čas, farba podkladu sa menila sprvu podľa toho, aký odtieň modrej sa podarilo namiešať v tlačiarni, neskôr sme modrú vymenili za iné farby. Dušou a motorom projektu bol od začiatku Eduard Nižňanský, v prvom

číslu bola jeho pozícia označená ako vedecký redaktor, od ďalších čísel bol už editorom. Okrem štúdií domácich autorov je v jednotke publikovaný aj príspevok profesora Otta Bardonga (neskôr poslanca Európskeho parlamentu), jednak ako výraz spolupráce katedry s Inštitútom pre európske štúdiá Vysokej školy pedagogickej v Karlsruhe, no najmä ako symbol snahy redakcie ponúknut' publikačné možnosti aj externým autorom. Významný posun v tomto smere nastal od tretieho čísla (Nitra 1995), v ktorom je viacero príspevkov renomovaných historikov odprezentovaných na medzinárodnej konferencii *Politické systémy v dejinách európskych štátov* (8. 11. 1994). I vďaka tomu sa SHN dostali do povedomia širšej odbornej verejnosti a stali sa výmenným artiklom (pravidelne ich posielame 10 zahraničným a 15 domácom pracoviskám). Tretie číslo už vyšlo pod záštitou Katedry histórie a archeológie ako recenzovaný zborník s redakčnou radosťou vedenou Jankou Hečkovou. Postupne (od štvrtého čísla, Nitra 1995) sa utvárala vnútorná štruktúra zborníka (štúdie, dokumenty, diskusia, eseje, recenzie, správy, autori) a objavili sa aj autorské stálice. Medzi obľúbenými menujem skvelého esejistu a tvorca recenzii Ľudovítu Marciho.

SHN boli nielen zrkadlom vedeckých a odborných aktivít, ale odrážali aj inštitucionálny vývoj. Piate číslo (Nitra 1996) už vyšlo pod hlavičkou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, šieste (Nitra 1997) pod záštitou dvoch už samostatných katedier – Katedry história a Katedry archeológie, v siedmom čísle (Nitra 1998) sa v hlavičke objavuje Filozofická fakulta UKF v Nitre. Vznik samostatných katedier sa prejavil aj vo vnútornej štruktúre: štúdie sú rozdelené na archeologicke a historické.

Novú tvár dal SHN Egon Wiedermann, editor od roku 2003. Ročníky sú od jedenásteho čísla označené arabskými číslicami (SHN 11, Nitra 2003), zmenila sa grafika, v hlavičke pribudla Katedra muzeológie a vo vnútornej štruktúre muzeologické štúdie.

Nie vždy sa podarilo dodržať každoročné vydanie zborníka, medzery vo vydávaní boli kompenzované zvýšeným počtom strán, napríklad zborník SHN VIII (Nitra 2000) má úctyhodných 390 strán, SHN 15 (Nitra 2010) vyšiel po dvojročnej odmlke so zatial rekordným počtom 425 strán (súčasný jubilejný ročník tento rekord určite prekoná, vedľ len jeho prvé číslo má 351 strán).

Po pätnástich ročníkoch dozrel čas na prehodnotenie dovtedajšej koncepcie SHN. Aj pod vplyvom vonkajšieho prostredia zaraďujúceho publikácie v zborníkoch do nižších kategórií vedeckej a odbornej spisby sme sa rozhodli nastúpiť cestu transformácie SHN na časopis. Zmeny s tým súvisiace boli zásadné. SHN 16 (Nitra 2012) je súčasťou dvojčísla, nasledujúce ročníky už rešpektujú periodicitu dvoch čísel za rok. Bola vytvorená medzinárodná redakčná rada (od 17. ročníka označovaná ako vedecká rada časopisu), jej predsedom sa stal Peter Chrustina (od 2. čísla 19. ročníka ho na poste vystriedala Janka Hečková). Novinkou je rozšírený redakčný kruh pozostávajúci z pracovníkov katedier participujúcich na vydávaní časopisu. Inšpirátorom týchto premien boli odborní pracovníci Katedry histórie Miroslav Palárik a Alena Mikulášová, ktorí sa stali tiež výkonnými redaktormi, prevezmúc tak na seba bremeno zodpovednosti za ďalší osud projektu. Zmenila sa aj tvár časopisu: siluetu Nitrianskeho hradu vystriedali koláže

z dobových fotografií, pre každé číslo iné. Na zmenu charakteru SHN upozorňuje aj ISSN a EV číslo MK SR v záhlaví a tiráži. Vnútorná štruktúra bola upravená na kategórie metodológia, štúdie a články, materiály, rozhlády, recenzie, anotácie, kronika, a to bez členenia na odbory. Príspevky sú anonymne recenzované, každý dvojicou odborníkov.

Na ceste za uznaním sa zásluhou výkonných redaktorov podarilo časopis dosať do viacerých databáz: Central and Eastern European Online Library (ceeol) od októbra 2013, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH) od apríla 2014, Humanities – Sozial und Kulturgeschichte (H-Soz-u-Kult) od apríla 2014, EBSCOhost od mája 2014, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus) od 16. 11. 2015. Aj vďaka tomu sa rozšíril zoznam kolegov zo Slovenska i zahraničia, ktorí majú záujem v našom časopise publikovať. Teší nás, že štúdie v ňom uverejnené sú recenzované a citované odborníkmi z rôznych inštitúcií, vrátane zahraničných.

Napriek všetkým konštatovaným premenám si niektoré pre nás tradičné poznávacie znamenia ponechávame: nadálej publikujeme príspevky z viacerých príbuzných odborov (história – archeológia – muzeológia), nevymedzujeme sa tematicky ani chronologicky, a to bez ohľadu na to, že nás to znevýhodňuje v očiach niektorých databázových agentúr a s radosťou dávame priestor príspevkom nielen uznávaných odborníkov, ale aj začínajúcich mladých autorov.

Pred 23 rokmi sa začala písat história projektu SHN. Súc svedkyňa i aktérka tohto procesu záverom konštatujem, že sa z jeho úspechu môžeme tešiť len vďaka nadšeniu, tvorivosti a obetavosti konkrétnych ľudí, ktorí mu venovali a venujú svoj čas a talent. Prajme si veľa skvelých príspevkov a spokojných čitateľov!

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

PERIODIZAČNÉ A SYNCHRONIZAČNÉ SYSTÉMY PRE ŠTÚDIUM DOBY POPOLNICOVÝCH POLÍ NA SLOVENSKU

Vladimír MITÁŠ – Václav FURMÁNEK

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
Akademická 2
949 21 Nitra
vl.mitás@gmail.com, nraufurm@savba.sk

MITÁŠ, Vladimír – Václav FURMÁNEK. **Systems of Periodization and Synchronisation Used to Study the Urnfield Period in Slovakia.** The authors offer review of systems of periodization and synchronisation dealing with issues of the Urnfield Period in Slovakia. They refer to the general principles on which chronological and synchronisation models are based, but also on their creation and use. The elements of current periodization of the Bronze Age have been evolved in Europe since the late 19th and the early 20th centuries (O. A. Montelius, P. Reinecke), and these systems were further developed. Specifically, the authors deal with more than twenty systems of periodization and synchronisation, which are gradually discussed and then introduced schematically. These systems were developed by Slovak researchers (M. Novotná, V. Furmanek, S. Demeterová and others) during the 20th and the early 21st centuries. In modified form, these systems are being used to study the Urnfield Period up to the present day.

Kľúčové slová: Slovensko; doba popolnicových polí; chronológia; periodizácia; synchronizácia;

Keywords: Slovakia, Urnfield Period, Chronology, Periodization, Synchronisation;

V súčasnosti existuje nielen na Slovensku, ale aj v susedných krajinách veľké množstvo rôznych periodizačných systémov, ktoré súce užahčujú, ale zároveň komplikujú komunikáciu medzi jednotlivými bádateľmi. Je tomu tak aj v oblasti riešenia problematiky popolnicových polí¹.

Jednou z dominantných entít každého historického výskumu je fenomén času. Otázkom chronológie, periodizácie a synchronizácie doby bronzovej sa v celej Európe venovala veľká a nepochybne aj zaslúžená pozornosť. Vo všetkých obdobiah praveku sa rozlišuje chronológia relatívna a chronológia absolúttna. Relatívna chronológia vypovedá, ktorý hnuteľný alebo nehnuteľný predmet,

---

¹ Príspevok vznikol v Archeologickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/0091/16. Preklad abstraktu do angličtiny: Dana Marková.

resp. objekt je starší, prípadne mladší, ktorá archeologická kultúra je staršia, alebo mladšia ako iná kultúra.

Relatívna chronológia vychádza z niekoľkých princípov. V prvom rade je to synchronizácia, čiže časová zhoda, porovnatelnosť a zladenosť dvoch alebo viacerých historických javov či procesov. Využíva sa pri chronologickom porovnávaní historického, hospodárskeho a spoločenského vývoja jednotlivých území, archeologických kultúr, javov, predmetov a podobne. V podstate jestvujú dva typy synchronizácie. Po prvé, je to synchronizácia relatívnej chronológie s dátami absolútnej chronológie. Znamená to, že v podstate časovo anonymné archeologické pramene, len rámcovo datované pomocou relatívnej chronológie, sú zosúladené so známymi a rokmi presne datovanými historickými udalosťami a epochami. Po druhé, je to snaha nájsť časovú zhodu medzi dvomi či viacerými systémami relatívnej chronológie v susedných alebo aj vo vzdialenejších oblastiach. Využívajú sa k tomu doklady kultúrnych interakcií, metódy typológie a v rámci toho i podrobne rozpracovaný systém časových horizontov. Nápomocná býva vertikálna a horizontálna stratigrafia, metódy kombinačnej analýzy vychádzajúce z princípov formálnej logiky, štatistické metódy, ale najmä seriácia a zhluková (cluster) analýza alebo metódy štýlového rozboru. Výsledkom toho sú komparatívne regionálne ako aj nadregionálne schémy relatívnej chronológie rôznych období praveku a včasnej doby dejinnej.

Druhým princípom relatívnej chronológie je typológia. Typológia predstavuje v podstate prírodovednú metódu vedeckého skúmania, založenú na rozčlenení sústavy objektov alebo javov prostredníctvom typu ako obecného a zároveň aj individualizovaného modelu. V archeológii je to metóda klasického rozboru a triedenia pravekých pamiatok podľa materiálu, tvaru, výzdoby atď. Vychádza z premisy, že medzi výrobcami a výrobkami bol dialektický vzťah, ktorý na výsledných produktoch zanechal zreteľné stopy, prejavujúce sa napríklad v zmenách tvaru, ornamentu, technológie, funkcie. Typologická metóda bola v archeológii aplikovaná už v závere 19. storočia. Zaslúžili sa o to švédski bádatelia H. Hildebrand a predovšetkým O. A. Montelius.² Ten svoje teoretické predstavy o typologických princípoch realizoval v praxi pri triedení artefaktov z doby bronzovej v Škandinávii.

Úspešné Monteliovho členenie severskej doby bronzovej, používané vlastne dodnes, spočívalo v tom, že typologická metóda sa aplikovala s metodickou dôslednosťou na vhodnom materiáli (bronzová industria) v historicky relatívne stálom prostredí (s absenciou väčších vonkajších zásahov). Typológia bola v pôvodnom poňatí vlastne aplikáciou darwinizmu v archeológii. Predpokladalo sa, že archeologické entity sa správajú podobne ako živé organizmy. Neskôr sa však zistilo, že mechanická aplikácia prírodovedných evolučných zákonitostí na produkty ľudskej činnosti je nie celkom správna.

Najmä od päťdesiatych rokov 20. storočia začalo dochádzať k postupnému zaznávaniu klasických typologických metód. To znamenalo aj odklon od

² MONTELIUS, Oscar. Om tidsbestämning inom bronsålderden, med särskildt afseende på Skandinavien. Stockholm: Royal Academy of Letters, History and Antiquities, 1885. MONTELIUS, Oscar. Minnen från vår forntid. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1917.

konštruovania izolovaných typologických radov, ktoré by sa chápali ako východiská pre chronologické a historické závery. V súčasnosti je síce typológia v archeológii využívaná, avšak len ako súčasť komplexnej štrukturálnej analýzy väčších nálezových súborov. Markantne sa to prejavuje v modernej analytickej alebo priestorovej archeológii. Ich metódy pristupujú k prameňom objektívne, nevytvárajú vopred tvarové, funkčné alebo technické elementy, ktoré by mohli odrážať vývojové zmeny, ale pomocou matematických a štatistických metód ich overujú.

Ďalším princípom je stratigrafia. Tá je odvodená z metód geológie. Spočíva v tom, že sa zaznamenáva sled geologických alebo pedologických vrstiev. Vychádza sa z premisy, že spodná neporušená vrstva je staršia ako vrstva horná. Hovorí o tom vertikálna stratigrafia. Okrem toho existuje aj nie celkom šťastný pojem horizontálna stratigrafia, podľa ktorého sa predpokladá, že dve susedné terénnne archeologické entity boli v určitom diachrónnom postavení.³

Periodizácia slovenskej archeológie vychádza zo známych, obecne uznávaných schém európskej periodizácie a je modifikovaná na podmienky praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Ucelený a doteraz v podstate akceptovaný systém periodizácie a chronológie slovenského praveku a včasnej doby dejinnej bol publikovaný v časopise *Slovenská archeológia* počiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia a v hrubých črtách, len s malými korekciami, sa používa dodnes.⁴ Podľa neho sa doba kamenná delí na staršiu (paleolit), strednú (mezolit), mladšiu (neolit) a neskorú (eneolit). Paleolit sa ďalej člení na starý, stredný, mladý a neskorý, neolit na starý, stredný a mladý a rovnaké rozčlenenie má aj eneolit. Doba bronzová sa delí na staršiu, strednú, mladšiu a neskorú.

Z týchto princípov vychádzali aj chronologické, periodizačné a synchronizačné modely vytvorené pre štúdium popolnicových polí na Slovensku. Periodizácia doby bronzovej, podobne ako každá iná praveká periodizácia, predstavuje pragmatickú pomôcku a zároveň umožňuje ľahšiu orientáciu v toku pravekých dejín. Základy súčasnej periodizácie doby bronzovej v strednej, západnej aj v severnej Európe vytvorili O. Montelius⁵ a pre strednú Európu predovšetkým P. Reinecke.⁶

³ Pozri a porovnaj s napr. BUJNA, Jozef. Metódy, metodika a metodológia výskumu. In BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon (zost.). Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda. Archaeologica Slovaca Monographiae-STASLO 1. Nitra: AÚ SAV, 2013, s. 25-36. HARDING, F. Anthony. European Societies in the Bronze Age. Cambridge World Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 9-18. KUNA, Martin – ČERNÝ, Viktor – DRESLEROVÁ, Dagmar – VAŘEKA, Pavel. Metody archeologického výzkumu. In KUNA, Martin (ed.). Archeologie pravěkých Čech / 1. Pravěký svět a jeho poznání. Praha: AÚ AV ČR, 2007, s. 89-127.

⁴ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. K návrhu chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. In Slovenská archeológia, 1980, roč. 28, č. 1, s. 101-102.

⁵ MONTELIUS, ref. 2. MONTELIUS, ref. 2.

⁶ REINECKE, Paul. Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronolójáról. In Archaeologiai értesítő, 1899, roč. 19, s. 225-251, 315-340. REINECKE, Paul. Studien über die Chronologie der Bronzezeit in Ungarn. In Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, 1901, roč. 6, s. 1-15. REINECKE, Paul. Zur chronologischen Gliederung der süddeutschen Bronzezeit. In Germania, 1924, roč. 8, č. 1, s. 43-44. Myšlienky, ktoré formovali chronologický a kultúrny rámec popolnicových polí v strednej a severnej Európe sú najnovšie zhnuté v štúdiu: SØRENSEN STIG, Marie Louise – REBAY-SALISBURY, Katharina Christina. The impact of 19th century ideas on the construction

Reineckeho systém bol postupne precizovaný.⁷ Podrobná a vyčerpávajúca sumarizácia hlavných stredoeurópskych periodizačných systémov bola už niekoľkokrát prehľadne a až minuciózne prezentovaná⁸, preto na tomto mieste iba odkažujeme na ich komplexné zverejnenia na Slovensku a v Nemecku.⁹

Zdôrazňujeme, že v súčasnosti sa na Slovensku prevažne používa komparatívny chronologicko-regionálny synchronizačný systém, ktorý sa začal aplikovať v edícii *Prähistorische Bronzefunde*.¹⁰ To znamená, že podľa tohto modelu sa doba bronzová na Slovensku delí na staršiu, strednú, mladšiu a neskorú. V rámci zaužívaných symbolov ide o stupne BA, BB, BC, BD, HA, HB a ich ďalšie spresnenia.¹¹ Albrecht Jockenhövel¹² najskôr zverejnil podrobnú a geograficky rozsiahlu synchronizačnú tabelu stredoeurópskych popolnicových polí a napokon už spomenutý chronologicko-regionálny synchronizačný systém (obr. č. 1).¹³ Pokusy vytvoriť z existujúcich schém novú synchronizáciu pre karpatskú oblasť poznáme aj zo súčasnosti.¹⁴

V starších prácach základného významu, ktoré sa zapodievali problematikou slovenského praveku¹⁵, sa periodizáciu popolnicových polí venovala iba marginálna pozornosť. Toto obdobie bolo iba delené na staršiu, strednú a mladšiu dobu bronzovú a ďalej analyzované podľa vtedy definovaných archeologických kultúr.

of ‘urnfield’ as a chronological and cultural concept: tales from Northern and Central Europe. In *Construire le temps. Histoire et méthodes des chronologies et calendriers des derniers millénaires avant notre ère en Europe occidentale. Actes du XXXe colloque international de Halma-Ipel*, 7-9 décembre 2006, Lille. Bibracte: Glux-en-Glenne, 2008, s. 57-67.

⁷ FURMÁNEK, Václav. Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny. In Archeologické rozhledy, 1977, roč. 29, č. 5, s. 554-563.

⁸ GUMĂ, Marian. Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României. *Bibliotheca Thracologica IV*. București: Institutul Român de Tracologie, 1993. 311 s. + Planșe.

⁹ FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava: Veda, 1991, s. 21-28. FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. Die Bronzezeit im slowakischen Raum. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, Bd. 15. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, 1999, s. 12-18.

¹⁰ JOCKENHÖVEL, Albrecht. Zur Benennung urnenfelderzeitlichen Stufen in östlichen Mitteleuropa. In Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1974. München, 1974, s. 57-69. MÜLLER-KARPE, Hermann. Zur Definition und Benennung chronologischer Stufen der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit. In: Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1974. München, 1974, 7-18.

¹¹ FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 21-28. FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 12-14.

¹² JOCKENHÖVEL, Albrecht. Die Rasiermesser in Mitteleuropa. *Prähistorische Bronzefunde VIII*, 1. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971, Abb. 3.

¹³ JOCKENHÖVEL, ref. 10, s. 69.

¹⁴ PRZYBYŁA, S. Marcin. Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2nd and 1st millennia BC. Warsaw: National Centre for Culture, 2009, s. 51, Fig. 4.

¹⁵ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slovensko v mladšej dobe kamennej. Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In VARSÍK, Branislav (zost.). Slovenské dejiny 1. Bratislava: SAVU, 1947, s. 55-103. EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě, 1933. 380 s. + tabuľky a plány.

	Caka-Facies	Velatice-Facies	Knovízer Facies (Bouzek)	Milavečer Facies (Bouzek)	Depotfunde
Jüngere Hügelgräberzeit					
Frihe Urnenfelderzeit					
Urnenfelderzeit					
Ältere					
Mittlere					
Jüngere Urnenfelderzeit					
	Klentnice II	Štítary I		Nynice	
	Velatice-Podolí Übergangs- horizont	VI	VI	Rohod-Szentes Jenišovice	
	Velatice/Očkov	V	V		
		IV	IV	Přestavlký Suchdol II	
		III	III		
	Baierdorf	II	Sváreč II	Drlavice Lažany II	
Čaka					
Vor-Čaka	Blučina	Modřany (I)	Vrhavěč (I)	Blučina Plzeň-Jíkalka	
Salka	Velké Hostěrádky	Prag-Hloubětín	Sedlec 39 Všekary-Hustá Lec 1		

Obr. 1. Synchronizácia stupňov doby popolnicových polí na východe strednej Európy.
Zdroj: Jockenhövel 1974

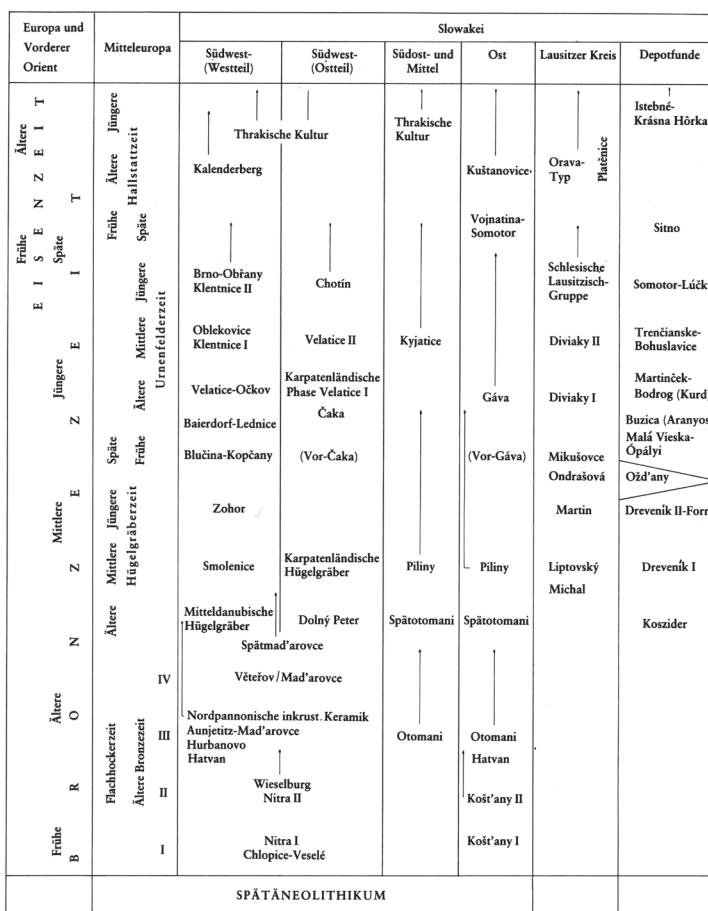
V problematike periodizácie popolnicových polí urobila obrovský kus práce M. Novotná. Stručný náčrt periodizácie a jej synchronizácie s periodizačnými systémami (obr. č. 2), ktoré vytvorili W. A. Brunn, A. Mozsolics, H. Müller-Karpe, M. Petrescu-Dimbovița a M. Rusu, zverejnila po prvýkrát v monografii venovanej hromadným nálezom bronzových predmetov z doby popolnicových polí na Slovensku.¹⁶ Tento periodizačný a synchronizačný systém d'alej precizovala (obr. č. 3), čo sa názorne prejavovalo v jej ďalších publikáciách, ktoré vyšli v edícii *Prähistorische Bronzefunde*.¹⁷

¹⁶ NOVOTNÁ, Mária. Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Archaeologica Slovaca-Fontes IX. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970, s. 15, Tabelle 1.

¹⁷ NOVOTNÁ, Mária. Die Nadeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIII, 6. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1980, s. 3, Abb. 1. NOVOTNÁ, Mária. Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 4. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1984, s. 8, Abb. 1. NOVOTNÁ, Mária. Die Fibeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIV, 11. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001, s. 3, Abb. 1. FURMÁNEK, Václav - NOVOTNÁ, Mária. Die Sicheln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 6. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, s. 65, Abb. 2. Relativnej chronológie a synchronizácie kultúr doby popolnicových polí na Slovensku a v jeho okolí sa Mária Novotná dotkla aj tabelou na s. 89 v štúdiu: NOVOTNÁ, Mária - NOVOTNÝ, Bohuslav. Karpaten- und Donauregion in der frühen und mittleren Bronzezeit. In

	Slowakei	Ungarn (A. Mozsolcs, W. A. Brunn)	Siebenbürgen (W. A. Brunn, M. Rusu, M. Petrescu— Dimbovita)	H. Müller-Karpe
BB	Koszider-Typus	Koszider-Typus		
BC	Dreveník-Blh	Forró-Velký Blh		BC—14. Jh.
BD	Oždany	Ópályi	Uriu-Domanesti	BD—13. Jh.
HA1	Buzica-Rimavská Sobota	Kisapáti-Lengyeltóti	Cincu-Suseni	HA1—12. Jh.
HA2	Martinček-Bodrog	Jászkarajenő-Uzsavölggy	Turia-Jupalnic	HA2—11. Jh.
HB1	Komjatná	Rohod-Szentes	Moigrad-Tauteu	HB1—10. Jh.
HB2	Somotor-Lúčky		Fizesul Gherlei-Singoeagiuł	HB2—9. Jh.
HB3			Somartin-Vetis	HB3—8. Jh.
HC	Istebné-Krášna Hôrka		Bilvanesti-Vint	HC—7. Jh.
HD	↓			

Obr. 2. Synchronizácia horizontov depotov strednej až neskorej doby bronzovej na východe strednej Európy. Zdroj: Novotná 1970

Obr. 3. Synchronizácia a periodizácia metalika v strednej Európe a na Slovensku.
Zdroj: Novotná 1984

Už od roku 1977 sa periodizáciu a synchronizáciu historického vývoja v severnej časti Karpatskej kotliny v dobe bronzovej venoval V. Furmánek. Rozsiahly a podrobny výklad k tejto problematike podal nielen na stránkach časopisu Archeologické rozhledy v češtine¹⁸, ale zverejnili ho aj v anglickej mutácii v Anglicku¹⁹ (obr. č. 4). Pri príležitosti monografického spracovania pilinskej kultúry bola jeho periodizačná schéma publikovaná v nemčine²⁰ (obr. č. 5).

Years B.C.	Bronze Age Phases	Reinecke Willvonseder Holste Torbrügge Müller-Karpe	Frankfurt School		Mozsolics	Bóna	Novotná	Hänsel
			Central Europe	Southern Bavaria				
-1200	Final	HB ₃	Final	Late	Kelheim	Románd		
		HB ₂	Late	Middle		B VI		
		HB ₁	Middle	Early	Hajdubőszörmény	Somotor Lúčky		
		HA ₂		Langengeisling	Kurd	Komjatná		
		HA ₁	Urnenfelder	Hart	B V	Martinček Bodrog	SD II	
		BD	Incipient	Reigsee	Aranyos	Buzica Rim.Sobota		
		BC(BC ₂)	Final	Asenköfen	Ópályi	SB2	Oždány	SD I
		BB ₂ (BC ₁)	Late	Göggenhofen	Forró	SB1	Dreveník	MD III MD II
		BB ₁	Middle	Hügelgräber	Kosziderpadlás	MB3	Koszider	MD I
		BA ₂	Early	Lochham	B III	MB2		FD III FD II
		BA ₁	Flachhocker	Langquaid	Hajdúsámon	MB1		FD I
				Straubing	B II			

Obr. 4. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe.
Zdroj: Furmánek 1980

JAHRE V. U. Z.	WÖRLTICHE BEZEICHNUNG	REINECKE WILLVONSEDER HOLSTE TORBRÜGGE MÜLLER-KARPE	FRANKFURTER SCHULE		MOZSOLICS	BÓNA	NOVOTNÁ	HÄNSEL
			MITTELEUROPA	SÜDBAYERN				
	SPÄTE	HB ₃	SPÄTE	ISPÄTES	KELHEIM	ROMÁND		
	—	HB ₂	JÜNGERE	MITTLERES		B VI		
	—	HB ₁		ALTERES	HAJDÚBŐSZÖRMÉNY	SOMOTOR LÚČKY		
	JÜNGERE	HA ₂	MITTLERE	LANGENGEISLING	KURD	KOMJATNÁ		
	—	HA ₁	ÄLTERE	HART	B V	MARTINČEK BODROG	SD II	
	—	BD	FRÜHE SPÄTE	RIEGSEE	ARANYOS	BÜRGANGS- PERIODE		
	MITTLERE	BC(BC ₂)	JÜNGERE	ASENKÖFEN	ÓPÁLYI	SB 2	Buzica Rim.Sobota	SD I
	—	BB ₂ (BC ₁)	MITTLERE	GÖGGENHOFEN	FORRÓ	SB 1	OŽDÁNY	BLH
	—	BB ₁	ÄLTERE	HÜGELGRÄBER	KOSZIDERPADLÁS	MB 3	DREVENÍK	MD III
	MITTLERE	BB ₁		LOCHHAM	B III	MB 2		MD II
	—	BA ₂		LANGQUAID	HAJDÚSAMSON	MB 1		MD I
	ÄLTERE	BA ₁	FLACHHOCKER	STRAUBING	B II			FD III FD II FD I

Obr. 5. Synchronizácia základných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe.
Zdroj: Furmánek 1977b

¹⁸ FURMÁNEK, Václav. Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny. In Archeologické rozhledy, 1977, roč. 29, č. 5, s. 557, obr. 1.

¹⁹ FURMÁNEK, Václav. Periodisation in the Central European Bronze Age. In Bulletin of the Institute of Archaeology. Number seventeen: 1980. London, 1980, s. 124.

²⁰ FURMÁNEK, Václav. Pilinyer Kultur. In Slovenská archeológia, 1977, roč. 25, č. 2, s. 255, Abb. 1.

Z týchto chronologických a synchronizačných tabiel sa napokon vytvárali ich modifikované verzie (obr. č. 6-8), v ktorých boli doplnené a s celkovým systémom synchronizované jednotlivé archeologické kultúry doby bronzovej na Slovensku.²¹ Archeologické kultúry celej doby bronzovej boli tiež synchronizované pri príležitosti zverejnenia *Návrhu chronológie* na stránkach časopisu *Slovenská archeológia*²², v tzv. Mexickom zborníku²³ (obr. č. 9) a iba kultúry popolnicových polí v materiáloch XIII. svetového archeologického kongresu vo Forli²⁴ (obr. č. 10).

Europa und Vorderer Orient		Mitteleuropa	Mozsolics	Novotná	Bronzezeitliche Kulturen in der Slowakei und den Nachbargebieten				
Frühe Eisenzeit	Späte Urnenfelderzeit	Späte Urnenfelderzeit	Románd	Somotor – Lúčky	18		19	20	
	i	Jüngere Urnenfelderzeit	Hajdúbösörmény	Komjatná					
	t	Mittlere Urnenfelderzeit	Kurd	Martinček – Bodrog			17		
	e	Altere Urnenfelderzeit	B VI	Aranyos	15	16			
	z	Späte Hügelgräberzeit	B V	Opályi	Buzica – Rimavská Sobota				
	e	Frühe Urnenfelderzeit	B IV	Forró	Ožďany				
	z	Jüngere Hügelgräberzeit		Dreveník – Blh	11	12	13	14	
Mittlere	n	Mittlere Hügelgräberzeit	B III	Kosziderpadlás	Koszider-Typus				
	o	Altere Hügelgräberzeit		Hajdúsámoson	8	7	10		
	r	Jüngere Flachhockerzeit	B II		3	4	5	8	9
Ältere	o	Altere Flachhockerzeit			2				
Frühe	n				1				
B	z								

Abb. 7. Synchronistische Übersicht
Die Zahlen der rechten Spalte bezeichnen folgende Kulturen:^{25a}

1 = Veselé-Typ	8 = Hatvan-Kultur	15 = Velaticer Kultur
2 = Nitra-Kultur	9 = Košťany-Kultur	16 = Čaka-Kultur
3 = Wieselburger Kultur	10 = Otomani-Kultur	17 = Lausitzer Kultur
4 = Aunjetitzer Kultur	11 = Mitteldanubische Hügelgräberkultur	18 = Podoler Kultur
5 = Hurbanovo-Typ	12 = Karpatenländische Hügelgräberkultur	19 = Kyjaticer Kultur
6 = Mad'arovce-Kultur	13 = Pilinyer Kultur	20 = Gáva-Kultur
7 = Nordpannonische Kultur	14 = Kultur Suciu de Sus	

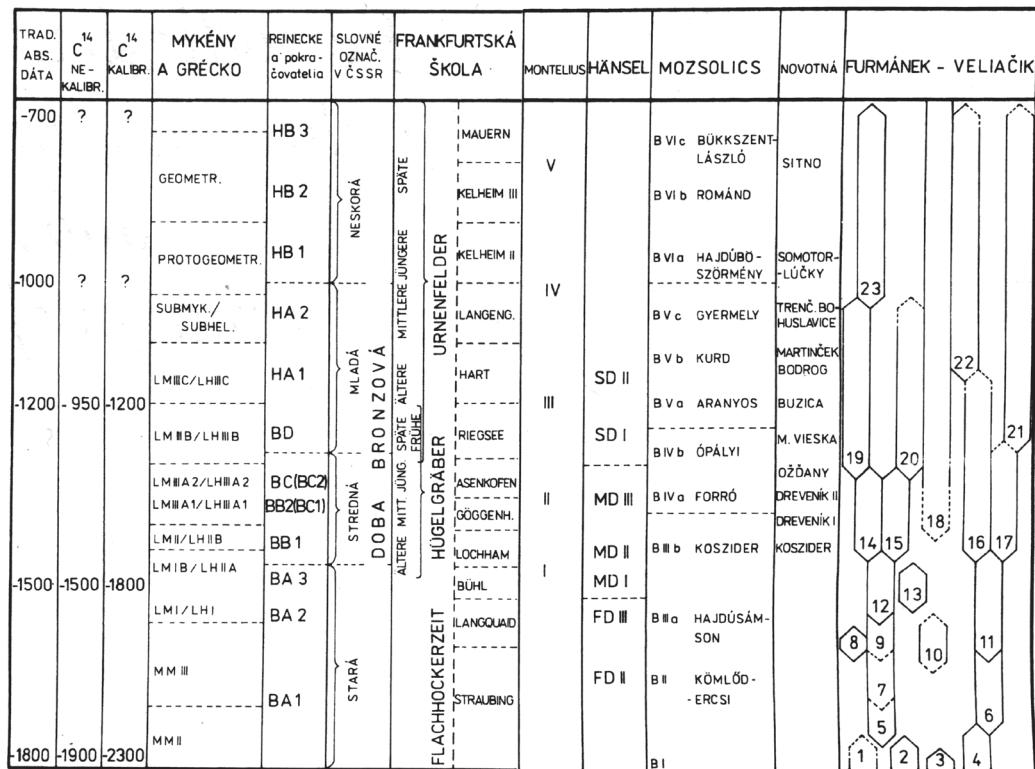
Obr. 6. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s archeologickými kultúrami na Slovensku. Zdroj: Furmánek 1980

²¹ FURMÁNEK, Václav. Die Anhänger in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 3. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1980, s. 5, Abb. 1. FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 20. FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 13, Tabelle 1. FURMÁNEK – NOVOTNÁ, ref. 17, s. 6, Abb. 1.

²² FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav. Doba bronzová. In Slovenská archeológia, 1980, roč. 28, č. 1, s. 161.

²³ FURMÁNEK, Václav. The Bronze Age. In Archaeological Research in Slovakia. Xth international congress of prehistoric and protohistoric sciences Mexico 19-24 October 1981. Nitra: AÚ SAV, 1981, s. 63, Fig. 1.

²⁴ FURMÁNEK, Václav. Urnfield Age in Danube Basin. In The Bronze Age in Europa and the Mediterranean. Colloquium XXI. Forlì, 1996, s. 136, Fig. 1.

- 1 Kultúra zvoncovitých pohárov
- 2 Nagyrévska kultúra
- 3 Kultúra východoslovenských mohýl
- 4 Kultúra Nyírség-Zatín
- 5 Kultúra Chlopice-Veselé
- 6 Koštiarska kultúra
- 7 Nitrianska kultúra
- 8 Wieselburská kultúra
- 9 Únětická kultúra a hurbanovský typ
- 10 Hatvanská kultúra
- 11 Otomanská kultúra
- 12 Maďarovská kultúra
- 13 Severopanónska kultúra
- 14 Stredodunajská mohylová kultúra
- 15 Karpatská mohylová kultúra
- 16 Pilinská kultúra
- 17 Kultúra Suciu de Sus
- 18 Lužická kultúra
- 19 Velatická kultúra
- 20 Čakanská kultúra
- 21 Gávská kultúra
- 22 Kyjatická kultúra
- 23 Podolská kultúra

Obr. 7. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s archeologickými kultúrami na Slovensku. Zdroj: Furmánek – Veliačik – Vladár 1991

Špecifický charakter majú chronologické a synchronizačné tabuľky, ktoré porovnávajú historický vývoj starovekých civilizácií od 24. po 8. storočie pred n. l. s kultúrno-historickým vývojom doby bronzovej na Slovensku. Tak pre staroveké civilizácie, ako aj pre Slovensko sú v nich totožné roky pred n. l. V časti starovek sú chronologicky zoradené významné absolútne datovateľné historické udalosti. V časti Slovensko sú tomu pendantom jednotlivé archeologické kultúry, slovné rozdelenie kultúrno-historického vývoja na staršiu, strednú, mladšiu a neškorú dobu bronzovú, respektívne dôležité archeologické lokality s ich datovaním.

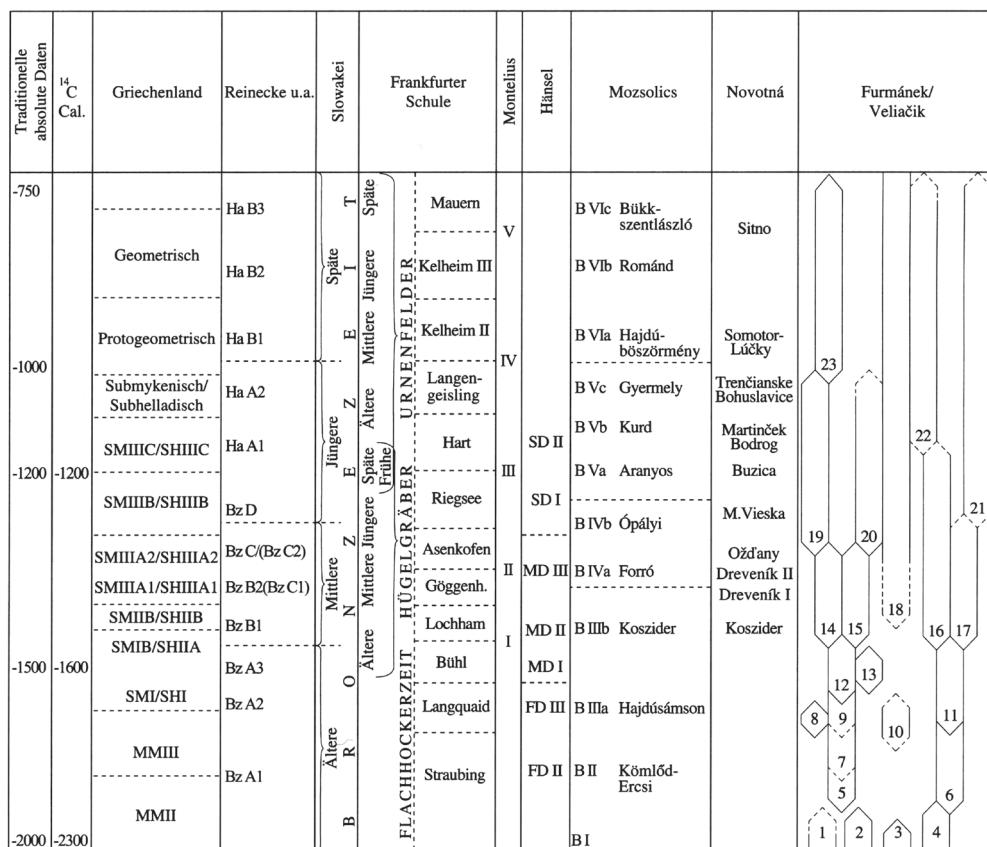

Abbildung 1. Relative Chronologiesysteme der Bronzezeit (nach Furmanek / Veliačik / Vladár, Bronzezeit 13).

1 = Glockenbecher-Kultur; 2 = Nagyrév-Kultur; 3 = Ostslowakische Hügelgräberkultur; 4 = Nyírség-Zátin-Kultur; 5 = Chłopice-Veselé-Kultur; 6 = Košťany-Kultur; 7 = Nitra-Kultur; 8 = Wieselburger Kultur; 9 = Aunjetitzer Kultur u. Hurbanovo-Typ; 10 = Hatvan-Kultur; 11 = Otomani-Kultur; 12 = Madarovce-Kultur; 13 = Nordpannonische Kultur; 14 = Mitteldanubische Hügelgräberkultur; 15 = Karpathische Hügelgräberkultur; 16 = Pilinyer Kultur; 17 = Suciu de Sus-Kultur; 18 = Lausitzer Kultur; 19 = Velatice-Kultur; 20 = Čaka-Kultur; 21 = Gáva-Kultur; 22 = Kyjatice-Kultur; 23 = Podoler Kultur

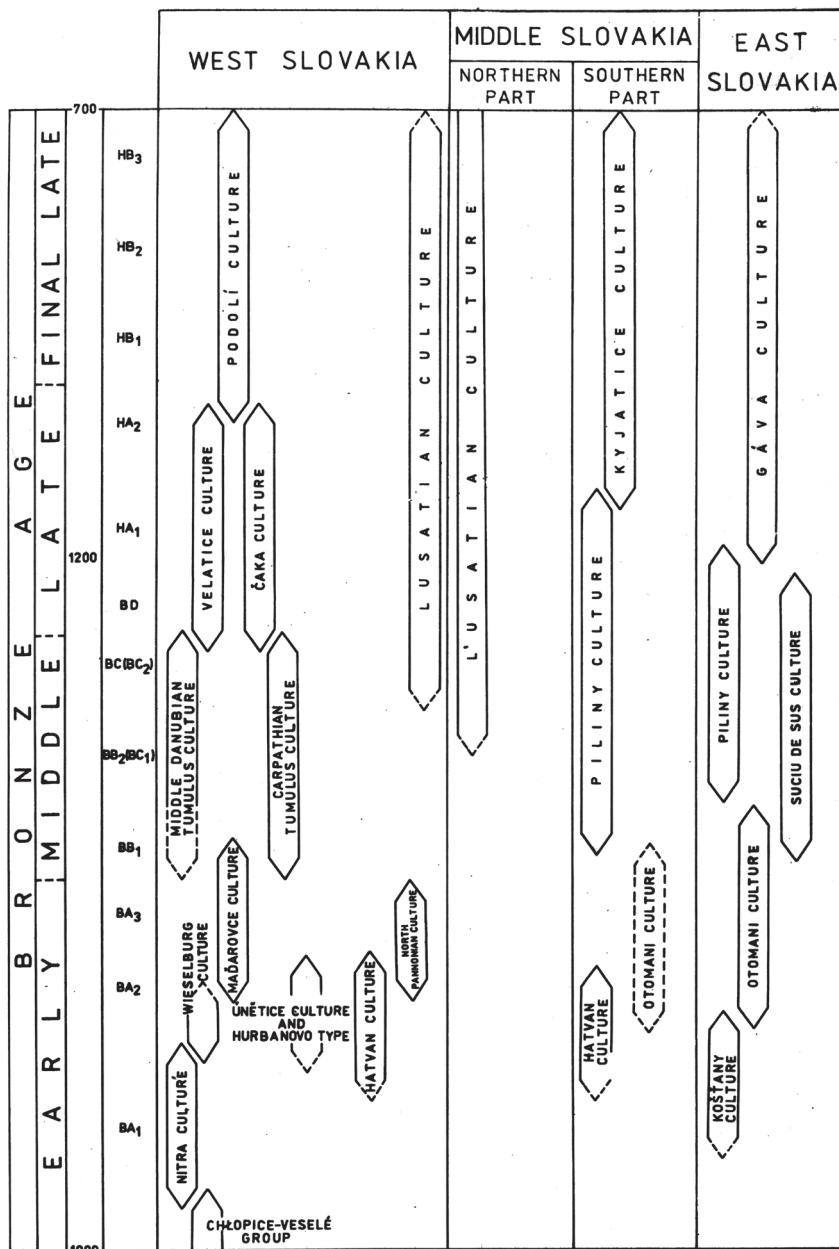
Obr. 8. Zosúladenie systémov relatívnej chronológie európskej doby bronzovej so ^{14}C dátami.
Zdroj: Furmanek – Novotná 2006

Takáto synchronizačná tabuľka bola prvý raz použitá v monografii *L'età d'oro dei Carpazi*²⁵, v ktorej boli slovenské archeologické kultúry absolútne datované a porovnané so starovekými udalosťami a s kultúrnohistorickou situáciou na severe Talianska (obr. č. 11). Podobnú koncepciu mala aj chronologická a synchronizačná tabuľka zverejnená v monografii *Zlatý vek v Karpatoch* (obr. č. 12). V nej však na miesto archeologických kultúr boli uvedené významné archeologické náleziská (v prílohe) s predpokladanou dobou ich existencie.²⁶ Podľa nej bola tiež vytvorená synchronizácia osídlenia s udalosťami starovekých civilizácií z najlepšie na

²⁵ FURMÁNEK, Václav – KRUTA, Venceslas. *L'età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia 2300 - 800 a.C.* Fiorano Modenese: Comune di Fiorano Modenese (Modena), 2002, s. 25.

²⁶ FURMÁNEK, Václav. *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.).* Nitra: AÚ SAV, 2004, s. 19, obr. 3.

Slovensku preskúmanej lokality z obdobia popolniových polí v obci Radzovce²⁷ (obr. č. 13). V ostatnom čase bol tento princíp aplikovaný v ďalšej monografii o dobe bronzovej na Slovensku.²⁸

Obr. 9. Chronológia kultúr doby bronzovej na Slovensku. Zdroj: Furmánek 1981

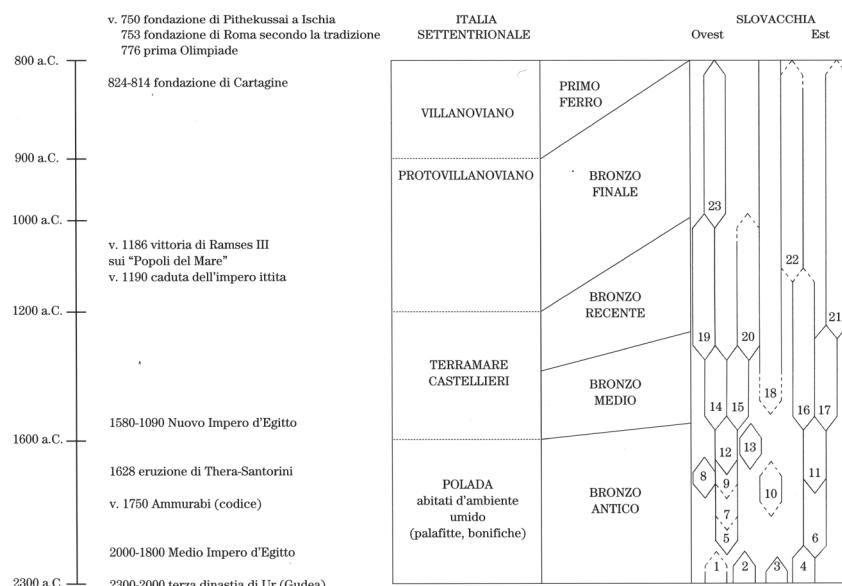
²⁷ FURMÁNEK, Václav. Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Archeologické pamätníky Slovenska 1. Bratislava: Veda, 1990, s. 17, tab. 1.

²⁸ FURMÁNEK, Václav (zost.). Doba bronzová. Staré Slovensko 4. Archaeologica Slovaca Monographiae-STASLO 4. Nitra: AÚ SAV, 2015, s. 15, obr. 1.

			SW SLOVAKIA	S MORAVIA	E AUSTRIA	W HUNGARY	N CROATIA	BANAT	S HUNGARY, VOJVODINA	NW RUMANIA	N RUMANIA	E HUNGARY	S of MID. & E SLOVAKIA & N of MID. HUNGARY	N SLOVAKIA
B	P	HB ₂	I P O D O D O L I R I B D 1000 B.C.	I S T L L P R I B X	I V B L J K A D G O R J C A	I V A L G Á X	I V A G Á V A	I G Á V A	I G Á V A	I G Á V A	I G Á V A	I G Á V A	I G Á V A	I G Á V A
R	I	HB ₂	I D O D O L I R I B D	I L L P R I B X	I L L J K A D G O R J C A	I L L G Á X	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A	I L L G Á V A
O	N	HB ₁	I L I	I B I	I L I G O R J C A	I L I G Á X	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A	I L I G Á V A
N	Z	HB ₁	X	X	Z I I. A I B X S I C I I. R B I D R E A S S O G Á B E B I I. A U L N R K A L E X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Z	E	HA ₂	I V B A I B V A	I E B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A	I V B A I B V A
E	L	VB	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T	I C L A T A T
A	A	HA ₁	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A	I K A T A K A
G	M	BD	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E	I C B E
E	I	BC	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A
D	D	BB ₂	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A
L	E	BB ₁	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A	I C B A

Obr. 10. Pokus o schematickú synchronizáciu kultúr popolnicových polí v Podunajsku.

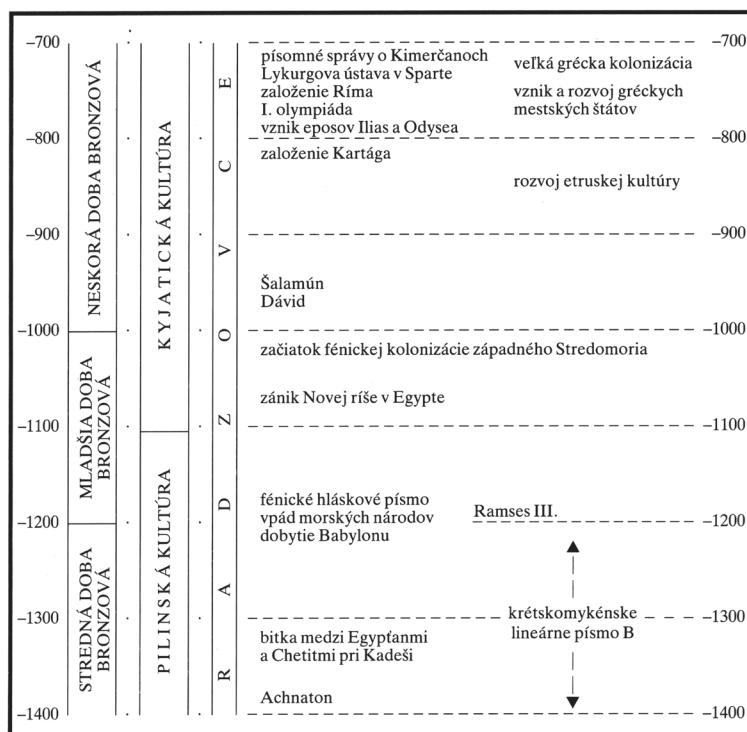
Zdroj: Furmánek 1996

Obr. 11. Chronologická a synchronizačná tabela vybraných medzníkov staroveku s kultúrami doby bronzovej na severe Talianska a na Slovensku. Zdroj: Furmánek – Kruta 2002

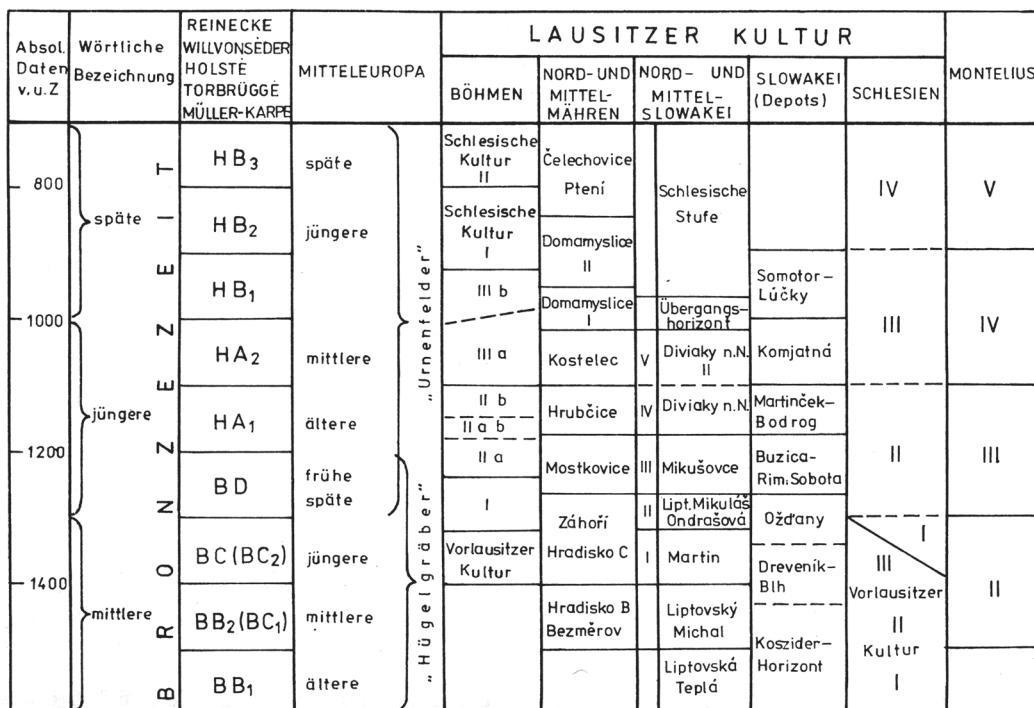
STAROVEKÉ CIVILIZÁCIE		SLOVENSKO	
Roky pred n.l.			Roky pred n.l.
700	Okolo 750 - počiatky gréckych mestských štátov 753 - založenie Ríma 776 - I. Olympiáda		700
800	824-814 - Založenie Kartága		800
900			900
1000	Okolo 1000 - Etruskovia v Taliansku		1000
1100	Okolo 1100 - začiatok fénickej kolonizácie Stredomoria 1063 - Vlárosy Ramsesa III. nad "Morskými náramkami" 1190 - Pád Chetitskej ríše		1100
1200	Okolo 1200 - zánik mykénskej kultúry v Grécku		1200
1300	Okolo 1370 - Achnatón zavádzá monoteistické náboženstvo		1300
1400	Okolo 1450 - čánik minojskej kultúry na Kréte		1400
1500	1580-1090 - Egypťská Nová ríša Okolo 1600 - začiatok mykénskej kultúry v Grécku		1500
1600	1628 - Erupcia Thera - Santorini		1600
1700	1750 - Chamurappihio zákonník		1700
1800	2000-1650 - Rozkvet Chetitskej ríše		1800
1900	2000-1800 - Egypťská stredná Ríša		1900
2000	Okolo 2000 - Začiatok minojskej kultúry na Kréte Okolo 2000 - Indoeurópania osídľujú Grécko		2000
2100	Okolo 2100 - Chetiti osídľujú Anatoliu		2100
2200	2300-2000 - Tretia dynastia v Urzu (Guadea)		2200
2300	2371-2230 - Sargon I. z Akkadu		2300
		D O B A B R O N Z O V Á	
		STARŠIA VÝZNAMNÉ ARCHEOLOGICKÉ LOKALITY A ICH TRVANIE	
		M L A D S I A M L A D S I A N E S K O R Á	
		N E S K O R Á	

Obr. 12. Chronologická a synchronizačná tabela dôležitých udalostí staroveku s významnými náleziskami doby bronzovej na Slovensku. Zdroj: Furmánek 2004

Obr. 13. Chronológia a synchronizácia významných momentov staroveku s osídlením v dobe bronzovej v Radzovciach. Zdroj: Furmánek 1990

Podnetné a dôležité sú periodizácie niektorých archeologických kultúr z obdobia popolnicových polí. Boli prezentované buď formou prehľadných tabiel, alebo slovne.²⁹ Ladislav Veliačik³⁰ vychádzajúc z vtedajšej periodizácie a synchronizácie doby bronzovej na Slovensku³¹ podal excelentnú periodizáciu a synchronizáciu slovenskej vetvy lužickej kultúry (obr. č. 14). Jej trvanie porovnal nielen s periodizačným systémom tzv. Frankfurtskej školy, ale aj so severoeurópskym synchronizačným systémom, ktorý vytvoril O. A. Montelius na začiatku 20. stor., a s periodizáciou lužickej kultúry v Čechách, na Morave a v Sliezsku.³² Podobný charakter majú synchronizačné tabuľky, ktoré pre kultúry Suciu de Sus (obr. č. 15) a Gáva (obr. č. 16) publikovala S. Demeterová.³³

Obr. 14. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s periodizáciou lužickej kultúry. Zdroj: Veliačik 1983

²⁹ Pozri napr. KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária. Slovenské horné Potisie v mladšej a neskorej dobe bronzovej. Súčasný stav výskumu a perspektívy. In FURMÁNEK, Václav – MIROŠAYOVÁ, Elena (eds.). Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z X. medzinárodnej konferencie „Popolnicové polia a doba halštatská“, Košice, 16.-19. september 2008. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XI. Nitra: AÚ SAV, 2010, s. 173-191.

³⁰ VELIAČIK, Ladislav. Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca II. Nitra: AÚ SAV, 1983, 260 s.

³¹ FURMÁNEK, ref. 7, s. 557.

³² VELIAČIK, ref. 30, s. 172, Abb. 8.

³³ DEMETEROVÁ, Soňa. Influence de la culture Suciu de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale. In Slovenská archeológia, 1984, roč. 32, č. 1, s. 17, Fig. 3. DEMETEROVÁ, Soňa. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku. In Slovenská archeológia, 1986, roč. 34, č. 1, s. 109, obr. 2.

LES ANNÉES AV. N.É.	ÉPOQUE	REINECKE WILVONSEDER HOLSTE TORBRÜGGE MÜLLER-KARPE	T. BADER (1972, 1978)	N. CHIDIOŞAN (1970)	A. VULPE (1971, 1975)	C. KACSÓ (1975)	H. G. HÜTTEL (1979)
1200	D U B R O N Z E	R É C E N T	HA ₂ HA ₁ BD BC (BC ₂) BB (BC ₁) BB ₁ BA ₂ BA ₁	G ÁVA OTOMANI IV - SUCIU DE SUS III - L ÄPUŠ I (L'HORIZON URIU) (CULCIU MARE) OTOMANI III B - SUCIU DE SUS II OTOMANI III A (CULCIU MIC) OTOMANI II - WIETENBERG II - SUCIU DE SUS (L'HORIZON APA) (MEDIĘSU-AURIT) OTOMANI I		L ÄPUŠ II (III) L ÄPUŠ I (II) CULCIU MARE MEDIĘSU-AURIT SUCIU DE SUS (I) ?	L ÄPUŠ II (SD II) L ÄPUŠ I (SD I) ?↑ (MD III) MEDIĘSU-AURIT. · CULCIU MARE(MD II) SUCIU DE SUS ?↓ CULCIU MIC (MD I) TUMULUS DE MEDIĘSU-AURIT
1500	Â G È	M O Y E N	A N C I E N		SUCIU DE SUS - OTOMANI III - WIETENBERG III (I) SUCIU DE SUS		

Obr. 15. Periodizácia a vývojové fázy kultúry Suciu de Sus. Zdroj: Demeterová 1984

Reinecke Wilvonseder Holste Torbrügge	VÝCH. SLOVENSKO	RUMUNSKO	MAĎARSKO	UKRAJINA
HB ₁	Somotor-Lúčky / Rohod (depoty) SOMOTORSKÁ HORA II Zemplínske Kopčany (depot)	MEDIAŞ LECHINȚA DE MUREŞ	G ÁVA (Taktabaj)	MAGALA IV
HA ₂	SOMOTORSKÁ HORA I Depoty: Bodrog, Blatná Polianka, Čičarovce, Zemplín, Žbince, Viničky I BARCA, VŠECHSVÁTÝCH VALALÍKY ŠEBASTOVCE	RECA	POROSZLÓ- APONYHÁT G ÁVA	MAGALA III
HA ₁	BORŠA ZEMPLÍNSKE KOPČANY, BRACOVCE	Depoty: Peciva Valea lui Mihai Cornuțel	Depoty: Tállya Nagykálló - Telekoldal, Gegény	G ÁVA - HOLIHRADY (Gorodnicy, Fedorovka)
BD		L ÄPUŠ II (G áva)	BERKESZ ALSÓBERECKI	
		L ÄPUŠ I (Suciu de Sus II)		

Obr. 16. Periodizácia a vývojové fázy kultúry Gáva. Zdroj: Demeterová 1984

ABS. DÁTA	REINECKE a pokra- čovatelia	SLOVNÉ OZNAČ.	HÄNSEL	FRANKFURTSKÁ ŠKOLA
-750/ 800	HB 3			MAUERN
	HB 2	NESKORÁ		KELHEIM III
	HB 1	MIADÁ		KELHEIM II
-1000	HA 2	B R O N Z O V Á		LANGENG.
	HA 1	STREDNÁ	SD II	HART
-1200	BD	D O B A	SD I	RIEGSEE
	BC(BC2) BB2(BC1)		MD III	ASENKOFEN
	BB 1	MD II	HÜGELGRÄBER	GÖGGENH.
-1800	BA 3	MD I	FRÜHE	LOCHHAM
	BA 2	FD III	ÄLTERE MITT. JÜNG.	BÜHL
-2300	BA 1	FD II	URNENDFELDER	LANGQUAID
				STRAUBING

Obr. 17. Chronologická a synchronizačná tabela doby bronzovej na Slovensku.

Zdroj: Furmánek (zost.) 2015

Treba však poukázať aj na skutočnosť, že občas sa objavovali snahy tieto bežne aplikované synchronizačné systémy nahradíť systémom iným, ktorý by azda lepšie postihol historiu doby bronzovej v karpatkej oblasti a v širšom euroázijskom priestore.³⁴ Bol to napríklad pokus o jej novú relatívnu chronológiu, síce nie

³⁴ LICHARDUS, Jan – VLADÁR, Jozef. Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. In Slovenská archeológia, 1996, roč. 44, č. 1, s. 29-33.

na celom území Slovenska, ale iba v jeho juhozápadnej časti.³⁵ Tento nepochybne zaujímavý a archeologickým materiálom dobre podložený návrh sa však doteraz v praxi výraznejšie neakceptoval.

Prezentovaná štúdia sumarizuje periodizačné systémy vytvorené a používané pre štúdium popolnicových polí na Slovensku. Jej zámerom je komplexne informovať tak domácich a zahraničných kolegov, ako aj študentov archeológie, ktorí sa zapodievajú otázkami stredoeurópskych popolnicových polí, aké periodizácie a synchronizácie popolnicových polí sa na Slovensku používali v minulosti a aké sa používajú v súčasnosti. Aktuálny stav tejto problematiky³⁶ verne reflektouje chronologická a synchronizačná tabela histórie doby bronzovej na Slovensku (obr. č. 17).

Príloha

Abecedný zoznam lokalít uvádzaných na tabele č. 12

Buková³⁷

Čaka³⁸

Dedinka³⁹

Ducové, hradisko (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴⁰

Ducové, pohrebisko (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴¹

Ducové, depot (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴²

Gánovce⁴³

³⁵ LICHARDUS, Jan – VLADÁR, Jozef. Frühe und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei. Forschungsbeitrag von Anton Točík (Rückblick und Ausblick). In Slovenská archeológia, 1997, roč. 45, č. 2, s. 289, Abb. 11.

³⁶ FURMÁNEK (zost.), ref. 28, s. 16, obr. 2.

³⁷ TOČÍK, Anton. Staršia a stredná doba bronzová. In TIBENSKÝ, Ján a kol. (zost.). Slovensko I. dejiny. Bratislava: Obzor, 1971, s. 51-77.

³⁸ PAULÍK, Jozef. Postavenie eponymnej mohyly v Čake vo svetle nových poznatkov vo výskume čačianskych mohýl. In Študijné zvesti AÚ SAV, 1983, roč. 20, s. 79-85. TOČÍK, Anton – PAULÍK, Jozef. Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-51. In Slovenská archeológia, 1960, roč. 8, č. 1, s. 59-124.

³⁹ PAULÍK, Jozef. Ein Grabhügel der Čaka-Kultur von Dedinka. In Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1975. München: Verlag C. H. Beck München, 1976, s. 57-60. PAULÍK, Jozef. Mohyla čačianskej kultúry v Dedinke, okres Nové Zámky. In Zborník SNM-História, 1983, roč. 77, č. 23, s. 31-61. PAULÍK, Jozef. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). In Zborník SNM-História, 1984, roč. 78, č. 24, s. 27-48. PAULÍK, Jozef. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). In Zborník SNM-História, 1986, roč. 80, č. 26, s. 69-112.

⁴⁰ VELIAČIK, Ladislav – ROMSAUER, Peter. Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I - Katalóg. Archaeologica Slovaca-Catalogi VI. Nitra: AÚ SAV, 1994, s. 109.

⁴¹ VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 109.

⁴² VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 109.

⁴³ BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Zoja. Zur Datierung des Bronzezeitlichen Brunnens von Gánovce. In Slovenská archeológia, 2002, roč. 50, č. 2, s. 229-243. FURMÁNEK, Václav. Eine Eisenschelle

- Chotín⁴⁴
 Ilava⁴⁵
 Ilija-Sitno⁴⁶
 Ivanovce, opevnené sídlisko⁴⁷
 Ivanovce, depot⁴⁸
 Jelšovce⁴⁹
 Košice-Barca⁵⁰
 Krásna Ves⁵¹
 Kyjatice⁵²
 Liptovská Teplá⁵³
 Liptovský Mikuláš-Ondrašová, pohrebisko⁵⁴
 Liptovský Mikuláš-Ondrašová, depot⁵⁵
 Malá nad Hronom⁵⁶
-

aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. Praehistorische Zeitschrift, 2000, roč. 75, č. 2, s. 153-160. VLČEK, Emanuel – HÁJEK, Ladislav. A ritual well and the find of an Early Bronze Age iron dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). In A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento. México, 1963, s. 427-441.

- ⁴⁴ DUŠEK, Mikuláš. Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku. In Slovenská archeológia, 1957, roč. 5, č. 1, s. 73-173.
- ⁴⁵ BENEDIKOVÁ, Lucia – KATKINOVÁ, Jana – BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Ilava „Porubská dolina“. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí. Nitra: AÚ SAV, v tlači.
- ⁴⁶ LABUDA, Jozef. Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. In Študijné zvesti AÚ SAV, 1981, roč. 19, s. 113-123. ŽEBRÁK, Pavel. Die urzeitliche Burgenlage von Sitno. In Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.-25. 10. 1985. Praha, 1987, s. 331-333.
- ⁴⁷ VELIAČIK, Ladislav – NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, Viera. Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. In Slovenská archeológia, 1987, roč. 35, č. 1, s. 47-48.
- ⁴⁸ VELIAČIK – NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, ref. 47, s. 47-64.
- ⁴⁹ BÁTORA, Jozef. Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1 und Teil 2. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 16. Kiel: Oetker/Voges, 2000, 617 s.
- ⁵⁰ HÁJEK, Ladislav. Hlinené lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košíc. In Slovenská archeológia, 1957, roč. 5, č. 2, s. 323. ŠTEINER, Pavol. Keramický inventár otomansko-ftízesabónského kultúrneho komplexu vo svetle nálezov z Barce I. Nitra: UKF Nitra, 2009, 174 s.
- ⁵¹ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech – VELIAČIK, Ladislav. Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Materialia Archaeologica Slovaca VIII. Nitra: AÚ SAV, 1986, 154 s.
- ⁵² FURMÁNEK, Václav. Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. In Slovenská archeológia, 1986, roč. 34, č. 2, s. 319-330. PAVELKOVÁ, Jaroslava. Antropologicko-demografická analýza žárových hrobů kyjatickej kultury z Kyjatic, okres Rimavská Sobota. In KUJOVSKÝ, Rudolf – MITÁŠ, Vladimír (eds.). Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narozeninám. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XIII. Nitra: AÚ SAV, 2012, s. 293-296.
- ⁵³ VELIAČIK, Ladislav. Gegenwärtiger Forschungsstand der Lausitzer Kultur in der Slowakei. In BUKOWSKI, Zbigniew (Hrsg.). Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Lódź: Polska Akademia Nauk, 1988, s. 225-246.
- ⁵⁴ VELIAČIK, Ladislav. Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Ondrašovej. In Slovenská archeológia, 1975, roč. 23, č. 1, 11-34.
- ⁵⁵ FURMÁNEK, Václav. Hromadný nález bronzových predmetov v Liptovskej Ondrašové. In Slovenská archeológia, 1970, roč. 18, č. 2, s. 451-468.
- ⁵⁶ TOČÍK, Anton. Die Gräberfelder der karpatenländischen Hügelgräberkultur. Fontes Archaeologici Pragenses 7. Pragae: Museum Nationale Pragae, 1964, s. 39-41, 43-55 + tabuľky.

Malé Kosihy⁵⁷

Nitra-Zobor⁵⁸

Nitriansky Hrádok (v súčasnosti Šurany-Nitriansky Hrádok)⁵⁹

Nižná Myšľa, opevnené sídlisko⁶⁰

Nižná Myšľa, pohrebisko⁶¹

Očkov⁶²

Radzovce⁶³

Salka⁶⁴

Spišský Štvrtok⁶⁵

Streda nad Bodrogom, opevnené sídlisko⁶⁶

Streda nad Bodrogom, pohrebisko⁶⁷

Tornaľa⁶⁸

Včelince, sídlisko tellového typu⁶⁹

Včelince, depot⁷⁰

⁵⁷ TOČÍK, Anton. Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. *Materialia Archaeologica Slovaca* IV. Nitra: AÚ SAV, 1981, 283 s. + prílohy.

⁵⁸ ROMSAUER, Peter. K osídleniu Nitry v období popolnicových polí a v dobe halštatskej. In PI-ETA, Karol (red.). Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra: AÚ SAV, 1993, s. 43-63. VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 119-122.

⁵⁹ TOČÍK, Anton. Nitriansky Hrádok-Zámeček, Bez. Nové Zámky. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Band II. Nitra: AÚ SAV, 1978, 187 s. + Pläne 1-76. TOČÍK, Anton. Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Band I - Text. Heft 1, 2. *Materialia Archaeologica Slovaca* III. Nitra: AÚ SAV, 1981. 487 s. + obrázky.

⁶⁰ OLEXA, Ladislav. Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Archeologické pamätníky Slovenska 7. Košice: AÚ SAV, 2003, 136 s.

⁶¹ OLEXA, ref. 60, 136 s.

⁶² PAULÍK, Jozef. Das Velatice-Baierendorfer Hügelgrab in Očkov. In Slovenská archeológia, 1962, roč. 10, č. 1, s. 5-96.

⁶³ FURMÁNEK, ref. 27. FURMÁNEK, Václav. Radzovce. Osada Ľudu popolnicových polí. Ragyolc. Az urnamezős kultúra népének települése. Archeologické pamätníky Slovenska 1, druhé vydanie. Nitra: AÚ SAV, 2010, 121 s. + príloha. FURMÁNEK, Václav – MITÁŠ, Vladimír. Pohrebň ritus západní enklávy jihovýchodních popolnicových polí. Analýza pohrebiště v Radzovcích (Slovensko). In Památky archeologické, 2010, roč. 101, s. 39-110 + príloha.

⁶⁴ TOČÍK, ref. 56, s. 3-39, 43-57 + tabuľky.

⁶⁵ VLADÁR, Jozef. Spišský Štvrtok. Befestigte Siedlung der Otomani-Kultur. In III. internationaler Kongress für slawische Archäologie, 7.-14. September 1975. Bratislava 1975. Nitra: AÚ SAV 1975. 24 s. VLADÁR, Jozef – ORAVKINOVÁ, Dominika. Tezaurácia bronzových a zlatých predmetov na opevnenom sídlisku v Spišskom Štvrtku. In BÁTORA, Jozef – TÓTH, Peter (eds.). Ked' bronz vystrielal med'. *Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes* XVIII. Nitra – Bratislava: AÚ SAV – Katedra archeológie FiF UK, 2015, obr. 1-3.

⁶⁶ ŠTEINER, ref. 50, s. 172, tab. XXXIV.

⁶⁷ POLLA, Belo. Birituálne füzesabony-ské pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav – DUŠEK, Mikuláš – POLLA, Belo. Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. *Archaeologica Slovaca-Fontes* III. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 299-386.

⁶⁸ FURMÁNEK, ref. 20, s. 251-370. STLOUKAL, Milan – FURMÁNEK, Václav. Antropologický rozbor žárových hrobů piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo. *Acta Interdisciplinaria Archaeologica* II. Nitra: AÚ SAV, 1982, s. 3-8, 79-95.

⁶⁹ FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára. Včelince. Archív dávnej minulosti. Archeologické pamätníky Slovenska 9. Nitra: AÚ SAV, 2008. 140 s. + príloha.

⁷⁰ FURMÁNEK – MARKOVÁ, ref. 69, s. 56-61.

Veľká Lomnica⁷¹
 Veľké Raškovce⁷²
 Vojnatina⁷³
 Vyšný Kubín, sídlisko⁷⁴
 Vyšný Kubín, pohrebisko⁷⁵
 Zemianske Podhradie⁷⁶
 Zvolen-Balkán, pohrebisko⁷⁷
 Zvolen, depoty⁷⁸

Počet slov: 6992
 Počet znakov vrátane medzier: 50816

⁷¹ NOVOTNÝ, Bohuslav – NOVOTNÁ, Mária – KOVALČÍK, M. Richard. Praveká dedina pod Vysokými Tatrami. Poprad: Podtatranské múzeum 1985. 42 s. NOVOTNÁ, Mária – SOJÁK, Maříán. Veľká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Archaeologica Slovaca Monographiae-Studia XVI. Nitra: AÚ SAV, 2013, 260 s.

⁷² FURMÁNEK, Václav. K problémům kultury Suciu de Sus na Slovensku. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Řada Arch. M2, 1997, s. 157-159. VIZDAL, Jaroslav. Erste bildliche Darstellung eines zweirädigen Wagens vom Ende der mittleren Bronzezeit in der Slowakei. In Slovenská archeológia, 1972, roč. 20, č. 1, s. 223-231.

⁷³ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Predkuštanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine. In Slovenská archeológia, 1976, roč. 24, č. 1, s. 119-149.

⁷⁴ ČAPLOVIČ, Pavol. Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin: Osveta, 1987, s. 106-108.

⁷⁵ ČAPLOVIČ, ref. 74, s. 61-71.

⁷⁶ VELIAČIK, Ladislav – ROMSAUER, Peter. Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa). In Slovenská archeológia, 1998, roč. 46, č. 2, s. 225-251.

⁷⁷ BALAŠA, Gejza. Zvolen v období lužickej kultúry. Náš kraj. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964. 81 s. + obrazová časť. BÁTORA, Jozef. Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. In Slovenská archeológia, 1979, roč. 27, č. 1, s. 57-86.

⁷⁸ ZACHAR, Tomáš – MITÁŠ, Vladimír. Bronzegegenstände der Piliner und Lausitzer Kultur aus Zvolen-Borová hora. Beitrag zur Bedeutung des Travertinhaufen Zvolen-Borová hora in der Urnenfelderzeit. In KUJOVSKÝ, Rudolf – MITÁŠ, Vladimír (eds.). Václav Furmanek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XIII. Nitra: AÚ SAV, 2012, s. 415-425.

IULIANUS A ŘÍMŠTÍ MUČEDNÍCI, ANEB JAK I HISTORICKY ABSURDNÍ LEGENDA VZDORUJE DEFINITIVNÍMU USVĚDČENÍ Z AHISTORICITY: TŘI HISTORICKO-FILOLOGICKÉ SONDY

Ivan PRCHLÍK

Univerzita Karlova v Prahe
Filozofická fakulta
Ústav řeckých a latinských studií
Celetná 20
Praha 110 00
ivan.prchlik@ff.cuni.cz

PRCHLÍK, Ivan. Julian and the Martyrs of Rome: Three Historical and Philological Probes into How Even a Historically Absurd Legend May Resist Being Finally Proven Ahistorical. The paper deals with the question of historicity of the legend of the Roman saints Gallicanus, John and Paul, which is still often presented as genuine history to the Czech reader. Henceforth, three facets of the legend are examined using philological and historical tools. Historicity of the characters featured in the legend, as well as the mutual relations among the historical ones, as portrayed by the legend, is examined, and confronted with historical fact on their actual relations. Gallicanus' alleged battle against the Scythians at Philippopolis is checked as whether it is identifiable to any event recorded in other sources. And lastly, the question of Julian's sojourn to Rome, which seems necessary within the plot of the legend, is tested for being ruled out for the entire time of his reign. Thus the classical method for examining the historicity of a legend is presented, while at the same time demonstrating the limitations it necessarily suffers even when as historically absurd a legend is examined. Yet, based only on these limitations, the legend cannot be presented as history.

Klíčová slova: historicita legendy; fiktivní mučedníci; sv. Gallicanus; sv. Jan a Pavel; Řím ve 4. stol. n. l.; Iulianus Apostata;

Keywords: historicity of a legend; fictitious martyrs; Saint Gallicanus; Saints John and Paul; Rome in the 4th century AD; Julian the Apostate;

Účelem¹ hagiografických textů samozřejmě není být historickými prame-

¹ Tento článek vznikl v rámci činnosti Univerzitního centra pro studium antické a středověké myšlenkové tradice Univerzity Karlovy (UNCE) a jako součást řešení postdoktorského projektu „Vybrané problémy historie a historiografie pozdní antiky“, č. FF_VS2015/054, podpořeného Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy. Jeho dřívější verze byla presentována v rámci mezinárodní vědecké konference „Vybrané problémy antiky“ konané dne 25. června 2015 na Filozofické fakultě Univerzity Konstantina Filozofa v Nitře.

ny² přesto však z nedostatku jiných mohou být moderní historikové někdy od-kázáni právě jen na ně a musejí se pokoušet s nimi s jako takovými pracovat, jakoli to je ošemetoné a jakoli jen s málokterými je možné tak činit soustavně³. Míra důvěryhodnosti, kterou přitom jednotlivým textům či jednotlivým detailům přikládají, se samozřejmě vzápětí může stát předmětem sporu, respektive kritiky⁴. Přitom však jsou možnosti odkázat takový text do říše výmyslů nezvratně, a tím s jistotou vyloučit, že by jako historický pramen sloužit mohl, poněkud omezené. Kritikové 19. a 20. stol. o to usilovali více méně klasickými metodami, tedy poukazováním na nekompatibilitu postav a jejich činů i událostí vylíčených v takových textech s tím, co je známo z jiných spolehlivějších pramenů. Takový postup však v zásadě nemůže překonat námitku, jakoli v konkrétních případech leckdy absurdní, že možné je pouze zjistit a doložit to, co se stalo, ale není

V článku jsou, odlišně od zvyklostí tohoto periodika, některé standardní příručky či ediční řady citovány svými obvyklými zkratkami:

CCSL ... Corpus Christianorum, Series Latina. Turnhout: Brepols.

CIL ... Corpus inscriptionum Latinorum. Berlin.

CLIA ... Collectio librorum iuris antieustiniani in usum scholarum. Berlin: Weidmann, 1878-1923.

GCS ... Griechische christliche Schriftsteller. Berlin: Akademie-Verlag.

ICUR ... Inscriptiones Christianae Urbis Romae. Roma: Officina Libraria Pontificia.

ILS ... DESSAU, Hermann. Inscriptiones Latinae selectae. Berlin: Weidmann, 1892-1916.

MGH AA ... Monumenta Germaniae historica, auctores antiquissimi. Berlin: Weidmann.

PChBE II/1-2 ... PIETRI, Charles - PIETRI, Luce. Prosopographie chrétienne du Bas-Empire. 2. Prosopographie de L'Italie chrétienne (313-604). Rome: École française de Rome, 1999 (2 svazky).

PL ... MIGNE, Jacques-Paul. Patrologia Latina. Paris.

PLRE I ... JONES, A. H. M. - MARTINDALE, J. R. - MORRIS, John. The Prosopography of the Later Roman Empire, volume I, A. D. 260-395. Cambridge: University Press, 1971.

RE ... Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung. Stuttgart: Metzler.

Všechny překlady úryvků originálních pramenů jsou mé vlastní.

² Účel hagiografického textu pregnantně shrnuje BUNDY, David D. The Acts of Saint Gallicanus, A Study of the Structural Relations. In *Byzantion*, 1987, roč. 57, s. 18 s odkazem (v pozn. 41) ke standardní odborné literatuře k tématu. Obecněji k povaze mučednických textů a jejich základní typologii svr. ŠUBRT, Jiří. *Sanguis martyrum, semen Christianorum: idea mučednictví v rané církvi*. In KITZLER, Petr (ed.). *Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 41-47.

³ Zcela sdílím přesvědčení presentované v souvislosti s textem, který je předmětem tohoto článku, BUNDYM, ref. 2, s. 18 „to dismiss the text (or others like it) as a source for the history of the period is not a solution“.

⁴ Ke konkrétnímu pokusu o využití poznatků, které se z historicky nedůvěryhodného hagiografického textu pokusil vypreparovat F. R. Trombley, při řešení rozporu mezi důvěryhodnějšími prameny, svr. PRCHLÍK, Ivan. Poslední pohané v christianizovaném římském imperiu: III, Základní přehled protipohanské legislativy. In AVRIGA. Zprávy jednoty klasických filologů, 2013, roč. 55, č. 2, s. 34n., s pozn. 43. Systematicky se možnostem těchto textů věnoval BARNES, Timothy David. *Early Christian Hagiography and Roman History*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, 437 s., jehož výkon dobře shrnul recensent, svr. VAN DER HORST, Pieter W. In *Bryn Mawr Classical Review* 2010.08.04. Dostupné na internetu <<http://bmcr.brynmawr.edu/2010/2010-08-04.html>>: „In this book Barnes wants to demonstrate how ‘critical hagiography’ (in the Bollandist tradition) combined with modern historical approaches (e.g., prosopography) can reach important results for the history of Christianity in the Roman Empire“. Tentýž recensent ale současně všechny Barnesovy závěry nesdílí.

možné vyvrátit, že se něco stalo, respektive dokázat, že se něco nestalo, protože je vždy třeba počítat s tím, že o tom našimi prameny pouze nejsme informováni. Zcela moderní doba však přišla i se sofistikovanějšími metodami, založenými na rozboru textu samotného a hledání jeho konkrétního účelu či identifikaci mechanismů, s nimiž autoři takových textů standardně a více méně mechanicky pracovali⁵, čehož závěrem ovšem bývá spíše zpochybňení důvěryhodnosti textu jako celku, ale už ne identifikace důvěryhodnějších detailů, pokud tedy daný text nějaké obsahuje. Další nevýhodou je, že závěry takového postupu akceptují především odborníci, zatímco nevyškolené zájemce o historii či spřízněné disciplíny příliš neosloví.

Dobrou ilustrací uvedeného je legenda o římských mučednících doby vlády císaře Juliana. Její historická hodnověrnost je totiž sice nulová, přesto však důkazu, který by ji definitivně usvědčil z toho, že je pouhým výmyslem, respektive, že události, jak je líčí, se ve skutečnosti nestaly, odolává. Toho je ovšem zneužíváno při různých příležitostech, kdy se pozornost soustředí právě na tyto mučednicky, ale tím je, aniž se na to bere ohled, současně očerňována památka Julianova. Tento článek je tak motivován i přesvědčením, že každá historická postava má právo na spravedlivou historickou památku a že povinností historikovou, mimo jiných, je upozorňovat na to, je-li památka historické postavy očerňována nespravedlivě. Současně však chce být ilustrativní ukázkou uplatnění klasického postupu, ale i jeho omezených možností, při posuzování historicity legendy.

Jednou z příležitostí, jak se lze s legendou, o které bude řeč, seznámit, je návštěva tzv. *Case Romane* na římském pahorku Caeliu. Ten sice patří k legendárním sedmi římským pahorkům, dnes je však pokryt téměř výhradně neantickou zástavbou. V podzemí místní basiliky sv. Jana a Pavla (*La basilica dei SS. Giovanni e Paolo*) se ovšem nachází archeologický komplex několika obytných domů, které byly v období pozdní antiky postupně slučovány do jediné dosti luxusní rezidence, třebaže srovnání s luxusem rezidencí římských aristokratů nesnese. Návštěvu komplexu nelze než vřele doporučit, byť hrozí, že hluboký dojem umocní sugestivní vylíčení, v podání některé z místních průvodkyň, kterak byli zdejší mučedníci Jan a Pavel umučeni na přímý rozkaz prý osobně přítomného Juliana. Ty „méně šťastné“ komplexem provede archeolog jménem Dario, který neváhá konfrontovat návštěvníky i s historickou realitou.

Pokud jde o zdroje běžně dostupné českému čtenáři, i ty, navzdory cimrmanovské tradici boje proti blanickému mýtu, opět znají převážně jen ahistorickou legendu⁶. Jsou však i zářné výjimky hodné následování, které např. konstatují:

⁵ Příkladem uplatnění takového postupu na text (či jeho část), jemuž se věnuje tento článek, je již citovaný BUNDY, ref. 2, s. 12-31, především 18-31, ale vlastně už i DUFOURCQ, Albert. *Étude sur les Gesta martyrum romains*. Paris: Fontemoing, 1900, s. 148-152. BARNES, ref. 4 věnuje otázkám spojeným s fiktivními hagiografickými texty vůbec celou čtvrtou kapitolu své knihy.

⁶ Srv. např. BRONKOVÁ, Johana. Bazilika svatých Jana a Pavla, Svatyně v době svého vzniku avantgardní. RadioVaticana.cz, seriál Baziliky, chrámy a kostelíky města Říma, 10. 1. 2004. Dostupné na internetu: <<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=898>>, podle níž byli Jan a Pavel „popraveni za pronásledování, kterým se do dějin zapsal císař Julián Apostata (361-363) v 60. letech IV. století“. Dějiny ovšem pronásledování, které by bylo možné takto označit, neznají. V podobný omyl uvádí i HRADILEK, Pavel. Římské tituli. Getsemany 162, červen 2005.

„Jsou to dvě osobnosti, které nám, z historického hlediska, působí mnoho těžkostí. Proto také nedávná liturgická revize kalendáře omezila jejich památku jen na území římské diecéze, kde stojí jejich bazilika, a vyřadila jejich jména z univerzálního církevního kalendáře. ... Jejich příběh je velmi složitý, je v něm několik obrácení a odpadnutí od víry. Nakonec se pak příběh uzavírá za vlády císaře Juliána Apostaty“. A dále: „[J]e přirozené, že historikové mají k této legendě mnoho různých výhrad. Především je všeobecně známo, že císař Julián Apostata za své vlády nikdy nesídlil v Římě a že až do jeho smrti nebyli v Itálii žádní křesťanští mučedníci“. A celý výklad je zakončen myšlenkou, že legenda existenci Jana a Pavla nedokazuje a její význam je spíše duchovní⁷.

Na zdůvodnění takového přístupu však v dané příručce pochopitelně prostor nezbyl. Tento článek tak může být i jakýmsi doplňkem tohoto výkladu, který představí pohled z perspektivy nikoli teologické, ale historické, a neomezí se na pouhé konstatování, ale objasní, co historika k despektu vůči spolehlivosti této legendy vede. V tom smyslu pak navíc může být i určitým modelem, protože argumenty v něm presentované leckdy lze *mutatis mutandis* uplatnit i vzhledem k jiným podobně pochybným legendám. Stejně tak ale, jak bylo naznačeno výše, odhalí i limity, na které historik při snaze možnost historicity legendy nezvratně vyloučit nutně naráží⁸.

Dostupné na internetu: <<http://www.getsemany.cz/node/746>>: „mučedníci Jan a Pavel popraveni (přímo v jejich (sic!) domě na Céliu) za pronásledování Juliána Apostaty (361-363)“. Oba tito autoři přebírají z legendy zcela nekriticky i další údaje, zdá se však, že si její problematičnosti aspoň částečně vědomi jsou, protože např. nepočítají s tím, že by Julianus byl v Římě osobně přítomen. Zcela bez skrupulí ji však převypravuje CHLUMSKÝ, Jan. Sv. Jan a Pavel, Ioannes et Paulus, titulares basilicæ in Urbe. Světci k nám hovoří ... Dostupné na internetu: <<http://catholica.cz/?id=2665>>. Spolehlivější bohužel nemusí být ani tištěné zdroje, o čemž svědčí HIBBERT, Christopher. Řím. Životopis města. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 91, podle něhož byli mučedníci státi v roce 361, protože odmítli obětovat pohanským bohům. Samotný Julianus tak je pro jistotu opět šanován, zatímco přesná datace je evidentním pokusem najít nejvhodnější historicí kontext, leč marným, jak níže vyplýne. Lehce spolehlivější tak jsou SCHAUBER, Vera - SCHINDLER, Hanns Michael. Rok se svatými. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 316n, kteří aspoň přiznávají, že o životě a působení obou mučedníků nemáme jisté údaje a že podle legendy je dal zavraždit nový panovník, kterému nechtěli sloužit. I k takovým výkladům je však třeba poznamenat, že přestože, jak už bylo přiznáno a níže to vyplýne instruktivněji, není možné usvědčit legendu z ahistoricity nezvratně, není přípustné ji proto presentovat takto, jako kdyby informace v ní uvedené byly možné, jenom ne jisté.

⁷ Tak VRÁNA, Karel et al. V jednom společenství. Životní příběhy světců. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 280n. Život Jana a Pavla je zde ovšem mylně datován do 2. stol. a legenda, s odvoláním na Legenda aurea a drama Lorenza Magnifica, vylíčena se zkreslením, např. už v tom, že ve skutečnosti v ní figurují jen obrácení, ale žádné odpadnutí od víry. Dále je mylně uvedeno, že Jan a Pavel odmítli přijít do paláce a po desetidení lhůtě měli být předvedeni násilím (k tomu viz níže). S odvoláním na archeologické nálezy – kapli s hrobem mučedníků a fenestellu confessio-nis v domě pod basilikou sv. Jana a Pavla – je však i konstatováno: „[p]řesto však legenda musí být založena na něčem konkrétním“ a dále je řečeno, že uvnitř městských se nesmělo pohřbívat, takže legenda je aspoň částečně věrohodná.

⁸ K samotnému výkladu je třeba předeslat ještě jednu poznámku metodologickou. O době, do níž je legenda zasazena, máme informací poměrně hodně, a tak lze její historicitu konfrontovat do značných detailů, a ty lze leckdy doložit informacemi z mnoha pramenů. Účelem tohoto článku je i to, tuto situaci co nejlépe ilustrovat, a tak jsou všechny probírané detaily pečlivě dokladovány odkazy na prameny v poznámkách pod čarou. Tím ale jsou tyto poznámky poněkud

Jediným pramenem informací o životě i umučení obou světců jsou *acta* dochovaná ve třech recensích⁹, jejich text ovšem není dostupný příliš komfortně. V 15. stol. vydal jen jednu ze zmíněných recensí ve svém *Sanctuarium seu Vitæ sanctorum* italský humanista Boninus Mombritius, tento soubor je ale nejsnáze dostupný v edici publikované v roce 1910 dvěma benediktiny ze Solesmes¹⁰. V 17. stol. se jím zabýval vzorně kritický bollandista Daniel Papebroch, s jehož poznámkami, hodnými jeho pověsti, byl publikován v monumentálních *Actech sanctorum*, i když nešťastně rozdělený do dvou částí, protože hrdiny *act* jsou světci, jejichž svátky jsou slaveny v různé dny¹¹. Recenze, které se přidržel, odlišná od Mombritiové, byla přeložena i do řečtiny a (pouze) tento překlad vydán v moderní kritické edici¹².

Hlavními hrdiny *act* jsou Jan a Pavel, tedy Ioannes a Paulus, ale vedle nich ještě další mučedník, sv. Gallicanus, přičemž jejich příběhy jsou navzájem provázané. I jeho historicita je pochybná, byť v jeho případě alespoň existuje možnost identifikace s jedním ze dvou historicky doložených Gallicanů, nelze ji však ničím podložit. Většina dalších postav je, stejně jako Ioannes a Paulus, ze spolehlivých historických pramenů neznámá, zatímco několik nezpochybnitelně historických postav je vyličeno způsobem, který je s informacemi známými z jiných pramenů v beznadějném rozporu.

Hlavní linii děje lze stručně shrnout takto: v době vlády Constantinovy porazil Gallicanus, tehdy ještě pohan, jako římský vojevůdce Peršany, kteří vtrhli do Sýrie. Poté si vyžádal Constantinovu dcera Constantina / Constantii¹³ za manželku. Ta souhlasila, ale k sňatku mělo dojít až poté, co se Gallicanus vrátí z další války, se Skythy, kteří obsadili Dákii a Thrákkii. Do ní ho měli doprovázet Constantinini / Constantiini *praepositus* Ioannes a *primicerius* Paulus, bratři, oba eunuchové a oba křesťané (toto poslední ale není přímo řečeno, pouze to vyplýne z děje)¹⁴. Gallicanus se z války vrátí vítězně, a to do Říma, kde ho coby

---

přetížené, a proto jsem v nich naopak upustil od odkazování na zdroje informací obecnějších poznatků, s nimiž v článku pracuji, např. datací jednotlivých známých událostí či reálií správy římské říše v pozdní antice. Lze je však dohledat ve standardních příručkách.

⁹ Stručný přehled i se zmínkou pozdějších adaptací a patřičnými odkazy podává BUNDY, ref. 2, s. 13n. Zavedeného označení *acta* se přidržuje, třebaže daný text není acty v tom smyslu, jak jsou popsána ŠUBRTEM, ref. 2.

¹⁰ MOMBRITIUS, Boninus. *Sanctuarium seu Vitæ sanctorum*, novam hanc editionem curaverunt duo monachi Solesmenses, tomus primus. Parisiis: Fontemoing 1910. Text je v prvním svazku na s. 569-572, stručné poznámky moderních editorů, především textově kritické, ale i s několika odkazy na soudobou literaturu k historickému kontextu tamtéž na s. 677.

¹¹ *Acta sanctorum*, Junii tomus septimus, Parisiis et Romae: Palme, 1867, s. 31-35 a 138-142 (dřívější vydání mají odlišnou paginaci).

¹² HALKIN, François. La passion grecque des ss. Gallican, Jean et Paul. In *Analecta Bollandiana*, 1974, roč. 92, s. 265-286. Překlad byl zamýšlen pro východčany žijící v Římě a jeho autorem byl jakýsi Levantinec, který dobře neovládal ani latinu, ani řečtinu. Text je dochován ve dvou rukopisech, vinou chyb je obtížně srozumitelný.

¹³ K otázce správné podoby jejího jména srv. níže s pozn. 43.

¹⁴ DUFOURCQ, ref. 5, s. 147 v pozn. 1 ovšem v rámci své argumentace operuje s tím, že v actech Ioannes a Paulus jako bratři identifikování nejsou. A je pravda, že explicitě tak označení nikde nejsou, jen na tomto místě je nejprve řeč o tom, že je Gallicanus vezme s sebou, a poté je konstatováno dantur duo fratres eunuchi, ex latere augustae („dají mu dva bratry eunuchy z Au-

Augustové příjmou Constantinus (II.), Constantius a Constans¹⁵. Místo Capitolia, kde obětoval před odchodem do války, však uctí svatý práh apoštola Petra (*sacra Petri apostoli limina*) a nespecifikovanému Constantinovi¹⁶, který se tomu diví, vyšvětlí, že křešťanství přijal vlivem Ioanna a Paula, kteří mu za to přislíbili vítězství, vzápětí korunované zajetím krále Brady (tak Papebroch a řecký překlad¹⁷) či Bardy (Mombritius) a přijetím tributu Skythy (dle řeckého překladu, zdálo by se, vykoupením Thrákie od Skythů, která tak opět začala platit daně (δημόσια τελείν), nicméně z dalšího líčení Gallicanova je zřejmé, že tento dojem vzniká jen neobratností řecké formulace), ač byl obležen ve Filippopoli a všichni jeho tribuni i vojáci se vzdali nepříteli. Z nich později přijal zpět jen ty, kteří se také stali křesťany, zatímco ostatní z armády propustil. Sám se dále zrekla manželství, nicméně i tak vstoupil do paláce, jako kdyby byl zeť Augustů (*quasi gener Augustorum*, v řeckém překladu však správněji se singulárem ὁς κατὰ ἀλήθειαν γαμβρὸς τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως) a Augusty byl následně poctěn konsulátem. Během uvítacího ceremoniálu se v ději mihne i Helena se svou dcerou (v řeckém překladu je toto upřesnění vynecháno) Constantinou / Constantií. Samotný Gallicanus pobýval později v Ostii společně s jakýmsi svatým mužem (*sancto uiro cuidam*) Hilarinem¹⁸ a veškerý svůj majetek vynakládal na podporu chudých¹⁹. Když však byl Constantiem povyšen na Caesara Julianus²⁰, vydal zákon zakazující křešťanům „cokoli v tomto věku vlastnit“ (*dedit legem ut Christiani nihil in hoc saeculo possiderent*; dle řeckého překladu jím měli být postiženi ti, kdo chtěli křesťany zůstat). Gallicanovi samotnému Julianus nařídil (*mandauit ... dicens*²¹), aby obětoval bohům, nebo opustil Itálii. Gallicanus proto odešel do Alexandrie, kde strávil rok, a poté do pouště. Tam byl nucen k obětování *comitem templorum* Rautianem

---

gustiny družiny“), čemuž v řečtině, § 2, p. 268 Halkin, odpovídá διδούνται καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ οἱ κουβικούλαριοι ἐξ εὐωνύμων τῆς σεβασμίου τῷ Γαλλικάνῳ („dají Gallicanovi také dva bratry cubicularie [=eunuchs] z hodnostářů její svatosti“). Tato slova lze ovšem k Ioannovi a Paulovi vztáhnout zcela přirozeně, zatímco pokud se jich týkat nemají, šlo by o jakési dva anonymní bratry eunuchs, které Gallicanus s sebou vzal také, ale do děje už nikterak nezasáhnou, což budí otázku, proč by vůbec byli zmiňováni.

¹⁵ V řečtině, § 4, p. 271 Halkin, je πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντίνον καὶ Κώνσταντον (rkp. B Κωνσταντίαν) καὶ Κωνστάντιον τοὺς σεβασμιώτατους ... μεγάλως δεχθεῖς (rkp. B δεχθέντες) („v paláci byl velkolepě přijat jejich svatostmi Constantinem, Constantem (nebo Constantií) a Constantiem“).

¹⁶ Dle PAPEBROCHA, ref. 11, s. 34, pozn. h Constantini otcí. Dle HALKINOVA, ref. 12, s. 271, pozn. 15 kritického aparátu připojuje rkp. B τὸν σεβασμιώτατον πατήρ („otec jejich svatosti“).

¹⁷ V němž, § 5, p. 273 Halkin, ovšem coby nom. figuruje původní lat. acc. Βραδάτη.

¹⁸ V řeckém překladu, § 6, p. 275 a § 8, p. 278 Halkin, se toto jméno objevuje v podobě Hilarianos.

¹⁹ Řecký překlad, § 7 fin., p. 276 Halkin, připojuje poznámku καὶ ἐπειδὴ μακρότερός ἔστιν ὁ λόγος καθ' ἓν γράφειν τὰ πάντα αὐτοῦ πλεονεκτήματα τε καὶ ἐνεργήματα, ἐπὶ τὰ τελευταῖα τὸν καρπὸν τοῦ γράμματος τῆς ἀρχῆς μεταφέρωμεν („a protože vyprávění je příliš dlouhé, psát po jednom o všech jeho dobrodinách a činech, přenesme plod tohoto díla od počátku k jeho posledním okamžikům“). HALKIN, ref. 12, s. 276, pozn. 3 ji ovšem komentuje slovy „[e]ncore une phrase maladroite ajoutée par le rédacteur grec“.

²⁰ V řeckém překladu, § 8 init., p. 276 Halkin, stojí ὁ καῖσαρ μετὰ τὸν Κωνστάντιον ὑψωθεὶς, tedy s předložkou, která může znamenat jak „spolu s Constantiem“, tak i „po Constantiovi“.

²¹ Participium je pouze u Mombritia, ovšem bez komentáře v aparátu; v řeckém překladu, § 8, p. 277 Halkin, nicméně figuruje též: διαπέμπεται ... λέγων. Jeho (ne)zahrnutí do textu je ovšem právě zde klíčové k posouzení otázky, zda hagiograf počítal s Julianovou přítomností v Římě.

(u Mombritia Raucianus, Papebroch²² uvádí rukopisné varianty Abrantianus a Brantionus, v řeckém překladu Saurakiános, Sarakiános, nebo Saraukiános), a když odmítl, byl zabit mečem. V Ostii byl z téhož důvodu holemi ubit Hilarinus. Zde jsou *acta* u Papebrocha rozdělena, přičemž pokračování je uvozeno několika poznámkami, které chybí u Mombritia a v nichž je Constantius označen jako Constantinův *nepos*. Dále děj pokračuje Iulianovou touhou po penězích a zabavováním majetku křesťanů s odvoláním na slova Kristova „*qui non renuntiat omnibus quae possidet, non potest esse meus discipulus*“²³. Ioannes a Paulus jsou povoláni zpět ke dvoru, ale odmítou dovolávajíc se křesťanství Constantina (II.?) a Constantia a jejich potomka (*nepos*) Constantia, vzápětí označeného opět jako *nepos Constantini*²⁴, který zbyl jako poslední a předal vládu Iulianovi. Ten se však křesťanství zřekl, a proto mu Ioannes a Paulus sloužit odmítají. Následuje výměna názorů líčena slovesy, která navozují dojem bezprostřední komunikace. Ioannes a Paulus dostanou desetidenní lhůtu na rozmyšlenou, byť ji odmítají, nicméně nakonec ji stráví ve svém domě, pozvou k sobě presbytera Crispa, klerika Crispiniana (v řeckém překladu Krispiános) a ctihodnou ženu Benedictu, kterým vše vylíčí²⁵. Po deseti dnech se dostaví *campiductor* (u Mombritia *campi doctor*, v řeckém překladu ὁ καμπιδούκτωρ ὁ καὶ ῥαβδοῦχος) Terentianus s vojáky a se zlatou sochou Iovovou, které však Ioannes a Paulus odmítou obětovat, a tak jsou zabiti mečem, aby jejich smrt nezpůsobila pozdvížení, tajně pohřbeni ve svém domě²⁶, zatímco veřejně je sděleno, že byli posláni do vyhnanství. Crispus, Crispinianus a Benedicta se však o jejich smrti zázračně dozvědí, což Iuliana rozlítí, takže je nechá popravit též. Jejich těla²⁷ poté dopraví presbyterové Ioannes a Pimenius (který chybí v řeckém překladu) a *uir illustris* a bývalý *praefectus Vrbis* Flavianus do domu Ioanna a Paula a pohřbí je nedaleko nich²⁸. Místo

²² Viz PAPEBROCH, ref. 11, s. 35, pozn. β.

²³ Což je Lk 14,33, ovšem ve znění Hieronymovy Vulgaty: „Kdo se nezékne všeho, co vlastní, nemůže být mým žákem“. A dle HALKINA, ref. 12, s. 279 v pozn. 1 je i v řeckém textu act toto znění, zpětně přeložené do řečtiny.

²⁴ V řeckém překladu je na obou místech, tedy v § 9, pp. 278 et 279 Halkin, uveden nikoli Constantius, ale Constantia, poprvé označena jako dcera (θυγάτηρ) Constantina, zřejmě I., jak text evidentně chápe i HALKIN, ref. 12, s. 278, pozn. 4, podruhé jako ἀνεψιὰ αὐτῶν („jejich sestřenice“), přičemž v této souvislosti uvedeného Constantina považuje i HALKIN, ref. 12, s. 279, pozn. 3 za Constantina II., ovšem podotýká, že Constantia byla ve skutečnosti jeho a Constantova sestra.

²⁵ Pasáže (i následující) s těmito třemi postavami jsou Papebrochem z textu vyloučeny hranatými závorkami a Mombritius je neuvádí vůbec, Halkin však v řeckém překladu jeho versi ponechává. DUFOURCQ, ref. 5, s. 146, pozn. 1, podle něhož nefiguruje ani ve většině rukopisů, je považoval za pozdější interpolaci.

²⁶ Kupodivu pouze v řeckém překladu, § 12 init., p. 283 Halkin, je uvedena datace τῇ πρὸ ἔξ καλανδῶν ιουλίων, což je 26. červen, tedy den, k němuž je text přiřazen i v Actech sanctorum. Mimochodem, jde o den, kdy v roce 363 zemřel i samotný Iulianus.

²⁷ Která dle řeckého překladu, § 13 init., p. 284 Halkin, měla být předhozena psům.

²⁸ Rkp. A řeckého překladu, v § 13 init., p. 284 Halkin a svr. pozn. 34 v kritickém aparátu, upřesňuje, že ἐπὶ τὴν κόγχην αὐτῶν („v jejich výklenku“), a oba rukopisy dodávají dataci τῇ πρὸ πέντε εἰδῶν ιουλίου, tedy 11. července. Dle PAPEBROCHA, ref. 11, s. 141, pozn. r uvádí dataci V Kal. Iulias, tedy 27. června, pouze jeden rukopis, který však označuje za svůj hlavní. Právě tato datace je však zřejmě původní, protože dle pozn. 36 Halkinova kritického aparátu je v rkp. A řeckého překladu místo εἰδῶν nesmyslné ivδῶν, což nicméně mohlo vzniknout zkomolením původního καλανδῶν.

pohřbu nakonec vyzradí Terentianův syn posedlý démonem (pouze u Mombritia je upřesněno, že Julianus mezitím zemřel ve válce proti Peršanům: *Iulianus autem in bello statim Persico interfectus est*²⁹), zatímco v řeckém překladu je to sice upřesněno také, ale s ahistorickými detailemi, Julianus měl totiž být zaživa stažen z kůže a ta pak, obarvena na rudo, měla sloužit k obveselení perským vládcům³⁰), což Terentiana samého přiměje vrátit se na místo popravy a prosit za odpuštění. Toho se mu dostane, stane se křesťanem a celý příběh poté sám sepíše (podle Mombritia) nebo vylíčí někomu, kdo ho sepíše (podle Papebrocha a řeckého překladu). Už jen u Papebrocha a v řeckém překladu³¹ následuje ještě vylíčení, jak byl Terentianus i se svým synem po několika dnech popraven Julianem a jejich těla byla presbytery Ioannem a Pimeniem (který tentokrát z řeckého překladu nevypadl, jeho jméno má ovšem podobu Poimenios) opět uložena v domě Ioanna a Paula. A v rámci jakéhosi dodatku³² je ještě vylíčeno, jako po Julianově smrti a poté, co se císařem stal Ioannův a Paulův přítel Iovianus, si tento k sobě povolal senátora Byzantia a sdělil mu, že je informován o tom, že těla Crispa, Crispiniana a Benedicty jsou pohřbena v domě Ioanna a Paula, ale uložil mu vyhledat těla právě těchto dvou. Byzantius je se svým synem Pammachiem nalezl, a proto Iovianus nařídil zřídit v jejich domě kostel (*ecclesiam*).

Otázek, které vylíčená legenda před historika staví, je nepřeberné množství a zde není možné probrat je systematicky. Proto se prozatím omezím na tři podle mého názoru ilustrativní historicko-filologické „sondy“ do problematiky historicity některých výrazných prvků legendy, totiž na konfrontaci poznatků o doložených historických postavách s tím, jak s nimi nakládá legenda, na prověření okolností Gallicanova střetu se Skythy o Filippopolis a na otázku Julianovy osobní přítomnosti v Římě na pozadí našich znalostí o císařských návštěvách tohoto města ve 4. stol. vůbec. Zcela stranou, nebo jen příležitostně zmíněny tak zatím musí zůstat mnohé další otázky spojené zejména s veškerými dalšími nesrovnalostmi historicko-filologického charakteru, nálezem hrobů v moderní době a dalšími poznatky archeologů, existencí *titulu*, zmínkami v liturgických textech a vůbec účelem vzniku celé legendy.

Těmto sondám je však užitečné předeslat jeden postřeh moderního historika³³, který ač má povahu argumentu *e silentio*, přesto jakoukoli historicitu legendy při nejmenším závažném způsobem problematizuje. Na legendu totiž ani náznakem nereflektují Hieronymus, Paulinus z Noly, Augustinus ani Palladius, tedy autoři,

²⁹ PAPEBROCH, ref. 11, s. 141, pozn. r tuto variantu v lehce odlišném znění zmiňuje též s tím, že jde o čtení ostatních rukopisů, než je jeho hlavní.

³⁰ Dle PAPEBROCHA, ref. 11, s. 141 v pozn. t se tento dodatek vyskytuje opět jen v jeho hlavním rukopise, přímo do textu ho však nezařadil. BAYNES, Norman H. The Death of Julian the Apostate in a Christian Legend. In Journal of Roman Studies, 1937, roč. 27, s. 22-29, na něhož při této příležitosti odkazuje Halkin, přesto tuto verzi bohužel nezohlednil. I tak však jeho rozbor poskytuje zajímavý kontext křesťanských představ o okolnostech, za nichž měl Julianus zemřít.

³¹ I tento dodatek je ale Papebrochem z textu vyloučen hraničními závorkami, zatímco v řeckém překladu vzniká přehozením pořadí závěrečných událostí – viz v násl. pozn. – neřešitelný anachronismus.

³² Který už Papebroch z textu nevylučuje, v řeckém překladu ovšem figuruje ne jako dodatek, ale na chronologicky správném místě, byť to působí značné nesrovnalosti v ději.

³³ Srv. DUFOURCQ, ref. 5, s. 147.

z jejichž děl pocházejí naše informace o Pammachiovi³⁴. K tomu je možné dodat, že ani Rufinus z Aquileie, který se o něm zmiňuje též³⁵. Naopak další dva postřehy podobného charakteru, jimž tentýž moderní historik argumentuje také, příliš průkazné nejsou³⁶.

³⁴ Jejich stručnější souhrn podává DUFOURCQ, ref. 5, s. 147, pozn. 1, coby kompletní přehled zejména světské kariéry Pammachiové je zamýšleno příslušné heslo v PLRE, tedy PLRE I, s. 663, s.v. Pammachius, nicméně svr. i násł. pozn. V tomto heslu je mimo uvedené prameny citován už jen nápis, na jehož základě je Pammachius prohlášen za stavitele titulu, k němuž svr. níže v pozn. 68. Zcela vyčerpávající, i pokud jde o Pammachiovo angažmá v církevních záležitostech, je heslo PChBE II/2, s. 1576-1581, s.v. Pammachius, v němž je coby zdroj informací přímo o něm oproti předchozím citován navíc jen pramen, k němuž svr. v násł. pozn.

³⁵ Pozdější dodatek k heslu v PLRE, jímž je MARTINDALE, J. R. Prosopography of the Later Roman Empire. Addenda et corrigenda to Volume I. In Historia, 1980, roč. 29, s. 489 s.v. Pammachius, sestává ze dvou odkazů na Rufinovu apologii proti Hieronymovi, kde je Pammachius zmíněn. Tyto dvě zmínky, totiž RUFINUS AQUILEIENSIS. Apologia contra Hieronymum I, 1 a II, 42 [CCSL XX, p. 37 et 116] = I, 1 a II, 38 [PL XXI, col. 541 et 616], však ani nejsou takové povahy, aby nějaký odkaz k legendě mohl být v souvislosti s nimi očekáván. Pammachia by se však mohla týkat i slova tamtéž II, 48 [CCSL XX, p. 121] uerum quia propter Deum contempsit nobilitatem suam et totum se exaequauit humilibus optimumque opus eius in fide Christi, et quod exemplo esse ceteris beat, confitemur („přiznáváme, že opravdu kvůli Bohu pohrdl svým vzneseným stavem a zcela se snížil na roveň poníženým, že jeho úsilí v Kristově víře je vynikající a měl by být příkladem pro ostatní“), která by dle starších edic či překladů byla citována jako II, 44 a která v nich více či méně explicitně s Pammachiem spojována jsou. Z kritického aparátu moderní edice v CCSL však je zřejmé, že jakékoli přímé zmínky Pammachia v celé dané kapitole jsou až pozdější dodatky, zamýšlené evidentně k projasnění pasáže textu, v níž se střídají podměty, aniž by byly jasně identifikovány. Je ale pravda, že právě k Pammachiovi lze tato slova vztáhnout velmi dobře, ale také nikoli nezvratně. A stejně tak platí, že odrazovým můstkem k nějaké zmínce o Pammachiově zásluze, kterou mu připisuje legenda, pokud by byla historická, by byla dobrým, ale totéž by bylo lze říci o jakémkoli jiném konkrétním známém Pammachiově počinu, který by v této souvislosti mohl Rufina napadnout; Rufinus se však evidentně spokojil jen s tímto povšechným odkazem, s kterým proto jako s argumentem v této diskusi nelze operovat.

³⁶ DUFOURCQ, ref. 5, s. 147n. totiž poukazuje na to, že Ioanna a Paula nezmiňuje ani Cassiodorus, ačkoli obšírně vypráví o mnoha mučednících doby Iulianovy, svr. CASSIODORUS. Historia tripartita VI, 11-14; 15, 4-5; 16, 2; 34, 3-7; 36 a k tomu i 48, 2-3. Dle Dufourcua je totiž Cassiodorus současníkem období rozkvětu kultu těchto světců (k dataci vzniku act samotných svr. níže v pozn. 93), takže je podle něho znal, ale nepovažoval za současníky Iulianovy, což se jeví jako velmi závažný postřeh. Je však třeba upřesnit, že citované dílo Cassiodorovo je pouze komplikací výpisů z řecky psaných církevních dějin Sókratových, Sózomenových a Theodórétových, převzatých tu přímo, tu od týmž způsobem pracujícího řeckého kompilátora Theodóra Anagnóstou, a do latiny přeložených Cassiodorovým žákem Epiphaniem. Autorský do této komplikace nijak nevstupuje ani Cassiodorus, ani Epiphanius, k čemuž svr. přehled pramenů díla, jak jej podává HANSLIK, Rudolph. Cassiodori-Epiphani Historia ecclesiastica tripartita, recensuit Waltarius Jacob, editionem curavit Rudolphus Hanslik. Vindobonae: Hoelder-Pichler-Tempsky, 1952, s. IX-XI, a recentní stručný nástin metody u SCHOLTEN, Désirée. Cassiodorus' Historia Tripartita before the Earliest Extant Manuscripts. In GANTNER, Clemens – MCKITTERICK, Rosamond – MEEDER, Sven (eds.). The Resources of the Past in Early Medieval Europe. Cambridge: University Press, 2015, s. 34n. Není tedy důvod se domnívat, že by Ioannes a Paulus měli být do tohoto díla zahrnuti, i kdyby je Cassiodorus či Epiphanius za Iulianovy současníky považovali. Dále se DUFOURCQ, ref. 5, s. 147 v pozn. 1 diví tomu, že v actech není zmínka o požáru Apollónova chrámu na Palatinu, k němuž došlo v roce 363, k čemuž svr. AMMIANUS MARCELLÍNUS. Res gestae XXIII, 3, 3, podle něhož k požáru došlo 18. března, kdy byl Iulianus v Karrhách, ale přesto měl o tomto zlém znamení tušení. Potenciál tohoto incidentu pro vývoj děje act je tedy opravdu značný, a proto Dufourcq jeho opomenutí považoval za známku toho,

První z avizovaných sond je otázka historicity postav, které v legendě vystupují, a činů, které těm historickým legenda připisuje. Postavami každopádně historickými jsou mužští členové Constantinovy rodiny, tedy samotný Constantinus a dále Constantinus II., Constantius a Constans a také Iulianus. O jejich vzájemných vztazích, o titulech, které jim kdy náležely, i o místech, na kterých pobývali, má ovšem hagiograf představu značně zkreslenou³⁷. Ve skutečnosti jde o otce, tří jeho syny a jednoho synovce, respektive bratrance těchto tří synů³⁸. Augustem byl v době svého života pouze samotný Constantinus, zatímco jeho synové byli postupně jmenováni pouze Caesary a Augusty byli prohlášeni až po Constantinově smrti v roce 337³⁹, Constantinus II. však zemřel už v roce 340 a Constans v roce 350. Důležitá však jsou i data jejich narození, jednak jako *terminus post quem* událostí, v nichž vystupují, ale také proto, že legenda přisuzuje celé trojici takovou úlohu, že si lze těžko představit, že by nejmladší měl být ještě nemluvnětem a nejstarší sotva dosáhl školního věku. Constantinus II. se ovšem narodil roku 316 nebo 317, Constantius 317 a Constans 320 nebo 323⁴⁰. Iuliana jmenoval v roce 355 Caesarem skutečně Constantius, ovšem na počátku roku 360 ho jeho vlastní vojáci prohlásili za Augusta a jako takový zemřel ve válce proti Peršanům v roce 363. Constantius zemřel už v listopadu roku 361, čímž teprve získal Iulianus možnost vydávat samostatně zákony, protože jako Caesar ji neměl *de iure* a i jako Augustus usiloval před smrtí Constantiovou o smíření s ním, a proto zákony, a tím méně namířené proti křesťanství, sám nevydával⁴¹. Iulianus je ovšem v *actech* důsledně označován jako Caesar, nikoli Augustus, kterýžto titul ovšem hagiograf znal a označuje jím Constantina a jeho syny. Přesto se nelze uchýlit k řešení datovat mučednictví světců do období, kdy Iulianus ještě jako Constantiův Caesar pobýval v Gallii, protože hagiograf počítá jednak s jeho samostatnou legislativní

že legenda nevznikla v době Iulianově, nicméně to, že autor act o požáru vědél, ale nezmínil ho z jakéhokoli jiného důvodu, přesto není možné vyloučit.

³⁷ Na zmatky ve vztazích mezi Constantinovými syny poukázal ostatně už PAPEBROCH, ref. 11, s. 32.

³⁸ Stemma, byť ne úplně dobře přehledné, viz v PLRE I, s. 1129.

³⁹ Tak už PAPEBROCH, ref. 11, s. 34 v pozn. g. Celkem jasné to sdělují Consularia Constantiopolitana ad ann. 337 [MGH AA IX, p. 235] a srv. i EUSEBIUS CAESARIENSIS. Vita Constantini IV, 68, 2-3.

⁴⁰ Prameny k témtoto datům, ve dvou případech si odporujičí, cituje KIENAST, Dietmar. Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, s. 305; 309; 307.

⁴¹ Ani PAPEBROCH, ref. 11, s. 31 tomu, že by tak měl činit, nevěřil s poukazem na první Iulianův zákon dochovaný v Kodexu Theodosiově, jímž ovšem zřejmě je Codex Theodosianus VII, 4, 7 z 6. ledna 362. Je ovšem pravda, že zákony nepokrytě namířené proti křesťanství nebyly do kódexů zahrnuty, Iulianus totiž později opravdu vydal několik takových, které jako takové byly vnímány, jsme však o nich informováni buď jen z literárních pramenů, anebo v kodexech sice jsou, ale buď je jejich význam sporný, anebo jsou protikřesťanské jen nepřímo, k čemuž srv. PRCHLÍK, Ivan. Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském imperiu. Dissertační práce. Praha: FF UK, 2012, s. 13. Dostupné na internetu: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104133/>>. Sám Iulianus však každopádně v dopise napsaném po svém povýšení na Augusta Constantia ujišťoval, že bude nadále přijímat jeho rozkazy, k čemuž srv. AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XX, 8, 12, a stran své korespondence s Constantiem se dušoval, že se v ní vždy podepisoval titulem Caesar, k čemuž srv. IULIANUS. Epistula ad senatum populumque Atheniensium 12 init. [285d].

aktivitou a jednak s jeho otevřeným vystoupením proti křesťanství. K prvnímu však jako Caesar nebyl oprávněn, k druhému těžko mohlo dojít před jeho veřejným přihlášením k tradičním kultům, k němuž došlo až krátce před zahájením občanské války s Constantiem v létě roku 361, ale činy, které zatím nevzbudily takovou pozornost, a proto ho někteří autoři spojují až s obdobím, kdy byl Iulianus po Constantiově smrti samostatným vládcem⁴². V každém případě tedy až v době, kdy už byl Iulianus Augustem.

Identifikatelnou postavou může být i Constantina / Constantia. Samotný Constantinus totiž opravdu měl i dceru jménem Constantina. Podoba jména v *actech* ovšem kolísá, ve starších, a proto spolehlivějších rukopisech však převažuje právě Constantina, jejíž historický profil se však Papebrochovi zřejmě nezdál s charakterem postavy v legendě kompatibilní, a proto dal přednost variantě Constantia. Pak by ovšem muselo jít o postavu odjinud neznámou. V moderní době však převažuje identifikace postavy z legendy s historickou Constantinou, její důvěryhodnost to však příliš neposiluje, spíše naopak, protože to otvírá možnost uvažovat o kontaminaci postavy jejího legendárního manžela Gallicana osudem Constantina skutečného manžela, Caesara Galla, Iulianova staršího

⁴² Srv. AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXII, 5, 1-2, podle něhož své sympatie k tradičním božstvům předtím tajil, a RUFINUS AQUILEIENSIS. Historia ecclesiastica X, 33 init. [GCS IX/2, p. 994] = I, 32 init. [PL XXI, col. 501], který tentýž moment spojuje s Iulianovým příchodem na východ a úmyslem zahájit válku proti Peršanům. Naproti tomu tvrdí SOCRATES SCHOLASTICUS. Historia ecclesiastica III, 1, 39, že přetvářku, že je křesťanem, Iulianus odložil už v předvečer občanské války, ovšem jen tím, že začal otvírat chrámy a veřejně obětovat. Podobně, ale samozřejmě pochvalně, líčí totéž LIBANIUS. Oratio XVIII, 114 a přiznává to i samotný IULIANUS. Epistulae 26 [415c]. AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXI, 2, 4-5 naopak potvrzuje, že ještě v lednu 361 se Iulianus zúčastnil bohoslužby o Epifaniích, a HILARIUS PICTAVIENSIS. Liber II ad Constantium 2, 1 ho nazývá dominum meum religiosum Caesarem tuum Iulianum („mého zbožného pána, tvého Caesara Iuliana“) a chválí ho za podporu, již se mu od něj dostalo navzdory nepříjemnostem, jimiž za to sám Iulianus byl stížen: qui plus in exilio meo contumeliae a malis, quam ego iniuriae, pertulit („který v mém vyhnanství vytrpěl více urážek od špatných lidí, než já bezpráví“). O Iulianově zájmu neznepřátil si křesťany ještě i krátce po Constantiově smrti svědčí to, že se zúčastnil jeho pohřbu, jehož křesťanský charakter by jistě nebyl zpochybňován, ani kdybychom ho neměli potvrzený, leč máme, srv. GREGORIUS NAZIANZENUS. Oratio V [=Contra Iulianum Imperatorem II] 16, stejně jako to, že Iulianus tělo doprovodil do kostela sv. Apoštola, k čemuž srv. tamtéž 17 a Passio Artemii 21 [GCS XXI, p. 74]. Řehořovo absurdní tvrzení, že k tomu Iuliana museli přinutit vojáci, ostatní prameny nepotvrzují, srv. LIBANIUS. Oratio XVIII, 120; PHILOSTORGIIUS. Historia ecclesiastica VI, 6; Passio Artemii 21 [GCS XXI, p. 74]; SOCRATES SCHOLASTICUS. Historia ecclesiastica III, 1, 50; IOANNES ZONARAS. Epitome Historiarum XIII, 12, 4-5. Určitou kuriositou, leč výborně ilustrující naprostou absurditu vylíčení Iuliana v *actech*, je i jeho údajné naléhání, aby v jeho službách zůstali eunuchové. Ve skutečnosti mimo jiné právě eunuchy Iulianus ze svých služeb propustil, k čemuž srv. LIBANIUS. Oratio XVIII, 130 εὐνούχους ὑπὲρ τὰς μνίας παρὰ τοῖς ποιμέσιν ἐν ἵπτι ... μάτην ἔβοσκεν ἡ βασιλικὴ δαπάνη, ζημιάν, οὐχ ὑπηρέτας νομίοις ἐξέωσεν εὐθέως („eunuchi, kterých bylo více než na jaře much kolem pastýřů ... a zbytečně je živila císařská apanáž, považoval za trest a ne služebníky a okamžitě je vyhnal“); SOCRATES SCHOLASTICUS. Historia ecclesiastica III, 1, 50, byť podle něho to učinil proto, že se po ztrátě manželky už nehodlal oženit; a dále AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXII, 4, i když ten v rámci vylíčení Iulianovy čistky v paláci eunuchy přímo nezmiňuje. LIBANIUS. Oratio XVIII, 149 navíc Iuliana chválí za to, že eunuchům ukládal podřadné práce.

bratrance, jehož Constantius v roce 351 poslal spravovat východ, ale v roce 354 ho povolal zpět a nakonec nechal popravit⁴³.

Helenou, která je zmíněna jen jednou coby matka Constantiny / Constantie, je samozřejmě myšlena sv. Helena, která ovšem byla matkou Constantinovou, a tedy každopádně babičkou jeho dcery⁴⁴.

Každopádně historickou postavou je dále již zmíněný Pammachius, signifikantní ovšem je, že s informacemi, které z legendy vyplývají, tedy především s údajným jménem jeho otce, totiž Byzantium, moderní badatelé jako s autentic-kými nepočítají⁴⁵, a to přesto, že pramen dokazující existenci jakéhosi Byzantia existuje, nic bližšího, a tím méně jakýkoli jeho vztah k Pammachiovi, z něj však už nevyplývá⁴⁶.

Historicita dalších postav, respektive možnost je identifikovat se stejnomožnými známými historickými postavami, už je sporná. Gallicana považovali za historickou postavu Henri Grégoire a Paul Orgels, a to na základě následující úvahy⁴⁷: Gallicanus je presentován jako konsul a během vlády Constantinovy dva

⁴³ K podobě jména v rukopisech svr. PAPEBROCH, ref. 11, s. 34, pozn. b, kde rovněž konstataje, že pod jménem Constantina byla známá jiná Constantinova dcera, neuvádí však žádný doklad existence jakékoli Constantinovy dcery jménem Constantia. Toto jméno se sice v Constantinově rodině objevuje také, neb se tak jmenovala jednak jeho sestra, k níž svr. PLRE I, s. 221, s.v. Constantia 1, a jednak jeho vnučka, tedy Flavia Constantia, pohrobek Constantia II., k níž svr. PLRE I, s. 221, s.v. Constantia 2, ani jedna se však k identifikaci s Constantinou / Constantii z act, ani za předpokladu, že se autor spletl v jejím vztahu ke Constantinovi, ničím zvláštním nehodí. Z PLRE I, s. 222, s.v. Constantina 2 je dále zřejmé, že Constantina byla jako Constantia mylně označována častěji. Tamtéž pak jsou citovány prameny, které jí přisuzují krutou povahu, již měla přispět ke Gallovu pádu, ale i další, z nichž plyne že v Rímě nechala vybudovat basiliku sv. Anežky a klášter, k čemuž svr. i PChBE II/1, s. 466, s.v. Constatina 1. K možné kontaminaci pojednání Gallicana osudy Gallovými svr. níže s. 398 s pozn. 90.

⁴⁴ Svr. výše v pozn. 38 odkazované stemma a výše na s. 383 fakt, že už řecký překladatel textu si zřejmě tohoto lapsu všiml a eliminoval ho.

⁴⁵ Výše v pozn. 34 a 35 citovaná hesla v PLRE i s pozdějším doplňkem a v PChBE jméno jeho otce vůbec neuvádějí a acta jako zdroj jakékoli informace necitují.

⁴⁶ Jde o nápis, který sám sebe datuje do doby papeže Innocentia, tedy let 401-417, a v němž jsou zmíněni presbyteri tituli Byzanti Proclinus a Ursus, tedy ICUR V, 13122. Tento titulus už tedy nejpozději v této době existoval, aniž by ovšem z nápisu samotného vyplývalo, kde se nacházel. Jeho identifikace s titulem Pammachii, ačkoli se s ní v literatuře pracuje jako s doloženým faktem, je však velmi nepravděpodobná, a to i navzdory tomu, že celá legenda je dnes považována za pozdní konstrukt (dataci vzniku act svr. níže v pozn. 93), který měl dodat informace o už neznámých patronech titulu, čímž by se ale dalo očekávat, že aspoň informace o titulu samotném, tedy i uvedení jeho údajných zakladatelů do vzájemného příbuzenského vztahu, bude mít nějaký reálný důvod, např. právě to, že jména obou označovala jeden a ten samý titulus. Ještě v roce 499 tomu tak ale nebylo, neb v aktech římské synody toho roku konané jsou podepsáni dva presbyteri titulu Pammachii, k nimž svr. níže v pozn. 68, a dva presbyteri titulu Vizantis, totiž Asellus a Agatho, svr. MGH AA XII, p. 413, n. 32 a 33, aniž by tyto tituli byly byť sebemenší náznakem vzájemně identifikovány. A nouzové řešení, totiž považovat tato dvě označení za paralelně používaná, narází na další nesnáz, zmíněný titulus by totiž na synodu vyslal celkem čtyři presbyteri, zatímco všechny ostatní nanajvýš tři. To samo o sobě samozřejmě nemožné není, ale je to jen nouzové řešení k záchrane jiného nouzového řešení. O historickém Byzantiově však každopádně nevíme naprostě nic, a zřejmě proto nefiguruje ani v PChBE.

⁴⁷ Svr. GRÉGOIRE, Henri – ORGELS, Paul. S. Gallicanus, consul et martyr dans la passion des SS. Jean et Paul, et sa vision « constantinienne » du Crucifié. In Byzantion, 1954, roč. 24, s. 581n.

Gallicanové konsulát opravdu zastávali, Ovinius Gallicanus v roce 317 a Flavius Gallicanus v roce 330. První byl nejspíše pohan, druhý ale zřejmě patří do skupiny křesťanů, kteří se od roku 330 objevují v nejvyšších pozicích. Identifikace s konsulem roku 330 jim pak připadala podpořena další argumentací, která bude probrána níže⁴⁸. Edward Champlin⁴⁹ však oprávněně poukázal na to, že domněnka, že Ovinius Gallicanus byl pohan a Flavius Gallicanus křesťan, postrádá jakékoli podložení v jednom i druhém případě. Samotná *acta* stejně jako i další pramen ovšem Gallicana spojují s Ostií⁵⁰, která leží v oblasti dobře doložených zájmů rodu Oviniů, takže je mnohem pravděpodobnější, že inspirací Gallicana z *act* byl Ovinius Gallicanus. Tím pádem by ale, zvláště pokud by měl být čímkoliv více než jen volným zdvojem inspirace, musela válečná tažení, která jsou líčena v legendě, proběhnout před rokem 317.

Na případné historicitě událostí spojených v *actech* s Gallicanem závisí i historicka zajatého gótského krále Brady či Bardy, její otázka ale bude probrána níže⁵¹.

Pokus o identifikaci s historickou osobou zaznamenal i Hilarinus⁵², dle Grégoira a Orgelse jde totiž o konsula roku 332 Maecilia Hilariana⁵³. To však odmítl André Chastagnol, který tohoto konsula ztotožňoval se stejnojmenným *praefectem Vrbis Romae* v letech 338-339 a *praefectem praetorio Italie* roku 354, s nímž Hilarinus z *act*, žijící v době výkonů těchto dvou úřadů už v Ostii, být totožný

⁴⁸ Viz níže. Tato představa je určitou variací domněnky, kterou razil už dávný bollandista, k čemuž svr. HENSCHEN, Godfrey. In *Acta sanctorum, Februarii tomus tertius, Parisiis et Romae: Palme*, 31865, s. 69, jenž Gallicana ztotožňoval s oběma historicky doloženými konsuly, přičemž první konsulát měl zastávat ještě jako pohan, druhý po svém obrácení. Grégoirovu a Orgelsovou argumentaci ovšem přijal CHASTAGNOL, André. *Les fastes de la Préfecture de Rome au Bas-Empire*. Paris: Nouvelles Éditions Latines, 1962, s. 70 s pozn. 17, zdůrazňuje, že oba Gallicany je třeba od sebe odlišovat, i když tamtéž, s. 105 prohlásil samotná *acta* za naprostě nedůvěryhodná. V PLRE I, s. 383, s.v. Flavius Gallicanus 1 je možnost zmíněné identifikace pouze konstatována, *acta* jako zdroj informací jsou však hodnocena stejně jako Chastagnolem, což zřejmě přehlédl BUNDY, ref. 2, s. 17n., který autory PLRE neoprávněně kárá za to, že identifikaci, respektive Grégoirovu a Orgelsovou rekonstrukci událostí, přijali.

⁴⁹ Svr. CHAMPLIN, Edward. Saint Gallicanus (*Consul 317*). In *Phoenix*, 1982, roč. 36, s. 71-76.

⁵⁰ Dle Liber pontificalis 34, 29 byl jakýsi blíže neurčený Gallicanus enormně štědrým donátorem Constantinem založené basiliky apoštolů Petra a Pavla a Jana Křtitele v Ostii, k čemuž, pokud jde o možnost historicity tohoto Gallicana, svr. PChBE II/1, s. 883n., s.v. **Gallicanus. Tento moment samozřejmě budí pozornost, zejména pokud jde o úvahy o důvodech vzniku celé legendy, pro něž nicméně zde není prostor. Náznak jedné možné souvislosti však svr. níže v pozn. 68.

⁵¹ Viz níže s. 397.

⁵² Jehož historicitu moderní příručka nevylučuje, svr. PChBE II/1, s. 984, s.v. **Hilarianus [druhé ze dvou takto nadepsaných hesel, evidentně omylem místo **Hilarinus], nicméně považuje ji za pochybnou. K jeho angažmá ve vícero hagiografických textech, podle nichž měl ovšem být mnichem v Arretiu a liší se i okolnosti jeho smrti, svr. DE GAIFFIER, Baldwin. « Sub Iuliano Apostata » dans le *Martyrologe Romain*. In *Analecta Bollandiana*, 1956, roč. 74, s. 28n. a 36n.

⁵³ Svr. GRÉGOIRE, Henri - ORGELS, Paul. *Saint Gallicanus et Saint Hillarinus*. In *Silloghe bizantina in onore di Silvio Giuseppe Mercati [=Studi bizantini e neoellenici, 9]*. Roma: Associazione nazionale per gli studi bizantini, 1957, s. 174n. Okolnosti uvedených v předchozí poznámce si tito badatelé byli vědomi, ale nepovažovali je za překážku, Arretium si podle nich mohlo ostijského mučedníka přivlastnit.

nemůže. Grégoirovu a Orgelsovou argumentaci proto prohlásil za účelovou snahu harmonizovat prosopografické údaje s nespolehlivými *acty*⁵⁴.

Flavianus, označený v textu jako bývalý *praefectus Vrbis Romae*, je postavou sice marginální, a proto v moderních studiích téměř nezohledňovanou⁵⁵, nicméně vzhledem ke svému údajnému vysokému společenskému postavení důležitou, protože při vší mezerovitosti našich pramenů právě o takto vysoce postavených osobách existuje přehled dobrý a jejich seznamy se zdají kompletní. Pokud jde o *praefecty Vrbis Romae*⁵⁶ a vezmeme-li v úvahu *terminus ad quem*, Iulianovu smrt koncem června roku 363, figuruje v nich nejbližší Flavianus, a to Iunius Flavianus, někdy, neznámo kdy přesně, v období mezi 28. říjnem 311 a 9. únorem 312. Nic jiného o něm není známo s jistotou⁵⁷, leč už jen to, že by byl naživu ještě v době vlády Iulianovy, je málo pravděpodobné⁵⁸. Flavianus z legendy však může být totož-

⁵⁴ Srv. CHASTAGNOL, ref. 48, s. 103-105, zejm. 104n. Přitom odmítl i možnost, že by syn křesťana, tedy konsula roku 332, byl pohan, tedy pozdější praefectus: „une telle évolution religieuse dans une famille à cette époque irait contre le cours de l'histoire“, což je sice pravda, protože případy apostasie máme doloženy až z doby vlády Iulianovy a pozdější, k čemuž srv. PRCH-LÍK, ref. 41, s. 112-114, nicméně nelze vyloučit, že by otec pohanské rodiny konvertoval ke křesťanství, zatímco jeho syn by zůstal pohanem. Navíc, jak správně podotkl VON HAEHLING, Raban. Die Religionszugehörigkeit der hohen Amtsträger des Römischen Reiches seit Constantins I. Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie (324-450 bzw. 455 n. Chr.). Bonn: Habelt, 1978, s. 293 v pozn. 16, není Chastagnolovo tvrzení, že údajný syn, tedy praefectus Hilarianus, byl pohan, ničím podložené. Každopádně však i tento badatel, srv. tamtéž, s. 293 s pozn. 16; 369 a 420, i PLRE I, s. 433, s.v. M(a)ecilius Hilarianus 5 považují tak jako Chastagnol konsula i praefecta za jednu a tutéž osobu, což identifikaci navrženou Grégoirem a Orgelsem samo o sobě znemožňuje.

⁵⁵ Než pouze DE GAIFFIEREM, ref. 52, s. 28 a srv. i 31; 32n.; 37n. a 38, který poukázal na to, že vystupuje i v jiných mučednických textech, v nichž se jeho žena jmenuje Dafrosa a jeho dcery Bibiane a Demetria a sám zemře ve vyhnanství, zatímco zbytek jeho rodiny ve vězení, nebo při mučení. I tyto postavy se však vyskytují jen v hagiografických textech, s výjimkou Bibiany zmíněné coby mučednice v Liber pontificalis 49, 1, jež historicitu, bez vztahu k ostatním, proto Gaiffier připouštěl.

⁵⁶ Jejich moderní seznam viz v PLRE I, s. 1052-1056; VON HAEHLINGŮV, ref. 54, s. 357-363 začíná až rokem 324.

⁵⁷ Viz PLRE I, s. 344, s.v. Iunius Flavianus 10, figuruje totiž pouze v seznamu tzv. Chronographa anni CCCLIV. Týká se ho však jedna domněnka moderního badatele, která by z něj ovšem činila spíše pohana. EUSEBIUS CAESARIENSIS. Historia ecclesiastica VIII, 14, 16-17 a Vita Constantini I, 34 totiž výslově chválí křesťanskou manželku nejmenovaného praefecta Vrbis Romae, který ze strachu dovolil, aby jeho manželka byla odvedena k usurpátorovi Maxentiovi, jenž ji měl hodlat zneuctit. Tato manželka nicméně v nestřelené chvíli spáchala sebevraždu. Daný praefectus sice není identifikován jako pohan a lze se i domýšlet, zda by naopak Eusebius přiznal, kdyby šlo o křesťana, když se takto zachoval, ale Eusebius obvykle nemá problém s tím, má-li některé křesťany za jejich pochybení pokárat, takže o křesťana spíše nešlo. Tímto praefectem však podle CHASTAGNOLA, ref. 48, s. 58n. mohl být právě Iunius Flavianus, kteroužto identifikaci neruší ani zřejmě oprávněné námitky, které vznesl GROAG, Edmund. Maxentius (Regierung). In RE, XIV, s. 2467, proti důvěryhodnosti Eusebiovova vylijení, pokud jde o motiv k sebevraždě, sebevraždu samotnou však nezpochybňoval. CHASTAGNOL, tamtéž současně z dobrých důvodů zpochybnil možnost identifikace tohoto Flaviana s pronásledovatelem křesťanů v Palestině v roce 303, jehož zmiňuje EUSEBIUS CAESARIENSIS. De martyribus Palaestinae praef., 1.

⁵⁸ HALKIN, ref. 12, s. 284, pozn. 1 ostatně v jediné stručné noticce rovnou konstatoval, že musel být už dávno mrtev. A problémem by samozřejmě byl i nesoulad líčení Eusebiová s Flavianovou rolí v hagiografických textech, jak ji popsal Gaiffier, k čemuž srv. výše v pozn. 55.

ný i s některým z *anonymů* ze seznamu, či mohla jeho *praefectura* spadat do even-tuální mezery v seznamu. Obojí však je relevantní pouze pro rozmezí let 354-363, protože až do roku 354 sahá seznam *praefectů Vrbis Romae*, který je součástí kor-pusu tzv. *Chronographa anni CCCLIV* a který je v moderním bádání hodnocen jako zcela spolehlivý⁵⁹. A naopak rokem 353 začíná zachované líčení Ammianovo, kte-rý se aktuální situací v Římě a jeho *praefecty* zabývá v pravidelných vstupech⁶⁰, takže zmíněná relevantnost ani není příliš vysoká: mnohem pravděpodobnější totiž je, že *anonymy* je třeba identifikovat s některými ze známých *praefectů* a že v obdobích, které se nám jeví jako mezery v seznamu, úřadovali *praefecti*, které máme dosvědčené před, anebo po těchto zdánlivých mezerách. Ze tří *anonymů* moderního seznamu lze ovšem první dva vyloučit bez obav: první úřad zastával někdy mezi lety 306 a 312⁶¹, druhý mezi (snad) 326 a (každopádně) 337 a zřejmě nebyl křesťan⁶². Třetí z těchto *anonymů* úřadoval v době vlády Constantiovny, tedy mezi lety 337 a 361⁶³, takže do úvahy připadá, avšak i když odhlédneme od au-tority Ammianovy, mezery v seznamu až do 3. listopadu 361, kdy Constantius zemřel, pro něj příliš prostoru neposkytuje⁶⁴. Do týchž jen minimálních mezer by bylo nutné umístit *praefecturu* tohoto Flaviana, kdybychom chtěli předpokládat, že jinak v našich pramenech není doložen vůbec. Poslední možnosti jsou pro-to mezery v seznamu během vlády Iulianovy, v němž jedna skutečně existuje

⁵⁹ Srv. CHASTAGNOL, André. La Préfecture urbaine à Rome sous le Bas-Empire. Paris: Presses universitaires de France, 1960, s. 1-2 a zvláště s. 2 s pozn. 3, kde na základě spolehlivosti sezna-mu přímo odmítá, že by *praefecti* vystupující v hagiografických textech, kteří v něm nefigurují, mohli být historickými postavami, jak tomu věřily některé dřívější autority.

⁶⁰ K nimž srv. CHASTAGNOL, ref. 59, s. 12 s pozn. 7, podle něhož je pro zde zohledňované období 353-363 kompletní i seznam sestavený na základě těchto vstupů.

⁶¹ Viz PLRE I, s. 1006, s.v. *Anonymus* 11.

⁶² Viz PLRE I, s. 1006-1008, s.v. *Anonymus* 12 a VON HAEHLING, ref. 54, s. 368 s pozn. 13. Do-tyčný *anonymus* je totiž znám pouze skrze svůj celkem podrobný horoskop, k němuž srv. FIR-MICUS MATERNUS. Mathesis II, 29, 10-20. Haehling ovšem zřejmě počítal s tím, že horoskop si nechal sestavit sám, což ovšem z textu přímo nevyplývá, je totiž uveden jako názorný příklad pro jiného aristokrata Egnatia Mavortia Lolliana, jemuž je spis věnován, *anonyma* měl dobře znát a sám byl pohan, k čemuž srv. PLRE I, s. 514, s.v. *Lollianus* 5. Je však řečeno, že tento *anonymus* byl dříve, než zahájil svou úřední kariéru, poslán do vyhnanství ob adulterii crimen a kvůli provozování magie, čehož se skutečně měl dopustit, takže s tím, že o aktuálního křesťana se spíše nejdralo, souhlasit lze. V rámci hesla v PLRE jsou probrány i možnosti jeho identifikace se známými osobami, nicméně ani jedna není zcela uspokojivá. Každopádně však možnost jeho identifikace se zde probíraným Flavianem minimalizuje, jak už bylo řečeno, autorita seznamu *Chronographa anni CCCLIV*.

⁶³ Viz PLRE I, s. 1008, s.v. *Anonymus* 13.

⁶⁴ Poslední *praefectus* ze seznamu *Chronographa anni CCCLIV* je v úřadu doložen k 6. červenci 355, jeho nástupce úřadoval už roku 355 a doložen je až k 10. listopadu 356. Jeho nástupce je do-ložen od 13. ledna 357 do 25. března 359. Jeho nástupce zemřel v úřadu brzy po svém jmenování 25. srpna 359, takže péči o úřad (ale nikoli titul) převzal jeho zástupce (*uicarius Vrbis Romae agens uicem praefecti Vrbis*). O dalším *praefectovi* je známo pouze to, že v úřadu byl už v roce 359 a setrval v něm až do léta 361. Jeho nástupce je doložen až k podzimu 361, ale je známo, že skutečně byl jeho bezprostředním nástupcem, přičemž úřadoval přinejmenším do 28. ledna 362 (jmenovitý seznam viz v PLRE I, s. 1054n. a dále srv. příslušná hesla). Reálně tak je možné uva-zovat o několika měsících během druhé poloviny roku 355, několika týdnech na přelomu let 356 a 357 a několika málo měsících či spíše opět jen týdnech koncem roku 359.

a zabírá skoro celý rok 362⁶⁵. Jelikož je však Flavianus v legendě označen za bývalého *praefecta*, musel by být úřadu zproštěn ještě před událostmi spojenými se smrtí Ioanna a Paula, což samo o sobě možné je, a současně by jako křesťan musel být jmenován Julianem, a to do úřadu, kterým i křesťanští císařové pověřovali spíše pohany, což už je vysoce nepravděpodobné⁶⁶. Záchrana se tak může zdát jen emendace textu⁶⁷, ta však působí jiný problém. Flavianus je totiž v legendě

⁶⁵ Nástupce poslední zmíněného v předešlé pozn. je totiž doložen až k 9. prosinci 362 a úřadoval až do roku 364, svr. PLRE I, s. 88n., s.v. L. Turcius Apronianus signo Asterius 10.

⁶⁶ Že Julianus pohany preferoval, není nutné jen předpokládat, protože se sám k zásadě, že je-li na výběr mezi pohanem a křesťanem, je třeba dát přednost tomu prvnímu, hlásí, svr. IULIANUS. Epistulae 83 [376c]. Církevní historikové pak dokonce tvrdí, že křesťany ze služby v paláci i ze správy řídí zcela vyloučil, svr. RUFINUS AQUILEIENSIS. Historia ecclesiastica X, 33 [GCS IX/2, p. 994sq.] = I, 32 [PL XXI, col. 502] a SOCRATES SCHOLASTICUS. Historia ecclesiastica III, 13, 1-2. To se sice zdá přehnané, ale praxe taková být mohla, neb pro období jeho vlády jsou křesťané, kteří by jimi zůstali (k tehdejším apostatům motivovaným zájmem udržet si, nebo získat úřad svr. VON HAEHLING, ref. 54, s. 544-546) a o svou funkci nepřišli, s jistotou doloženi jen v armádě. Výjimky jsou jen dvě a nejisté: uicarius Africae v letech 362-363 Claudius Avitianus, jehož nástupce je doložen až v roce 364, k čemuž svr. PLRE I, s. 126n., s.v. Claudius Avitianus 2 a tamtéž, s. 1079, mohl snad být křesťanem proto, že za vlády Valentinianovy žaloval ze zpronevěry a dosáhl propuštění praefecta praetorio Claudia Mamertina, tedy jednoho z prominentů období vlády Julianovy, k čemuž svr. AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXVII, 7, 1, a že může být totožný s comitem Avitianem, který přes svou krutou povahu bez námitek respektoval autoritu sv. Martina coby božího representanta, k čemuž svr. SULPICIUS SEVERUS. Dialogi III, 4, 1-5, 1 a 8, 1-3, a jehož žena si Martinem nechala požehnat olej, k čemuž svr. tamtéž III, 3, 1-4. Druhou výjimkou může být Euagrios, k němuž svr. PLRE I, s. 285n., s.v. Evagrius 6: pozdější křesťanský spisovatel a pretendent antiochejského biskupského stolce byl totiž někdy v roce 363 pověřen správou neznámé provincie, možná ještě Julianem, protože ji měl získat díky vlivu Julianova vlivného praefecta praetorio Salutia Secunda. Křesťanem ale tehdy ještě být nemusel, protože pocházel z vlivné antiochejské rodiny, o jejichž členech je v některých případech známo, že byli pohani. Pokud jde o preferenci pohanů v úřadu praefecta Vrbis Romae, z dostupných informací se zdá, že ve 4. stol. teprve Gratianus, byť ten výrazně, preferoval křesťany, zatímco ještě jeho další tři nástupci, Valentinianus II., Theodosius a Honorius, je preferovali jen mírně či vůbec, k čemuž svr. CHASTAGNOL, ref. 59, s. 400-405; 415-417; 419-420; 422-425; 426; 427-429; 436-437; 438-439; 440-442; 443-449; 454-455 a zejména výklad VON HAEHLINGUV, ref. 54, s. 517n.; 525; 531-533; 571, 596-598 s příslušnými tabulkami na s. 513; 522; 524; 527; 537; 556; 569; 576; 581; 593; 606. BARNES, Timothy David. Statistics and the Conversion of the Roman Aristocracy. In Journal of Roman Studies, 1995, roč. 85, s. 135-147 sice především Haehlingovi vytýká jeho metodologii, ale ne zcela oprávněně. Haehling totiž počítal zvlášť, byla-li tatáž osoba do úřadu jmenována opakováně, zatímco Barnes takovou osobu počítal jen jednou. Svým způsobem zkreslující je však obojí, protože např. preferenci jednoho pohana vícekrát jmenovaného do úřadů oproti stejněmu množství jen jednou jmenovaných křesťanů určitě nelze chápout jako vyvážený přístup k pohanům a křesťanům obecně, na druhou stranu i dotyčného pohana bylo lze jmenovat jen jednou a zbylými úřady pověřit třeba právě další křesťany. A kromě toho, Barnes tak není schopen zohlednit situaci, kdy někdo v průběhu své kariéry změnil své smýšlení, a byl tak do různých úřadů jmenován jako pohan i jako křesťan. Druhým problémem je, že o náboženském přesvědčení té které osoby nepanuje vždy shoda, přičemž Barnes těhne k tomu považovat za křesťany i osoby, v jejichž případě indicie nejsou dostatečné. Tím způsobem nicméně dospěl k závěru, že konkrétně Constantinus i Constantius křesťany i v tomto úřadu preferovali, první výrazně, druhý mírně.

⁶⁷ PAPEBROCH, ref. 11, s. 141, pozn. q ostatně favorisoval konjekturu expraetor. Čtení *exprefectus* Vrbis totiž není úplně jisté, i když variantní (a nesmyslné) ex praetorio Vrbis figuruje jen v jednom rukopise, byť Papebrochově hlavním. Pravděpodobný důvod, proč navzdory svým

označen i titulem *uir illustris*, který náležel pouze nositelům nejvyšších hodností, mimo jiné *praefectum Vrbis Romae*, ale už nikoli těm, jimiž by *praefecta Vrbis Romae* bylo lze v textu nahradit. Pravděpodobnost, že jde o historickou a nikoli fiktivní postavu, je tedy jen minimální a spíše ji pouze nelze zcela vyloučit.

Žádnou další postavu už z jiných spolehlivých historických pramenů neznáme, ač by se mohlo zdát, že doložena je existence dokonce samotných Ioanna s Paulem, leč pramen zdánlivě dobový je od konce 19. stol. sice předmětem sporů, ale k tomu, že by dosvědčoval existenci světců, se z dobrých důvodů nekloní nikdo⁶⁸. Jeden, ovšem třesutě hypotetický, kandidát je k dispozici ještě k identifikaci

---

preferencím ponechal variantu *expraefectus*, vyplýne z následujícího výkladu.

⁶⁸ Jde o jeden z epigramů připisovaných papeži Damasovi (366-384), totiž DAMASUS. Epigramma 58* Ihm = 61 Ferrua Hanc aram domini seruant Paulusque Iohannes / martyrium Christi pariter pro nomine passi, / sanguine purpureo mercantes praemia uitiae („Oltář tento je chráněn pány Janem, k němu Pavlem, / Krista mučedníky, spolu trpěli za jeho jméno, / odměnu získali na věky za krev svou rudojasnou“), k němuž svr. IHM, Maximilian. Damasi Epigrammata [=Anthologiae Latinae supplementa, vol. I], recensuit et adnotavit Maximilianus Ihm. Lipsiae: Teubner 1895, s. 59 a FERRUA, Antonio. Epigrammata Damasiana, recensuit et adnotavit Antonius Ferrua S. I. Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 1942, s. 229n. Epigram se dochoval pouze rukopisně (tedy nikoli *in situ* jako nápis) a není známo, kde se původně nacházel. V 19. stol. jej de Rossi na základě obsahu daného rukopisu spojoval s oltářem a klášterem sv. Jana a Pavla ve Vatikánu, Germano vzápětí přímo s titulem a údajným hrobem světců na Caeliu. Tento druhý se rovněž domníval, že s epigramem lze identifikovat drobný úlomek nápisu, k němuž svr. i FERRUA, tamtéž, s. 230 ad n. 611, vyrytého literami Damasova dvorního kaligrafa Philocala. Ihm naopak tyto litery považoval za celkem zdařilé napodobeniny Philocalových, nicméně větší, než jakými byly ryty autentické epigramy Damasovy (na což poukazoval i DUFOURCQ, ref. 5, s. 147 v pozn. 1), ale především postrádal v Damasových epigramech obvykle přítomné autorovo jméno, a proto tento epigram za Damasův nepovažoval. Ferrua naopak jméno Damasovo nepostrádal, protože dochovaný text může být jen zlomkem, což ostatně Ihm připouštěl také. Poukázal však na rozpor ve výkladu Germanově, který sám předpokládal vznik titulu krátce před rokem 410, kdy už ale byl Damasus mrtev. Založení kláštera lze na základě údaje v Liber pontificalis 47, 7 připsat dokonce až Lvovi Velikému (440-461), čehož si ovšem de Rossi vědom byl, a epigram proto považoval za pozdější komplikaci autentických Damasových veršů, což je ovšem dle Ferruy neověřitelné. Ten se dále domníval, že z prvního verše je zřejmé, že těla světců jsou pod zmínovaným oltářem pochována. Germanův zlomek podle něj Philocalovými literami vyryt není a vůbec není možné ho s jakýmkoli epigramem identifikovat. Na základě Ferruova výkladu by se však mohlo zdát možné datovat vznik epigramu alespoň do počátku 5. stol., címkž by za témhř dobový doklad existence světců vydáván být mohl. Zcela moderní výklad je však odlišný, a jelikož je spojen s výkladem o zmínovaném titulu, lze zde v rámci jeho resumé, k němuž svr. DIEFENBACH, Steffen. Römische Erinnerungsräume. Heiligenmemoria und kollektive Identitäten im Rom des 3. bis 5. Jahrhunderts n. Chr. Berlin: De Gruyter, 2007, s. 355-357, uvést základní poznatky i o něm: existence titulu Pammachii je dosvědčena k roku 499, titulu sanctorum Iohannis et Pauli k roku 595 a ještě později se objevuje spojení titulus Pammachii sanctorum Iohannis et Pauli. Existence trojlodní basiliky je však archeologicky doložitelná už k počátku 5. stol. a na jejím místě stála původně domácí kaple zřízená dokonce koncem 4. stol. Už i ta byla zasvěcena Janu a Pavlovi, ale nikoli zde probíraným, ale Janu Křtiteli a apoštolu Pavlovi, jejichž kult tehdy šířil Ambrosius. Tém pak byl zasvěcen i vatikánský klášter a také epigram je věnován právě jim. Tyto informace je však třeba upřesnit a doplnit. Na první zmínku titulu Pammachii totiž Dieffenbach odkazuje vadně, správný odkaz je MGH AA XII, p. 411, n. 4 a p. 412, n. 19. Jde podpisy dvou presbyterů tohoto titulu v aktech římské synody konané roku 499, Gordiana a Iohanna. Ten první je ovšem zajímavý tím, že v PChBE II/1, s. 935, s.v. Gordianus 1 je navrhována jeho identifikace s postavou zmíněnou v Liber pontificalis 53, 5 multos sacerdotes occidit, inter quos et Dignissimum et Gordianum, presbiteros a uincula sancti

s jedním ze dvou presbyterů, kteří měli nanosit nebožtíky do Ioannova a Paulova domu a pohřbívat je tam, totiž s Ioannem. Její oprávněnost je ale problematická, a ještě ji snižuje četnost výskytu tohoto jména, nicméně vyloučit ji nelze⁶⁹. Další postavy vystupují už pouze v jiných mučednických textech, ovšem podobně pochybných jako jsou *acta* probíraná zde, takže s jakoukoli možností jejich historicity jen na základě toho počítat nelze. Jde o druhého z obou presbyterů, Pimenia⁷⁰, a také Crispa, Crispiniana a Benedictu⁷¹.

Předmětem druhé sondy jsou okolnosti Gallicanova střetu se Skythy, nebo spíše s národem, který takto autor legendy označil, tedy nejspíše s Góty⁷².

Petri apostoli et sanctos Iohannem et Paulum („zabil mnoho kněží a mezi nimi i Dignissima a Gordiana, presbytery od řetězů svatého apoštola Petra a svatých Jana a Pavla“). Tato zmínka se totiž týká už roku 502, nicméně důležitější je, že se nachází v recensi Liber pontificalis vzniknuvší už po roce 530, takže může jít o ještě dřívější doklad vzájemné identifikace obou označení titulu. A ještě je třeba dodat, že v diskusi o svědectví Damasových epigramů se operovalo ještě s jedním, jen fragmentárně dochovaným, totiž DAMASUS. Epigrammata 59 Ihm = 13 Ferrua, k němuž svr. IHM, tamtéž, s. 60n. a FERRUA, tamtéž, s. 114-116. Ten rytý Philocalovými literami je, neobsahuje však žádná jména, jen výraz fratres, ale protože se nacházel v dlažbě kostela sv. Kosmy a Damiána, který byl zřízen až za pontifikátu Felixe IV. (526-530), domníval se Germano, že původně byl součástí epigrama na Ioanna a Paula. To však není jen pustá spekulace, ale i nepravděpodobná, neb je jistě oprávněný Ferruův podiv nad tím, že by k dláždění Kosmy a Damiána byl použit kámen z jiné basiliky.

⁶⁹ Jakýsi jinak neznámý p(res)b(yter) Iohannes pochoval dle ICUR VII, 18593 kohosi s jeho matkou Clarissimou na Cyriaciň pohřebišti. Nápis samotný je z 5. stol., ale zmíněný presbyter tak samozřejmě mohl žít už ve 4. stol., k čemuž svr. PChBE II/1, s. 1059, s.v. Iohannes 3. Dle DE GAIFFIERA, ref. 52, s. 28 a svr. i 33n. ovšem vystupuje presbyter Iohannes právě coby pohřebník v římských mučednických textech častěji, což za jistou, nicméně jen velmi slabou indicii pokládat lze.

⁷⁰ K němuž svr. DE GAIFFIER, ref. 52, s. 28 a svr. i 31n. Někdy je označován i jako Pigmenius či jinými variantami, měl být presbyterem titulu Pastoris, a dokonce Iulianovým vychovatelem. Později jím ale byl vypovězen z Říma, a tak odešel k Peršanům, kde oslepl. Poté se do Říma vrátil, Iulianus ho však nechal svrhnout do Tiberu. Netřeba zdůrazňovat, že v díle samotného Iuliana, z nějž jsme o jeho mládí a výchově velmi obstojně informováni, není po nikom takovém ani stopy. Gaiffier také oprávněně upozorňuje na to, že některé Pimeniovy počiny mají svůj evidentní vzor v činech jiných, a to spolehlivě historických osob. Od konce 6. stol. se však objevuje v pramenech shromážděných v PChBE II/2, s. 1866, s.v. **Pymenius, ty však nepochybňe vycházejí z legend, v nichž vystupuje.

⁷¹ DE GAIFFIER, ref. 52, s. 30 je totiž identifikuje s Priscem, Priscillianem a Benedictu známými z jiného hagiografického textu, jistě oprávněně, byť navzdory dalším nesouladům než jen odlišným jmenům, což však jakoukoli možnost historicity těchto osob ještě více podlamuje.

⁷² Že jako „Skythové“ byli pozdně antickými autory označováni především Gótové, svr. WOLFRAM, Herwig. Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. München: Beck, 42001, s. 30 a 379, pozn. 4, a dále s. 54, kde jsou ovšem coby občasní nositelé tohoto označení zmíněni i Sarmaté. Tuto možnost ale v následujícím výkladu neberu v potaz, byť by se na první pohled mohla zdát dobrým řešením problémů, které vzápětí vyplynou, ovšem jen za cenu, že bychom v líčení act konstatovali tolik závažných věcných omyleů v kombinaci s nadstandardními a jinde nedostupnými informacemi, že by se taková rekonstrukce musela nutně jevit jako účelová. Tamtéž, s. 436, pozn. 40 jsou citováni i autoři, kteří tento termín spojovali s Huny, o ty zde však v žádném případě jít nemůže, protože do Evropy dorazili až později. K ještě volnějšímu používání dokonce obou termínů, tedy „Skythové“ i „Gótové“, svr. tamtéž s. 23 a 377, pozn. 78, nicméně i s tímto pojednáním by bylo lze pracovat jen s takovým výsledkem, který byl nastíněn pro „Sarmaty“. Na podobně volnější použití odkazuje i SCHMIDT, Ludwig. Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ost-

Do kontextu známých historických událostí se ho pokusili začlenit opět Grégoire s Orgelsem⁷³: hned dva prameny⁷⁴ totiž potvrzují, že v roce 323 vtrhli do Thrákie právě Gótové (byť ten druhý je zaměnil se Sarmaty, s nimiž se válčilo roku 322), proti nimž zasáhla Constatinova armáda, i když šlo o území Liciniovo, a jeden z nich, Zósimos⁷⁵, dále popisuje Constantinovo vítězství ve zdech města, jehož jméno ale neuvádí, text ovšem může být porušený a místo πόλις v něm původně mohla figurovat Φιλιππούπολις. Gallicanus tak mohl být Liciniův důstojník umístěný v tomto městě, kterého Constantinus (a nikoli zázrak vylíčený v *actech*) vyprostil z obležení, a ten se proto v následné konfrontaci s Licinem přidal na jeho stranu.

Proti tomu však stojí postřehy jiných badatelů. Moderní editor Zósima⁷⁶ totiž identifikoval jím neuvedené obležené město s Camponou v Dolní Pannonii, kam vtrhli Sarmaté, k válce s nimiž, na rozdíl od Grégoira a Orgelse, vztáhl toto Zósimovo líčení, zatímco k válce s Góty v Thrákkii až vzápětí následující⁷⁷. Camponu (i Sarmaty coby nepřátele) totiž výslově uvádí Optatianus, tedy pramen, Grégoirem a Orgelsem nezohledněný⁷⁸. Další badatel⁷⁹ však vznesl závažnou námitku proti tomu, že by se v inkriminovaných letech vůbec bojovalo právě i s Góty⁸⁰, a vztáhl všechna líčení v pramenech k jediné válce se Sarmaty, k níž mělo dojít v roce 323. Touto námitkou je absence jakékoli numismatické či epigrafické evidence vítězství na Góty, zatímco vítězství nad Sarmaty je dokumentováno sdostatek⁸¹. Veškerá moderní diskuse pak osciluje právě kolem těchto detailů⁸², pročež je třeba zdůraznit, že případná úplná eliminace jakéhokoli střetu v Thrákkii by samozřejmě znamenala další výrazné oslabení možnosti historicity jedné z klíčových pasáží celé legendy, zatímco v případě, že se zde s Góty přece jenom válčilo, by samozřejmě nebylo možné zcela vyloučit (ale právě pouze to!) možnost, že události popisované v legendě, byť by o nich neexistovala žádná

---

germanen. München: Beck, 21934, s. 200, pozn. 5. Odkazy pod hesly „Skythen“ v indexech obou knih (u Schmidta zařazeného jakoby s orthografií „Scythen“) však směřují převážně k výkladům o Gótech.

⁷³ GRÉGOIRE – ORGELS, ref. 47, s. 582n.

⁷⁴ ANONYMUS VALESII I, 5, 21; ZOSIMUS. Historia nea II, 21.

⁷⁵ ZOSIMUS. Historia nea II, 21, 1-2.

⁷⁶ PASCHOUD, François. In ZOSIME. Histoire nouvelle, tome I (livres I et II), texte établi et traduit par François Paschoud, nouvelle édition. Paris: Les Belles Lettres, 2000, s. 226n., pozn. 31.

⁷⁷ Totiž ZOSIMUS. Historia nea II, 21, 3.

⁷⁸ Srv. OPTATIANUS. Carmina 6, 14-15 a 18-21.

⁷⁹ KULIKOWSKI, Michael. Constantine and the Northern Barbarians. In LENSKI, Noel (ed.). The Cambridge Companion to the Age of Constantine. Cambridge: University Press, 2006, s. 373, pozn. 67 k výkladu na s. 359.

⁸⁰ Ačkoli je výslově uvádí výše odkazovaný Anonymus Valesii I, 5, 21.

⁸¹ Viz výčet, jak jej podává KULIKOWSKI, ref. 79, tamtéž.

⁸² V duchu Paschoudova pojetí a s poukazem na celkovou spolehlivost Anonymu Valesii I se LENSKI, Noel. The Reign of Constantine. In LENSKI, ref. 79, s. 88, pozn. 93 k výkladu na s. 75 vyslovil pro zdrženlivost, pokud jde o definitivní závěr. A BLECKMANN, Bruno. Constantin und die Donaubarbaren. Ideologische Auseinandersetzungen um die Sieghaftigkeit Constantins. In Jahrbuch für Antike und Christentum, 1995, roč. 38, s. 41, pozn. 14 označil Constantinovy (byť nespecifikované) boje s Góty za příklad známého faktu, na němž jinak ahistorická legenda staví, a dále tamtéž, s. 55 hovoří v této konkrétní souvislosti roku 323 neutrálнě o barbarech.

další informace a bez ohledu na chronologickou nekompatibilitu událostí v rámci legendy samotné, proběhly právě během tohoto střetu⁸³.

Podezřelé jsou i některé konkrétní detaily. Poznámka, že všichni tribunové i vojáci obležení s Gallicanem ve Filippopoli se vzdali, přišla neuvěřitelná už Papebrochovi, který se proto domníval, že pouze mnozí z nich navrhovali, aby se vzdali⁸⁴. Stejně tak nevěřil tomu, že by Gallicanus propustil z armády vojáky, kteří nepřijali křesťanství⁸⁵.

S těmito událostmi úzce souvisí otázka identity zajatého gótského krále Brady či Bardy. Grégoire a Orgels k jeho ztotožnění ve své rekonstrukci kandidáta mezi dosvědčenými historickými postavami našli, sami však tuto možnost – ztotožnit ho s Rausimodem, který u Zósima figuruje jako král Sarmatů

⁸³ Proto je třeba upřesnit, že ačkoli jsou Paschoudem a Lenským s Góty jako nepřáteli spojovány ještě Codex Theodosianus VII, 1, 1 a pouze Lenským i Codex Theodosianus VII, 12, 1, výslovně zmíněni v nich jsou jen obecně barbari. Naproti tomu Paschoudem zmiňovaný ZONARAS. Epitome historiarum XIII, 2, 42, tedy pramen sice pozdní, ale právě pro období 3. a 4. stol. n. l. občas nadstandardně informovaný, je v souvislosti s Thrákií skutečně uvádí: Σαρματῶν δὲ καὶ Γόθων κατὰ τῆς Πορείας ὑπηκόου κεκινημένων καὶ τὴν Θρακών μοῖραν ληζομένων, διανισταται καὶ αὐτῶν Κωνσταντίνος ὁ μέγιστος· καὶ τὴν Θράκην καταλαβὼν τοῖς βαρβάροις συρρήγνυται καὶ καὶ αὐτῶν ἵστηται λαμπρότατον τρόπιστον („Sarmaté a Gótové se dali do pohybu do území poddaných Římanům a plenili Thrákkii. Proti nim se zdvihl Constantinus Veliký. Obsadil Thrákkii, srazil se s barbarý a získal nad nimi skvělé vítězství“), zdrojem tohoto údaje však v posledku může být Anonymus Valesii I. A EUSEBIUS CAESARIENSIS. Vita Constantini IV, 5, 1-2 sice také zmiňuje τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν γένη („národy Skythů a Sarmatů“), které měl Constantinus zcela podrobit, čehož souvislost se zde probíranými událostmi zvažoval HENSCHEN, ref. 48, s. 69, podle něhož měl Eusebios na mysli buď jinou událost, anebo císaři přisoudil činy vykonné jeho vojevůdcem, ale už PAPEBROCH, ref. 11, s. 32n. a 34 pozn. m rozpoznal, že platí první varianta, neboť Eusebios měl na mysli až události roku 332, tedy až po konsulátu kteréhokoli historického Gallicana. Celkový přehled událostí spojených s válčením proti oběma zmiňovaným národům během Constantinovy vlády podává DOLEŽAL, Stanislav. Interakce Gótů a římského impéria ve 3.–5. století n. l. Praha: Karolinum, 2008, s. 99–104, zejm. 102–103, kde je vylíčena kampaň roku 332 a k ní vztaženo svědectví Eusebiovo.

⁸⁴ Srv. PAPEBROCH, ref. 11, s. 34, pozn. k.

⁸⁵ PAPEBROCH, ref. 11, s. 34, pozn. o pojmenování, že tak nejednal ani samotný Constantinus. Existuje ale zpráva, že Constantius během svého tažení proti Magnentiovi doporučil všem svým vojákům přijmout křest, a kdo by odmítl, měl být propuštěn, k čemuž svr. THEODORETUS CYRRHENSISS. Historia ecclesiastica III, 3, 7. Její historicitu možná připouštěl PIETRI, Charles. La politique de Constance II: Un premier ‘césaropapisme’ ou l’imitatio Constantini? In DIHLE, Albrecht (ed.). L’Église et l’Empire au IVe siècle [=Entretiens sur l’antiquité classique, tome XXXIV]. Vandoeuvres-Genève: Fondation Hardt, 1989, s. 147, alespoň tak jeho vyjádření chápalo BLECKMANN, Bruno. Die Schlacht von Mursa und die zeitgenössische Deutung eines spätantiken Bürgerkrieges. In BRANDT, Hartwin (ed.). Gedeutete Realität. Krisen, Wirklichkeiten, Interpretationen (3.–6. Jh. n. Chr.) [=Historia Einzelschriften, Band 134]. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 64 s pozn. 74, a proto mu oponoval poukazem na to, že v situaci, kdy sám císař pokřtěn nebyl, je důvěryhodnost zprávy nepravděpodobná. Možná s ní však nepočítal ani samotný Pietri, protože zprávu prohlašuje za pokus císařské propagandy evokovat zakladatele dynastie Constantina. V kontextu dalších zpráv o pokřtěných vojácích ze 4. stol. prohlásil tuto za nepravděpodobnou i LEE, A. D. War in Late Antiquity. A Social History. Malden, MA / Oxford / Carlton, Victoria: Blackwell, 2007, s. 231 v pozn. 15.

- pouze připouštěli⁸⁶. Ve světle názorů pozdějších badatelů⁸⁷, a zejména samotného Zósimova líčení, podle něhož byl Rausimod odražen Constantinem a vzápětí i napaden za Dunajem a při těchto bojích zemřel⁸⁸, však tato možnost v podstatě opět bere za své. Někteří badatelé ostatně Bradovo / Bardovo jméno i celou s ním spojenou událost prohlásili rovnou za smyšlené⁸⁹.

V souvislosti s tímto tedy historicky pochybným válečnickým úspěchem Gallicanovým je ještě možné věnovat jen stručnou noticku tomu, že moderní badatele zaujalo i jeho údajné vítězství nad Peršany, ovšem spíše proto, že ho považují za inspirované rozporuplnou postavou Caesara Galla, pozdějšího skutečného manžela Constantinovy dcery Constantiny⁹⁰. To ovšem neponechává prostor pro úvahy dávných Bollandistů, zda snad pronásledování křesťanů perským králem Sápotrem (snad) v roce 317 nebylo důsledkem této jeho jinak nedoložené porážky Gallicanem⁹¹.

Gallicanův historicky pochybný válečnický úspěch však dává i určitý prostor k úvahám o relativně brzkém vzniku jeho části celé legendy. Dobrým postřehem

⁸⁶ Srv. ZOSIMUS. *Historia nea* II, 21 a GRÉGOIRE – ORGELS, ref. 47, s. 583, kteří počítali s tím, že Sarmaté jsou uvedeni omylem místo Gótů, a navíc se domnívali, že Zósimovo vylíčení je kontaminováno prvky, které se vážou k událostem roku 332.

⁸⁷ Tohoto Rausimoda, aniž by ovšem sdíleli závěry Grégoirovy a Orgelsovy, považovali za krále Gótů i SCHMIDT, ref. 72, s. 225; PASCHOUD, ref. 76, tamtéž a WOLFRAM, ref. 72, s. 69 a 396, pozn. 17, standardněji však je v souladu s informací Zósimovou považován za Sarmata, k čemuž srv. SCHÖNFIELD, M[oritz]. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*. Heidelberg: Winter, 1911, s. 278n. a 295; PLRE I, s. 762, s.v. Rausimodus; LIPPOLD, Adolf. *Die Historia Augusta*, herausgegeben von G. W. Waldherr. Stuttgart: Steiner, 1998, s. 377; KULIKOWSKI, ref. 79, s. 359.

⁸⁸ Srv. ZOSIMUS. *Historia nea* II, 21, 3.

⁸⁹ Např. HALKIN, ref. 12, s. 273, pozn. 1.

⁹⁰ Ke kontaminaci postavy Gallicanovy osudem Caesara Galla srv. GRÉGOIRE – ORGELS, ref. 47, s. 584-592, Gallovy boje s Peršany líčí PHILOSTORGIUS. *Historia ecclesiastica* III, 28. Gallus však mohl postavu Gallicanovu inspirovat i svou péčí o ostatky světců, kterou nezamlčují ani historici, kteří nekvitovali Gallův arianismus, který současně znemožnil jeho vlastní angažmá v katolické tradici, k čemuž srv. SOZOMENUS. *Historia ecclesiastica* V, 19, 12-13 a IOANNES CHRYSOSTOMUS. *De Babyla contra Julianum et gentiles* 67–70, přičemž tento druhý signifikantně Galla vůbec neidentifikuje: τις τῶν μετὰ ταῦτα βασιλεούσαντων („jeden z těch, kdo tehdy vládli“). Pozoruhodné jsou i dvě další možné souvislosti: historická Constantina zemřela v bithynském městě Caeni Gallicani, k čemuž srv. AMMIANUS MARCELLINUS. *Res gestae* XIV, 11, 6, které je v *Passio Artemii* 14 [GCS XXI, p. 57] označeno jen adjektivem Γαλλικανών, a skutečný mučedník období Julianovy vlády, byť ne jeho vlastní aktivity, Artemios zemřel v Alexandreii, zatímco Gallicanus údajně v Egyptě a jeho dcera se měla jmenovat Artemia. A zajímavé jsou i Grégoirovy a Orgelsovy postřehy stran možné inspirace vylíčení Gallicana v ariánské tradice činů Constantinových, k nimž srv. GRÉGOIRE – ORGELS, tamtéž, s. 592nn.

⁹¹ Srv. THEOPHANES. *Chronographia* A.M. 5817 init.; ANASTASIUS BIBLIOTHECARIUS. *Chronographia tripartita* A.M. 5817 init. [Theophanis *Chronographia*, recensuit Carolus de Boor, volumen II. Lipsiae: Teubner, 1885, p. 85] a k tomu HENSCHEN, ref. 48, s. 69 a PAPEBROCH, ref. 11, s. 32, kteří ovšem oba udávají letopočet 327, aniž by bylo jasné, co je k tomu vede, protože oba odkazují jen neurčité na autory, první na oba, druhý jen na Theofana (Anastasiova zpráva je však jen výpisem právě z Theofana), ale necitují konkrétní místo. V obou pramenech však o pronásledování v roce 327 žádná zmínka není a nevyskytuje se ani ve výkladu moderního badatele, ten se však zabývá jiným konkrétním problémem a nezmiňuje ani pronásledování roku 317, srv. BARNES, Timothy David. *Constantine and the Christians of Persia*. In *Journal of Roman Studies*, 1985, roč. 75, s. 126-136.

moderního badatele⁹² totiž je, že historický Ovinius Gallicanus, pokud právě on byl inspirací Gallicana z *act*, může být parodován v *Historii Augustě*. V ní totiž vystupuje jakýsi změkčilý senátor Ovinius Camillus, usurpátor v době vlády Severa Alexandra, který ho ovšem přijal jako svého spoluvládce. Camillus však vzápětí nesnesl strasti spojené s válečným tažením, vlády se nakonec zřekl a později byl zavražděn Maximinem. Tentýž badatel, který současně konstatuje, že události, s nimiž svého Gallicana spojuje legenda, s žádnými známými identifikovat nelze, proto připouští, že jeho část legendy mohla být známa už koncem 4. stol., i když *acta* samotná jsou až z 6. stol.⁹³ Tato představa je ovšem závislá na dávné myšlence Baynesově, že životem Alexandra Severa autor *Historie Augusty* oslovoval právě Iuliana, který by tak vlastně byl představen jako Gallicanův dobrý dílnec. Baynesova představa ovšem nebyla se všemi důsledky, které z ní on sám vyvzoroval, přijata než jen několika badateli⁹⁴, a dnes je, ovšem značně idealizovaný, Iulianus považován jen za jeden z předobrazů Alexandra Severa *Historie Augusty*⁹⁵.

Třetí sondou je otázka (ne)přítomnosti členů císařské rodiny v Římě. Autor *act* do něj přímo umisťuje Constantina, přičemž zřejmě má na různých místech na mysli tu otce, tu syna, tedy Constantina II., bratra Constantiova a Constantova. Tyto tři do Říma umisťuje též, a to všechny zároveň – jeho líčení tak budí dojem, jako by Řím stále považoval za císařskou residenci⁹⁶. Iulianova přítomnost v Římě ale nikde explice konstatována není, pouze z děje v zásadě nutně vyplývá, kromě jiného proto, že hádka mezi ním a světci je líčena slovesy, která napovídají přímé komunikaci, a světci poté dostanou desetidenní lhůtu, kterou stráví ve

⁹² Viz CHAMPLIN, ref. 49, s. 74-76.

⁹³ Srv. SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE. Alexander Severus 48, 1-6. Totéž neutrálne konstatuje i BLECKMANN, ref. 82, s. 41, pozn. 14 v jinak kriticky laděné poznámce vůči historické hodnotě *act* jako takových. Ke sporné dataci vzniku *Historie Augusty*, s názory rozkročenými od obhajoby autorem navozené fikce vzniku díla už na přelomu 3. a 4. stol. až k přesvědčení, že vznikla až koncem 6. stol., přičemž nejvíce zastánců má právě domněnka, že vznikla koncem 4. stol, srv. JOHNE, Klaus-Peter. Kaiserbiographie und Senatsaristokratie. Zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta. Berlin: Akademie-Verlag, 1976, s. 11-46, v kterémžto přehledu jsou popsány okolnosti zrodu všech hlavních názorů, z nichž některé dodnes pokračující diskuse dále rozvíjí. Bohužel ale zatím není podobně instruktivně zmapována, letmý nástin jen zcela aktuálních názorů podává BERTRAND-DAGENBACH, Cécile. In *Histoire Auguste*, tome III, 2e partie: Vie d'Alexandre Sévère, introduction, édition critique, traduction, commentaire par Cécile Bertrand-Dagenbach, apparat critique par Agnès Molinier-Arbo et Cécile Bertrand-Dagenbach. Paris: Les Belles Lettres, 2014, s. vii-xi. Vznik *act* do 6. stol. je naopak kladen v zásadě jednohlasně, srv. PAPEBROCH, ref. 11, s. 32; DUFOURCQ, ref. 5, s. 147 a zejm. 309n.; GRÉGOIRE - ORGELS, ref. 47, s. 580 s pozn. 1; BUNDY, ref. 2, s. 16.

⁹⁴ Srv. JOHNE, ref. 93, s. 30-46, zejm. 30 a 35-36.

⁹⁵ Srv. BERTRAND-DAGENBACH, ref. 93, s. XVI a LXXXIII-LXXXVII, zejm. LXXXV-LXXXVII a dále tamtéž, s. LXXXIV a 150, pozn. 341 a 343 k dalším možnostem identifikace terče této parodie.

⁹⁶ Tento moment samozřejmě evokuje tradici zfalšovanou v tzv. Constantinově donaci, podle níž Constantinus z Říma odešel a svěřil vládu nad ním papeži Silvestrovi; autor *act* ji totiž evidentně neznal. Některé momenty této tradice jsou však přítomny už ve starší silvestrovské legendě, ale myšlenka opuštění Říma Constantinem, k jejíž genesi srv. FRIED, Johannes. *Donation of Constantine and Constitutum Constantini*. Berlin / New York: De Gruyter, 2007, s. 49-51, k nim nepatří. Tím samozřejmě padá i možnost posunout na základě tohoto momentu vznik legendy probírané zde.

svém domě. Císařskou residencí však Řím už nebyl, neboť v souvislosti se vzni-kem tetrarchie byla sídla jednotlivých tetrarchů přenesena do strategičtěji polože-ných měst a následně byla právě Constantinem založena Konstantinopolis, v níž sídlili i jeho nástupci. Císařské návštěvy Říma se tak staly jen příležitostnými, nicméně prameny si jich stále všímaly.

Pokud jde o Constantina rodinu, jsou dobře doloženy tři návštěvy samot-ného Constantina, v letech 312, 315 a 326, první po vítězství nad Maxentiem je vylíčena Lactantiem⁹⁷, druhá při příležitosti jeho *decennalií* vyplývá ze subskripcí zákonů, které tehdy v Římě vydal⁹⁸, třetí při příležitosti jeho *vicennalií* zmiňují Hieronymus a tzv. *Consularia Constantinopolitana*⁹⁹. Současně je v podstatě jisté, že nikdy jindy Constantinus v Římě nebyl, protože kalendář z roku 354, tzv. *Fasti Philocali*, zaznamenávají jeho příchod do Říma právě celkem třikrát¹⁰⁰. O tom, že by v Římě měli ještě za jeho života pobývat jeho synové, není známo nic¹⁰¹, odůvodněně však lze předpokládat přítomnost Heleninu, a to neznámo kdy po roce 312¹⁰². Co se naopak týče období po Constantinově smrti, není známo pouze, že by se kdy v Římě vyskytl Constantinus II., a vzhledem k tomu, že mu v rámci dělení říše Constantinem připadly Gallie, to ani není příliš pravděpo-dobné¹⁰³. Constans Řím dle explicitního tvrzení Filostorgiova navštívil, nicméně

⁹⁷ LACTANTIUS. De mortibus persecutorum 44, 1–45, 1.

⁹⁸ Srv. Fragmenta Vaticana 33; 274 [CLIA III, p. 25; 87]; Codex Theodosianus XI, 30, 3.

⁹⁹ HIERONYMUS. Chronicon ad ann. 326 [GCS XLVIII, p. 231]; Consularia Constantinopolitana ad ann. 326 [MGH AA IX, p. 232].

¹⁰⁰ Srv. CIL I2, p. 268 (k 18. a 21. červenci) a 274 (k 29. říjnu). Už PAPEBROCH, ref. 11, s. 32 a 34 pozn. h tedy konstatoval oprávněně, že Constantina kladou acta do Říma nepatříčně.

¹⁰¹ Navzdory tomu, že PAPEBROCH, ref. 11, s. 34 v pozn. g tvrdí, ovšem bez jakékoli opory, že tam byli vychováváni.

¹⁰² Srv. DRIJVERS, Jan Willem. Helena Augusta. The Mother of Constantine the Great and the Leg- end of Her Finding of the True Cross. Leiden / New York / København / Köln: Brill, 1992, s. 30–34, podle něhož vyplývá z nápisů a několika narážek v literárních pramech více méně jistě to, že Helena po roce 312 vlastnila tzv. fundus Laurentus, rozsáhlý zastavěný pozemek v jihozápadní části Říma, přetnutý Aurelianovou hradbou. Že zde i žila, jisté není, ale některé z indicií napovídají i tomu. Přímým potvrzením věrohodnosti tohoto momentu, odhalenuto od vnitřních chronologických nesnází, líčení act by se ovšem mohla zdát kombinace explicitních tvrzení dvou moderních příruček: podle PLRE I, s. 410n., s.v. Fl. Iulia Helena 3 totiž měla Hele-na, krátce po své cestě do Palestiny, tedy koncem 20. let 4. stol., přímo v Římě i zemřít a podle PChBE II/1, s. 960, s.v. Helena měla umírat obklopena svým synem i vnuky. Obojí je však omylem vzniklý zkreslením informací pramene, na který se tyto příručky odvolávají. EUSEBIUS CAESA-RIENSIS. Vita Constantini III, 47, 1 totiž jasné konstataje, že do Říma bylo dopraveno Helenino tělo a tam pohřbeno: τὸ οκήνος δὲ τῆς μακαρίας ... ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν ἀνεκομιζετο, ἐνταῦθοι τε ἡρῷος βασιλικοῖς ἀπετίθετο („télesná schránka blažené ... byla dopravena do císař-ského města a tam uložena do císařské hrobky“), a tamtéž III, 46, 1 jsou sice zmíněni Constantinus i jeho synové Caesarové, ale coby dědicové uvedení v Helenině závěti, zatímco tamtéž III, 46, 2 je vylíčeno, jak o umírající Helenu pečoval Constantinus, ale nikdo další už zmíněn není. Na druhou stranu, tvrdí-li SOCRATES SCHOLASTICUS. Historia ecclesiastica I, 17, 13, že Helenino tělo bylo dopraveno do Nového Říma, tedy Konstantinopole, mylí se, k čemuž srv. PChBE II/1, s. 960n., s.v. Helena.

¹⁰³ K rozdělení říše Constantinem svr. ANONYMUS VALESII I, 6, 35 a EPITOME DE CAESARIBUS 41, 19–20, podle nichž Itálie připadla Constantovi. Po smrti svého otce se všichni tři bratři sešli v Pannonii a rozdělení upřesnili, k čemuž svr. IULIANUS. ORATIO I [=AD LAUDEM CONSTANTII IMPERATORIS] 14 [19a–20a], přičemž Constantini II. byla uložena i jakási supervize nad územími Constantový-

chronologický kontext je evidentně vadný, takže není jisté, kdy, přičemž v úvahu připadají roky 340 nebo 349¹⁰⁴. Constantiova návštěva v roce 357 je podrobně vylíčena Ammianem Marcellinem a narázky lze najít i u Symmachia¹⁰⁵.

V případě Iulianově bývá právě to, že v Římě nikdy nebyl, jako námitka vůči důvěryhodnosti legendy vznášeno¹⁰⁶. Na tvrzení, že Iulianus v Římě byl, lze sice narazit též, ale jde buď o nepodložené tvrzení¹⁰⁷, nebo neobratnou formulaci¹⁰⁸.

---

mi, což zračí ZOSIMUS. Historia nea II, 39, 2 tím, že jejich území vypočte společně. Constantinus II. ovšem v roce 340 v rámci konfliktu právě s Constantem Itálii napadl, byl ale zabit už poblíž Aquileie, k čemuž svr. EUTROPIUS. Breviarium ab Urbe condita X, 9, 2; HIERONYMUS. Chronicon ad ann. 340 [GCS XLVIII, p. 235]; Epitome de Caesaribus 41, 21; SOZOMENUS. Historia ecclesiastica III, 2, 10.

¹⁰⁴ Passio Artemii 9 [GCS XXI, p. 30] uvádí, že se tak stalo během Constantiova útoku na Itálii, kdy je ale Constantova přítomnost dosvědčena jinde, k čemuž svr. BARNES, Timothy David. Constans and Gratian in Rome. In Harvard Studies in Classical Philology, 1975, roč. 79, s. 327n. O císařově návštěvě by mohl svědčit i fakt, že mu praefectus annonae Avianus Symmachus, který tento úřad zastával někdy mezi lety 340 a 350, k čemuž svr. PLRE I, s. 864, s.v. Symmachus 3, zřejmě věnoval sochu, o čemž svědčí nápis zřejmě z jejího podstavce, totiž CIL VI, 36954 = ILS 726. A konečně MOMMSEN, Theodor. Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmundianis, voluminis I pars prior, Prolegomena. Berolini: apud Weidmannos, 1905, s. ccxxix se domníval, že o přítomnosti Constantově v Římě svědčí subskripce několika zákonů vydaných počátkem roku 349, avšak pouze Codex Theodosianus XI, 7, 6 Řím přímo zmiňuje, ale jen jako místo svého vyhlášení. Do druhé poloviny roku 340, kdy o Constantově pohybu nejsme informováni a na základě dalšího argumentu, pak jeho návštěvu kládl BARNES, tamtéž.

¹⁰⁵ Svr. AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XVI, 10, 1-17; SYMMACHUS. Relationes 3, 4-7.

¹⁰⁶ Tak už PAPEBROCH, ref. 11, s. 32 a svr. i výše. DE GAIFFIER, ref. 52, s. 28 v pozn. 1 cituje vyjádření Baronovo, podle něhož je třeba připsat protikřesťanské činy v Římě na vrub nikoli Iulianovi, ale praefectu Vrbis Apronianovi. Podle Gaiffiera však ani to není v případě této legendy možné vzhledem k tomu, jak o Apronianovi informuje AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXVI, 3, 1-6, z něhož i samotný Baronius vycházel.

¹⁰⁷ Svr. PAPEBROCH, ref. 11, s. 31, podle něhož ho navštívil už jako Augustus, aby zde sebral vojsko proti Constantiovi. Co ho k tomu přivedlo, není jasné, protože tuto údajnou návštěvu s ani jedním z výše uvedených konfliktů se světci nespojoval. O tom, že by k ní došlo, však nejen nejsme informováni, ale dokonce existují indicie, které ji přímo problematizují: AMMIANUS MARCELLINUS. Res gestae XXI, 10, 7 i ZOSIMUS. Historia nea III, 10, 3 totiž informují, že v době, kdy se již proti Constantiovi vypravil, poslal Iulianus do senátu řeč proti Constantiovi, která tam byla předčítána, a pokyny k obraně Itálie. A ZOSIMUS. Historia nea III, 10, 4 dodává, že poté z Říma uprchli oba konsulové, protože stáli na straně Constantiově. Pokud by ovšem Iulianus krátce předtím Řím navštívil osobně, postrádají tyto události smysl.

¹⁰⁸ Svr. GIRARDET, Klaus Martin. Die Erhebung Kaiser Valentinians II. Politische Umstände und Folgen (375/76). In Chiron, 2004, roč. 34, s. 111n., který zvažoval věrohodnost zprávy tzv. Παραιστάοις σύντομοι χρονικοί, neboli Breves enarrationes chronicæ, podle nichž Řím navštívil Gratianus (k čemuž svr. níže v pozn. 110), nicméně poznamenal, že dojem, že se tak stalo, mohly vzbudit sochy Gratiana a jeho manželky, které byly v Římě vztyčeny, a přitom poukázal i na příklad Iulianův. V jeho případě je ale řečeno právě jen to, že v Římě byly vztyčeny jeho sochy, svr. Breves enarrationes chronicæ 49 [Scriptores originum Constantinopolitanarum, recensuit Theodorus Preger, fasciculus prior. Lipsiae: Teubner, 1901, p. 54] Ἰουλιανὸς βασιλεύοντος, πρὶν ἡ τὴν Ῥώμην καταλαβεῖν, στήλην ἐν Βοζαντίῳ τοῦτο ἀνέστησαν ἐν τοῖς Κωνσταντινιανοῦ ἐμβόλοις· καὶ ὁ οπρατηλάτης δὲ Δημόφιλος χαίρων τῇ τῶν εἰδώλων θρησκείᾳ ἐν πορφυρῷ κίονι ταῦτην ἀνέθηκεν· τι μέγας θεοσεβῆς ὑπάρχων Ἰουλιανός διὰ τοῦτο ἦ μόνον ἐβασιλεύσεν, καὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ εἰκόνας αὐτῷ ἐν τε σανισι καὶ χαλκουργήμασι μεγίστοις ἀνέθετο („Za vlády Iulianovy, dříve než mohl přijet do Říma, vztyčili v Byzantium na Constantionově řečništi jeho pomník. Magister militum Démofilos, nadšený z uctívání idolů, ho zaslal jako porfyrový

Opět by však mohlo být operováno s tím, že o Julianově návštěvě prostě jen nejsme informováni, zde však, kromě enormního množství pramenů, které o Julianově vládě a vůbec životě máme, lze poukázat na další konkrétní obtíž takového postoje. Když totiž Claudianus v roce 404 pronášel svůj panégyrikos na šestý konsulát Honoriův, zmínil se o tom, že za posledních sto let navštívili Řím tři Augustové, a to vždy poté, co ukončili občanskou válku¹⁰⁹. Tento údaj je samozřejmě v moderním bádání problematizován, nicméně faktem je, že tím mohou být myšleny výše zmíněné návštěvy Constantinova v roce 312 a Constantiova v roce 357 a dále Theodosiova v roce 389, zatímco ostatní jsou coby jinak motivované opomínuty, či některými moderními badateli z toho důvodu přímo zpochybňovány¹¹⁰. Sám jsem však toho názoru, že s některými dalšími návštěvami počítat lze, a tím pádem nelze zcela odmítnout, jakkoli je nepravděpodobná, ani případnou

---

sloup. Julianus byl velmi zbožný (?). Dokonce se kvůli tomu jedinému ujal vlády a v Římě a Antiocheii mu byly zasvěceny sochy na lešeních a obrovských bronzových podstavcích"). Pokud jde o tento pramen jako takový, pochází sice až z 8. stol., nicméně některé jednotlivé informace, které přináší, mohou být historické, např. právě ta o níže v pozn. 110 probrané Gratianově návštěvě Říma. Obecně k jeho možnostem svr. BARNES, ref. 104, s. 328n. a 330nn., jemuž ale zřejmě možnost, že by Řím navštívil také Julianus, na mysl vůbec nepřišla, protože ho ve svém článku nezmínil.

¹⁰⁹ Srv. CLAUDIANUS. *Panegyricus de sexto consulatu Honorii Augusti 392-395 his annis, qui lustra mihi bis dena recensent, / nostra ter Augustos intra pomeria uidi, / temporibus uariis; eadem sed causa tropaei, / ciuilis dissensus, erat* („V létech, co dvakrát deset pětiročních sečtoù / slavností, ve svých hradbách jsem císaře tu tři / spatřila. Důvod tentýž, ač doby různé, výhra / v občanské byla válce“).

¹¹⁰ Claudianus totiž konstatuje, že „tři“, ale už nikoli „pouze tři“. Dalšími návštěvníky Říma však byli Diocletianus a Maximianus při oslavě vicennalií, nicméně ty Claudianus nemusel počítat, neb jde o roky 303 a 304, k čemuž svr. LACTANTIUS. *De mortibus persecutorum* 17, 1-2 a Panegyrici Latini VII [VI], 8, 8. Maximianus v letech 306-308 (prameny k jeho dvojí přítomnosti v Římě během usurpace jeho syna cituje ENSSLIN, Wilhelm. Maximianus (Herculius). In RE, XIV, s. 2511n. a 2513), Maxentius v letech 306-312 (k jeho vládě v Římě svr. LEPPIN, Hartmut - ZIEMSEN, Hauke. Maxentius. Der letzte Kaiser in Rom. Mainz: Zabern, 2007) a Nepotianus v roce 350 (prameny i moderními názory na okolnosti jeho provolání v Římě i zabití po pouhých čtyřech týdnech se zabývá MORENO RESANO, Esteban. La usurpación de Nepociano (350 d.C.): una revisión historiográfica. In Veleia, 2009, roč. 26, s. 297-322) nebyli řádnými císaři, ale usurpátoři. Výše probrané návštěvy Constantinovy z let 315 a 326 a Constantova byly jinak motivovány. Sporné je, zda Řím navštívil Gratianus, sám se nicméně ztotožnuji s argumentací pro rok 376, jak ji podává PASCHOUD, François. *Cinq études sur Zosime*. Paris: Les Belles Lettres, 1975, s. 65-79; Eunape, Olympiodore, Zosime. *Scripta minora. Recueil d'articles, avec addenda, corrigenda, mise à jour et indices*. Bari: Edipuglia, 2006, s. 67-69; On a Recent Book by Alan Cameron: The Last Pagans of Rome. In *Antiquité Tardive*, 2012, roč. 20, s. 362-364, vycházejí z argumentace BARNESOVY, ref. 104, s. 328-330 a GIRARDETUVY, ref. 108, s. 111-113 a 140-143, jejichž základem je zpráva výše zmíněných Breves enarrationes chronicae 50 [Scriptores originum Constantinopolitanarum, recensuit Theodorus Preger, fasciculus prior. Lipsiae: Teubner, 1901, p. 54] a interpretace narážek, jichž se dopustil THEMISTIUS. *Orationes XIII*. Theodosiova návštěva po porážce Maximově v roce 389 je dokumentována prameny, které shromáždil LI-PPOLD, Adolf. *Theodosius I*. In RE, Supplbd. XIII, s. 881-883, zatímco jeho údajná druhá návštěva v roce 394 po porážce Eugeniově, kterou nejpodrobnejší vylíčil ZOSIMUS. *Historia nea IV*, 59 a zmínily i další prameny, je zřejmě jen nehistorickým výplodem Zósimova pramene, k čemuž svr. PASCHOUD, Cinq études, s. 100-124 a 133-139 a Eunape, Olympiodore, Zosime, s. 73-75, takže nepůsobí problém, pokud jde o správnost Claudianova údaje o tom, že po občanských válkách se uskutečnily návštěvy tři.

Iulianovu, ale muselo by k ní dojít ještě před občanskou válkou, protože v tom Claudiano svědectví sedí. Tehdy se ovšem, jak bylo výše vyloženo, Iulianus jakékoli konfrontaci s Constantiem, a tedy i jím podporovaným náboženstvím, vyhýbal¹¹¹, takže nelze počítat s tím, že by při té příležitosti proti místním křesťanům jakýmkoli způsobem vystoupil, natož takovým, který mu připisují *acta*. Tím ovšem jediný, jakoli i tak slabý, důvod uvažovat o takové návštěvě padá.

K témuž závěru lze ovšem dospět ještě jednou cestou, totiž konsultací císařských zákonů dochovaných především v kodexech Theodosiovu a Iustinianovu. Tyto sbírky vznikly tak, že původní rozsáhlé texty, v nichž se daní císařové vyjadřovali k mnoha podnětům najednou, byly rozděleny na jednotlivá konkrétní opatření a ta byla v obou sbírkách tématicky uspořádána. Každý z takto vzniklých jednotlivých textů však byl opatřen hlavičkou uvádějící jména císařů, během jejichž vlády byl jedním z nich celý zákon vydán, a subskripcí s datem a místem vydání, nebo vyhlášení. V těchto údajích jsou sice evidentní chyby, ale přesto na jejich základě lze rekonstruovat itineráře císařů 4. a 5. stol. do značných detailů, které ještě rozšiřují zprávy dalších pramenů. Že by se zmíněné chyby v hlavičkách nakumulovaly zrovna tak, že by itinerář toho kterého císaře bylo lze změnit způsobem, který je nutný k tomu, aby konkrétně v případě Iulianově bylo lze počítat s jeho návštěvou Říma, lze vyloučit¹¹².

Na základě tří zde provedených historicko-filologických sond je nyní možné vrátit se k otázce historicity celé legendy. Jak už bylo výše řečeno, tyto sondy samozřejmě nejsou jedinými nástroji k její konfrontaci; k závěru, který bude vzápětí konstatován, jsou však zcela dostačující, a to i při svých limitech, které z předchozího výkladu vyplynuly celkem zřejmě. Stejně zřejmě však je, že aby bylo vůbec možné připustit, že by legenda, jak ji podávají *acta*, mohla snad být i jen částečně historická, bylo by třeba počítat s úplnou kaskádou jednotlivých naprostě nepravděpodobných interpretací informací, které poskytují solidní historické prameny, respektive, bylo by třeba počítat s tím, že události, které legenda popisuje, i se všemi svými důsledky jiným pramenům unikly a současně se staly v mezerách, které svým líčením tyto prameny nepokrývají, ovšem takové mezery v nich v zásadě ani nejsou, spíše by bylo nutné je uměle vytvořit. Protože se však autor legendy prokazatelně dopustil mnoha chyb, pokud jde zejména o vzájemné vztahy mezi některými postavami či dobové reálie, je důvěryhodnost už tak nepravděpodobné rekonstrukce událostí ještě výrazně nižší, a zejména v případě gallicanovské části legendy vůbec nelze stanovit jakoukoli dataci, která by umožnila účast všech vylíčených postav a jejich činů. Takovou rekonstrukci tak pouze nelze zcela vyloučit, ale právě jen to, protože možnost, že by byla správná, je v každém případě vrcholně nepravděpodobná. A právě to není přípustné zamítat při presentování legendy i kterýchkoli jejích detailů při jakékoli příležitosti.

Je ale samozřejmě legitimní ptát se po motivech, proč byla tato legenda takto vymyšlena, a to zvláště v souvislosti s některými zde jen porůznu a letmo

¹¹¹ Srv. výše s pozn. 41 a 42.

¹¹² K Iulianovu takto rekonstruovanému itineráři srov. SEECK, Otto. Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit. Stuttgart: Metzler, 1919, s. 207-213.

zmíněnými poznatky, které svědčí o tom, že vznikla jako snaha zpětně vysvětlit vznik nějaké starší, ale později už nejasné tradice. Tato tradice samozřejmě mohla vycházet z nějakých už neznámých historických událostí (anebo i známých ale neidentifikovatelných), jejichž skutečné protagonisty ovšem neznáme. A i pokud se snad opravdu jmenovali Gallicanus, Ioannes a Paulus, musely být jejich skutečné činy a osudy jiné, než jak je líčí legenda. A nemohl na nich v žádném případě participovat Iulianus.

Počet slov: 26813
Počet znakov vrátane medzier: 172583

BETWEEN EAST AND WEST. TRANSLATION AS A MEANS OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION. EXAMPLES FROM CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN PERIOD

Márta FONT

University of Pécs
Institut of History
Department of Medieval and Early Modern History
H-7624 Pécs, Rókus u. 2.
font.marta@pte.hu

FONT, Márta. *Medzi Západom a Východom. Preklad ako prostriedok medzikultúrnej komunikácie. Príklady zo Strednej a Východnej Európy v stredoveku a rannom novoveku.* Vzdelanosť v stredovekej kresťanskej Európe sa vyznačovala jazykovými a kultúrnymi rozdielmi medzi latinským a gréckym svetom. Hovorový jazyk sa všade odlišoval od písaného. Na územiah, kde sa rozprávalo neo-latinčinou sa elementy ľudovej latinčiny vyskytovali aj v písaných textoch so zvyšujúcou sa frekvenciou. V strednej Európe sa sformovali lokálne varianty latinčiny, do ktorých ale prenikali elementy hovorového jazyka. Stretávame sa len s niekoľkými lingvistickými pamiatkami písanými v hovorom jazyku, a iba časť z nich tvoria preklady. Od začiatku nachádzame prekladovú literatúru v regiónoch pravoslávneho kresťanstva, kde bola prax *triglossia* skoro nahradená povýšením slovanského jazyka na liturgický. Tento proces bol sprevádzaný prekladom gréckych liturgických textov a neskôr aj kroník. V strednej Európe zostala na niekoľko storočí vedeckým jazykom latinčina. Od šestnásteho storočia je možné pozorovať preklady tiež na hraniciach latinského a pravoslávneho kresťanstva.

Kľúčové slová: preklad; stredná a východná Európa; stredovek; raný novovek;

Keywords: Translation; Central and Eastern Europe; Middle Ages; Early Modern Time;

Geographical and conceptual background

The notion of Europe at around the time of the first millennium differs considerably from that of today. For its contemporaries the term Europe,¹ when used at all, designated the community of peoples belonging to Western Christendom beginning with the disintegration of the Carolingian Empire until the end of the

¹ SASHALMI, Endre. Bevezetés. „Európa”, „Kelet-Európa” és a „Balkán” mint intellektuális-történeti konstrukciók. In SASHALMI, Endre (ed.). „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000-1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? (Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 4. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2007, pp. 3-4.

eleventh century. However, rather than *Europe*, this community right up until the fifteenth century far more frequently inherited such names from the early Middle Ages as “Christendom” (*res publica Christiana*) or “the Christian world” (*Orbis Christianus, Christianitas*). Another name for this community was “the Latin world” (*latinitas*),² its unifying strength being provided by the Latin Church. The “Latin world” embraced those countries who accepted papal supremacy in church matters, and who used the Latin tongue as a liturgical and cultural language, not only in self-definition, but for the outside world as well: the Orthodox world also referred to those in the bosom of the western church as “Latins”.

The true career of the word “Europe” began with the humanists in the fifteenth century, who understood it to mean the countries of the Latin Church and used it as synonymous with *res publica Christiana*. The humanists were fond of the term as *Europa* was an Antique word. In the mid-fifteenth century it became mostly a word for scholars, and in the next century entered general currency. In the sixteenth and seventeenth centuries the two terms coexisted and expressed a united Christendom. It was only in the eighteenth century that *res publica Christiana* slipped into the background as a term designating a common belief. In the long run, the Reformation, which resulted in the division into various denominations, did not favour such terms of unification that were clearly religious in nature. And so it was that the word *Europe*, which did not refer to common belief, came to the fore: by the end of the seventeenth century *Europe* already designated the sovereign states that made up the continent. The 1713 Peace of Utrecht was the last such peace treaty where the expression *res publica Christiana* appeared, designating common faith as the foundation of unity.³

In the first millennium, then, Europe was used as a synonym for the *Christian world*. This is the time when the Europe that was identical with the *Christian world* began to “swell”, approaching the present continental concept. However, from the beginning Europe in the “unifying” sense carried with it potential fault lines, along which by the thirteenth century individual regions could clearly be differentiated. These faults clearly demarcated *Europa Occidens* and *Europa Oriens*, while in the neighbourhood of the two there was created a Middle Europe which showed traits that differed from both of the other two.⁴ The notion of a Middle Europe is used for all of the territory that came under the reach of the two great powers of the day, the Byzantine and Holy Roman empires.⁵ As at the turn of the millennium the schism between Rome and Byzantium had yet to occur, it seemed there was no cause to differentiate between later Central and Eastern Europe.

² BARTLETT, Robert. Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350. London: The Penguin Press, 1993, p. 44.

³ SASHALMI, Endre. A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Budapest: Pannonica, 2006, pp. 152-153.

⁴ SZÚCS, Jenő. Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest: Magvető, 1983, pp. 8-10. HADLER, Frank. Mitteleuropa – „Zwischeneuropa“ – Ostmitteleuropa. Reflexionen über eine europäische Geschichtsregion im 19. und 20. Jahrhundert. In GWZO Berichte und Beiträge, Leipzig: GWZO, 1996, p. 34.

⁵ FONT, Márta. Im Spannungsfeld der christlichen Großmächte. Mittel- und Osteuropa im 10.-12. Jahrhundert. Herne: Schäfer Verlag, 2008, pp. 18-19.

By the first millennium several power bases had formed along the borders of the two Christian empires, from which were created the previously outlined region. At this time these power bases should be treated equally, for in the course of the eleventh and twelfth centuries the fault line was only taking shape and was yet to gain its final form created from its internal borderlines. Contemporaries did not sense these lines; they did not write of new countries but only of lands lying in the neighbourhood of the empire and of races and groups who peopled them. Speaking of events at the turn of the millennium, no differences were sensed among Slavic ethnic groups: for instance, Adam of Bremen writes, "*Sclauonia igitur amplissima Germaniae provincia*".⁶ The new power bases of Middle Europe, the seeds of future Christian states, must have been sown across the power grids where conversion to Christianity took root in the last third of the tenth century (Prague, Poznań, Esztergom and Kiev). From the moment of the birth of Christian statehood these seemingly parallel phenomena took on numerous differences which would later become even more marked. One common feature of individual centres was that their missionary routes crossed one another. In the west Byzantine influence would later be driven into the background, while in the eastern part the relationship changed with the centres using Latin as the liturgical language. It is for this reason that we see the end of the twelfth century as the border of an era, when the Middle Europe of the millennium split into Central and Eastern Europe. From the thirteenth century we can speak of the three historical regions of Europe, of which in what follows we shall be addressing two, Central and Eastern Europe.

Literacy and the role of translation in the Middle Ages

Christianity and literacy

Following the taking up of Christianity in Central and Eastern Europe, translation as one form of literacy appeared together with literacy itself. From the very beginning, Christianity existed in two linguistic and cultural mediums: the Latin Roman and the Greek Byzantine cultural spheres. From the outset, the spoken (in contemporary parlance "vulgar") language differed from the written ("literary"). Christian liturgy was in Latin or Greek, to which was added Aramaic, the original language of the Bible, forming the concept of *triglossia*, essentially the three languages accepted and used by the Church. In the course of missionary activity and in the phrasing of sermons in the liturgy the spoken tongue necessarily came to the fore, as otherwise it would not have been comprehended by the lay public. Independently of this, though, Latin and Greek remained the literary languages.

This practice was broken with in the mission among the Slavic communities. Of this there is but one trace in the Latin cultural sphere, the *Freising manuscripts*, which contain, carefully translated from the Latin, fragments of a prayer, a confession formula and a homily⁷. This notwithstanding, Latin remained the literary

⁶ MAGISTRI ADAMI BREMENSIS. *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. (Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 2. SCHMIEDER, Bernhard (ed.) Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1993, p. 311. (Lib. II. cap.18.)

⁷ The *Freising manuscript* is a document from 972-1039 in old-Slovenian language. See TÓTH H.,

tongue in the areas under the jurisdiction (*iurisdictio*) of Rome. In the areas under the Byzantine sphere of interest the Slavic mission of Constantine/Cyril and Methodius broke with triglossian tradition and created a Slavic literary language. This resulted in a double cultural attachment to Christianity among the Slavic races, with the creation of *Slavia Latina* and *Slavia Ortodoxa*. Within *Slavia Ortodoxa* the spoken and liturgical languages were closer to each other, although here too they differed: Old Church Slavonic (Old Slavic) and its various redactions referred not only to the liturgy but the language of literacy. However, the influence of the spoken language appeared in literary chronicles, and so language differentiation in literacy followed differentiation in Balkan and Eastern European languages.

From the twelfth century, due to the exclusiveness of Latin⁸ (in ecclesiastic administration and in the liturgy), we are justified in speaking of a western Church as being a Latin Church.⁹ In those Central European countries within the Latin cultural sphere the literary language was Latin; in the centuries of the Early Middle Ages most spoken language appeared in the form of odd expressions interspersed into Latin texts, and the occasional written record. Translations were sporadic. Taking a glimpse at the western part of Europe, the situation there is different. In French territories, chronicles appear in Old French from the twelfth century, often with known Latin versions.¹⁰ Where German was spoken, we know of texts in vernacular German from the thirteenth century. The *Sachsenspiegel* (roughly, Survey of Saxon Law), a written summary and supplementation of unwritten laws, leans upon Latin antecedents.¹¹

In the part of the Byzantine sphere of interest where Slavic languages were spoken, "translation literature" appeared as Christianity was taken up. At first the liturgical texts were translated into Old Slavic, which was closest to the spoken vernacular, and later into a version of Old Church Slavonic. Byzantine narratives of secular content also appeared in Old Slavonic, though generally translated not as entire works but in part, the translated parts being prepared as chronicle compilations designated as "хроника" to set them apart from stories of their own past. The latter they named "летопись". One example of an early translation is the Georgios Hamartolos Chronicle.¹² The first chronicles to arrive at the Kievan Rus were translated in Bulgaria; such a one was the first Sviatoslav Collection (1073), the second version of which contains Old Russian peculiarities

---

Imre. Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannóniai tevékenységéhez. In Aetas, 2007, roč. 22, č. 3, pp. 24-34. LUKÁCS, István – PAVIČIĆ, Mladen. A szlovén irodalom története. [online] http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_ciril/szolven-irodalom.htm (time of download: 2015. 06. 26.)

⁸ The discussions between Methodius and Bavarian archbishops see: NÓTÁRI, Tamás. A salzburgi historiográfia kezdetei. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 23.) Szeged: Szegedi Középkoránsz Műhely, 2007, pp. 262-277.

⁹ BARTLETT, ref. 2, pp. 18-19.

¹⁰ CSERNUS, Sándor. A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13-15. század). Budapest: Osiris, 1999, pp. 11-33.

¹¹ BLAŽOVICH, László – SCHMIDT, József (eds.). A Szász tükör. Szeged: Csongrád megyei Levél-tár, 2005, p. 13.

¹² ISTRIN, Vasilij M. Hronika Georgija Amartola v drevnerusskom perevode. Tekst, perevod, slovar', č. 1-2. Petrograd-Leningrad, 1920-1930.

and so was presumably prepared in Rus (1076).¹³ The fragment known as the Ostromir Gospel may have been prepared locally.¹⁴ Some scholars do not consider translation literature to be authentic literature from the aspect of Old Russian literary output.¹⁵

The Kingdom of Hungary

A unique situation was created in Hungary, which belonged to the Latin cultural sphere but where traces of the early Byzantine mission can be found.

Latin became the language of literacy, but there survives a single Greek diploma from the time of St. Stephen (997–1038), rewritten in the early twelfth century with a Latin translation attached. There were, therefore, those with a knowledge of Greek. The Greek text is simple to the degree of primitive, whoever wrote it being in possession of spoken Greek and everyday communication, possibly of Greek extraction. In no way does the phraseology show traces of contemporary literary Byzantine Greek.¹⁶ The diploma from the time of St. Stephen was rewritten (and translated) in 1109 by Simon, Bishop of Pécs (1108–1124/1134), whose knowledge of Greek made him equal to the task.¹⁷ At the beginning of the twelfth century a Venetian cleric by the name of Cerbanus translated sections of the works by two religious leaders (Maximus the Confessor and John Damascene) and dedicated them to David, Abbot of Pannonhalma.¹⁸ Scholarship has revealed that the phrasing of the mirrors-of-princes work written at the time of St. Stephen, *Institutio morum*, reflects Byzantine influence,¹⁹ though it is not a translation. The early thirteenth-century author of the *Gesta Ungarorum* uses words of Greek origin, although this case shows no proof of a knowledge of Greek.²⁰ We know that in royal diplomacy the Hungarian court kept in regular contact with Byzantium, but this does not presuppose a knowledge of Byzantine literature, and no translations were made.

One version of the complexly structured, fourteenth-century Hungarian chronicle composition was translated into German by Heinricus de Mügeln (c.

¹³ Izbornik Sviatoslava 1073 g. Faksimilnoie izdanie. Moskva, 1983.; SCHMIDT, Sz. O. (ed.). Svodnyj katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig, hraniashchikhsia v SSSR XI-XIII vv. Moskva: Nauka, 1984, pp. 36-40. (№ 4.), 41-43. (№ 5.); H. TÓTH, Imre – FERINCZ, István. Az óorosz irodalom vázlata (XI–XVII. század). Szeged: JATE Press, 2006, p. 7.

¹⁴ Svodnyj katalog., ref. 13, pp. 33-35. (№ 3).

¹⁵ ROTHE, Hans. Was ist „altrussische Literatur“? (Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften. Vorträge G362) Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000, pp. 77-78.

¹⁶ KAPITÁNFFY, István. Magistra Gentium. Bizánci hatások a középkori Magyarországon. In KAPITÁNFFY, István. Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögöség középkori magyarországi forrásokban. Budapest: Typotext, 2003, p. 45. MORAVCSIK, Gyula. Bizánc és a magyarság. Budapest: Lucidus, 2003, p. 100.

¹⁷ MORAVCSIK, ref. 16, p. 100.

¹⁸ Ibidem, p. 101.

¹⁹ See: HAVAS, László (ed.). Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de Institutione morum ad Emericu ducem. Debreceni: Debreceni Egyetem, 2004.

²⁰ KAPITÁNFFY, István. Imperium Constantinopolitanum. Anonymus és Bizánc. In KAPITÁNFFY, István. Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögöség középkori magyarországi forrásokban. Budapest: Typotex, 2003, pp. 81-98.

1300 – after 1369), the famed Saxon meistersinger. He dedicated the chronicle, translated into Middle-High German, to Prince Rudolf of Austria.²¹ Fragments of the text have survived in a Latin version in verse,²² which research has associated with the same Henricus de Mügeln. The Latin text was dedicated to King Louis the Great. The German chronicle is definitely a translation, but there are parts which when compared with the Latin chronicle composition contain new information.

Fragmentary sentences in Hungarian find their way into Latin texts. Such is the 1055 founding document of Tihany Abbey. (*Feheru uaru meneu hodu utu rea*).²³ The first continuous text in Hungarian, the translation of a Latin funeral sermon, has survived in a codex from the end of the twelfth century (copied between 1192 and 1195).²⁴ The first poem in Hungarian (the *Ómagyar Mária siralom* – “Lamentations of Mary”), which comes from the end of the thirteenth century²⁵ and has no known Latin antecedent, points to use of the vulgar tongue (in modern parlance the vernacular) in the liturgy.

Divine Mother, and was written in Hungarian following a Latin original for Dominican friars.²⁶

Medieval codices in Hungarian have survived from the period between 1470 and 1530 which in content are closely connected to ecclesiastic literature. Translations were made for those with little knowledge of Latin. The value of translation lay in the creation of written Hungarian.²⁷

Slavia Latina

Among the Slavic peoples belonging to the *Slavia Latina* the earlier Byzantine practice can be seen in various places, for instance the use of the Slavic language in the liturgy or through literary translation works.

In Dalmatia, under the ecclesiastic jurisdiction of which the Croatian population fell,²⁸ Byzantine influence can be witnessed in the ninth century, while in the early tenth century the Constantinople Patriarch gave up his sphere of authority of Dalmatia to Rome. Additionally, the territory belonging to the Aquileia Patriarchy fell under the influence of the Carolingians and of Rome. The tenth-century synods of Spalatum (today's Split) bear witness to resistance against

²¹ SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum. I-II.* Budapestini: Academia Magyar Történelmi Társulat, 1937-1938. (SRH), here: SRH II. 87-223.

²² SRH II. 227-272.

²³ GYÖRFFY, Georgius (ed.). *Diplomata Hungariae Antiquissima (DHA).* vol. I. 1000-1131. Budapestini: Akadémiai Kiadó, 1992, p. 150.

²⁴ KÓSZEGHY, Péter (chief ed.) – TAMÁS, Zsuzsanna (ed.). *Magyar Művelődéstörténeti lexikon (MAMÜL).* IV. Budapest: Balassi, 2005, pp. 13-14. MADAS, Edit. A szobeliség és írásbeliség határán. In MADAS, Edit. *Középkori prédikációirodalmunk történetéből.* Debrecen: Debreceni Egyetem, 2002, pp. 83-125.

²⁵ MAMÜL VIII. Budapest 2008. 312-313. (Madas, Edit).

²⁶ MAMÜL VI. Budapest 2006. 118. (Vízkelety, András).

²⁷ MAMÜL VII. Budapest 2007. 179-180. (Madas, Edit).

²⁸ FONT, Márta (ed.). *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén.* Pécs: Pécsei Tudományegyetem, 2009, pp. 257-259. SZEBERÉNYI, Gábor. *A Balkán 800-1389.* In SASHAL-MI (ed.), ref. 1, pp. 291-297.

Latin and Greek traditions. Glagoticism, or the use of the Slavic language in the liturgy, was banned, although permitted where there was a lack of knowledge of Latin.²⁹ This duality, the ban in principle and acceptance of the contradictory practice, continued until the end of the eleventh century. “*Sclavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri, et clericum, cuiuscumque gradus sit, laicali servituti vel mundiali fisco amodo subiugari sub excommunicationis vinculo amodo omnimodo prohibemus.*”³⁰ Despite the ban, at the beginning of the fourteenth century *alphabetum chrawaticum* and *glagoljašto* (= practicing Slavic in the liturgy) have a traditional role both in Istria and Zára (Zadar).³¹ Use of Slavic is borne out by the Benedictine Regula, translated into Slavic in the twelfth century, and by the mid-thirteenth-century letter from Pope Innocent IV in which he recognises, with certain regional limits, use of the Glagolitic liturgy.³²

The conversion of the Moravians is associated with Constantine-Cyril and Methodius.³³ The two proselytizers originally set out (in 864) to the land of the Moravians with Byzantine support, the basis for which must have been a request for recognition of the authority of the Moravian Prince Rastislav.³⁴ Their authorization to convert was eventually received from Rome (in 869) and so the mission's results and the activities of Methodius and his followers were essentially to lead to the formation of a spiritual culture in the Slavic tongue also supported by Rome. For this even the linguistic conditions were given – the importance of spreading the word in the vulgar Slavic tongue had already been stressed by Alcuin, its use had been sanctioned at the 813 Synod of Mainz,³⁵ and the *Freising fragments*, which contain prayer, confession and formula and sermon written in the Slavic language but the Latin alphabet, bear witness to its practical application.³⁶ In the Bohemian-Moravian territory, ecclesiastical culture in the Slavic language formed in the course of Methodius-type conversion appears to be pushed back from the end of the 870s. It is of course open to question whether the appearance of a liturgy in the Slavic language is everywhere proof of Byzantine influence. In

²⁹ FONT, ref. 28, pp. 241-244.

³⁰ FEJÉR, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (CD). I-XI. Buda 1829-1844, here: vol. I. p. 96. (№ 67). FINE, John van Antwerp. The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century. Ann Arbor: University of Michigan, 1983, pp. 280-281.

³¹ FONT, ref. 28, p. 257.

³² SOKCSEVITS, Dénes. Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Budapest: Mundus Novus, 2011, p. 64.

³³ TÓTH, Imre H. Cirill-Konstantin és Metód élete és működése. Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe. Szeged: JATE Press, 2003. VAVŘINEK, Vladimír. Nagymorávia Bizánc és a Latin Nyugat között. In FERINCZ, István – TÓTH, Imre H. (eds.). Szlavistikai tanulmányok 17. Szeged: JATE Press, 1998, pp. 7-20.

³⁴ KŁOCZOWSKI, Jerzy. Die Ausbreitung des Christentums von der Adria bis zur Ostsee. Christianisierung der Slawen, Skandinavier und Ungarn zwischen 9. und dem 11. Jahrhundert. In BOSCHOF, Egon (hrsg.). Die Geschichte des Christentums. Bd. IV.: Bischöfe, Mönche und Kaiser (642-1054) Freiburg - Basel - Wien: Herder Verlag, 1994, p. 891.

³⁵ JÓNÁS, Ilona. Görög nyelvismeret Nyugaton a 9-10. században. In JÓNÁS, Ilona. Sokszínű középkor. Természet - társadalom - kultúra a középkori Európában. Nagy Balázs - Novák Veronika (eds.). Budapest: ELTE, 2010, pp. 199-207.

³⁶ NÓTÁRI, ref. 8, pp. 262-277.

the case of the Bohemians it is hardly credible that Methodius baptized Bořivoj,³⁷ yet Slavic ecclesiastic tradition still existed in the tenth and eleventh centuries. In the Sázava monastery founded by Prokop the Hermit in 1032 the liturgy in the Slavic tongue can be followed up to 1096.³⁸ In the Bohemian territories the early Constantine-Cyril and Methodius cult can be regarded as questionable, as we only have data from the time of Charles IV (1347-1378), and their fete day for the Enlighteners of the Slavic Peoples falls not on the dates customary elsewhere (February 14 and April 6), but March 9.³⁹

The cult of Wenceslas, who died a martyr's death in around 930, was formed in the 970s, therewith making Wenceslas the patron saint of the Prague bishopric. Beyond the numerous Latin language legends about him, an Old Slavic version is also known,⁴⁰ which has been dated to the tenth century, but the Glagolitic version has survived only in a manuscript from the fourteenth or fifteenth century, while the Cyrillic Russian version stems from the sixteenth or seventeenth century.⁴¹ The Wenceslas cult spread in the twelfth century in the wake of the respect paid toward his grandmother, Ludmilla, also a martyr; there exists a Slavic version of his legend, which has survived in areas where Russian is spoken.⁴² Traces of the original Old Slavic liturgy are preserved in the Glagolitic *Kiev Missal*. The tenth-century text one can read here has survived in a Roman missal, it was translated from the Latin and contains several Czech linguistic elements.⁴³ The Bohemian Church's affiliation to Rome can be dated from the tenth century and the exclusive use of Latin in the liturgy from the end of the eleventh century. The first complete work to be written in Old Czech is the Dalimil Chronicle from the beginning of the fourteenth century.⁴⁴

No Byzantine traces can be found in the early conversion of the Poles: from the outset, the structure of the Polish church, its liturgy and literacy were attached to Latin trends. Poland's eastern border was also the borderline between the eastern and western Slavs, although it cannot be drawn in unambiguous terms in the geographical sense.⁴⁵ The same was valid for the line between Latin and Orthodox

³⁷ About the activity of Methodius see e.g.: BIRNBAUM, Henrik. Zum (hoffentlich) letzten Mal über den weitgereisten Method und die Lage Altmährens. In *Byzantinoslavica* 1996, roč. 57, p. 190.

³⁸ KŁO CZOWSKI, ref. 34, p. 897. FONT, ref. 5, p. 120. SOMMER, Petr (ed.). Svatý Prokop, čechy a Střední Evropa. Praha: Lidové noviny, 2006, 289 s. SOMMER, Petr. Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2007, 260 s.

³⁹ MAI, Paul. Regensburg als Ausgangspunkt der Christianisierung Böhmens. In STABER, Josef (hrsg.). *Millenium ecclesiae Pragensis 973-1973*. (Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 1). Regensburg: Lassleben, 1973, p. 14.

⁴⁰ FONT, ref. 5, pp. 40-42.

⁴¹ TŘEŠTÍK, Dušan. Počátky Přemyslovčů. Vstup Cechů do dějin (530-935). Praha: Lidové noviny, 1997, pp. 117-137.

⁴² Ibidem, pp. 138-154.

⁴³ Facsimile from the edition of nineteenth century see: SOMMER, ref. 37, Svatý Prokop: Picture № 4.

⁴⁴ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha - Lytomyšl: Paseka, 2005, 276 pp.

⁴⁵ See RHODE, Gotthold. Die Ostgrenze Polens: politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. (*Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 2.*) Köln - Graz: Böhlau, 1955, 457 pp. WOŁOSZYN, Marcin - DĘBIEC, Maciej (eds.). *Frühzeit Ostmitteleuropas*.

Christianity,⁴⁶ while Poland's north-eastern border abutted the pagan Lithuanians. In the fourteenth and fifteenth centuries all of this was to have repercussions in Polish eastward expansion and the creation of a Polish-Lithuanian kingdom.⁴⁷ After 1340, in the territory of Halych that had fallen under the Polish crown, a Latin Church hierarchy evolved alongside the structure of the Orthodox Church.⁴⁸ It was in the Latin used by the Polish Chancellery⁴⁹ that the terms Russia Minor and Russia Alba were born, contributing greatly to the later usage of "Little Russian" meaning "Ukrainian" and "White Russian" meaning "Belorussian". The Latin and Slavic cultural environment created the Latin translation in the sixteenth century of the early ecclesiastic regulations of the Kiev Rus.⁵⁰

Lithuania, finally Christianized after 1387, attached itself to the Latin cultural sphere, and the archbishopric of Vilnius belonged to Rome. Parallel with this – and before Latin baptism – those aristocratic Lithuanians who had married into the Orthodox Rurik family. As a result, the eastward spread of Lithuanian the greater part of Lithuanian subjects were eastern Slavs and Orthodox Christians. At the first attempt - prior to the personal union with the Poles - the Lithuanian princes experimented with creating an Orthodox metropolis that was independent of Moscow; this happened again at the start of the fifteenth century. On both occasions the effort brought a temporary result: the Metropolitan bishop of Moscow, with the aid of the Moscow princes, succeeded in preventing the division of ecclesiastic authority over the eastern Slav territories.⁵¹

The cultural influence of the Latin region also spread over the Lithuanian and old Halych areas: here a role was played by the University of Cracow, which was attended by many students from the eastern parts of the country. In the fifteenth century we find 67 students from Vilnius and 94 from Lvov in Cracow.⁵² One result of the cultural interaction was the creation of the Gustynsky codex,

⁴⁶ Das polnisch-ukrainische Grenzgebiet aus archäologischer Perspektive. Rzeszów: Mitel, 2007.

⁴⁷ RHODE, ref. 45, pp. 242-292.

⁴⁸ BARONAS, Darius. Byzantium and Lithuania. North and South look at each other. In KAIMA-KAMOVA, Miliana – SALAMON, Maciej – SMORĄG-RÓŻYCKA, Małgorzata (eds.). Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contavt Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century. (Byzantina et Slavica Cracoviensa V.) Cracow: Historia Iageillonica, 2007, pp. 303-317.

⁴⁹ FONT, Márta. À la frontière du christianisme latin et orthodoxe La Galicie-Volhynie aux XIVe -XVe siècles. In Specimina nova pars prima. Sectio Medievalis IV, 2007, pp. 101-118. (Dissertationes historicae collectae per Cathedra Historiae Medii Aevi Modernorumque Temporum Universitatis Quinquecclesiensis).

⁵⁰ ZOLTÁN, András. Interslavica. Issledovania po mežslavianskim jazykovym i kulturnym kontaktam. Moskva: Indrik, 2014, pp. 26-36.

⁵¹ ŠČAPOV, Jaroslav N. Drevnerusskie kniažeskie ustavy XI-XIV vv. Moskva: Nauka, 1976, pp. 60-62, 125-127. FONT, Márta. Das Fortleben der Gesetzgebung der Kiever Rus' auf dem Gebiet der Ostslawen. In BÉLI, Gábor et al. Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History. Bratislava – Pécs: University of Pécs, Faculty of Law, 2011, pp. 45-46.

⁵² FONT, Márta. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok történetéből. Budapest: Balassi, 1998, pp. 152-153. FONT, Márta – VARGA, Beáta. Ukrajna története. Szeged: JATE Press, 2006, pp. 95-96.

⁵³ KŁOCZOWSKI, Jerzy. Historia Polski do końca XV wieku. Lublin: Institut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000, p. 139.

part of the Hypatian Chronicle, whose author was certainly also conversant with Latin written sources.⁵³ But the opposite is also true: composed at the end of the fifteenth century, Jan of Cracow's large-scale history tableau (*Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*) displays knowledge of works written in Slavic, among them the early twelfth-century material referring to Halych.⁵⁴

Slavia Ortodoxa

With the Bulgarians we can truly speak of Byzantine influence, although a debate broke out in the middle of the ninth century as to whether the Bulgarians had taken up Christianity from Rome or Byzantium. The name of the summary of the multi-layered argument is "The Bulgarian Question" (*Questio Bulgarica*),⁵⁵ in the background of which extended a complex system of power and politics relations. The debate, which was primarily taken up by the Pope in Rome (Nicholas I) and the Patriarch in Constantinople (Photios) came to an end with both the Bulgarian ruler and the organisation of the church adopting Byzantine Christianity. Slavic literacy soon appeared, built upon the foundations laid by Constantine-Cyril and Methodius, the "Enlighteners of the Slavs".

As a result of the followers of Methodius, St. Clement of Ohrid⁵⁶ and St. Naum having to leave Moravia, as well as the activities of Angelariy, Christianity took on an increasingly "Bulgarian" form. This can be stated despite the appearance of Bogumilism among the Bulgarians in the mid-tenth century.⁵⁷ The cultural radiation from the "literary centres" of Ohrid and Preslav also became determinant in the other regions where the liturgy took place in Slavic, and its importance would only be rivalled with the later influence of the monasteries on Mount Athos.⁵⁸

Christianization by the Kiev Rus took place at the end of the tenth century.⁵⁹ The Byzantine Church leaned upon the already long tradition of conversion in the Slavic tongue, and made use of it in the course of the Moravian mission as well as of Old Slavic literature that had emerged in the Bulgarian territories. Because of the southern character of Old Slavic (Old Bulgarian), from the aspect of the Eastern Slavic language (and literacy) it is customary to speak of the influence of South Slavic.⁶⁰ Later, in the fourteenth century, when the land of the Balkan

⁵³ FONT, Márta. Magyarok a Kijevi Évkönyvben. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 11.) Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1996, p. 22.

⁵⁴ LIMONOV, Jurij A. Russkie istočniki Jana Długosza po istorii Kievskoj Rusi. In Problemy istorii feodal'noj Rossii. Leningrad, 1971, pp. 76-81.

⁵⁵ MAGYAR, István. „*Questio Bulgarica*” a kereszténység felvétele Bulgáriában. In Századok 1982, roč. 116, č. 5. pp. 839-879.

⁵⁶ OBOLENSKY, Dimitri. The Byzantine Inheritance of Eastern Europe. London: Ashgate, 1982, № III., pp. 149-154.

⁵⁷ FINE, ref. 30, pp. 171-179.

⁵⁸ OSTROGORSKY, Georg. Byzantium and the South Slavs. In Slavonic and East European Review, 1963, roč. 42, p. 8.

⁵⁹ FENNELL, John. Russian Church to 1448. London-New York: Longman, 1995, pp. 20-34. POPPE, Andrzej. Christian Russia in the Making. Aldershot: Ashgate, 2007, 362 s.

⁶⁰ LIHAČEV, Dmitrij Sz. Oroszország kultúrája a reneszánsz hajnalán. Budapest: Gondolat, 1971, pp. 35-116. THOMPSON, Francis J. „Made in Russia”. A Survey of the Translations allegedly made in Kievan Rus'. In BIRKFELLNER, Gerhard (hrsg.). Millennium Russiae Christianitatis.

Bulgarians and Serbs fell under the Ottoman yoke, more than one made their way from the Balkans to Muscovite Rus, taking leading ecclesiastical positions. Lihačev has called this the “second southern Slavic influence”, although this has been refuted by the American Henrik Birnbaum.⁶¹ The influence of Byzantine literature in the Orthodox territories did not extend to passing on Antique works, the reason perhaps being the sharp separation among Byzantine cultural levels. “The overwhelming part of the literacy, literature, and spiritual life of the medieval Bulgarian, Serb and Russian peoples was formed under Byzantine influence, but neither in the early phase, nor later, in the fourteenth and fifteenth centuries, when Byzantine influence was at its height, did either Ancient Greek or Byzantine Classicist works reach them. And this despite the high esteem in which the classic tradition was held in Byzantium itself during the fourteenth and fifteenth centuries, at the time of the Palaeologan Renaissance.”⁶²

In the tenth century Latin conversion also reached both the Kiev Rus and the eastern half of the Balkans, but left no trace in either place. Neither did efforts at unification, on the daily agenda from the thirteenth century, bring the two cultures closer. Beset with political problems, Byzantium leaned toward acceptance of the union, but by that time the eastern Slavs’ own brand of Christianity had become so entrenched that the Russian Orthodox Church was not willing to compromise. Thus, Antique traditions, which had been transmitted via the Latin language in the regions where Latin held sway, truly did not reach the regions where Slavic language(s) were used. In Russia it can only be observed from the time of Peter the Great. For this reason there are no grounds for the use of the term “renaissance”, and although both Byzantine and Slavic literary history recognise and use it,⁶³ its meaning is literally “rebirth” / “recovery”. And Bulgarian literary history attaches the notion to a much later, eighteenth-century phenomenon.⁶⁴

Early Modern Cross-cultural phenomena The “White Russian Attila”

The Hungarian humanist and clerk Miklós Oláh (1493-1568) was in the 1510s held a post as secretary in the royal Hungarian chancellery, later entering the service of the Hungarian king Louis II (the Jagiellon). After the defeat at Mohács in 1526, he followed the widowed queen’s court to the Netherlands; between 1531 and 1542 he lived in Brussels. From 1543 he was in the service of Ferdinand

⁶¹ Tausend Jahre Christliches Russland 988-1988. Köln - Wien - Weimar: Böhlau, 1993, pp. 295-354.

⁶² BIRNBAUM, Henrik. The Balkan Slavic Component of medieval Russian Culture. In BIRNBAUM, Henrik - FLIER, Michael S. (eds.). Medieval Russian Culture. Los Angeles - London: UCLA, 1984, pp. 3-30.

⁶³ KAPITÁNFFY, István. Magistra Gentium. Bizánci hatások a középkori Magyarországon. In Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögök középkori magyarországi forrásokban. Budapest: Typotex, 2003, p. 53. MEYERDORFF, John. Byzantium and the Rise of Russia. Cambridge: University Press, 1981, 326 pp.

⁶⁴ ANGAR, Mabi - SODE, Claudia. Byzanz. Köln: DuMont Verlag, 2010, pp. 95-96. LIHAČEV, ref. 60, pp. 35-116.

⁶⁵ GJUZELEV, Vassil. Bulgarien zwischen Orient und Okzident. Die Grundlagen seiner geistigen Kultur vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Wien - Köln - Weimar: Böhlau, 1993, pp. 263-267.

and achieved the highest ecclesiastic Hungarian rank, that of Archbishop of Esztergom, also becoming Chancellor. During his stay in the Netherlands he wrote two works: *Hungaria* and *Athila*. The former is a geographical description in the humanist spirit, while the latter is a summary of medieval tradition, fed upon the oral traditions of the various German peoples (the Song of the Nibelungs, Edda) coloured by the imagination of the chroniclers. When writing *Athila* he also used other humanist historical works.

The original *Athila* manuscript is lost; it appeared in 1568 in Basel attached to Bonfini's work on Hungarian history. Shortly after, in 1574, it appeared in Cracow in Polish under the title, *Historia spraw Atyle Króla Węgierskiego*, and then in around 1580 a Belarusian translation was made. Neither the Polish nor the Belarusian translation provides the author's name, but only that of the translator. The Polish poet Cyprian Bazylk (c.1535 – after 1591) translated it into Polish;⁶⁵ but the Belarusian translator is unknown. The text, translated from the Polish, has survived in a manuscript known as the *Poznanski sbornik*, in the company of two Western European chivalric tales translated from Serbian (Tristan and Bovo D'Antona). The codex was probably copied in Vilnius, as its style shows an affinity to the language of the Old Belarusian/Old Ukrainian chancellery.

Bazylk's Polish translation has survived in a single copy, it can't have been too widespread; moreover, the beginning is missing, as becomes evident when compared with the Latin original. The Old Belarusian text is intact, but essentially is not a translation but a rewriting of the Polish text in the Latin alphabet into Cyrillic for readers unable to read Latin letters. Changes appear in the text: here and there Polish words are exchanged for Belarusian ones. Bazylk's Polish translation – that is, the content of the text – was made popular when Maciej Stryjkowski used it in his later, extremely popular work, *Kronika polska, litewska, zmódzka i wszystkiej Rusi*. Stryjkowski further mingled the text: he inserted the origin of the Huns into the history of the Lithuanians, believed to be Roman and borrowed from Jan Długos, thereby further compiling and extending it.

The popularisation of Miklós Oláh's work in Poland and the lands under Polish rule was much contributed to through the Hungarian István Báthory's occupation of the Polish throne between 1576 and 1586. Clearly this was why Attila became "king" of the Huns in the Polish translation. While it is true that Bazylk's translation was done in 1574, and Báthory only became King of Poland two years later, his candidature had already been put forward at the time of the 1572-1573 interregnum. Certainly it was in the interest of those of the Polish nobility who supported him that the Transylvanian prince be made popular. Of this we have only indirect – linguistic – evidence: in describing Attila's facial features Bazylk digresses from the Latin original, while the text is "tailored" to Báthory's true external form, something that can be examined in depictions of Báthory.⁶⁶

⁶⁵ ZOLTÁN, András. Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2004.

⁶⁶ Ibidem, pp. 17-19.

An early eighteenth-century description of “The Crowns”

In 2013 an interesting publication was issued with contributions from Hungarian and Russian authors under the title, “*A koronákról*”: *egy XVIII. század eleji kézirat, az orosz-magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma* (“About the crowns”: *an early eighteenth-century manuscript, a document on Russian-Hungarian relations*).⁶⁷ A description of the manuscript, which is preserved in the Kazan University Library, had already been made in 1850 (it was published in 1882, as well) but for a long time it failed to attract the attention of scholars. In 2009 Margarita E. Byčkova came across it and initiated its publication. First Byčkova looked upon the manuscript as being connected with and part of a line of such known manuscripts as the “*Titulyarnik*” of 1672 or Lavrentiy Khurelich’s “*Genealogia*” from the 1670s. More thorough study of the manuscript revealed that it was a translation. Endre Sashalmi and Márta Font have established that the manuscript is based on *Commentatio Historica de Coronis*, a work by a Hungarian author from the Saxon community in Transylvania, Martin Schmeizel, written in 1712. It was with this work that Schmeizel gained his magister degree at the University of Jena. The dating now refined, it becomes possible to set the manuscript in a row of ideological propagandistic acts which were to prepare Peter I to take up the title of imperator. Most of these were carried out in the 1710s.

The translator, unknown to us, was a person who was equally knowledgeable of the thinking of the tsar’s court – more precisely, the title of imperator and the tsar receiving it – and scholarly works written in Latin. We can surmise that this was an intellectual, attached to Peter’s court, who embodied Peter’s “opening up” to Europe. In all events it is certain that he discovered the work of the Transylvanian Saxon, Martin Schmeizel. Of the 237 pages of the Latin treatise, the translator selected 51; that is, he abridged but did not fundamentally alter the structure of the work. “After more penetrating investigation it can be stated without doubt that the Russian manuscript is nothing other than a simplified version of Schmeizel’s work, but where the original 237 footnoted pages were written with academic precision, this has no concrete referencing (although sometimes its content is word for word) and is written for “daily use” and to a practical end.”⁶⁸

In the Latin text the section about the Hungarian crown comprises a separate, twenty-six-page unit at the end of the work: *Discursus peculiaris de origine et fatis sacrae, angelicae et apostolicae regni Hungariae Coronae*. It is worth noting that, taking ratio into account, the translator shortened this somewhat less than the rest of the work as a whole. It translated, practically in full, the papal demand for a Hungarian crown and its rebuttal. The anti-papal tone of the rebuttal surely met with agreement in the Orthodox-minded translator and his hoped-for readership. However, the tone of the anti-papal reasoning is not of Orthodox inspiration, but has remained within the thought patterns of the Transylvanian Lutheran Schmeizel and of the authors whose works Schmeizel had taken from.

⁶⁷ BYČKOVA, Margarita E. et al. „*A koronákról*”: *egy XVIII. század eleji kézirat, az orosz-magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma*. Moszkva – Pécs: Institut Rossijskoj Istorii RAN–Pécsi Tudományegyetem, 2013.

⁶⁸ SASHALMI, Endre. Az orosz nyelvű kézirat forrása, a kézirat keletkezésének feltételezett körülmenyei és politikai jelentősége. In BYČKOVA, ref. 67, p. 40.

The depiction of the Hungarian crown in the Russian manuscript is taken from Schmeizel, who had taken it from Péter Révay,⁶⁹ and which is the most precise contemporary illustration. The Hungarian crown is in a different place in the Russian manuscript than in Schmeizel's work: not at the beginning of the "separate booklet", but at the end of the second chapter describing the crown. The part about the Hungarian crown – which the translator took practically word for word – was compiled not by the translator but the Transylvanian Saxon author of the Latin text. Of him, however, it is no surprise that he knew nearly every work about the Hungarian crown, for in the seventeenth century the fate, preservation and concept of the crown were much discussed by the Hungarian elite. Writings on the Holy Crown by some of them were known widely in Hungary and, via those published and distributed in German territories, throughout Europe.

Conclusion

Literacy in medieval Christian Europe was characterised by Latin-Greek linguistic and cultural differences. Everywhere the vulgar tongue differed from the written language. At first, in the Latinist world, Latin was everywhere the language of writing, but there were local variants to Latin. In the territories where neo-Latin languages were spoken, elements from the vulgar Latin also appeared in written texts with increasing frequency. In Central Europe local variants of Latin formed, but was infiltrated by elements of the spoken language (today we would say the vernacular). We encounter few linguistic relics written in the vulgar tongue, but only a part of these are translations. In France chronicles written in Old French are already appearing in the twelfth century, first translated from the Latin, then written in the original, with or without a Latin translation. In German territories in the thirteenth century the SachsenSpiegel appeared, translated from Latin into the Westphalia dialect. The earliest Central European writing on a secular theme is the Dalimil Chronicle, written in Old Czech in the early fourteenth century.

From the beginning we find translation literature in the regions of the Orthodox Christian world inhabited by Slavs, where the early practice of *triglossia* was superseded by the raising of Slavic into liturgical use. This was followed by translation of Greek liturgical texts and later of chronicles. These translations were not as a rule entire texts, but excerpts, and texts of varying origin were copied into collections.

In Central Europe the appearance of the spoken tongue in literature became considerable, yet not exclusive, with the Reformation. The language of science remained Latin (see the above examples). From the sixteenth century translation can also be observed on the borders of Latin and Orthodox Christianity, which is borne out by the fate of the Latin *Athila* and the manuscript about the crowns.

Words: 8558
Characters: 57 873

⁶⁹ RÉVAY, Péter. De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis Commentarius. Augsburg 1613.

CESTNÁ SIEŤ A MÝTNE STANICE NA POŽITAVÍ V OBDOBÍ STREDOVEKU

Peter IVANIČ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda
Štefánikova 67
949 74 Nitra
pivanic@ukf.sk

IVANIČ, Peter. *The road network and toll stations on the ground of archaeological and primary literary sources in the Žitava region during the Middle Ages.* Roads have been the distinctive orientation lines of the landscape which they have crossed. Important roads have made a substantial contribution to the region. In the article I focus my attention on the reconstruction of the road network on the basis of archaeological and literary sources in the territory of the Žitava region during the Middle Ages. The Žitava region was sparsely inhabited in the 6th-8th centuries. Pathways of this period should be mainly assumed in the Lower Žitava region. The number of archaeological sites grew in the 9th-10th centuries. In this period the developed road network also existed in the Upper Žitava region. The 11th century literary sources give evidence on main roads which run alongside the River Žitava. Important road nodes were Dvory nad Žitavou, Vráble, and Zlaté Moravce. Jelenec (Gýmeš) and Hrušov Castles played an significant role in the road network as well. Literary sources prove that there was the connection between the studied territory and the Nitra and Hron regions. The well-known Czech road run through the Lower Žitava region. The primary literary sources, which are mainly dated to the 14th and 15th centuries, provide evidence on the dense network of toll stations in the Žitava region during the Late Middle Ages.

Klúčové slová: Žitava; cesta; cestná sieť; osídlenie;

Keywords: Žitava; road; road network; settlement;

Komunikácie sú a boli aj v minulosti výraznou orientačnou líniou v krajinе, ktorou prechádzali. Dôležité cesty mali značný prínos pre región. Dochované písomné pramene predovšetkým od 13. storočia obsahujú aj správu o cestách. Tieto sa uvádzajú hlavne ako hraničné medzníky pri metácií jednotlivých majetkov.

Súčasná dopravná sieť sa na niektorých územiach už len málo zhoduje so stredovekou. Predovšetkým v nízinných oblastiach sa trasy ciest menili. So zahušťovaním osídlenia danej oblasti narastal aj ich počet a význam. V dnešnej dobe prebieha výstavba diaľnic, ktorá výrazne mení dopravnú sieť. Rekonštrukcia cestnej

siete má značný význam pri skúmaní dejín krajiny, osídlenia, ale aj obchodných kontaktov jednotlivých regiónov.

Výskum cest bol v minulosti iba okrajovou tému slovenskej historiografie. V posledných desaťročiach vyšlo niekoľko dôležitých prác, ktoré sa venujú problematike výskumu stredovekých cest na území dnešného Slovenska.¹

V príspevku sa zameriavam na rekonštrukciu cestnej siete na území Požitavia v období stredoveku na základe archeologických a písomných prameňov. Rieka Žitava je ľavostranný prítok Nitry, ktorý pramení na severozápadných svahoch Pohronského Inovca v obci Veľká Lehota. V obci Dolný Ohaj smerom na západ k Šuranom do rieky Nitra zaúsťuje kanálom a ako Stará Žitava ústi do Nitry pod Martovcami. Jej významné prítoky z pravej strany sú Hostiansky potok, Pelúšok, Čerešňový potok Drevonica, Hostovský potok a z ľavej strany tok Širočina, Topoľnica, Rohožnica.²

Cestná sieť v ranom stredoveku

Pre obdobie raného stredoveku existuje málo písomných prameňov. Cestnú sieť možno zrekonštruovať len hypoteticky na základe rozloženia sídiel alebo pohrebišk v krajinе, ktoré boli zistené archeologickým výskumom alebo prieskumom. Na základe doterajších poznatkov možno tvrdiť, že v skúmanej oblasti dôležité komunikácie viedli v tomto období v tesnej blízkosti Žitavy a kopírovali jej tok.

Na dolnom toku Žitavy možno predpokladať existenciu dôležitej komunikácie popri pravom brehu od dnešného Hurbanova cez Bajč, Dvory nad Žitavou, Bešeňov, Dolný Ohaj, Hul, Vlkas, Maňu, Žitavce do Vrábel'. Dokladajú to viaceré sídliská a pohrebiská datované do raného stredoveku. V katastri Hurbanova boli objavené aj pohrebiská, ktoré možno datovať do 7. – 9. storočia.³ V Hurbanove v miestnej časti Bohatá v polohe Pri vinárni bolo zistené osídlenie z raného stredoveku.⁴ Osídlenie zo 6/7. až 11. storočia a pochovávanie v 9. – 10. storočí sa

¹ IVANIČ, Peter. Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí. Nitra: UKF, 2011, 372 s. Tu pozri aj prehľad staršej literatúry. Z novších prác pozri SLAMOVÁ, Martina – BELAČEK, Boris – BELJAK, Ján – PAŽINOVÁ, Noémi – CHUDÝ, František. Dependence of the Medieval Settlements and Historical Roads to the Natural Environment Around the Deserted Castle in Zvolen (Slovakia). In Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2014, vol. 120, s. 213-223. CHUDÝ, František – SADIBOL, Jozef – SLAMOVÁ, Martina – BELAČEK, Boris – PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján. Identification of historicroads in the forest landscape by modern contactless methods of large-scale mapping. In Informatics, Geoinformatics and Remote Sensing: 14th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM 2014. Sofia: SGEM, 2014, s. 183-190. TOMEČEK, Oto. K problematike výskumu reliktov starých vozových cest na strednom Slovensku. In ŠIMKO, Peter (ed.). Dejiny cestnej dopravy na Slovensku I. Zborník z medzinárodnej konferencie, Sobášny palác v Bytči 27. septembra 2014. Žilina: Považské múzeum, 2015, s. 9-27.

² K prehľadu historických názvov Žitavy a jej prítokov pozri VARSIK, Branislav. Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Bratislava: Veda, 1989, s. 49-51.

³ ZÁBOJNÍK, Jozef. Slovensko a Avars kaganát. Bratislava: FF UK, 2004, s. 90-91. BIALEKOVÁ, Darina et al. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. 1. časť. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1989, s. 118-119.

⁴ BIELICH, Mário. Včasnostredoveký sídliskový objekt z Hurbanova-Bohatej. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2006, s. 41.

zistilo v Bajči v polohe Medzi kanálmi.⁵ Pohrebisko z 9. storočia sa nachádzalo aj v intraviláne obce v blízkosti súčasnej križovatky cest Nové Zámky – Komárno a Bajč – Štúrovo.⁶ V miestnej časti Vlkanovo sa podarilo objaviť sídlisko z 9. – 10. storočia a pohrebisko zo 7. storočia.⁷ Na viacerých polohách v intraviláne Dvorov nad Žitavou sa podarilo doložiť osídlenie z ranostredovekého obdobia. V južnej časti obce sa skúmalo pohrebisko z druhej polovice 7. – 8. storočia.⁸ V Bešeňove v polohe Papföld (Oncsa) bolo odkryté pohrebisko z konca 8. – začiatku 9. storočia.⁹ Ranostredoveké osídlenie sa podarilo doložiť aj v katastri obce Hul. Pri ceste Levice – Nové Zámky sa odkrylo pohrebisko z 9. storočia.¹⁰ Ďalšie pohrebisko v polohe Hliník pochádza z 8. storočia.¹¹ V Mani, v miestnej časti Veľká Maňa, sa zistilo pohrebisko z 9. storočia.¹²

Na ľavobrežnom dolnom Požitaví viedli aj menej dôležité cesty. Z Bajča mohla viesť komunikácia cez Svätý Peter do Pribety. Vo Svätom Petre sú doložené pohrebiská z 9. až 11. storočia.¹³ V Pribete je doložené pohrebisko z 10. storočia.¹⁴ Ďalšia cesta mohla viesť do Chotína, kde sa zistilo pohrebisko zo 7. – 8. storočia.¹⁵ Ojedinelý hrob z mladšieho úseku veľkomoravského obdobia bol objavený v polohe Kenderláb.¹⁶ V polohe Káptalan je doložené sídlisko a pohrebisko datované do 9. – 10. storočia.¹⁷ V susednej Marcelovej, ktorej južná časť leží ešte v nive Žitavy, bolo zistené pohrebisko, kde sa pochovávalo v 10. storočí.¹⁸ Cesta mohla pokračovať smerom na Virt a Radvaň nad Dunajom, kde sa pripájala na komunikáciu, ktorá viedla popri Dunaji. Vo Virte sú doložené z dvoch polôh hrobové nálezy zo 7. – 8. storočia a sídlisko z 8. – 9. storočia.¹⁹ V Radvani nad Dunajom v časti Žitava bolo preskúmané pohrebisko, kde sa pochovávalo na konci 7. a v 8. storočí.²⁰ Okrem toho sa podarilo doložiť aj sídliská z 8. – 9. storočia v polohách

⁵ CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej. Ukončenie výskumu v Bajči. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1996, s. 99. RUTTKAY, Matej. Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). In Slovenská archeológia, 2002, roč. 50, č. 2, s. 245-322.

⁶ TOČÍK, Anton. Materiály k dejinám južného Slovenska v 7. – 14. storočí. In Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV 28, 1992, s. 115-118.

⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 113.

⁸ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 248-249.

⁹ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 77.

¹⁰ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 251-252.

¹¹ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 90.

¹² BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 265.

¹³ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 116-117.

¹⁴ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 137.

¹⁵ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 122-123.

¹⁶ HANULIAK, Milan. Veľkomoravské pohrebiská: Pochovávanie v 9. – 10. storočí na území Slovenska. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2004, s. 263.

¹⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 123-124.

¹⁸ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 132.

¹⁹ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 114-115.

²⁰ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 106-107.

Dunára dülló a Červený piesok.²¹ Z neznámej polohy pochádza depot železných predmetov datovaných do obdobia okolo roku 800.²²

Archeologické lokality dokladajú existenciu dôležitej komunikácie na dolnom Požitaví aj pri ľavom brehu rieky. Jej pravdepodobná trasa viedla od Bešeňova cez Úľany nad Žitavou, Kmeťovo, Michal nad Žitavou, Lúčnicu nad Žitavou smerom na Novú Ves nad Žitavou. V Bešeňove na terase ľavého brehu Žitavy v polohe Bíroság je doložené osídlenie zo 7. – 8. storočia a v polohe Sirdölö odkryté pohrebisko z konca 9. a 10. storočia. Ranostredoveké osídlenie bolo doložené aj v polohe Kismalomgát.²³ V Úľanoch nad Žitavou sa narazilo pri ťažbe piesku nedaleko bývalého JRD na sídliskové objekty z 8. – 9. storočia.²⁴ V polohe Agač bolo odkryté pohrebisko z 9. – 11. storočia.²⁵ V intraviláne obce bol tiež objavený hrob datovaný do 9. – 10. storočia.²⁶ V roku 1959 sa v priestoroch vtedajšieho JRD našla železná sekera z raného stredoveku.²⁷ Hrob zo 7. – 8. storočia sa podarilo doložiť v Kmeťove.²⁸ Vo Vlkase sa prieskumom zistilo na ľavom brehu Žitavy ranostredoveké osídlenie.²⁹ V katastri obce Michal nad Žitavou bolo skúmané pohrebisko z 9. – 10. storočia a črepy datované do raného stredoveku sa našli v ďalších dvoch polohách.³⁰ V Lúčnici nad Žitavou boli prieskumom získané fragmenty keramiky rámcovo datované do 8. – 11. storočia.³¹ V Novej Vsi nad Žitavou sa podarilo doložiť zberom osídlenie z 9. – 10. storočia.³²

Doteraz známe archeologické lokality poukazujú taktiež na rozvinutú cestnú sieť na strednom hornom Požitaví.³³ Cesta v blízkosti pravého brehu Žitavy počíava pravdepodobne z Mane do Vrábel', kde bolo objavené sídlisko 6. – 8. storočia a pohrebisko z 9. storočia.³⁴ Odtiaľ pravdepodobne smerovala ďalej na sever cez Novú Ves nad Žitavou, Slepčany a Tesárske Mlyňany do Zlatých Moravieč.³⁵ V Slepčanoch sa podarilo doložiť existenciu dvoch sídlisk z 9. až 13.

²¹ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 107.

²² ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 107.

²³ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 243.

²⁴ ZÁBOJNÍK, ref. 3, s. 113.

²⁵ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 285.

²⁶ OŽDÁNI, Ondrej. Nádoba z 9. – 10. storočia z Úľan nad Žitavou. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1991, s. 76.

²⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 286.

²⁸ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 257.

²⁹ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 252-253.

³⁰ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 265.

³¹ RUTTKAY, Matej. Nové nálezy na Hornom Požitaví. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2002. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2003, s. 113-114.

³² BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 224.

³³ Osídlenie tejto oblasti komplexne od praveku po stredovek naposledy spracovala predovšetkým Monika Gabulová. GABULOVÁ, Monika – DAŇOVÁ, Klaudia. Výsledky z povrchového prieskumu na hornom toku Širočiny. In Študijné zvesti Archeologickeho ústavu SAV 57, 2015, s. 99-110. GABULOVÁ, Monika. Štúdium krajiny a osídlenia na hornom Požitaví v praveku až včasnej dobe dejinnej. In Študijné zvesti Archeologickeho ústavu SAV 58, 2015, s. 97-168. K hornému Požitaviu pozri novšie RUTTKAYOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Horné Požitavie: Svedectvo archeológie. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2015, 170 s.

³⁴ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 232-233.

³⁵ ZÁBOJNÍK, Jozef. Osídlenie Zlatých Moravieč a okolia od zmeny letopočtov. In BÁTORA, Marián – ZAŤKO, Michal (eds.). Zlaté Moravce. Zlaté Moravce: Mestský úrad Zlaté Moravce, 1998, s.

storočia.³⁶ V Tesárskych Mlyňanoch sa v polohe Gočol zistilo sídlisko z 8. – 9. storočia a pohrebisko z 10. storočia.³⁷ Pohrebisko z 10. – 11. storočia bolo zistené v polohe Tesárske pláne.³⁸ V neďalekej Vieske nad Žitavou bol prieskumom objavený porušený kostrový hrob z 9. storočia a severne od obce existovalo sídlisko z 9. – 10. storočia.³⁹ Ďalšie spojenie Vrábel a Zlatých Moravieč možno predpokladať cez Nevidzany, Veľké Vozokany, Čierne Kľačany a Prílepy. V Nevidzanech je doložená existencia hradiska z 9. storočia, dvoch sídlisk z 9. – 10. storočia, ďalšieho sídliska z 10. – 12. storočia a na miestnom cintoríne sa narušil hrob pravdepodobne z 9. storočia.⁴⁰ Vo Veľkých Vozokanoch v polohe Pánske je doložené sídlisko z 9. – 10. storočia.⁴¹ V Čiernych Kľačanoch v polohe Mlynské diely boli záchranným výskumom zistené hroby z 9. – 10. storočia.⁴² V polohe Pri Mlyne sa podarilo preskúmať hroby, ktoré sa datujú do záveru 10. až 11. storočia a sídlisko z 11. – 12. storočia.⁴³ Severne od obce pri dnešných Prílepoch bolo zrejme porušené zemnými prácamy pohrebisko z 9. – 10. storočia.⁴⁴ V tejto miestnej časti Zlatých Moravieč sú doložené aj dve sídliská z 9. a z 10. – 11. storočia.⁴⁵ Z uvedenej komunikácie existovali odbočky do Nemčinian a Volkovieč, ktoré boli osídlené minimálne od 10. storočia.⁴⁶ V Zlatých Moraviečach v časti Chyzerovce boli zistené sídliskové objekty datované do 10. – 11. storočia.⁴⁷ Staršie osídlenie Zlatých

³⁶ RUTTKAYOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Záchranný archeologický výskum stredovekej osady v Zlatých Moraviečach. In *Archaeologia historica* 27: sborník příspěvků přednesených na XXXIII. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na hrady a jejich úlohu ve středověkém vojenství a osídlení, Brtnice a Panská Lhota 17. – 21. září 2001. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2002, s. 447-462.

³⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 228-229.

³⁸ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 229-230. RUTTKAY, Matej – BALIOVÁ, Henrieta – BIELICH, Mário – BISTÁKOVÁ, Alena – ĎURIŠ, Jozef – GABULOVÁ, Monika – HARUŠTIAK, Ján – JAKUBČINOVÁ, Miriam – MALČEK, Róbert – MITÁŠ, Vladimír – VOJTEČEK, Marek. Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Selenec - Beladice. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2009. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2013, s. 220-221.

³⁹ RUTTKAY – BALIOVÁ – BIELICH – BISTÁKOVÁ – ĎURIŠ – GABULOVÁ – HARUŠTIAK – JAKUBČINOVÁ – MALČEK – MITÁŠ – VOJTEČEK, ref. 37, s. 221-222.

⁴⁰ BÁTORA, Jozef. Nález slovanského hrobu (?) v Nevidzanech. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1999, s. 27, 28. BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 194-195.

⁴¹ RUTTKAY, Matej – DAŇOVÁ, Klaudia – CHEBEN, Michal – POLÁKOVÁ, Zuzana – ZAJACOVÁ, Barbara. Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Beladice-Tekovské Nemce. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2009. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2013, s. 229-230.

⁴² BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 185.

⁴³ RUTTKAY – DAŇOVÁ – CHEBEN – POLÁKOVÁ – ZAJACOVÁ, ref. 41, s. 231-233. RUTTKAY, Matej – CHEBEN, Michal. Polykultúrne sídlisko z Čiernych Kľačian. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2009. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2013, s. 237-238.

⁴⁴ BEDNÁR, Peter. Prieskum v Čiernych Kľačanoch. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1988. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1990, s. 39.

⁴⁵ RUTTKAYOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Archeologické nálezy v zbierkach mestského múzea v Zlatých Moraviečach. Nitra: Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, 1991, s. 14, 34.

⁴⁶ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 232. RUTTKAYOVÁ – RUTTKAY, ref. 45, s. 23.

⁴⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 235.

Moravieč je doložené náhodným nálezom enkolpionu z 9. storočia.⁴⁸ Zo Zlatých Moravieč cesta pravdepodobne pokračovala aj do Topoľčianok, kde bolo na nádvorí dnešného kaštieľa archeologickým výskumom zistených niekoľko objektov datovaných od 6. do 10. storočia.⁴⁹ Osídlenie z 9. – 10. storočia sa zistilo aj v strede obce.⁵⁰ Do Zlatých Moravieč určite smerovala cez Kolíňany a Beladice významná komunikácia z Nitry. V Kolíňanoch je doložené osídlenie z polohy Dolný Mlyn z 9. – 13. storočia a ďalšie sídlisko z 10 – 11. storočia sa nachádzalo juhovýchodne od obce.⁵¹ V Beladičiach bolo osídlenie z 9. – 10. storočia zistené systematickým prieskumom na troch polohách. Fragmenty keramiky datované do 8. až 10. storočia dokladajú osídlenie niekoľkých lokalít aj v miestnych častiach Veľké a Malé Chrašťany.⁵²

Rozmiestnenie archeologických lokalít na hornom Požitaví môže svedčiť aj o existencii komunikácií regionálneho charakteru. Takéto mohlo byť spojenie Kostolian pod Tribečom cez Ladice do Neveríc. Osídlenie viacerých polôh v Kostoľanoch pod Tribečom je doložené predovšetkým od 10. storočia.⁵³ Na juhovýchodnom okraji obce Ladice sa podarilo odkryť pohrebisko z veľkomoravského obdobia.⁵⁴ V Nevericiach sa zistilo zatiaľ osídlenie z 10. – 12. storočia.⁵⁵ Pri Nevericiach sa cesta napájala na komunikáciu, ktorá viedla cez Slažany a Martin nad Žitavou do Zlatých Moravieč. V katastri Slažian bolo doložené sídlisko z 8. – 9. storočia a ďalšie z 9. – 10. storočia. Osídlenie z 10. storočia bolo zistené na ďalších 3 lokalitách.⁵⁶ Z tejto cesty existovala odbočka smerom na Mankovce, kde bolo v intraviláne doložené osídlenie zo 6. – 7. storočia.⁵⁷ Pravdepodobne z Nitry cez Pohranice, Dolné Obdokovce viedla cesta aj do Čeladíc, kde sa v polohe Hanisovo na pravostrannej terase Hosťovského potoka podarilo doložiť osídlenie rámcovo datované do 8. storočia.⁵⁸ V polohe Hanisov sa podarilo prieskumom zistiť ďalšie

⁴⁸ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 235.

⁴⁹ RUTTKAY, Matej. Záchranný výskum v Topoľčiankach. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1992, s. 90. RUTTKAY, Matej. Výskum hradu v Topoľčiankach. In Archaeologia historica 16/91. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1992, s. 255-267.

⁵⁰ RUTTKAYOVÁ – RUTTKAY, ref. 45, s. 44.

⁵¹ BEDNÁR, Peter – RUTTKAY, Matej. Prieskum povodia potoka Bucegaj. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1991, s. 27. MITÁŠ, Vladimír. Nové nálezy z Kolíňan. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001: 1. textová časť. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2002, s. 135.

⁵² RUTTKAY, Matej – RUTTKAYOVÁ, Jaroslava. Pokračovanie prieskumu horného Požitavia. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1992, s. 92-93.

⁵³ PAŽINOVÁ, Noémi – BORZOVÁ, Zuzana. Osídlenie Kostolianskej doliny. In Monumentorum Tutela 21. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2009, s. 41.

⁵⁴ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 190.

⁵⁵ HANULIAK, Milan. Nové nálezy z Neveríc. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1999. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2000, s. 47.

⁵⁶ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 228. GABULOVÁ, ref. 33, s. 156-157.

⁵⁷ BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 193.

⁵⁸ RUTTKAYOVÁ, Jarmila - RUTTKAY, Matej. Záchranný výskum v Čeľadiciach a Dolných Obdokovciach. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra: Archeologickej ústav SAV, 2004, s. 161-163.

sídlisko z 9. – 10. storočia.⁵⁹ V Dolných Obdokovciach sa prieskumom získali fragmenty keramiky z 9. – 10. storočia.⁶⁰

Cestná sieť vo vrcholnom a neskorom stredoveku

Od 11. storočia sa objavujú písomné pramene o sledovanej oblasti. Tieto spolu s archeologickými prameňmi svedčia o tom, že tu pribúda počet sídiel. V období od 2. polovice 13. do 15. storočia napríklad v oblasti horného Požitavia existovalo 75 sídiel, z toho väčšina vznikla v tomto období.⁶¹ Bohužiaľ iba zriedkakedy sa v dochovaných dokumentoch objavuje informácia o cestách. Priama písomná zmienka o ceste v oblasti Požitavia je síce už z 11. storočia, ale ďalšie komunikácie sa uvádzajú až od 13. storočia.

V roku 1075 v dnešnom Hronskom Beňadiku (*ecclesia sancti Benedicti*) založil Gejza II. významný benediktínsky kláštor. Už v jeho zakladacej listine z roku 1075 sa spomína cesta (*via civilis*), ktorá s veľkou pravdepodobnosťou viedla do Nitry.⁶² Zrejme ide o komunikáciu, ktorá je uvedená v roku 1209 ako *magna via* a smerovala od Nitry cez Chrašťany (*Herestien*), Choču (*Heche*) do Sväteho Beňadika a na ňu sa pripájala cesta z Chyzeroviec (*Hyzer*).⁶³ Táto cesta je zakreslená aj na mape Tekovského komitátu od Samuela Mikovíniho, ktorá vyšla v roku 1742 ako súčasť významnej práce Mateja Bela s názvom *Notitia Hungariae novae historico geographicā*.⁶⁴ Uvedená hlavná komunikácia je doložená aj pri darovaní dediny Jelenec (*Gymus*) v roku 1253 uhorským kráľom Belom IV. Ondrejovi, synovi Ivánku z rodu Hont-Poznanovcov, ktorý je zakladateľ rodu Forgáčovcov. V tejto listine sa spomína aj hrad, ktorý sa stal na ďalšie storočia rodinným sídlom tohto významného rodu.⁶⁵

Dôležitým komunikačným bodom na Požitaví boli dnešné Zlaté Moravce. V katastri Nemčinian existovala v stredoveku dedina Rohožnica (*Rohosnicha*). V roku 1284 sa uvádza pri jej ohraničení *magna via* smerujúca zo Zlatých Moraviec

⁵⁹ GABULOVÁ, ref. 33, s. 150. BIALEKOVÁ, ref. 3, s. 227-226. Tu je lokalita uvedená pod Pohraničami, časť Hostová.

⁶⁰ RUTTKAY, Matej – RUTTKAYOVÁ, Jaroslava – HUNKA, Ján. Pokračovanie v prieskume horného Požitavia. In Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1991. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1992, s. 111.

⁶¹ RUTTKAY, Matej. Vývoj stredovekého osídlenia na území horného Požitavia. In Slovenská archeológia, 1993, roč. 41, č. 2, s. 355.

⁶² MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAS 1971, s. 54, č. 58.

⁶³ MARSINA, ref. 62, s. 126, č. 158. Chrašťany sú dnes súčasťou Beladíc a Chyzerovce patria pod Zlaté Moravce.

⁶⁴ MIKOVINY, Samuel. *Mappa comitatus Barsiensis*. In BELL, Mathias. *Notitia Hungariae novae historico geographicā IV*. Viennae Austriae 1742.

⁶⁵ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava: Obzor, 1987, s. 295, č. 421. O rode Forgáčovcov pozri LUKAČKA, Ján. Rod Forgáčovcov do polovice 15. storočia. In Historický zborník, 2003, roč. 13, č. 1-2, s. 66-79. K dejinám hradu pozri bližšie PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart – Praha: Nakladatelství Libri, 2007, s. 121-125. BIELICH, Mário – ELGYÜTT, Jozef. Archeologickej výskum hradu Gýmeš v rokoch 2013 – 2014. In Archaeologia historica, 2015, roč. 40, číslo 2, s. 571-585.

(*Marouth*) do Starého Tekova (*Bars*).⁶⁶ V roku 1358 je tu opäť doložená. V Starom Tekove existoval komitátny hrad⁶⁷ a obyvatelia jeho podhradia dostali v roku 1240 mestské výsady (*suburbium castri de Bors*).⁶⁸ Trasa cesty zo Zlatých Moravieci do Starého Tekova viedla cez Čierne Kľačany (*Kelechen*) a Nemčiňany (*Nempchen*). Svedčí o tom záznam z roku 1327 o ceste medzi týmito dedinami, ktorá sa nazývala Čákyho cesta – *Chakyut*.⁶⁹ Zaujímavosťou je tento názov, pretože len málokedy sa v písomných prameňoch stretávame s priamym pomenovaním cesty. Z Nemčinian s veľkou pravdepodobnosťou smerovala cesta aj do Kozárovieci, kde sa napájala na hlavnú komunikáciu pozdĺž Hrona. Trasa zo Zlatých Moravieci cez Čierne Kľačany pokračovala do Vrábeľ, kde sa od roku 1294 konali trhy.⁷⁰ Dokladá to listina z roku 1265, kde pri popise hraníc Horného Ohaja (*Aha*) sa uvádzajú *via veterus* (stará cesta) z Vrábeľ (*Verebel*) do Nevidzian (*Nueg*).⁷¹ Vráble boli d'álším dôležitým dopravným uzlom a obchodným centrom na Požitaví. Ďalšie prepojenie z Vrábeľ a Zlatých Moravieci viedlo cez Novú Ves nad Žitavou, Slepčany a Tesárske Mlyňany. V uvedenej listine z roku 1265 je aj zmienka o ceste do Jovky (*loka*).⁷² V roku 1293 sa znova uvádzajú táto komunikácia už ako *magna via*.⁷³ Z roku 1535 je zmienka o tomto spojení z Vrábeľ do Zlatých Moravieci pri Mlyňanoch (*Malonya*).⁷⁴ Do Vrábeľ viedla cez Klasov dôležitá komunikácia z Nitry, ktorá zrejme pokračovala cez Telince, Čífare a Veľký Ďur do Starého Tekova a Levíc. V roku 1274 sa uvádzajú pri popise hraníc Chraštian (*Harastan*) ako *magna via* cez Klasov (*Kaluz*) do Vrábeľ (*Werebel*).⁷⁵ Takto je to zakreslené na spomínamej mape Tekovského komitátu. Na tejto mape však komunikácia z Nitry ide cez Paňu a nie Klasov.⁷⁶ V roku 1353 je v súvislosti s Vrábľami (*Verebel*) zmienka o veľkej ceste, ktorá odtiaľto smerovala do Kmeťova (*Magnum Gyurk*).⁷⁷ Táto komunikácia viedla smerom na juh do Dvorov nad Žitavou. V metačnej listine Kmeťova z roku 1214 sa spomína veľká cesta pri Bešeňove (*Beseneu*).⁷⁸ V roku

⁶⁶ KNAUZ, Nándor (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii* 1882, s. 180, č. 159.

⁶⁷ PLAČEK – BÓNA, ref. 65, s. 277.

⁶⁸ MARSINA, ref. 65, s. 56-57, č. 79.

⁶⁹ DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Strigonii* 1924, s. 107, č. 168.

⁷⁰ TRUBÍNI, Jozef – MARKO, Mikuláš et al. *Vráble na prelome tisícročí*. Bratislava: Vydavateľstvo Liečreh Gúth, 2001, s. 102.

⁷¹ FEJÉR, György (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/3. Budae* 1829, s. 275.

⁷² FEJÉR, ref. 71, s. 275. Jovka je zaniknutá stredoveká dedina. Archeologickým prieskumom ju doložil Alojz Habovštiak v katastri Novej Vsi nad Žitavou. BIALEKOVA, ref. 3, s. 224.

⁷³ GYŐRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963, s. 449.

⁷⁴ Maďarský národný archív (Magyar Nemzeti Levéltár) DF 237 188. Mlyňany sú dnes súčasťou Tesárskych Mlynian.

⁷⁵ NAGY, Emre (ed.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII.* Budapest 1891, s. 163, č. 128.

⁷⁶ MIKOVINY, ref. 64.

⁷⁷ GYŐRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998, s. 365.

⁷⁸ MARSINA, ref. 62, s. 143, č. 188.

1290 je uvedená aj ako cesta do Mojzesova (*Izdeg*).⁷⁹ V roku 1264 sa uvádza ako *magna via*, ktorá viedla do Dvorov nad Žitavou (*Oduord*).⁸⁰

Dôležitú strategickú funkciu na hornom Požitaví mal hrad Hrušov, ktorý sa prvýkrát hodnoverne spomína v roku 1316. Hrad stál v blízkosti dôležitej komunikácie, ktorá viedla z horného Požitavia na horné Ponitrie. Počas stredoveku mal viacerých majiteľov.⁸¹ Pri Hrušove (*Horsov*) sa spomína dodnes využívaná cesta do Veľkých Uheriec (*Vgrovch*) už v roku 1293.⁸²

Spojenie dolného Požitavia s Pohroním zabezpečovala komunikácia, ktorá sa odpájala južne od Hulu od hlavnej cesty popri Žitave a viedla cez Radavu, Podhájsku, Pozbu, Bešu, Horný Pial, Lok do Kalnej nad Hronom. Z roku 1330 pochádza zmienka o komunikácii do Svätuhe (Scemche), ktorá je dnes súčasťou Podhájskej.⁸³

Okrem týchto hlavných ciest nachádzame v prameňoch zmienky o regionálnych spojoch. V roku 1275 sa pri opise beladického chotára uvádza cesta do Slažian (*Zelezen*).⁸⁴ Táto zrejme pokračovala do Zlatých Moravieci. Z nej odbočovala komunikácia smerom na Velčice a Zlatno. Vo Velčiciach existoval v 13. - 15. storočí stredoveký hrádok v polohe Čerešňové.⁸⁵ V katastri obce Zlatno bol vybudovaný niekedy koncom 13. alebo začiatkom 14. storočia hrad známy po názvom Čierny hrad. Na základe nálezového materiálu možno predpokladať zánik hradu na prelome 14. a 15. storočia. Zmienka o hrade pochádza aj z roku 1516, a preto sa uvažuje o jeho krátkodobom obnovení v 16. storočí.⁸⁶ Niekedy medzi rokmi 1272 - 1290 vznikla listina, kde sa uvádza okrem veľkej cesty, ktorá viedla v blízkosti Beladíc zrejme na Zlaté Moravce aj niekoľko ďalších ciest.⁸⁷ V stredoveku viedla komunikácia cez pohorie Tribeč z Jelenca (*Gimes*) do Lefantoviec (*Elefant*). Svedčí o tom známa zoborská listina z roku 1113.⁸⁸ Cez Tribeč viedlo aj spojenie z Kovariec (*Kowarch*) do Ladíc (*Ledech*), ktoré sa uvádza v roku 1424.⁸⁹ Z Jelenca smerovala cesta aj do Žirian (*Zrdynfeu*). Táto sa uvádza v roku 1295 spolu s komunikáciou, ktorá viedla priamo na hrad Gýmeš (*castrum Gymos*).⁹⁰ V roku 1327 je zmienka o dvoch cestách z Hrušova (*Hwrsou*) na Veľký Klíž (*Kolos*).⁹¹ V listine z roku 1353 sa spomína cesta, ktorá išla od dediny Finta ku kostolu v Michale nad Žitavou (*Zenthmihal*).⁹² Z roku 1360 je informácia o verejnej

⁷⁹ GYŐRFFY, ref. 77, s. 343.

⁸⁰ GYŐRFFY, ref. 77, s. 428.

⁸¹ PLAČEK - BÓNA, ref. 65, s. 138-141.

⁸² Codex diplomaticus patriae. Hazai Oklevéltár 1234 – 1536. Budapest, 1879, s. 138, č. 133.

⁸³ GYŐRFFY, ref. 73, s. 477.

⁸⁴ GYŐRFFY, ref. 73, s. 434.

⁸⁵ HABOVŠTIAK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1985, s. 321.

⁸⁶ PLAČEK - BÓNA, ref. 65, s. 101-102.

⁸⁷ GYŐRFFY, ref. 73, s. 434.

⁸⁸ MARSINA, ref. 62, s. 66, č. 69.

⁸⁹ TÓTH, Norbert C. – NEUMANN, Tibor (eds.). Zsigmondkori oklevéltár XI (1424). Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2009, s. 539, č. 1348.

⁹⁰ FEJÉR, György (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/1. Budae 1830, s. 355-356.

⁹¹ GYŐRFFY, ref. 73, s. 448-449.

⁹² NAGY, Imre (ed.). Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár VI. 1353 – 1357. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1891, č. 55, s. 93. Finta je Martinová,

ceste medzi Volkovcami (*Wolkouch*) a zaniknutou dedinou Čitáre (*Chytar*), ktorá ležala v katastri dnešných Kozárovieci.⁹³ V roku 1302 sa uvádza cesta nazývaná Urrech vedúca do Čitár (Chithar).⁹⁴ V dokumentoch sa spomínajú aj tzv. *falsa via*, ktorými sa obchádzali mýtnice. V roku 1424 je zmienka o takejto ceste pri Mani.⁹⁵

Mýta

Dôležitú úlohu v súvislosti s komunikáciami zohrávali mýtne stanice. Vyberali sa tu mýtne poplatky, ktoré boli súčasťou kráľovského regálneho práva. Časť z výnosu sa používala priamo na udržiavanie ciest, mostov, brodov a iných dopravných zariadení. Písomné zmienky o mýtach obsahujú niekedy aj informácie, na akej ceste sa poplatok vyberal.

Dôležitá mýtna stanica na dolnom Požitaví bola v Dvoroch nad Žitavou. Dedina ležala totiž na tzv. českej ceste. Komunikáciu pod týmto názvom uviedol vo svojom dekréte v roku 1336 Karol Róbert. Česká cesta bola súčasťou dôležitej komunikácie, ktorá viedla od vtedajšieho Konštantínopola cez Belehrad, Budín, Ostrihom, Trnavu a Brno do Prahy.⁹⁶ Zmienka o výbere mýta v Dvoroch nad Žitavou (*villa Wduord*) sa nachádza v dokumente z roku 1229. Vtedy sa spomína, že uhorský panovník Ondrej II. osloboďil tunajších poddaných benediktínskeho opátstva od platenia polovice tunajšieho mýta.⁹⁷ V roku 1256 kráľ Belo IV. daroval mýto (*tributum de Vduord*) komesovi Sebretovi.⁹⁸ Od neho ho získalo ostrihomské arcibiskupstvo, ktoré zabralo aj tunajšie majetky opátstva v Hronskom Beňadiku. Proti tomuto opátstvo neúspešne protestovalo.⁹⁹ V roku 1336 sa uvádza, že mýto od obchodných vozov sa má vyberať aj v Dvoroch nad Žitavou.¹⁰⁰ Na dolnom Požitaví sa mýtne poplatky vyberali tiež v Mani a Vajke nad Žitavou.¹⁰¹ O existencii mýtnic (*Manya, Woyk*) svedčí listina kráľovnej Márie z roku 1386, ktorou Blažej Forgáč získal do držby hradné panstvo Gýmeš.¹⁰² Tieto sa spomínajú aj v roku 1424, keď sa uskutočnila revízia mýtnych staníc v Nitrianskej stolici. Tu

---

ktorá je dnes súčasť Lúčnice nad Žitavou.

⁹³ KNAUZ, Nándor. A Garam-mellei Szent-Benedek apátság története I. A templom felzentelésének emlékére Elsö kötet. Budapest 1890, s. 148.

⁹⁴ FEJÉR, György (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VIII/1. Budae 1837, s. 111, č. 38. SEDLÁK, Vincent (ed.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava: Veda, 1980, s. 88, č. 147.

⁹⁵ TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 477, č. 1170.

⁹⁶ JANŠÁK, Štefan. Česká cesta - najstarší spoj Slovenska s českými krajmi. In Vlastivedný časopis, 1961, roč. 10, č. 2, s. 83-87. JANŠÁK, Štefan. Z minulosťi dopravných spojov na Slovensku. In Geografický časopis, 1964, roč. 16, č. 1, s. 13-31. JANŠÁK, Štefan. Cesta českých stráží. In Geografický časopis, 1964, roč. 16, č. 2, s. 326-339. JANŠÁK, Štefan. Prechod českej cesty cez údolie Nitry pri Dvoroch nad Žitavou. In Geografický časopis, 1967, roč. 19, č. 1, s. 130-138.

⁹⁷ MARSINA, ref. 62, s. 250, č. 347.

⁹⁸ MARSINA, ref. 65, s. 388, č. 557.

⁹⁹ JUCK, Ľubomír. Majetky hronskobeňadického opátstva do roku 1235. In Historické štúdie, 1973, roč. 18, s. 135-136.

¹⁰⁰ Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV. Pod vladou anjouovských kráľov. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, s. 109, č. 28.

¹⁰¹ Vajka nad Žitavou sa v roku 1960 zlúčila s Martinovou do obce Lúčnica nad Žitavou.

¹⁰² FEJÉR, György (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/1. Budae 1834, s. 281, č. 144.

je uvedené aj na akej ceste sa uvedené mýta vyberali. V Mani (*Manya*) išlo o cestu z Nitry (*Nytria*) cez zem Agač (*Agoch*) do Ostrihomu (*Strigonyo*). Vo Vajke to boli komunikácie smerujúce zo Šintavy (*Sempthe*) do Hronského Beňadika (*Sancti Benedicti*) a z Komjatíc (*Kompyati*) do Vrábel' (*Werebel*).¹⁰³ V roku 1318 sa spomína mýto v Klasove (*Kaloz*).¹⁰⁴ V roku 1424 tu mýtne poplatky vyberali Forgáčovci na ceste, ktorá smerovala zo Žirian (*Syre*) cez Kolíňany (*Kolon*), Pohranice (*Pogran*) a Klasov (*Kaloz*) do Komjatíc (*Kompyati*).¹⁰⁵ Mýto sa vyberalo tiež vo Vrábľoch (*Verebel*) na ceste v smere z Tekovských Lužianok (*Sarlo*) do Tehly (*Thuhul*).¹⁰⁶ V nedálekej Novej Vsi nad Žitavou (*Wjffalu*) sa mýto spomína v rokoch 1386 a 1424, keď bolo súčasťou hradného panstva Gýmeš. Vyberalo sa na komunikácii do Zlatých Moravieč (*Marothi*), kde sa mýto platilo už pred rokom 1386.¹⁰⁷ O existencii výberu mýta sa dozvedáme aj v roku 1400. Podľa svedectva Mikuláša Forgáča vtrhli vtedy do Zlatých Moravieč Ján a Ondrej Topoľčianski spolu s Petrom Rúfusom, pričom zranili miestneho mýtnika Vavrinca a vzali mu dobrého koňa i 100 dukátov. Zaujímavá je aj zmienka o tom, že na obranu mýtnika vystúpili zlatomoravecké ženy a deti, ktoré sa tu zhromaždili.¹⁰⁸ Medzi príslušenstvom hradného panstva Hrušov sa uvádzajú Jedľové Kostoľany s mýtom (*Fenyukoztolyan/Koztolyan*), Žikava s mýtom (*Zykwa/Sykwa*) Hostie s mýtom (*Kerezthur*) v rokoch 1388, 1423 a 1424.¹⁰⁹ V Jedľových Kostoľanoch sa nachádza pozostatok stredovekej veže nazývanej Živánska veža (Turňa), ktorá je situovaná v blízkosti cesty od Obýc cez Veľkú Lehota do Novej Bane. Martin Bóna stotožňuje stavbu práve s mýtnou stanicou, ktorá sa v Jedľových Kostoľanoch spomína v stredovekých listinách až do roku 1496, pričom jej vybudovanie predpokladá najneskôr v poslednej tretine 14. storočia.¹¹⁰ V roku 1424 sa uvádza, že mýto sa vyberalo na ceste z Veľkých Uheriec (*Nagugroch*) do Novej Bane (*Uybanya*).¹¹¹ V tomto dokumente je tiež údaj o tom, že sa v Žikave vyberalo mýto na ceste, ktorá viedla zo Zlatých Moravieč (*Maroth*) cez Hosťovce (*Geztheud*) a Mankovce (*Maykoch*) do Zlatna (*Zalakna*).¹¹² V západnej časti horného Požitavia sa vyberalo mýto v Chrašťanoch (*Herestyen*). Zmienka o tom pochádza z roku 1386, keď sa obec s mýtom uvádza ako súčasť panstva Gýmeš.¹¹³ Pôvodne však príjmy

¹⁰³ TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 537, č. 1348.

¹⁰⁴ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava: Veda, 1987, s. 152, č. 312.

¹⁰⁵ TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 537, č. 1348.

¹⁰⁶ TELEKI, József. *Hunyadiak kora Magyarországon XII*. Pesten 1857, s. 366, č. 759. TÓTH - NEUMANN, ref. 102, s. 477, č. 1170.

¹⁰⁷ FEJÉR, György (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/1*. Budae 1834, s. 281, č. 144. TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 477, č. 1170.

¹⁰⁸ MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevélétár II/1 (1400 – 1406)*. Budapest 1956, s. 49, č. 395.

¹⁰⁹ MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevélétár I. (1387 – 1399)*. Budapest 1951, č. 502. TÓTH, Norbert C. *Zsigmondkori oklevélétár X. (1423)*. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2007, s. 501-505, č. 1275. TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 477-479, č. 1170.

¹¹⁰ BÓNA, Martin. *Živánska veža v chotári Jedľových Kostolian* [online]. Dostupné na: <<http://www.leustach.sk/zivanska-veza/zivanska-veza-historia>>;

¹¹¹ TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 478, č. 1170.

¹¹² TÓTH - NEUMANN, ref. 89, s. 478, č. 1170.

¹¹³ FEJÉR, György (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/1*. Budae 1834, s. 282, č. 144.

z tunajšieho mýta patrili nitrianskej diecéze. Dokazuje to sťažnosť nitrianskeho biskupa Jána z roku 1318 na Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorý sa mal zmocniť aj tunajšieho mýta (*Hyrischan*).¹¹⁴ V Chrašťanoch sa mýto platilo na komunikácii zo Zlatých Moravieci (*Maroth*) do Jelenca (*Gymes*) a Kolíňan (*Kolon*).¹¹⁵

V období 6. až 8. storočia bolo územie Požitavia iba riedko osídlené. Trasy cest možno v tomto období predpokladať predovšetkým na dolnom Požitaví. V 9. a 10. storočí počet archeologických nálezísk narastá. V tomto období už existovala rozvinutá cestná sieť aj na hornom Požitaví. Na cesty z raného stredoveku nadviaza-la dopravná sieť vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Písomné pramene od 11. storočia dokladajú existenciu hlavných cest, ktoré viedli popri Žitave. Dôležitými dopravnými uzlami boli Dvory nad Žitavou, Vráble a Zlaté Moravce. Významné miesto v cestnej sieti zohrávali hrady Jelenec (Gýmeš) a Hrušov. Dokumenty do-kladajú prepojenie skúmaného územia hlavne s Ponitrim a Pohroním. Cez dolné Požitavie prechádzala známa česká cesta. Písomné zmienky predovšetkým zo 14. a 15. storočia dokladajú hustú sieť mýtrnych staníc.

Počet slov: 7587
Počet znakov vrátane medzier: 50837

¹¹⁴ SEDLÁK, ref. 104, s. 152, č. 312.

¹¹⁵ TÓTH – NEUMANN, ref. 89, s. 477, č. 1170.

ŽIDÉ V UHERSKÉM BRODĚ A KONEČNÉ ŘEŠENÍ ŽIDOVSKÉ OTÁZKY V OBDOBÍ PROTEKTORÁTU NA MORAVSKO-SLOVENSKÉM POMEZÍ

Miroslava POLÁKOVÁ

Paneurópska vysoká škola v Bratislave
Fakulta masmédií
Ústav dizajnu médií
Tematicnska 10
851 05 Bratislava
michal.polak@tiscali.cz

PALÁKOVÁ, Miroslava. Jews in Uherský Brod and final solution Solution of the Jewish question during the protectorate on the Moravian-Slovak border. In Uherský Brod, whose district boundary was several tens of kilometers, together with Slovakia, lived at the beginning of the Protectorate of about 600 Jews. Although about 50 people, who managed to emigrate legally, even so he remained the majority continue to live in the Jewish part of the city, which in year 1942 became a forcible refuge for forced nearly 3 thousand people benefiting Jewish faith in southeast Moravia. Some local Jews began from the spring of 1939 to work with the active resistance movement components, as with the Defense of the nation at converting across the Slovak border, as well as with the illegal Communist Party of Czechoslovakia, which they provide financial means. Anti-Semitism while steadily louder and living conditions in still worse. He was destroyed Jewish cemetery, and so was lit synagogue from the 18th century. In January 1943, pursuant to a subpoena 2,837 Jews arrived with 50 kg of luggage into the building of the local grammar school. From there the journey went in three groups after about 1,000 people on 23, 27 and 31. 1. 1943 by stairs to the nearby train station and then through Terezín to Auschwitz.

Klíčová slova: Židé; rasová diskriminace; odboj; antisemitismus; transport; genocida;

Keywords: Jews; racial discrimination; resistance; anti-semitism; transport; genocide;

Slovo na úvod

Po celá staletí v honbě za vlastním užitkem, za co největší prosperitou a mocí se lidstvo posunuje stále kupředu. Vzdělává se, avšak humanita se i přes rostoucí vědeckotechnický pokrok mnohdy stává pouhým klišé, bez náplně. Na počátku 21. století se mnohé humanitární organizace předhánějí v pomoci lidem v zemích postižených živelnými pohromami či válečnými konflikty. Evropou procházejí stíny migrantů, měnící se tam či onde v realitu. Strach z terorismu, nejistota

spojená s příchodem vyznavačů jiné kultury rozděluje názorově běžné občany i vládní politiky.

Lidé jsou stále stejní jako před sto i tisíci lety, žijí v obavách o své rodiny a majetky, ale jsou zároveň i pyšní a pomstychtiví a zejména nepoučitelní. Terčem útoku v Evropě byly po dobu téměř 2 000 let Židé. Do konce 18. století vadilo, že židovské obyvatelstvo bylo jiné a v mnoha věcech se odlišovalo od křesťanského světa, od doby Josefa II., kdy dochází k postupnému zrovнопrávňování, nastal nový problém. Židé se přizpůsobovali a dovolovali si „být stejní“. Panovníky či majiteli panství byli čas od času v důsledku finanční prosperity trpěni, lidmi v okolí povětšině nenáviděni. Jedinci měli to, co neměli ostatní. Majetek. Ne jinak tomu bylo i v někdejším královském městě Uherském Brodě, v němž se poměrně silná židovská komunita udržela až do začátku roku 1943. Její následný tragický úděl se podobal osudu šesti milionů lidí stejného náboženského vyznání.

Téměř 700 let existence židovské komunity v Uherském Brodě bylo pojmenováno obdobími vzestupů a těžkých pádů. Ten nejhorší a zároveň poslední přišel v lednu 1943. Životem židovské komunity v průběhu staletí se ve svých studiích či knihách zabývá např. J. Kučera v knize *Paměti král. města Uherského Brodu*, která vyšla v Brně 1903, A. Chytíl *O židech moravských*, Brno [1910], T. Pěkný *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, vyšlo v Praze 1993, kapitola J. Bartoše *Uherský Brod v době nacistické okupace*. In: Zemek, M. a kol.: Uherský Brod. Brno 1972, dále J. Bartoš, J. Schulz a M. Trapl v rozsáhlé publikaci *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, v diplomové práci z roku 1994 R. Bartečková pod názvem *Hospodářská a společenská aktivita Židů v Uherském Brodě ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století* a J Matějíčková v roce 1993 v práci *Holocaust uherskobrodských Židů v letech 1939–1943*. Cenná je vzpomínková kniha Maxe Mannheimera, vydaná v Mnichově v roce 1986 pod názvem: *Vzpomínky*. Nikdy však nebylo provedeno samostatné bádání rovněž v oblasti zapojení uherskobrodských Židů či Židů z okresu Uherský Brod do protinacistického odboje. Touto skutečností se předložená studie zabývá vůbec poprvé. Autorka využila vedle množství archivních materiálů i osobních rozhovorů, sepsaných výpovědí a doposud nezveřejněných nahrávek rozhovorů s přímými účastníky odsunu Židů z Uherskobrodského. Cílem této studie není tedy postihnout dopodrobna život židovské komunity ve městě, nýbrž zaměření na tu činnost jejich příslušníků, o které se doposud nikde nepsalo a která byla spojená s účinným protifašistickým odbojem v první fázi II. světové války.

Židovská komunita v Uherském Brodě od 13. století do 30. let 20. století

Předpokládá se, že první Židé přišli do okolí Uherského Brodu kolem roku 1270, přičemž větší přistěhovalecká vlna byla zaznamenána na počátku 14. století z Vídně. Nejstarší písemná zmínka o Židech je až v listině z roku 1470. To byli ještě usazeni před hradbami města, na jihovýchod od tehdejší Nivnické brány. Až po roce 1506, po převedení města na poddanské, povolil Jetřich z Kunovic v roce 1560 čtyřem Židům usadit se přímo ve městě v dnešní ulici Brí Lužů. Židovská komunita, která se orientovala hlavně na obchod, měla svoje domy od 17. století v jihovýchodní části centrálního města, poté co odešli lutheráni a příslušníci

Jednoty bratrské. V roce 1671 již vlastnila 73 domů. V roce 1686 se obyvatelstvo židovského původu pod nátlakem, na základě tzv. transakce, nastěhovalo do jihovýchodní části hrazeného města. Domy, které obývali jinde, byli nuceni prodat a žít pouze v oblasti jim vymezené. Tak se vytvořilo uherskobrodské ghetto, které se udrželo až do období protektorátu.¹

V první polovině 19. století patřili uherskobrodští Židé k největším městským komunitám na Moravě. V roce 1843 dosáhl počet židovských rodin čísla 162 a od té doby jich začalo v evidenci ubývat, takže roku 1869 se počet snížil na 128 a v roce 1910 na 126. Příčinou byl z velké části poměrně negativní postoj obyvatelstva k jejich podnikatelské i náboženské činnosti.² Zatímco v roce 1843 tvořili 34 % všech obyvatel, v roce 1900 pouze 16%. Mnoho uherskobrodských Židů bydlelo v tzv. židovně ve velmi nuzných ekonomických podmínkách. Nelze ho-vorit o velkém blahobytu, jak se někdy tradovalo. V rukou Židů v Uherském Brodě ale přetrvala mimo jiné převážně výroba alkoholu, což vyvolávalo ne-vraživost některých obyvatel. Citelné averzi odpovídá i text z brožurky zřejmě z roku 1910, vydané vlastním nákladem autora, kde je zaznamenána silná nená-vist vůči podnikání židovských obchodníků na celé Moravě včetně Uherského Brodu, kde Židé významnou měrou zasahovali do ekonomického růstu města: „Uherskobrodsko, Ostrožsko, Strážnicko, Hodoňsko, Břeclavsko, Kyjovsko, Ždánsko, Hustopečsko i Klobucko u Brna jest dosud ničím a nikým neporušenou a neotřesenou doménou židovských kořalečníků. A je jich zde věru požehnáno. V Uh. Brodě kořalen přibývá, místo aby jich ubývalo.“³

Po zrodu Československé republiky vznikl ve městě 6. listopadu 1918 Židovský národní výbor, který se věnoval výhradně židovským záležitostem v oblasti náboženské, právní i v podnikání. Tehdy propukly antisemitské nepokoje a Židé žádali městskou radu o ochranu majetku.⁴ K násilnostem naštěstí nedošlo. Na základě vládního nařízení skončila 2. června 1919 samostatná židovská politická obec. Svůj nemovitý obecní majetek proto podstoupili vlastní obci náboženské, jejíž existenci nezvratně poznamenal rok 1939.⁵ Útoky na židovskou menšinu v Uherském Brodě přesto nebraly konce. Hledaly se jakékoliv záminky, které navenek spojovala i euforie nového českého vlastenectví. Z toho důvodu v květnu 1919 byli Židé veřejně vyzváni, aby přestali „němčiti“, poněvadž jsou občany Československa, a začali mluvit česky.⁶ Tou dobou již počet Židů ve městě

¹ KUČERA, J. Paměti král. města Uherského Brodu. Brno 1903, s. 224. PĚKNÝ, T. Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 1993, s. 38. BARTEČKOVÁ, R. Hospodářská a společenská akti-vita Židů v Uherském Brodě ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století. Diplomová práce FF UP, Olomouc 1994, s. 7, 10, 12, 14–15.

² BARTEČKOVÁ, ref. 1, s. 54.

³ CHYTIL, A. O židech moravských. Brno [1910], s. 42, 45.

⁴ Státní okresní archiv Uherské Hradiště, archiv Muzea JAK Uherský Brod (dále jen SOKA UH, AM UB), Kronika města Uherský Brod 1918–1932, s. 13, 19.

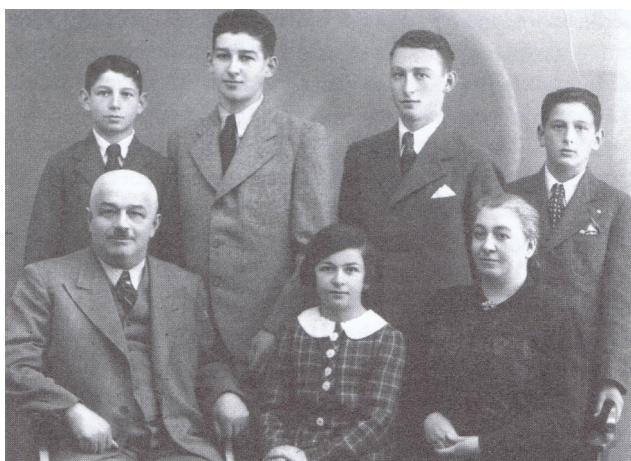
⁵ BARTEČKOVÁ, ref. 1, s. 31–32.

⁶ (SOKA UH, AM UB, Kronika města Uherský Brod 1918–1932, s. 27.) Na p. o. Uh. Hradiště se k německé národnosti v roce 1930 hlásilo přes 900 lidí, na p. o. Uh. Brod to bylo jen 179, a to převážně Židé. (BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M. Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Ostrava 1982, s. 28, 113.)

značně klesal, neboť se zde mnozí necítili nejlépe. Uvědomovali si, že jim není společnost příliš nakloněna. V roce 1930 se počet Židů ve městě ustálil na 8%.

Rasová diskriminace a vstup jednotlivců do odboje v období od března do září 1939

Po záboru Sudet se počet židovského obyvatelstva ve městě opět zvyšoval. Z Nového Jičína se 27. ledna 1939 přestěhovala do Uherského Brodu rodina Mannheimerova.⁷ (Foto č. 1) – rodina Mannheimerova) Jeden ze synů, absolvent obchodní akademie Max Mannheimer, si do svých záznamů o příjezdu do města napsal: „27. ledna 1939 opouštíme náš dům v Novém Jičíně s nadějí, že v neobsazené části Československa budeme moci žít beze strachu. (...) O několik týdnů později prožívám znovu vstup německých vojsk. Je to týž obrázek jako před čtyřmi měsíci v Novém Jičíně. Veřejné budovy jsou ověšeny prapory s hákovými kříži. Motocykly s postranními vozíky stojí na náměstí v jedné řadě – auta naproti nim. Z Masarykova náměstí, kde bydlíme, se přes noc stává náměstí Adolfa Hitlera. Jen to novojičínské nadšení chybí. V Uherském Brodě žije málo německých rodin. Hitlerovské jednotky jsou tak trochu zklamány, ale rozdíl je zřetelný: pohraniční oblasti ‚osvobozenaly‘, zatímco zde se české obyvatelstvo cítí ‚obsazeno‘. S výjimkou několika českých fašistů.“⁸

Obr. 1: Rodina Mannheimerova. Ve druhé řadě zleva synové Edgar, Erich, Max, Ernst. Vpředu mezi oběma rodiči, Jakobem a Margarethou, sedí nejmladší dcera Kateřina. Foto 1938. (Soukromý archiv Maxe Mannheimera, Haar, Německo)

⁷ Jakob Leib Mannheimer (nar. 24. 5. 1888), původem od polského Krakova, byl majitelem velkoobchodu s čokoládou a jinými výrobky v Novém Jičíně. Během Křišťálové noci byl vzat do vazby a po třech týdnech propuštěn s příkazem vystěhovat se do osmi dnů z území Říše. Jeho manželka Margaretha (nar. 4. 4. 1893), rozená Gelbová, pocházela ze čtrnácti sourozenců z Uh. Brodu, a proto se sem rodina s pěti dětmi odstěhovala. Bydleli ve dvoupokojovém bytě s obytnou kuchyní na Masarykově náměstí č. p. 165, který vlastnila rodina Schönhauserová. V domě se nacházelo sklenářství a zároveň kadeřnictví. Vzpomínky na Uh. Brod sepsal nejstarší syn Max (nar. 6. 2. 1920). Jeho mladší sourozenci se jmenovali Erich (nar. 15. 5. 1921), Arnošt (nar. 10. 12. 1923) a Edgar (nar. 23. 12. 1925). Nejmladší ze sourozenců byla Kateřina (nar. 2. 7. 1927), která se po příchodu do Uh. Brodu začala učit kadeřnicí v domě, ve kterém bydleli. Všechny děti se narodily v Novém Jičíně. (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013.)

⁸ MANNHEIMER, M. Vzpomínky. München 1986, s. 16, 22–23.

Krátce po vstupu Němců na území protektorátu v březnu 1939 přednesl prezident Hácha v rozhlase projev stále plný očekávání. „Osud národa je prý v dobrých rukou. Pod německou nadvládou dosáhne český národ velkého rozkvětu. Na závěr vyzval lid ke společné poctivé a tvořivé práci.“⁹ Již tehdy Háchovi nikdo příliš nevěřil, ale stále zbývala příslušníkům židovské rasy, která se hlásila převážně k české národnosti, jakási byť vzdalující se naděje, že zachování klidu a jakéhosi druhu pokory, která doprovázela židovský národ po staletí, je vysvede bez velkého utrpení z nastávající těžké doby. Hned následující dny však začaly nabírat kurs směrem ke genocidě, jakou si do té doby nedokázal nikdo ani jen představit.

Na počátku okupace v Uherském Brodě bydlelo přes šest stovek Židů.¹⁰ Tvrď začali pociťovat hrubý antisemitismus. Šlo povětšině o závist méně majetných lidí. Podle celoprotektorátního rozhodnutí se po 17. březnu 1939 židovští lékaři a advokáti nevyhnuli ukončení své dosavadní praxe.¹¹ Židovské obchody v Uherském Brodě musely být hned od 20. března viditelně označeny nápisem Jüdisches Geschäft, Židovský obchod.¹² Někteří svůj majetek tajně rozdávali, snad i ve víře, že se s ním po válce setkají.¹³ Důležité diskriminační nařízení o opatření židovského majetku vydal 21. června 1939 říšský protektor Neurath. Ještě před konečným řešením židovské otázky jednou z možností jak se zachránit bylo vystěhovalectví.¹⁴ Emigraci co největšího počtu Židů v prvních měsících nacistické úřady dokonce podporovaly. Vyžadovaly ovšem zanechání podstatné části majetku a samozřejmě zaplacení vysokého poplatku.¹⁵

Po 1. září 1939 bylo vystěhování stále obtížnější. Z Uherského Brodu se v roce 1939 zachránilo legálním či ilegálním odchodem do ciziny na padesát osob.¹⁶ V celém pohraničním prostoru vznikaly pro případné opuštění území ilegální

⁹ LEIKERT, J. Černý pátek sedmnáctého listopadu. UK Praha 2001, s. 28.

¹⁰ BARTOŠ, J. Uherský Brod v době nacistické okupace. In ZEMEK, M. a kol. Uherský Brod. Brno 1972, s. 269.

¹¹ GEBHART, J. – KUKLÍK, J. Velké dějiny Zemí koruny české. Sazek XV.a. Praha 2006, s. 193.

¹² KAPSA, A. Uherskobrodská farnost ve XX. století. Uherský Brod 2005, s. 66.

¹³ „Obyčejní lidé židovským rodinám spíš posluhovali. Každá práce a koruna byly i tenkrát dobré. Jejich „vytíření“ jsme nechápali, i když co s nimi bude, mnozí asi tušili. Styk s nimi jsme se snažili zachovat, i když byli později viditelně označeni. Ti, jimi okradení, vykořisťovaní, jim odsun přáli, ostatní, zvláště s nimi spolupracující, je litovali jako svých příbuzných. Bohati Židé byli informovanější nebo chytřejší. Například manželé lékaři Schönovi (prakt. lékař a zubařka, bytem na ulici Komenského 131) se nechali odvézt neznámo kam a na zpáteční cestu věnovali auto svému řidiči. Nakonec vycestovali do Palestiny.“ (Z rozhovoru autorky textu s Rudolfem Geislerem (nar. 22. 9. 1931 v Uh. Brodě), bytem Litvínov, dříve Uh. Brod, Komenského č. p. 131, v Uh. Brodě v květnu 1997.) Autor vzpomínky Rudolf Geisler zemřel 6. 5. 2014 v Litvínově.

¹⁴ V červenci 1939 byla v Praze zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví, která měla pobočku nejprve v Moravské Ostravě a v Brně. Rovněž došlo ke zrušení Židovských náboženských obcí a do roku 1942 byly ponechány po jedné v obvodu oberlandratu v Brně, Olomouci, Ostravě, Jihlavě a Zlíně. (BARTOŠ, J. Život v protektorátu. In BARTOŠ, J. – TRAPL, M. Svobodný stát a okupace. Dějiny Moravy 4. Vlastivěda Moravská. Země a lid, NŘ sv. 9. Brno 2004, s. 203.)

¹⁵ GEBHART – KUKLÍK, ref. 11, s. 193–194.

¹⁶ (BARTOŠ, ref. 10, s. 268.) V roce 1939 se legálně vystěhovalo z protektorátu 19 016 Židů a v roce 1941 to bylo pouhých 535. Do roku 1943 se stačilo touto cestou vystěhovat dohromady 26 093 Židů. (GEBHART – KUKLÍK, ref. 11, s. 194, 198.)

převáděcí kanály. Ze Slovenska se někteří uprchlíci dostali přes Maďarsko a Turecko až do Palestiny.

Životelé rodin, kteří od počátku okupace čelili rassistickým útokům, se snažili se svými rodinami pokorně přežívat. Přesto se našli takoví, kteří ze svých prostředků podporovali odboj ponejvíce prostřednictvím Obrany národa.¹⁷ Několik mladých Židů se zaměřilo na pomoc při převádění přes hranice. Jiní měli v úmyslu vstoupit po zkušenostech do zahraničního odboje.

Životní příběhy několika Židů, kteří prošli uher-skobrodským ghettom, jsou dokladem velké odvahy a statečnosti.

V pohraniční vesnici Strání se utvořila celá převaděčská skupina kolem Žida Vítězslava Klímy-Kiena.¹⁸ (foto č. 2 - Klíma) Koncem března 1939 za Vítězslavem Klímou přišel předseda Důchodkového kontrolního úřadu v Uherském Brodě Josef Vitoul a s ním i František Pavelcík z Vlčnova. Požádali ho o spolupráci s Obranou národa.¹⁹ Potřebovali zajistit úkryty a podmínky k převádění přes hranice ve Strání-Květné. Krátce nato začali přicházet první klienti. Téhož roku úřady odebraly Klímovi živnostenské oprávnění na pálenici a v roce 1940 i na hostinec. U Klímů byly časté domovní prohlídky a navíc se posléze v části jejich velkého domu ubytovala německá

Obr. 2: Vítězslav Klíma-Kien
ze Strání, převaděč.
(Soukromý archiv MUDr. Ing.
Pavla Klímy, Schoten, Belgie)

¹⁷ Obrana národa byla celoprotektorátní odbojová organizace, která se začala vytvářet hned po okupaci v březnu 1939. Jejím cílem bylo vyvolat celonárodní povstání a obnovit Československo v předmnichovských hranicích s pomocí západních velmcí. Základ tvořila generalita čs. armády, která se dostala do likvidace. Podnět k jejímu založení vzešel od tzv. Rady starých, kterou tvořili generálové J. Bílý, S. Vojcechovský, A. Eliáš a H. Vojta, a z porad, které proběhly po 20. 3. 1939 mezi gen. Bílým, Vojcechovským a Sergejem Ingrem. (KOL. AUT. Český antifašismus a odboj. Praha 1988, slovníková příručka, s. 268-269.)

¹⁸ Vítězslav Klíma-Kien (nar. 15. 10. 1905 ve Strání) pocházel ze čtyř sourozenců židovské rodiny Alfreda Kiena (1873-1939), přistěhovaného do Strání z Uh. Ostrohu. Matka Cecilie, rozená Fuchsová, zemřela už 8. 2. 1912 ve věku 32 let. Nejstarší dcera Marta byla za války i se svými dvěma dětmi upálena ve stodole. Druhá dcera Irena zahynula v roce 1944 v Osvětimi a starší syn Bertl podlehl nemoci ještě před válkou. Alfred Kien byl jediným vlastníkem zemědělské usedlosti, hostince a palírny č. p. 15, 16. Ve dvacáti letech Vítězslav onemocněl na plicní chorobu a léčil se v Rakousku. Do obecné a reálné školy chodil v Uh. Brodě a posléze navštěvoval v Brně obchodní školu. Rok pobýval na praxi ve Slezsku v továrně na zpracování ovoce, a jelikož otec onemocněl, vrátil se v roce 1927 domů. Společně vyráběli ovocné šťávy a vedli pálenici. V roce 1936 se oženil s Oldříškou Polcarovou, dcerou obchodníka z Dřevohostic, která přišla do Strání jako učitelka. V roce 1938 odkoupil zadlužený majetek a převzal živnost po otcovi, který v následujícím roce zemřel. Ve stejném roce se nechal pokřtít a přestoupil k římskokatolické církvi. Měl dva syny, Petru (nar. 15. 11. 1937) a Pavlu (nar. 11. 7. 1939). V roce 1947 k nim přibyla ještě dcera Jana (nar. 26. 4. 1947), provdaná Grebíková. Všichni sourozenci se narodili ve Zlíně. (Z rozhovoru autorky textu s Janou Grebíkovou a MUDr. Ing. Pavlem Klímou ve Strání v únoru 2013. Soukromý archiv MUDr. Ing. Pavla Klímy, Schoten. Zápis o výpovědi sepsaný dne 12. 9. 1951 v krajské soudní věznici v Uh. Hradišti pod č. j. 2527/P02-51. S vlastnoručním podpisem Vítězslava Klímy.)

¹⁹ Podle Klímových pamětí je uvedena Obrana národa jako skupina kolem generála Aloise Eliáše.

pohraniční stráž. Klímovými spolupracovníky ve Strání se od počátku stali Josef Kohn, František Neškera, Ondřej Jankových, Martin Janovský a jeho strýc František Janovský, ze Šancí pak Rudolf Krasnec a z obce Korytná, ležící přes kopec od Strání, Josef Šoták. I když se nikdy nepodaří stanovit přesný počet převedených osob, odhadem jich bylo, jak sám Vítězslav Klíma po válce uvedl, kolem stovky.²⁰

Ve vesnici Březová se do převádění uprchlíků na Slovensko zapojil místní řezník, majitel hostince a obchodu se smíšeným zbožím Zikmund Weiss.²¹ Jeho manželka Erna byla mladší sestrou Margarethy Mannheimerové, která se v roce 1939 i s rodinou vrátila z Nového Jičína do Uherského Brodu.²²

Zatímco její syn Max Mannheimer se věnoval spíše intelektuálním záležitostem, i když pracoval nejprve pár měsíců u Rudolfa Holze v obchodě s kořením a od léta 1939 u silnic, mladšího syna Ericha,²³ vyučeného kuchaře, zaměstnaného v Uherském Brodě ve svém hotelu Leo Smetana na č. p. 885. Tím se Erich za několik let dostal do situace, která ho stála život. Z hotelu Smetana odváděl zákazníky, chystající se překročit hranice, obchodník Vítězslav Roth,²⁴ přezdívaný Dzigo, jehož žena Erna v hotelu později pracovala jako kuchařka spolu s Erichem Mannheimerem.

Vítězslav Roth zásoboval v Uherském Brodě všechny velké restaurace. Hned na jaře 1939 využil svých obchodních známostí, aby mohl co nejlépe pomáhat při převádění na Slovensko. Ve Strání oslovil svého kamaráda Jana Guryču, který s ním navázal úzkou spolupráci. Pro návštěvníky Uherského Brodu směřující dálé na východ se místem krátkodobého pobytu stala stará židovská škola. Ne vždy se zdály podmínky k odchodu příznivé, a tak se občas museli „návštěvníci“ zdržet ve škole až tři dny. Někdy jich bylo najednou až osmnáct. Na jejich

²⁰ Národní archiv Praha, fond Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků (dále jen NA Praha, ÚV SPB), KLÍMA, V. Paměti. Paměti č. 1600 Vítězslav Klíma-Kien. Paměti byly sepsány 10. 2. 1971 ve Strání č. p. 16.

²¹ Zikmund Weiss (nar. 1. 6. 1896 v Olšovci, dnes součást Březové) se narodil v obchodnické rodině, jejíž jméno se v Olšovci uvádí již ve druhé polovině 19. století. Majetek rodiny zahrnoval obchod a hospodu s palírnou. Zikmund Weiss byl posledním majitelem a za převádění ho věznili v Kounicových kolejích v Brně, kde 5. 5. 1943 zemřel na srdeční mrtvici. Manželka Erna (nar. 19. 9. 1904) se dvěma dětmi zahynuly v Osvětimi. Jeho matka Karolína (nar. 25. 11. 1872 v Olšovci) zemřela na konci roku 1942 ve sběrném táboře v Uh. Brodě. Josef Kukulka nesprávně uvádí, že Zikmund Weiss zemřel v Osvětimi spolu s rodinou jako oběť rasové perzekuce. Obdobně i Ludvík Burián mylně napsal, že Zikmunda Weisse popravili v Buchenwaldu. (KUKULKA, J. Vývoj obce po roce 1918 až do roku 1945. In KOL. AUT. Březová. Praha 1980, s. 63, 65, 77, 79. Srov. BURIÁN, L. A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám. Uherské Hradiště 1990, s. 86. Srov. VAŠEK, F. – ČERNÝ, V. – BŘEČKA, J. Místa zkropená krví. Brno 2015, s. 310.)

²² Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013.

²³ Erich Mannheimer se vyučil cukrářem ve Velké Bytči. Praxi nastoupil jako kuchař v Moravské Ostravě v hotelu Palace, jehož majiteli byli bratři Gronnerovi, kterým se podařilo posléze emigravit do Palestiny. Erich se učil anglicky, neboť chtěl v budoucnu pracovat jako lodní kuchař. (Tamtéž.)

²⁴ Vítězslav Roth (nar. 22. 1. 1895 ve Vlachovicích), bytem Uh. Brod č. p. 810. Pocházel z početné rodiny jedenácti dětí a do Uh. Brodu přišel z Dubnice nad Váhom. Obchodoval s drůbeží, zvěřinou a rybami. S manželkou Ernou (nar. 11. 7. 1899 v Kyjově) měli dceru Eriku (nar. 10. 3. 1927 v Uh. Brodě). (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013 a s Růženou Hanáčkovou (nar. 9. 6. 1950 ve Zlíně), vnučkou Erny Rothové, v Uh. Brodě dne 10. 3. 2015.)

zásobování dbali vyjma jiných i manželé Rothovi a mladý, teprve šestnáctiletý Josef Brammer.²⁵

Stejně jako Vítězslav Roth organizaovali převádění z Uherského Brodu nebo na něj finančně přispívali další obchodníci, kupříkladu Viktor Schön,²⁶ Pavel Kortner, Ludvík, Alfred a Karel Märzovi.²⁷ Na odboji se podílelo vícero jednotlivců z židovských rodin, většinou ve formě peněžní podpory. To ještě netušili, že později bude po jejich zatčení u soudu stačit částka byť jenom 200 K k vynesení rozsudku trestu smrti.

Pokračování řešení židovské otázky v době od září 1939 do června 1941

Program antisemitismu v praxi nenechal na sebe dlouho čekat. Rovněž mezi židovským obyvatelstvem se našli takoví, kteří se už od počátku války jevili Němcům jako nežádoucí. Od června 1939 uherskohradišťské gestapo soustředovalo seznamy funkcionářů a veřejně činných osob. Mezi nimi se vyskytovali i Židé.

S vypuknutím války 1. září 1939 byli v Uherském Brodě někteří Židé zatčeni spolu s ostatními údajně jako rukojmí. Jednalo se o obchodníka Pavla Kortnera²⁸

²⁵ Soukromý archiv Růženy Hanáčkové, Uherský Brod. Kamerový záznam rozhovoru Zuzany Prudilové s Erikou Brammerovou v Uh. Brodě dne 28. 10. 1996.

²⁶ Viktor Schön (nar. 4. 11. 1890 v Uh. Brodě) provozoval lisování ovesných vloček. Na noční směny k němu chodil pracovat i Max Mannheimer. Viktor Schön byl popraven v roce 1942 v Buchenwaldu za převádění. (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013. BURIÁN, ref. 21, s. 86.)

²⁷ Ludvík (nar. 5. 8. 1886 v Uh. Brodě), Alfred (nar. 6. 11. 1890 v Uh. Brodě) a Karel (nar. 27. 2. 1921 v Uh. Hradišti) Märzovi. Jejich odbojová činnost v Obraně národa zůstala Němcům utajena. Všichni tři zahynuli v Osvětimi jako oběti rasové perzekuce. Do Terezína je z Uh. Brodu přepravil v roce 1943 poslední lednový transport. Zatímco Alfred odjel z Terezína do Osvětimi nejbližším transportem 1. 2. 1943, Ludvík a Karel až začátkem září 1943. (OV ČSBS UH, PAULE, O. Obrana národa na Uherskohradišťsku. Uherské Hradiště 1993, strojopis, s. 187.)

²⁸ Pavel Kortner (nar. 22. 8. 1898 v Uh. Brodě), bytem Uh. Brod, Masarykovo náměstí č. p. 103. Byl synem Josefy Kohnové (1869–1934) a Karla Kohna (nar. 17. 3. 1864), potomka biblického rodu Kohenů, který zemřel předčasně 18. 9. 1909. Pavel Kohn, který přijal nové příjmení Kortner, zdědil firmu Heřman Kohn obchodusící s železářským a smíšeným zbožím na Masarykově náměstí č. p. 103. Jeho děda Hermann Kohn (1829–1907) založil a provozoval tuto později velmi úspěšnou obchodní firmu s několika zahraničními filiálkami od roku 1856. V roce 1935 nechal jeho vnuk Pavel Kortner dům moderně přestavět ve funkcionalistickém stylu podle návrhu ing. Emanuela Hüttera. Původní jméno v názvu firmy zůstalo. V roce 1925 se Pavel Kortner oženil s Hertou Grünovou (nar. 20. 2. 1904 ve Vídni). Bratr Herty Pavel Grün utekl v roce 1939 přes Jugoslávii do Anglie, kde později přejal jméno Green a zemřel zde 23. 9. 1984. Jeho první žena Ritzu Grünová (nar. 19. 2. 1912 v Brně), rozená Lieblingová, i s pětiletým synem Michalem (nar. 18. 4. 1938) zahynuli v Osvětimi v roce 1943. Ritzu měla původně odjet i se synem do Norska, avšak nepodařilo se jí zajistit včas vízum. Pavel Kortner měl s Hertou tři dcery, Věru (nar. 1927), Editu (nar. 1928) a Liu (nar. 1931). (Z rozhovoru autorky textu s Danielou Zandtovou (nar. 26. 1. 1983 v Sokolově), pravnucou Pavla Kortnera, v Marburgu v únoru 2013.)

Obr. 3: Pavel Kortner, majitel železářství Heřman Kohn, člen ON v Uh. Brodě. (Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice)

ho odvezli do Dachau a 27. září 1939 přemístili do Buchenwaldu.³⁴ Dva dny před

²⁹ Alois Schweiger (3. 7. 1859 – 2. 1. 1928) se narodil v Uh. Brodě. Začínal jako obchodník s nitěmi a galanterií. Čtrnáct let žil v Bombay a založil další filiálky v Rakousku a ve Švýcarsku. Zemřel bezdětný ve Vídni. Jeho majetek v částce kolem 29 milionů byl rozdělen mezi rodinu a město Uh. Brod. Podle závěti byla z městského podílu vytvořena tzv. Schweigerova nadace, ze které se vyplácely peníze na podporu chudých, vdov a sirotků bez rozdílu národnosti a náboženství. Schweigerův městský fond v hodnotě 11 milionů byl v březnu 1941 zabaven pouze pro německé účely. (RŮŽIČKA, V. Z doby okupace města Uh. Brodu. Hrst vzpomínek. Uherský Brod 1962. Uloženo v Muzeu J. A. Komenského v Uherském Brodě, knihovna sign. Bu 443, strojopis, s. 84. -es-. Pátrání po kontě Aloise Schweigra bylo uzavřeno. Brodský zpravodaj 2004, č. 25, prosinec, s. 3.)

³⁰ Leo Böck (nar. 31. 12. 1884 v Uh. Brodě) se svojí ženou Sidonií (nar. 12. 4. 1891) byli společně v představenstvu Schweigerovy nadace. Bydleli v moderním domě, který byl postaven v roce 1922 na místě Schweigerova rodného domu č. p. 883 a který se v roce 1931 stal sídlem nadace. (TOMEČEK, R. – GAZDÍK, J. – ZPURNÁ, A. Uherský Brod. Očima dobových fotografií, 1865–1945. Uherský Brod 2010, s. 347.)

³¹ Vítězslav Weil (nar. 23. 4. 1887 v Uh. Hradišti), bytem Uh. Hradiště, Švehlova č. p. 43. Jeho žena Elsa (nar. 24. 7. 1897 v Uh. Hradišti) odjela do Terezína z Uh. Brodu posledním lednovým transportem 1943. Počátkem září téhož roku byla deportována do Osvětimi, kde záhy zahynula. (BURIÁN, ref. 21, s. 58. OV ČSBS UH, PAULE, ref. 27, strojopis, s. 127, 239. KLENOVSKÝ, J. Historie a památky židovské komunity. In KOL. AUT. Uherské Hradiště. Uherské Hradiště 2007, s. 173, 183.)

³² Zatčeni byli kolegové Vítězslava Weila z židovské obce, Max Munk, Josef Ziegler, Ludvík Berger, Vítězslav Morgenstern a ing. Weiss. (BURIÁN, L. Uherskohradišsko proti fašismu. Uherské Hradiště 1984, s. 41.)

³³ Soukromý archiv Petra Zandta, syna Věry Kortnerové, Kraslice. Oznámení Moravské banky pro Devisenschutz Sonderkommando v Brně ze dne 23. 8. 1939.

³⁴ Z rozhovoru autorky textu s Danielou Zandtovou v Marburgu v únoru 2013.

odjezdem do dalšího tábora přešel dom a jeho podnik do rukou nového majitele Antonína Mádra.³⁵

V Dachau a Buchenwaldu měl Kortner možnost psát manželce a prosit, aby mu posílala peníze. Doba jeho života v koncentračních táborech připomíná román o Kateřině Horowitzové, kdy Židé postupně přepisovali svůj majetek na německého velitele tábora. Podobným způsobem získávali Němci jméní i přes Hertu Kortnerovou. Finanční převody dokládají dopisy, ve kterých ještě v průběhu září a října jsou mimo jiné napsány instrukce k odjezdu jejich tří dcer mimo protektorát: „*Neměj o mne starosti, je mi dobré a jsem zcela zdráv. V myšlenkách jsem stále s Vámi a se steskem doufám na naše brzké setkání. Děti tedy pojedou pryč, tak si dokážu představit, že máte s jejich výbavou co dělat. Doufám, že je to pro jejich dobro a že si ve svém novém domově ponechají své rodiče v mysli. Jak rád bych je před odjezdem ještě jednou viděl, o tom raději nebudu ani psát. (...) Pokud není možné poslat peníze přes Národní banku, pošli je poštovní poukázkou, k tomu nepotřebuješ povolení. Myslím, že je to 15 až 20 říšských marek na adresu: P. K. Vězeň číslo D 35313, koncentrační tábor, blok 10, Buchenwald. Dále pošli mé staré zimní prádlo v balíčku s označením Povolená zásilka s šatstvem: 2 košile, dvoje spodní prádlo, 3 páry ponožek, 1 levný svetr, 1 páru pltených rukavic, čelenku, 3 kapesníky a 1 starší učebnici angličtiny. (...) Věro, Dito, Lio! Milé děti, přeji Vám příjemnou cestu, buděte hodné a rozumné. Vzpomínejte svých rodičů a příbuzných. Tisíc pusinek, vše dobré ať Vás doprovází. Vám přeje Váš táta.*“³⁶ (Foto č. 4) – Dopis z 23. 10. 1939)

V památníku nejstarší dcery Věry je poslední záznam od maminky z 1. října 1939 v Uherském Brodě. Na pozvání se všechny tři Kortnerovy dcery dostaly v říjnu 1939 do Norska.³⁷ Po jeho napadení na jaře 1940 byly děti převezeny do Švédska a odtud do Anglie. Tam se setkaly se svým strýcem Pavlem Greenem. Na rozdíl od svých rodičů se Věra, Edita a Lia Kortnerovy dožily konce války.

Těžká práce přivedla Pavlu Kortnerovi koncem června 1940 zranění pravé dolní končetiny. Postupující otrava krve mu nedovolila, aby mohl sám napsat domů. Poslední dopis ze 7. července, sepsaný v Buchenwaldu neznámým spolu-věznem špatnou němčinou, Pavel Kortner už jen podepsal. Cenzurovaná dopisnice se ani náznakem nezmíňuje o jeho špatném zdravotním stavu a dotýká se pouze finančních záležitostí. „*Peníze jsem v červnu dvakrát dostal. Prosím o další zásilky. Nedělej si starosti, pokud nebudu tento měsíc už psát.*“³⁸ Kortnerova žena Herta neměla po přečtení textu tušení, jaké ji čekají rodinné zvraty. Dne 9. července 1940 vystavili v Buchenwaldu úmrtní kartu na jméno Pavel Kortner. Oznámení o smrti manžela Hertu šokovalo a obratem do Buchenwaldu napsala. V dopise

³⁵ Antonín Mádr (nar. 30. 5. 1903 v Uh. Hradišti), soukromý úředník. Po válce byl Mimořádným lidovým soudem v Uh. Hradišti zproštěn viny. (VERBÍKOVÁ, L. Mimořádný lidový soud Uherské Hradiště. Slovácko LIV, Uherské Hradiště 2013, s. 281.)

³⁶ Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice. Dopis Pavla Kortnera adresovaný Hertě Kortnerové, napsaný v Buchenwaldu dne 15. 10. 1939.

³⁷ O jejich přjezdu do Norska a dalších 31 židovských dětech, které byly tímto způsobem zachráněny z protektorátu, psal norský tisk 24. 10. 1939. (Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice.)

³⁸ Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice. Dopisnice Pavla Kortnera adresovaná manželce Hertě, napsaná v Buchenwaldu dne 7. 7. 1940.

Buchenwald bei Weimar, 23/10 1939.

Liebste Hansi, Kinder, Angehörige u. Mitlesende!

Freute mich mit Hansis Karte 13, Brief 5 u. ředas 11/X, wo entnehme, dass alle gesund sind u. wünsche, dass Ihr alle bei bestem Wohleagehen Eure Gesundheit bewahrt u. meinthalber immer rot bleibt, da gesund u. wohlauft bin. Danke für Sweater u. Handstrümpfe welche aus Steinits auch freute mich mit Ewas Karte. Sendet mir falls nicht schon genügend aber blos die angeforderte Winterväsche, auch Geld der ersten Sendung schickt u. falls Ihr insgesamt ca 120 Rill. sendet so untersch. weitere Geldsendungen. Schreibt vorhentlich von zu Hause einmal, kurz, da nun die Post gleich angestellt wird u. können alle schreiben im Brief beilegen jedoch am Kopftrümpf Nr 35313 anfügen obet Namen. Sone auch von den Anwohner u. Freunden der Käuse halber. Danke für Pilses Kugeln u. minste vom Ante (Robert) liecker seien = doch wieder ob alles in Ordnung oder noch welche Belege nötig sind. Nun siburgin wird Ehe sicherlich über alles mögliche informiert u. freue, dass Edita Edas Gast ist u. Rudil bei uns. Schreibe gleich, ob die Kinder in absehbarer Zeit abreisen u. haben sonst nichts geheim. Sind von den Männern u. Bekannten alle zu Hause ^{Wärme und Wohlstand} ~~zu Hause und Wohlstand~~, danke auch dem Richter u. allen Bekannten, sowie Spüne von allen Kollegen an deren Angehörige u. Freu.

Herzlichste Spüne u. Kürze Eure stets bei Euch im Gedanken weilende

Paul

Paul Kortner
Nr 35313 D
Block 10

Buchenwald bei Weimar
Thüringen

Vera Dirte Lia!
Alles Gute u. folgenw u. ruhe
Separatpuni "Tata"
Wer überlebt Maria?
Zeichnungen u. Radier haben hin.

Gäbe mein engelst Lehrbuch Hartmann nicht denn Wäsche paket beigelegt wurde sende als
Geschenk. Karte der Kinder von Al fehlt eben erhalten wie weit habt Ihr sie begleitet.
Iuli danke für Spüne u. erwidere herzlichst

Obr. 4: Dopis Pavla Kortnera své rodině, napsaný v Buchenwaldu dne 23. 10. 1939.
(Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice)

sekretáře Lagerkomandanta Buchenwaldu z 20. července 1940 se píše: „*Jako odpověď na Vásž dopis ze dne 16. 7. 1940 Vám oznamujeme, že Vásž manžel Pavel Kortner ... byl 27. 6. z důvodu zánětlivého zranění pravé končetiny přijat do zdravotnického zařízení. I když byl pacient důsledně ošetřen, zemřel dne 9. 7. 1940 na srdeční slabost přičiněnou všeobecnou otravou krve, která byla zapříčiněna flegmónou celé pravé dolní končetiny. Zde nacházející se pozůstatosti po zemřelém budou v příštích dnech zaslány na státní policejní stanici v Uh. Brodě, kde budou předány právně pozůstalým. O zaslání urny bylo informováno krematorium Buchenwald.*“³⁹ Později za napomáhání odbojové činnosti, 16. dubna 1942, zatkli i Hertu Kortnerovou.⁴⁰ Zahynula v Osvětimi 22. října 1942.⁴¹ Život Pavla Kortnera a jeho rodiny byl svým pohnutým osudem jen jedním z několika set dalších lidských tragédií v Uherském Brodě.

Spolu s Pavlem Kortnerem 27. září 1939 převezli z Dachau do Buchenwaldu, také 1. září zatčené, Leo Böcka a Vítězslava Weila. O jejich společném věznění vypovídají úryvky z dopisů, které začátkem roku 1940 Hertě Kortnerové adresoval manžel: „*Nebojte se, já a mí kolegové jsme v pořádku...*“ nebo „*... neboj se, pokud bych měl nouzi o peníze, mí kolegové mi půjčí.*“ V jiném dopise píše: „*Vyříď pozdravy od mých kolegů jejich rodinám.*“⁴² Leo Böcka popravili za účast v odboji v lednu 1943 v Osvětimi. Jeho žena Sidonie Böcková zemřela rovněž v Osvětimi v roce 1943. Vítězslav Weil byl umučen 30. ledna 1943 v Osvětimi.⁴³

Celý podzim 1939 se pro židovskou komunitu v Uherském Brodě nesl ve znamení restrikce jakékoliv osobní svobody. Druhého dne války vydaly úřady vyhlášku pro Židy o zákazu navštěvovat ve městě veřejné místnosti, například biografy a divadla, a vycházet po 20.00 hodině z domu. S okamžitou platností se Židům zakazoval i vstup do veřejných knihoven, jakož i půjčování knih, a současně i přístup do muzeí, sbírek a archivů. Před vchodem do městského parku se objevila vývěска s nápisem *Juden nicht zugänglich*. Byl upraven styk mezi obyvateli židovského a nežidovského původu.⁴⁴ Na příkaz zlínského oberlandratu z 5. října 1939 měly být pořízeny seznamy všech Židů v okrese Uherský Brod.⁴⁵ Ve městě se instalovaly ve výkladech ochodů antisemitské plakáty či celé výstavy, které dokazovaly velké židovské nebezpečí pro Evropu. Občané míje-

³⁹ Soukromý archiv Petra Zandta, Kraslice. Dopis sekretáře Lagerkomandanta Buchenwaldu adresovaný Hertě Kortnerové ze dne 20. 7. 1940.

⁴⁰ Vladimír Bachurek ze Šumic ve vzpomínkách na vlastní zatčení napsal: „*Za několik minut za úplné tmy jsme opouštěli naši drahou vesnici směrem k Uh. Brodu. V Uh. Brodě zastavilo naše auto před četnickou stanicí, kde nás dali do připraveného policejního auta, ve kterém seděla pí. Kortnerová z Uh. Brodu, a pokračovali jsme k cestě do Uh. Hradiště.*“ (KOVÁŘOVÁ, K. Náš kraj pod hrozbou Osvětimi. Středoškolská odborná činnost GJAKUB, Uherský Brod 2011, s. 23.)

⁴¹ SAUR, K. G. Sterbebücher von Auschwitz. München – New Providence – London – Paris 1995, s. 614.

⁴² Z rozhovoru autorky textu s Danielou Zandtovou v Marburgu dne 9. 3. 2013.

⁴³ SOkA UH, AM UB, inv. č. 201, kroniky sv. I., kap. Protektorát, nestr. BURIÁN, ref. 21, s. 85–86. Srov. SAUR, K. G. Sterbebücher von Auschwitz. München – New Providence – London – Paris 1995, s. 108. Srov. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 375.

⁴⁴ SOkA UH, OÚ UB, presidiální spisy 1939–1945, katalog sv. III., č. j. 847/1939, s. 9. Vyhláška OÚ Zlín, č. 519/přes.

⁴⁵ SOkA UH, OÚ UB, presidiální spisy 1939–1945, katalog sv. III., č. j. 900/1939, s. 9.

jící Brammerův obchod č. p. 130 vídali ve výloze množství hanlivých karikatur, uprostřed Davidovu hvězdu a nápis Hinter den Feindmächten der Jude. V pouliční skřínce na restauraci U Hanáků č. p. 74 vyvěsili protizidovský časopis *Der Stürmer* a letáky.

V průběhu roku 1939 obdržel obchodník a zároveň převaděč Vítězslav Roth pozvání do Prahy na slovenský konzulát k vyzvednutí pasu, neboť jeho poslední domovskou obcí před příchodem do Uherského Brodu byla Dubnica nad Váhom. Jenom, co manželé Rothovi odjeli po obědě rychlíkem do Prahy, zastavilo u jejich domu auto a dovnitř doslova vpadlo gestapo. „*Vtrhli k nám, udělali ohromnou domovní prohlídku, porozbíjeli, peřiny potrhali a na mě hrozně křičeli, kde mám rodiče, kde je tatínek. No já jsem jim řekla, že jel do Prahy. Tak mně nedali pokoj celý týden,*“ vzpomínala tou dobou dvanáctiletá dcera Erika Rothová. Než se její rodiče vrátili domů, nechala vzkázat svému tatínkovi, aby „*se už do Brodu nevracel, že ho hledá gestapo*“. Za týden v pátek přiběhla na nádraží: „*... jak jsem čekala maminku, ..., vystoupil i tatínek. Tak jsem mu řekla, co se stalo. Tatínek mi dal dovezené cukroví a dva pomaranče vytáhl z kapsy. Dal mně pusu a utekl pryč. Schovával se tehdy ve vedlejší vesnici u jednoho dobrého známého myslivce, jmenoval se Uherek. (...) Maminka to věděla, já ne.*“ Vítězslav Roth našel tehdy azyl v okrajové části Uherského Brodu, v Havřicích. Po třech týdnech v neděli večer se objevil v zeleném kabátě a mysliveckém klobouku doma. Na setkání Erika nikdy nezapomněla: „*Tak ho vidím před sebou. Přišel se rozloučit.*“ Ještě naposledy chtěl otec rodiny vidět své blízké, jelikož věděl, že musí odejít za hranice. Bylo to jeho poslední setkání s manželkou Ernou.⁴⁶

Po přechodu hranice se dostal nejprve do Maďarska, odkud stačil domů poslat lístek s podpisem Vera. Poté přešel přes Francii až do Anglie, kde byl v hodnosti rotného zařazen jako asistent mechanika u 311. bombardovací perutě.⁴⁷

Gestapo neustále psychologicky naléhalo na Rothovu manželku Ernu, která se nakonec rozhodla oznámit na Okresním úřadě v Uherském Brodě zmizení manžela. Tím měla na čas od Němců pokoj, avšak existenční důvody ji přinutily nastoupit do práce jako kuchařka do hotelu Smetana, aby mohla uživit sebe a nezletilou dceru Eriku.⁴⁸

Rokem 1940 se ještě více omezily osobní svobody a možnost podnikání. Od ledna skončila živnost židovských řezníků a hostinských s výjimkou hotelu č. p. 885 Lea Smetany,⁴⁹ určeného výhradně Židům. (Foto č. 5 - Hotel Smetana)

⁴⁶ Soukromý archiv Růženy Hanáčkové, Uherský Brod. Kamerový záznam rozhovoru Zuzany Prudilové s Erikou Brammerovou v Uh. Brodě dne 28. 10. 1996.

⁴⁷ Po válce se v roce 1945 Vítězslav Roth vrátil do Uh. Brodu, kde žil se svou dcerou Erikou. O dva roky později za ním přijela z Anglie Elisabeth Paine, se kterou se krátce nato oženil. Roth se živil jako obchodník se semínky, ale doba jeho podnikání nepřála a vzhledem, k jeho minulosti v Anglii byl také několikrát vyslyšchán a vězněn. Na radu lékaře byl zbaven svéprávnosti a po propuštění z vězení se s manželkou musel odstěhovat z Uh. Brodu do Květné. Jeho důchod činil pouhých 190 Kčs. Manželka Elisabeth odjela po prožitých útrapách v prosinci 1958 zpět do Anglie, avšak přes veškeré žádosti Vítězslavu Rothovi odjezd povolen nebyl. Konec života strávil v Uh. Brodě u dcery Eriky. Dne 17. 7. 1959 zemřel náhle v kroměřížské nemocnici. (Z rozhovoru autorky textu s Růženou Hanáčkovou v Uh. Brodě dne 10. 3. 2015.)

⁴⁸ Soukromý archiv Růženy Hanáčkové, Uherský Brod. Kamerový záznam rozhovoru Zuzany Prudilové s Erikou Brammerovou v Uh. Brodě dne 28. 10. 1996.

⁴⁹ Leo Smetana (nar. 3. 5. 1894 v Uh. Brodě), hoteliér v Uh. Brodě a v Luhačovicích. Hotel v Sou-

Obr. 5: Hotel Lea Smetana č. p. 885 v Uh. Brodě, kde se kontaktovali uprchlíci směřující na Slovensko. Foto 1905?
(Soukromý archiv autorky textu)

přecházeli do rukou spojek a převaděčů, aby se dostali za hranice.

Dne 30. dubna 1940 bylo 15 podniků v Uherském Brodě zlikvidováno a několik arizováno. Mezi nimi figurovala i palírna Mojžíše Rosenfelda,⁵¹ jehož syn Kurt podporoval lidi pohybující se v odboji. Okresní úřad v Uherském Brodě 25. června nařídil vyloučit Židy z veřejného života, což obnášelo kupříkladu zakaz působení v soudnictví, v zastupitelských sborech či ve školství. K 8. červenci

Židovským rodinám se v prvních letech války odebíraly knihy a na 50 000 výtisků obsahujících duchovní dědictví Židů bylo nashromážděno právě ve Smetanově hotelu. Odtud je později odeslali do Frankfurtu nad Mohanem, kde se připravovalo budování protižidovského muzea.⁵⁰ Vedle uskladňování knih se rovněž ve stejném hotelu od počátku okupace soustředovali uprchlíci, kteří dále

---

kenické ulici v Uh. Brodě nechal v secesním slohu přestavět jeho otec, majitel Markus Smetana (1854–1922). Leo se vyučil ve Švýcarsku v Grandhotelu ve Svatém Mořici. Po smrti otce se ujal vedení hotelu Smetana v Luhačovicích, který nechal přestavět a zmodernizovat. V roce 1935 ho svaz hoteliérů československé republiky poslal na propagacní cestu do Palestiny a Egypta, aby zde navázal kontakty s cestovními kancelářemi a turistickými centry. V Uh. Brodě zastával před válkou post místostarosty ve Společenstvu hostinských a výčepeňků. Za pomoc v odboji byl zatčen 5. 3. 1942, dne 4. 2. 1943 byl odsouzen k trestu smrti v Breslau a zde také 20. 5. 1943 popraven. V době popravy Leova manželka Emilie (nar. 17. 4. 1897) a dcera Alice (nar. 1. 7. 1926 v Brně) byly již po smrti. Z Uh. Brodu je odvezl poslední lednový transport přes Terezín do Osvětimi, kde zahynuly v plynové komoře 2. 2. 1943. (VRBA, Z. Rudá růže. Studia Comeianiana et historica, dvojíčíslo 22, roč. X/1980, Uherský Brod [1981], s. 96. PETRÁKOVÁ, B. Židé v Luhačovicích. Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2009, č. 1–2, roč. IX, s. 99. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 346.)

⁵⁰ PAVELČÍK, J. K osudu Židů za okupace v Uherském Brodě. Zpráva za druhé pololetí 1969. Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Uherský Brod 1970, s. 37.

⁵¹ Mojžíš Rosenfeld (nar. 24. 8. 1868 v Uh. Brodě) vlastnil pod Předbranským mlýnem na č. p. 417 hostinec s palírnou, která v dubnu přešla pod vedení Františka Říčice z Uh. Hradiště a Jana Fuchse z Uh. Brodu. Mojžíš Rosenfeld, který zemřel v roce 1941, měl se svojí ženou Bertou (nar. 10. 8. 1873) čtyři dcery Ernu (nar. 23. 3. 1903), Elsu (nar. 30. 5. 1904), Olgu (nar. 25. 12. 1905) a Ellu (nar. 28. 12. 1907). Všechny se narodily v Uh. Brodě. Z města byly deportovány posledním transportem 31. 1. 1943. Až na Elsu, která se dožila konce války v Terezíně, zahynuly sestry 1. 2. 1943 v Osvětimi. Berta se z Terezína do Osvětimi dostala až později, ale i ona našla smrt 15. 5. 1944 v plynové komoře. Její jediný syn Kurt Rosenfeld (nar. 28. 12. 1907 v Uh. Brodě) byl za svoji odbojovou činnost 5. 3. 1942 zatčen a v roce 1943 v Breslau popraven. (MATĚJÍČKOVÁ, J. Holocaust uherskobrodských Židů v letech 1939–1943. Diplomová práce FF MU, Brno 1993, s. 41. VRBA, ref. 49, s. 98. Srov. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 357.)

se uzavřelo dalších 11 obchodů společně s živností Rudolfa Holze,⁵² kam po krátký čas v roce 1939 docházel Max Mannheimer. V tomto případě za důvod k likvidaci podniků postačily nevyhovující hygienické podmínky a nedostatečná velikost prostoru nejen ve vlastních obchodech, ale i ve skladištích. Od konce srpna 1940 mohli Židé chodit nakupovat pouze od 10.30 do 12.00 a odpoledne od 15.00 do 17.00 hodin.⁵³

Na porušení zákazu vycházení doplatili během jednoho večera 20. července 1940 hned čtyři židovští obyvatelé města. Kolem půl deváté večer byli v ulicích židovské čtvrti zadrženi Arnošt Schön, Adolf Rosenfeld, čtyřicetiletá Ilsa Jelínková a Ervin Löwy,⁵⁴ který shodou okolností pracoval v odboji. Pro obchodního cestujícího Ervina Löwym se stalo osudné až datum 5. března 1942, kdy ho zatkli podruhé, a to už v souvislosti s protiněmeckými aktivitami. Byl popraven v Buchenwaldu v roce 1943. Domů se po válce ze čtyř zatčených z 20. července vrátil pouze děvětadvacetiletý Adolf Rosenfeld.⁵⁵

Omezení pohybu židovského obyvatelstva se neustále stupňovalo. Před konečným řešením židovské otázky se vše připravovalo z úředního hlediska tak, aby ještě před plánovanými transporty byly s evidencí co nejmenší potíže. Od 4. listopadu 1940 vstoupila v platnost jiná vyhláška Okresního úřadu v Uherském Brodě přikazující, že v zájmu veřejného pořádku se Židé nesmí přechodně vzdalovat z domovského politického okresu a zároveň nesmí měnit své stálé bydliště.⁵⁶

Ve Strání se i nadále dařilo udržet existenci Klímovy rezistenční skupiny Obrany národa zaměřené od počátku na sabotáže, shromažďování zbraní, šíření letáků a převádění přes hranice. V roce 1941 dle oficiálního nařízení zlínského oberlandratu přešel celý majetek Vítězslava Klímy do vlastnictví majitele sklárny v Květné, Němce Emanuela Zahna. Jeho žena Oldřiška, která neměla židovské předky, zůstala se dvěma syny ve Strání, ale z vlastního domu se museli do 24 hodin vystěhovat. Samotný Vítězslav Klíma měl povinnost hlásit se během dvou hodin na pracovním úřadě v Uherském Brodě a přestěhovat se do tamního ghetta. Fyzicky schopné Židy posílali na práci do kamenolomu a na silnice. Klíma se tak ocitl jako dělník na stavbě silnice v Pozlovcích. V době pobytu v Uherském

⁵² Rudolf Holz (nar. 18. 8. 1894 v Bystřici), bytem Uh. Brod č. p. 854. Zavřením svého obchodu přišel zároveň o částku 2 451 K, která byla převedena na konto Spořitelny v Uh. Brodě. Na konci ledna 1943 odjel z Uh. Brodu s manželkou Marií (nar. 21. 5. 1891), dětmi Olgou (nar. 1. 12. 1923 v Uh. Brodě) a Ottou (nar. 2. 9. 1926 v Uh. Brodě) jako součást posledního transportu do Terezína. Nejbližší vlakový přípoj pak přepravil rodinu dále do Osvětimi, kde všichni zahynuli v plynových komorách. (MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 40. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 348.)

⁵³ MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 39–40, 42–43.

⁵⁴ Ervin Löwy (nar. 29. 5. 1904 v Uh. Brodě), bytem Uh. Brod.

⁵⁵ Z vyprávění Adolfa Rosenfelda (29. 2. 1916 – 16. 3. 2006), jehož otec Leopold (nar. 5. 9. 1879 v Uh. Brodě) byl bratrem Mojžíše Rosenfelda. (Soukromý archiv Ing. Jaroslava Hanáka, Uherské Hradiště. Dopis Ing. Jaroslava Rychtalíka adresovaný Ing. Jaroslavu Hanákovi, napsaný v Praze dne 23. 8. 2011. BURIÁN, ref. 21, s. 86. MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 75.)

⁵⁶ MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 46.

Brodě se seznámil s MUDr. Walterem Bergrem⁵⁷ a Janem Rychtalíkem z ilegální KSC. Začal spolupracovat na šíření letáků a časopisu *Národní odboj*.⁵⁸

I když už během roku 1940 nastalo stěhování Židů z okolních vesnic do uher-skobrodského ghetta, v únoru roku 1941 oberlandrat ve Zlíně nařídil, aby do židovského centra přesídlili všichni Židé z města žijící mimo vymezenou část, vyjma těch, kteří žili ve smíšeném manželství. O něco později platilo nařízení pro celý okres. Dne 14. května 1941 přijeli do města Židé z Luhačovic a od 25. července se do Uherského Brodu museli přestěhovat Židé z Uherského Hradiště. Přistěhovalce ubytovali v dosavadních židovských bytech, ve kterých bydleli ještě původní obyvatelé. Tím se situace každodenního života stávala neúnosnou. Zhoršily se obzvláště hygienické podmínky, omezil se na nejmenší možnou míru životní prostor jednotlivců, vázlo zásobování. Počet obyvatel postupně vzrostl z čísla nad 600 na přibližně 900. Změny vyvolaly nutnost reorganizovat náboženskou obec, která v Uherském Brodě získala statut obce krajské a podléhaly jí oblasti od Zlína až po Hodonín a Kyjov. Vedoucím byl určen Ludvík Berger⁵⁹ z Uherského Hradiště.

Od první poloviny března 1941 dostali Židé zákaz nakupovat na trhu. Přídely potravin se zmenšily na minimum a minulostí se staly lístky na oděv, obuv a tabák. Na základě vyhlášky Okresního úřadu v Uherském Brodě ze dne 31. května 1941 musely být všechny židovské domy označeny vývěskami o rozměrech 30 x 20 cm s nápisem Židovský dům. Své příbytky směli Židé opouštět pouze v nejnutnějších případech. Během kontroly měli povinnost nejen předložit osobní doklady, ale zároveň prokázat důvod, proč své bydliště opustili. Vyhláška se vztahovala i k osobní hygieně. Nešlo jen o samozřejmé dodržování naprosté čistoty, ale v případě zjištění jakékoli nečistoty či nakažlivé nemoci u žen automaticky následovalo vyholení hlavy dohola. Židé nemohli přijímat ani cizí návštěvy. Proto každý, kdo chtěl vstoupit do židovského domu, musel prokázat, že sem

⁵⁷ MUDr. Walter Berger (nar. 5. 11. 1909 v Šumicích) obstarával peníze pro odbojové aktivity. Podle Jana Gazdíka, člena ilegální KSC v Korytné, mu uher-skobrodské vedení svěřilo organizování rezistence v místním židovském ghettru. Všechna jména a finanční obnosy si Walter Berger zaznamenával do zápisníku, který měl v době zatčení 5. 3. 1942 u sebe. Byl popraven 16. 8. 1943 v Berlíně. Jeho bratr Ervin (nar. 20. 5. 1912 v Šumicích) žil po válce v Izraeli a často přijížděl do Mnichova, kde se u Waltera Tausse (nar. 12. 1. 1922 v Uh. Brodě) setkával s Maxem Mannheimerem. (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013. Soukromý archiv Jana Gazdíka, Praha. GAZDÍK, J. Popis činnosti ilegální organizace KSC v bývalém politickém okrese Uherský Brod. Sedlčany, strojopis, s. 4. BURIÁN, ref. 21, s. 15, 85.)

⁵⁸ Z rozhovoru autorky textu s Janou Grebíkovou (nar. 26. 4. 1947 ve Zlíně) a MUDr. Ing. Pavlem Klímou (nar. 11. 7. 1939 ve Zlíně), dcerou a synem Vítězslava Klímy-Kiena, ve Strání v únoru 2013. Soukromý archiv MUDr. Ing. Pavla Klímy, Schoten. Zápis o výpovědi sepsaný dne 12. 9. 1951 v krajské soudní věznici v Uh. Hradišti pod č. j. 2527/P02-51. S vlastnoručním podpisem Vítězslava Klímy.

⁵⁹ Ludvík August Berger (nar. 14. 10. 1879 v Lysicích, okr. Blansko), původně bytem Uh. Hradiště č. p. 368. Poprvé byl zatčen i s manželkou jako rukojmí dne 1. 9. 1939 v Uh. Hradišti, kde zastával funkci člena městské rady. Byl vězněn na Špilberku a po propuštění žil v Uh. Brodě. Po čase odjel do Prahy, kde byl začátkem července 1943 zařazen do transportu směřujícího do Terezína. Cesta do Osvětimi ho čekala 23. 10. 1944. Tři dny poté v tomto koncentračním táboře zahynul. (BURIÁN, L. Uherskohradišťsko proti fašismu. Uherské Hradiště 1984, s. 41. Srov. BURIÁN, ref. 21, s. 56.)

vchází z moci svého úřadu nebo v rámci výkonu nutné práce. Oddělování Židů od ostatních obyvatel prohlubovalo rovněž nařízení, které jím od 1. července zakazovalo zaměstnávat árijce. V posledním bodu ponižující vyhlášky stál dovětek, že všechna nařízení platí i pro židovské manželky árijského původu. Neuplynul ani týden a městská rada se 3. června usnesla na vydání dalšího zákazu, podle kterého bylo Židům zapovězeno procházet se mimo dobu vymezenou pro nakupování na náměstí Adolfa Hitlera, na Mariánském náměstí stejně jako po ulici Herzmannského či Komenského. Tuto situaci se snažil řešit první náměstek vedoucího Židovské náboženské obce RNDr. Felix Brunn.⁶⁰ Nakonec mu 5. srpna 1941 vyhověli a Židé mohli svoje procházky nasměrovat za město na výpadovou silnici směrem na Vlčnov, do 2 km od vlčnovského mostu.⁶¹

V červnu 1941, kdy byly zabavovány židovské obchody, museli muži povinně vyhledat jinou obživu. Ačkoliv osud Židů pokročil v průběhu roku do dramatického stadia, to nejhorší je čekalo teprve s příchodem Reinharda Heydricha v září 1941. Jedna za druhou padaly odbojové sítě. Zdecimován byl i takřka veškerý odboj vedený jakoukoliv formou ze strany Židů, pro něž se zatýkání stalo černou můrou.

Poslední měsíce Židů v uherskobrodském ghettu od září 1941 do ledna 1943

Tvrď okupační politika od září 1941 se soustředila na konečné řešení židovské otázky. I když Reinhard Heydrich v létě 1941 ještě pobýval v Říši, útoky na Židy se projevovaly stále citelněji. Pohromou pro všechny Židy v Uherském Brodě bylo období od 17. do 31. července 1941. Více než kdykoliv před tím pocítili otevřené násilí. Nejprve byla vytlučkána okna, mimo jiné i ve Smetanově hotelu, potom došlo na antisemitské nápisy. Duchovní život Židů „se zastavil v křeči“. V noci z 30. na 31. července⁶² Němci podpálili barokní synagogu, postavenou po vzoru jedné z židovských modliteben v Amsterodamu.⁶³

Ulice kolem uherskobrodské synagogy obsadili ozbrojení vojáci a z domů plných zděšených lidí nesměl nikdo pod hrozbou zastřelení vyjít. Podle svědectví Grety Bergové⁶⁴ nabili Židé domnění, že stejně jako synagoga budou zapáleny

⁶⁰ RNDr. Felix Brunn (nar. 2. 3. 1895 v Uh. Brodě) byl zatčen 5. 3. 1942. Za finanční pomoc v odboji byl v Breslau odsouzen k trestu smrti 4. 2. 1943, a to společně s Edgarem Briefem, Leo Smetanou a Bedřichem Jelínkem z Luhačovic. (VRBA, ref. 49, s. 96.)

⁶¹ MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 42, 50, 65–68.

⁶² (BARTOŠ, ref. 10, s. 269. TOMEČEK, R. Uherský Brod. Uherský Brod 2002, s. 182. KAPSA, ref. 12, s. 72.) Datum vypálení synagogy se v literatuře od sebe liší. Vilibald Růžička uvádí noc z 18. na 19. 7. 1941. (RŮŽIČKA, ref. 29, s. 92.) Jinde je datum vypálení stanoveno na noc z 21. na 22. 7. 1941. (TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 359.)

⁶³ Stará synagoga, která stála v JV předpolí městských hradeb, byla na příkaz Dominika Ondřeje z Kounic stržena na počátku 18. století a byl vypracován projekt, pravděpodobně s přispěním Domenica Martinelliho již někdy kolem roku 1704. S realizací nové synagogy se započalo současně až s výstavbou nového farního kostela Neposkvrněného početí Panny Marie, který byl budován v letech 1717 až 1733. Nová synagoga je vzpomínána v roce 1767. (KUČERA, ref. 1, s. 353. ZEMEK, M. Od Bílé hory do roku 1848. In ZEMEK, M. a kol. Uherský Brod. Brno 1972, s. 149. TOMEČEK, ref. 62, s. 119.)

⁶⁴ Greta Bergová (nar. 20. 5. 1910), rozená Königová, byla z Uh. Brodu deportována do Terezína posledním transportem v lednu 1943. V nejbližším transportu ji pak převezli do Osvětimi, kde zahynula jako oběť rasových čistek.

i jejich domy a dojde k jejich hromadnému upalování. Emoce eskalovaly a v rodinách propukaly scény hraničící s hysterií.⁶⁵ (Foto č. 6 – synagoga)

Po čtyřech hodinách synagoga do základů vyhořela. I přes přítomnost hasičů starosta města, poněmčelý profesor reálného gymnázia Waldemar Hawranek, a tajemník, sudetský Němec Reinhold Wendt,⁶⁶ zakázali, aby kdokoliv projevil snahu hasit. Synagogu pak připomínaly ohořelé ruiny.⁶⁷ V mnoha rodinách ve městě si vydechli, neboť k očekávanému útoku na jejich život nedošlo. Ztratil se však stříbrný židovský poklad, údajně převezený roku 1942 do Prahy a nikdy nenalezený.⁶⁸ Později, na jaře 1943, byla vyrabována i ortodoxní židovská modlitebna č. p. 880 na rohu Soukenické ulice.

Odlišení identifikace Židů bylo nařízeno již v březnu 1940, kdy se v jejich občanských průkazech objevilo označení velkého písmene J (Jude). V Uherském Brodě museli podle vyhlášky z 31. května 1941 nosit 10 cm širokou žlutou pásku na levém rukávu. K tomu přistoupilo celoprotectorátní nařízení, které od 1. září 1941 přikazovalo všem židovským občanům starším 6 let nosit šesticípou Davidovu hvězdu s nápisem Jude na přední části oděvu. Životní prostor Židů se v Uherském Brodě natolik zužoval, že toho dne jim okresní úřad zakázal opouštět město. Písemnou „propustku“ mohl jednotlivcům vydat pouze policejní úřad. Omezení se vztahovalo i na využívání dopravních prostředků.⁶⁹

Fyzické vyhlazení Židů a posléze i Romů bylo součástí stále útočněji se prosazujícího postupu proti „rasově méněcennému“ obyvatelstvu v celé Evropě. K 1. říjnu 1941 žilo na území protektorátu 88 105 Židů.⁷⁰ Po příchodu Reinharda Heydricha v září 1941 vznikala vedle realizování velkého ghetta v Terezíně

Obr. 6: Židovská synagoga v Uh. Brodě po vypálení.

Foto z ateliéru Karla Křivdy, 1941?

(Soukromý archiv Bohuslava Křivdy, Uh. Brod)

⁶⁵ PAVELČÍK, ref. 50, s. 37.

⁶⁶ Po válce stanul Reinhold Wendt 11. 3. 1947 před Mimořádným lidovým soudem z Uh. Hradiště, který zasedal v budově sokolovny v Uh. Brodě. Za účast na zapálení židovské synagogy a krádež židovského majetku byl odsouzen ke 20 letům těžkého žaláře. (SOKA UH, Četnická stanice Uherský Brod, památník 1945–1948, nestr. Srov. RŮŽIČKA, ref. 29, s. 92–93.)

⁶⁷ V říjnu 1941 byly ještě zbývající židovské synagogy a modlitebny na Moravě oficiálně zrušeny. V roce 1942 se uzavřely i všechny židovské školy. (BARTOŠ, ref. 14, s. 203.)

⁶⁸ Na zasedání lidového soudu v březnu 1947 se z výpovědí Vladimíra Havránska a Reinholda Wendta nepodařilo objasnit, kam byl stříbrný poklad odvezen. (RŮŽIČKA, ref. 29, s. 90–93.)

⁶⁹ MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 46, 51, 67. GEBHART – KUKLÍK, ref. 11, s. 199.

⁷⁰ K 15. 3. 1939 uvádějí statistiky na území protektorátu 118 310 Židů. (GEBHART, J. – KUKLÍK, J. Velké dějiny Zemí koruny české. Svazek XV.b. Praha 2007, s. 74.)

na různých místech sběrná střediska pro Židy. Na Moravě to bylo v Brně, Olomouci, Třebíči, Ostravě, Žárovicích, Ivančicích a pro jihovýchodní oblast protektorátu především v Uherském Brodě. Židé z Uherského Brodu, bydlící mimo úřady vymezenou čtvrt, Luhačovic a následně i z Uherského Hradiště byli ještě před příchodem Heydricha separováni do tzv. židovny.

Trnem v oku byli v Uherském Brodě nejenom Židé nacházející se momentálně ve městě, ale i jejich předkové, kteří na sebe jakoby neustále upozorňovaly velkými kamennými náhrobky naproti vlakovému nádraží. Převážně proněmecky smýšlející městská rada usilovala od roku 1940 o koupi místa, na kterém se starý židovský hřbitov rozkládal, a to v zájmu zahájení výstavby nových obytných domů. Městský architekt, geometr ing. Emanuel Hütter⁷¹ vypracoval urbanizační plán, který byl spojen s rozprodáním pozemku. I když se zamýšlený projekt později nikdy neuskutečnil, na schůzi městské zastupitelstvo schválilo návrh na odkoupení hřbitova od Židovské náboženské obce za 44 784 korun. Dlouhému jednání musela židovská obec ustoupit. V průběhu podzimu 1941 se přistoupilo k likvidaci starého hřbitova. (Foto č. 7 – židovský hřbitov)

Obr. 7: Poničený starý židovský hřbitov v Uh. Brodě.

Foto z ateliéru Karla Křivdy, 1941?

(Soukromý archiv Bohuslava Křivdy, Uh. Brod)

Pro Židy bylo zrušení hřbitova nesmírně bolestivé, neboť jejich náboženství exhumaci zakazovalo. Ze hřbitova, kde pochovávali od 15. století, přemístili několik desítek náhrobků na nový hřbitov vedle malé obřadní síně naproti Janáčkova pivovaru. Za úplatu si získávali povolení, aby

mohli hroby svých předků přestěhovávat. Patrně nejcennější byl velký kamenný náhrobek kabalisty evropského věhlasu Nathana Nathy, kterému byla rozsekнутa hlava při vpádu Tökölyho vojska do Uherského Brodu 14. července 1683. Až do roku 1918 přicházeli Židé opakovaně v onen červencový den na starý hřbitov, aby si připomínali tuto zlomovou tragédií přirovnávanou ke zboření druhého Jeruzalémského Chrámu.⁷²

⁷¹ Ing. Emanuel Hütter (3. 9. 1892 – 5. 2. 1949), bytem Uh. Brod č. p. 892 a 924. Hütterův dům byl v roce 1923 renovován do dnešní podoby. V přízemí se nacházela trafika a obchod družstva se zemědělskými výrobky.

⁷² Na starém židovském hřbitově se pohřbívalo do roku 1869. V roce 1869 byl založen nový, ohrazený hřbitov, jehož součástí byl dům pro hrobníka, márnice a posléze obřadní síň. Podle údajů na bráně byl nový hřbitov založen roku 1870 a obřadní síň 1906. Ze starého hřbitova sem bylo přeneseno 100 náhrobků. K nim přibylo postupně 985 náhrobků nových. (KUČERA, ref. 1, s. 455. MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 54–55. Srov. BARTEČKOVÁ, ref. 1, s. 13, 35–36.) Hroby z doby pro-

Perzekuce se rokem 1942 ještě více vystupňovala zejména poté, co se Reinhard Heydrich osobně zúčastnil s Adolfem Eichmannem 20. ledna schůzky ve Wannsee, kde bylo na programu konečné řešení židovské otázky. Události se překotně hýbaly kupředu. Uherský Brod se od jara 1942 stal sběrným táborem pro židovské obyvatelstvo nejen z Uherskobrodska a Uherskohradišťska, ale postupně i ze Strážnicka, Hodonínska, Břeclavská, Kyjovska, Vsetínska, Zlínska a Holešovska.

Dne 13. ledna 1942 obdržely četnické stanice na Uherskobrodsku oběžník, který nařizoval dozor nad telefonními stanicemi, aby Židé neporušovali již dřívější zákaz z těchto stanic telefonovat. V případě nerespektování zákazu měli četníci vyvodit důsledky směřující až ke zrušení dané stanice. Od 9. února 1942 nesměli být Židé v Uherském Brodě ošetřováni žádným árijským lékařem. Tuto službu mohl vykonávat pouze šestatřicetiletý lékař původem z moldavské Sorocys MUDr. Wolf Rabinovic v Kounicově ulici č. p. 79. Ustanovení se však přece jenom nedotýkalo života nebezpečných situací, pokud by nebyl židovský lékař rychle k dispozici. Nová vyhláška Okresního úřadu v Uherském Brodě ze 4. března 1942 opět upravila Židům nákupní dobu v konkrétních obchodech.⁷³ Tím vším se naplnovaly směrnice pro budoucí likvidaci židovského obyvatelstva.

Na počátku března 1942 postihlo židovskou část města doposud vůbec největší zatýkání. Dne 5. března bylo zadrženo 14 Židů, kteří finančně přispívali na převádění nebo na odboj v širším slova smyslu. Byli to Adolf Adler, Samuel Bachner, MUDr. Walter Berger, Edgar Brief, RNDr. Felix Brunn, Max Büchler, Bedřich Jelínek, Ervin Löwy, Erich Mannheimer, Max Polák, Isidor Reich, Kurt Rosenfeld, Leo Smetana, JUDr. Leo Zuckermann.⁷⁴ Obecní strážník Svatopluk Mazáč téhož dne sdělil v hotelu Lea Smetany, že se gestapo dotazovalo na radnici na místa bydliště některých židovských občanů. Vítězslav Klíma-Kien si uvědomil hrozící nebezpečí a spolu s kamarádem Ernestem Kahnem utekl ihned po varování do Korytné.

O Klímu a Kahna se v Korytné šest dní staral hostinský Šoták a učitel Staněk.⁷⁵ Přes Březovou za pomoci mlynáře Františka Čani pak přešli na Slovensko ke Krajčovičům v Nové Bošáci.⁷⁶ Z Nového Mesta nad Váhom odjeli s falešnými průkazy, které jim opatřil ing. Dülberg, směrem na Bratislavu.⁷⁷ Cestou však uvízli v pracovním táboře ve Vajnorech, odkud je převáželi na stavební práce při odvodňování Dunaje. Za dva měsíce židovský tábor ve Vajnorech likvidovali gardisti a Židy přemisťovali do Polska. Vítězslav Klíma a Ernest Kahn se vraceли

---

tektorátu často charakterizují chudší náhrobky zhotovené spojením kamenné stěly s obyčejným betonem. Přenesených náhrobků ze starého hřbitova v současnosti napočítáme ve dvou řadách celkem 97. (KALANDŘÍK, M. – ZÁMEČNÍK, L. Nový židovský hřbitov v Uherském Brodě. Středoškolská odborná činnost GJAKUB, Uherský Brod 1999, s. 7, 15.)

⁷³ MATĚJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 52–54.

⁷⁴ Soukromý archiv Ing. Jaroslava Hanáka, Uherské Hradiště. Dopis Ing. Jaroslava Rychtalíka adresovaný Ing. Jaroslavu Hanákovi, napsaný v Praze dne 21. 11. 2011. Srov. VRBA, ref. 49, Uherský Brod [1981], s. 80.

⁷⁵ Z rozhovoru autorky textu s MUDr. Ing. Pavlem Klímou (nar. 11. 7. 1939 ve Zlíně), synem Vítězslava Klímy-Kiena, ve Stráni v únoru 2013.

⁷⁶ Z rozhovoru autorky textu s Josefem Čaňou (nar. 15. 7. 1937 v Březové), synem Františka Čani, ve Stráni dne 16. 9. 2013.

⁷⁷ Ženu ing. Dülberga pomohl převést Vítězslav Klíma-Kien přes slovenskou hranici v roce 1941.

na korbě nákladního auta z práce. Jakmile viděli obklíčený tábor, podařilo se jim vyskočit z auta a zachránit tak před transportem. Azyl na útěku našli u porodní asistentky Gisely Tvarůžkové v Ivance pri Dunaji. Nejprve je ukryvala v zadní části stodoly a poté si na jejím pozemku vybudovali podzemní bunkr, ve kterém se s nimi až do konce války schovávali i manželé Fischerovi s dcerou. Mezitím byli v Breslau v nepřítomnosti odsouzeni k trestu smrti.⁷⁸ Vítězslav Klíma i Ernest Kahn⁷⁹ přežili útrapy nacismu. Rok 1948 Klímovi opět přerušil poklidný rodinný život. Padesátá léta strávil v internaci pracovních táborů a k rodině se vrátil po dalších deseti letech.⁸⁰

Ne všichni uherskobrodští Židé, kteří se zapojili do odboje, byli za tuto činnost zatčeni, ale byli odvezeni jako součást transportů do Terezína a Osvětimi, kde se stali oběťmi rasové perzekuce. S převáděcím oddělením Obrany národa spolupracovali obchodníci Ludvík (nar. 1886), Alfred (nar. 1890) a Karel (nar. 1921) Märzovi, kteří zahynuli v Osvětimi. Stejně tak přišel o život v koncentračním táboře Osvětimi i velitel propagačního oddělení JUDr. Jiří Kauder (nar. 1894), obchodník Arnošt Langer (nar. 1894) a Samuel Kahn (nar. 1878).⁸¹

Z Židů zatčených za odboj zahynulo jedenáct v Breslau, čtyři v Buchenwaldu, dva v Brně, po jednom v Berlíně, Oranienburgu a Ravensbrücku. Dalších deset v Osvětimi, z čehož šest přijelo do tohoto vyhlazovacího tábora jako součást transportů. Ze statistiky třiceti osob bylo nejméně třináct rodáků přímo z Uherského Brodu. Pro více než polovinu zatčených si přišlo gestapo osudného, již uvedeného 5. března 1942.

Uplynulo období delší než půl roku po atentátu na Reinharda Heydricha a jeho plán konečného řešení židovské otázky neodvratně pokračoval.⁸² Naplnění

⁷⁸ Z rozhovoru autorky textu s MUDr. Ing. Pavlem Klímou ve Strání v únoru 2013. Soukromý archiv MUDr. Ing. Pavla Klímy, Schoten. Zápis o výpovědi sepsaný dne 12. 9. 1951 v krajské soudní věznici v Uh. Hradišti pod č. j. 2527/P02-51. S vlastnoručním podpisem Vítězslava Klímy. NA Praha, ÚV SPB, KLÍMA, V. Paměti. Paměti č. 1600 Vítězslav Klíma-Kien. Paměti byly sepsány 10. 2. 1971 ve Strání č. p. 16.

⁷⁹ Ernest Kahn (nar. 22. 2. 1921 v Uh. Brodě) se po válce na Slovensku oženil a podnikal se železem v Senici. Následně se s rodinou přestěhoval do Nitry, kde také zemřel. (Z rozhovoru autorky textu s MUDr. Ing. Pavlem Klímou ve Strání v únoru 2013.)

⁸⁰ V roce 1945 se Vítězslav Klíma ve Strání opět ujal původní živnosti a pracoval jako hostinský. Byl členem Československé strany národně socialistické. Po znárodnění rodinného majetku v roce 1948 byl už jen vedoucím podniku. Dne 31. 7. 1951 ve 3 hodiny ráno byl zatčen a 28. 8. 1952 odsouzen. V průběhu procesu se dozvěděl, že byl členem protistátní skupiny Včela, byl obviněn z proamerické špiónáže, převádění přes hranice v roce 1948 a ukrývání zbraní. Původně plánovaný trest smrti byl nakonec přehodnocen na doživotní žalář. Žena Oldřiška se nervově zhroutila a děti byly určitý čas vychovávány u tety. Do školství nastoupit nemohla a nakonec došala místo prodavačky. V roce 1960 na základě amnestie se Vítězslav Klíma po 10 letech věznění a těžkých prací v uranových dolech vrátil k rodině do Strání. Zaměstnání našel jen jako dělník u silnic. V květnu 1968 sepsal Vítězslav Klíma svoje vzpomínky na dobu pobytu v komunistickém pracovním táboře. V témež roce synové Petr a Pavel emigrovali do zahraničí. Vítězslav Klíma zemřel 16. 4. 1988, Oldřiška Klímová zemřela 7. 12. 1997. (Tamtéž.)

⁸¹ NA Praha, ÚV SPB, KLÍMA, V. Paměti. Paměti č. 1600 Vítězslav Klíma-Kien. Paměti byly sepsány 10. 2. 1971 ve Strání č. p. 16. OV ČSBS UH, PAULE, ref. 27, s. 164, 179, 187.

⁸² První deportace Židů se odehrály už v říjnu 1939, kdy v souvislosti s vytvářením zvláštních židovských rezervací byly vypraveny dva transporty z Moravské Ostravy a Frýdku o počtu 1 300 lidí do Niska nad Sanem ve východním Polsku. Krátce nato nacisté od záměru upustili a koncen-

úlohy města Uherského Brodu coby sběrného ghetta pro okresy Uherský Brod, Uherské Hradiště, Zlín, Kyjov a Hodonín se neúprosně blížilo.⁸³ Nově příchozí byli stěhováni do přeplněných domů, ve kterých žili jak původní obyvatelé, tak i přistěhovalci od roku 1939. V lednu 1943, kdy počet Židů zde dosáhl závratného čísla 2 837 s více jak 600 občany Uherského Brodu, nastalo jejich soustředování v tělocvičně budovy reálného gymnázia. Každý se zavazadlem o maximální váze 50 kg byl po registraci připraven k transportu. Max Mannheimer zapsal svoji vzpomínsku na poslední dny v Uherském Brodě: „*Ale 24. ledna 1943 se to stane. Pozvánka, kterou držíme v rukou, zakončuje čekání trvající dlouhé měsíce. Máme se 27. ledna přihlásit v jedné škole nedaleko nádraží. Vzít veškeré dokumenty sebou a také seznam věcí, které jsme zanechali v bytě. Doma probíhají poslední přípravy. (...) Ve škole jsme rozděleni do jednotlivých tříd a registrováni. Od této chvíle nás budou neustále doprovázet tyto papíry se všemi možnými osobními údaji.*“⁸⁴

Ve třech transportních vlnách, 23., 27. a konečně 31. ledna 1943,⁸⁵ odešlo z uherskobrodského gymnázia, střeženého 30 četníky, po velkých schodech vedoucích k vlakovému nádraží 2 837 Židů. První transport s označením Cn, vypravený v sobotu 23. ledna 1943 v počtu 1 000 lidí, byl vytvořen z obyvatel obcí a měst Holešov, Jarošov, Kunovice, Kyjov, Malenovice, Napajedla, Uherský Ostroh, Vracov, Veselí nad Moravou, Vizovice, Zlechov a Zlín. Druhý s označením Co, který odjel s dalším tisícem lidí ve středu 27. ledna, zahrnoval občany z Brumova, Hodonína, Podivína, Strážnice a částečně z Uherského Brodu. Několik málo občanů přímo z Uherského Brodu či jeho okolí přitom opustilo město již v sobotu. V pořadí třetí a také poslední vlak vyjel z uherskobrodského nádraží v neděli pod označením Cp. Na nádraží nastoupilo do vagónů zbývajících 837 lidí z Uherského Brodu a nejbližšího okolí, kteří ještě zdaleka nevěděli, co je čeká.⁸⁶

Dne 27. ledna 1943 obdržela předvolání do budovy gymnázia se svým strýcem, tetou a bratranci i Erika Rothová: „*V kasernaci v gymnáziu jsme byli tři dny a 31. ledna po obědě odpoledne se dal náš transport na pochod na nádraží. Tam nás čekaly staré vagóny s rozbitymi okny. Tehdy byla zima. V Brodě bylo víc jak půl metru sněhu. Z Brodu jsme odjízděli. Nevěděli jsme kam. Přijeli jsme do Terezína.*“⁸⁷

„*Odpoledne 27. ledna byli Židé odváděni v průvodu německých četníků v plné zbroji na nádraží a nacpáni do nákladních vozů jako dobytek. Byl mráz, ale ani slámu jim*

---

trace Židů soustředili do velkých ghett. (GEBHART, – KUKLÍK, ref. 11, s. 199–200.)

⁸³ Vyjmenované okresy původně sounáležely pod společný oberlandrat ve Zlíně. Po správní reformě v roce 1942 některé pravomoci zlínského oberlandrata po jeho zrušení převzal okresní úřad Zlín, který od téhož roku územně příslušel k oberlandratu v Brně. Působnost německého okresního hejtmana ve Zlíně byla však nadále soustředěna na jmenované okresy. (ŠTROBLÍK, V. Správní vývoj zlínského okresu po roce 1848. In NEKUDA, V. (ed.). Zlín. Brno 1995, s. 371.)

⁸⁴ MANNHEIMER, ref. 8, s. 28–29.

⁸⁵ Datum třetího transportu se v literatuře objevuje v rozmezí dní od 27. do 31. ledna. Z archivu Národního památníku Terezín je ověřeno datum 31. 1. 1943. (BURIÁN, L. Minulost naléhavě přítomná. Uherské Hradiště 1980, s. 91. Srov. ZAJÍC, J. Smutná výročí. Brodské noviny 1993, č. 4, duben, s. 6. Srov. KAPSA, ref. 12, s. 77.)

⁸⁶ KÁRNÝ, M. a kol. Terezínská pamětní kniha I. Praha 1995, s. 68. Srov. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 381.

⁸⁷ Soukromý archiv Růženy Hanáčkové, Uherský Brod. Kamerový záznam rozhovoru Zuzany Prudilové s Erikou Brammerovou v Uh. Brodě dne 28. 10. 1996.

nedali. (...) Slyšel jsem jednu mladou paní, když odcházela ze svého domu, jak řekla okolo stojícím zvědavcům: „Tak to musím nalézt, až se vrátím.“ Netušila, jaký konec ji čeká. Již před polednem kupila se před gymnasiem hora zavazadel, které jejich majitelé třídili. (...) Smutný průvod mužů, žen a dětí bral se zvolna po schodišti k nádraží. (...) Židovské město osiřelo. Jeho ulice ztichly. (...) Nejkrásnější moderní nábytek zabrali pro sebe Němci. Odvázel ho špedítér Baur. Vše ostatní méněcenné bylo prodáno ve veřejné dražbě. Velmi nelibě se mne dotkl, když jsem viděl, jak se na něj vrhli lidé z venkova a městská spodina. Kancelář rabína byla skoro vydrancována. (...) Čeho je nejvíce želeti, je ztráta židovských matrik. Jedni tvrdí, že byly zničeny, jiní, že jsou uloženy v Praze. V historii města povstala tím povážlivá mezera.“ Tak vzpomíná ve svých pamětech na odsun Židů učitel Vilibald Růžička, který navíc tajně z okna domu svého přítele puškaře Josefa Sedláčka stojícího naproti vstupu do gymnázia a z prvního patra nádražní budovy fotografoval jejich deportaci. Přes železničního úředníka, který bydlel v prvním patře uherskobrodského nádraží, se dostal do budovy, a jelikož si netroufal otevřít zamrzlé okno, fotografoval přes lihem umyté sklo.⁸⁸ (Foto č. 8) – odchod Židů) Vedle několika snímků Josefa Sedláčka se tak Vilibald Růžička stal hlavním obrazovým dokumentátorem zachycujícím odchod Židů z Uherského Brodu, ve kterém tato komunita žila po mnoha staletí.

Obr. 8: Odchod Židů na nádraží v Uh. Brodě 27. 1. 1943.
Foto Vilibald Růžička. (Archiv Muzea J. A. Komenského v Uh. Brodě)

Ze jmen židovských občanů se stala pouhá čísla. Max Mannheimer, který odjel v pořadí třetím, a tedy posledním transportem označeným Cp, do svých vzpomínek zapsal: „Pozdě odpoledne nastupujeme do vlaku, který nás má odvézt do Terezína. Dostávám své první číslo. Visí mi na krku a zní Cp 510.“⁸⁹

⁸⁸ RŮŽIČKA, ref. 29, s. 101–102.

⁸⁹ MANNHEIMER, ref. 8, s. 29.

V lednových dnech dorazily všechny tři transporty vždy ještě téhož dne do Terezína.⁹⁰ Výstupní stanice je čekala v Bohušovicích nad Ohří, odkud odešli pěšky do 2,5 km vzdáleného Terezína.⁹¹ Odjely i matky s novorozenci a staří a nemocní lidé. Historie velké židovské obce v Uherském Brodě se v mrazivém lednu roku 1943 završila. Ve městě zůstala pouze hrstka úředníků Židovské náboženské obce se svým předsedou Otto Steinerem.⁹² Do dubna 1944, než stačili Němci poslední židovské úředníky deportovat do Terezína, je vyčlenili k majetkové likvidaci obce.

Ve vydrancovaném ghettu se podařilo Vilibaldu Růžičkovi některé neodvezene německy psané tisky posbírat a odnést do městského muzea, čímž je zachránil před úplným zničením. Později přišli noví obyvatelé. „*Lepší byty po Židech i se zařízením převzali Němci přistěhovaní z bombardovaných velkoměst z Německa, jako z Düsseldorfu, Mannheimu a Hamburku. Nejcennější bytová zařízení po Židech odvezli Němci vlakem neznámo kam. Zařízení střední jakosti bylo svezeno do velkých sálů a skladisť a pak rozprodáno.*⁹³ Běžné bytové zařízení bylo prodáno veřejnou dražbou v domech na místě samém. Stržené peníze byly odvedeny oberlandratu ve Zlíně. Přistěhovalých Němců bylo asi 160 a měli v Uherském Brodě mateřskou a obecnou školu.“⁹⁴

Po okamžitém roztrídění v Terezíně⁹⁵ bylo jasné, kdo bude zařazen do nejbližšího transportu s konečnou stanicí Osvětimi. Většina uherskobrodských Židů byla určena k přímému odjezdu na východ přes Drážďany, Zhořelec, Wroclaw a Opole.

Než do Terezína dojel 23. ledna ve večerních hodinách první uherskobrodský transport Cn, byl podle plánu vypraven z tohoto ghetto do Osvětimi, resp. z Bohušovic nad Ohří, vlak s označením Cr, který čítal 2 000 lidí. Většina přepravených z transportu Cn pak vyjela do Osvětimi o tři dny později transportem Cs. Stejně tak z druhého transportu Co, který přijel na severozápad protektorátu 27. ledna, se přesunula většina lidí 29. ledna 1943 na východ transportem Ct. Pro podstatnou část uherskobrodských Židů byl osudný až transport Cp, jež do Terezína dorazil jako třetí a také poslední, 31. ledna. Po jediné noci strávené v místních kasárnách se Židé vydali pěšky v pondělí 1. února se svými zavazadly

⁹⁰ Již od 24. 11. 1941 působila v Terezíně skupina povětšině mladých Židů určená k zabezpečení objektů pro příjem lidí z blížících se transportů. Během prvního měsíce, tj. od 30. 11. 1941, bylo do ghetto deportováno 7 350 Židů. (GEBHART – KUKLÍK, ref. 70, s. 78.)

⁹¹ Po zprovoznění přípojky do ghetto přijížděly od 1. 6. 1943 další transporty přímo do Terezína. (Z rozhovoru autorky textu s Janou Šmolovou v Terezíně dne 6. 8. 2015.)

⁹² Otto Steiner (nar. 8. 7. 1893 v Rousínově), bytem Uh. Brod č. p. 814. Byl dosazen Židovskou náboženskou obcí z Prahy jako úředně stanovený přechodný správce majetku, tzv. sekvestr. V červenci 1943 odjel z Brna transportem do Terezína, odkud byl v říjnu 1944 deportován do Osvětimi. Zde zahynul. TOMEČEK – GAZDÍK – ZPURNÁ, ref. 30, s. 384.)

⁹³ Předměty určené do dražby byly dočasně uskladněny v sále restaurace Beseda Eduarda Rocha a v Lidovém domě. (MATEJÍČKOVÁ, ref. 51, s. 70.)

⁹⁴ SOkA UH, Četnická stanice Uherský Brod, památník 1918–1945, nestr.

⁹⁵ Do Terezína bylo v době okupace posláno z protektorátu 122 transportů se 73 608 lidmi. Z toho z Moravy jich bylo 27 s 20 336 vězni. Pro srovnání s Uh. Brodem z Brna odjelo 11 transportů s 9 064 lidmi, z Moravské Ostravy 6 transportů s 3 567 lidmi, z Olomouce 5 transportů s 3 498 lidmi a z Třebíče 2 transporty s 1 370 lidmi. (VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, F. První a druhé stanné právo na Moravě (1941–1942). Brno 2001, s. 61.)

do Bohušovic nad Ohří, tentokrát na svoji nejtragičtější cestu, do transportu Cu. Na bohušovickém nádraží na ně opět čekal vlak, což některé vedlo k domněnce, že jedou tak zvaně „na lepší“ místo. 1. února 1943 bylo 1 001 vyhladovělých, ustrašených a prochladlých lidí v dobytčích vagónech a za velkého mrazu posláno do továrny na smrt.⁹⁶

Transport Cu zahrnoval asi 700 osob z okresu Uherský Brod a Uherské Hradiště. Po další selekci 2. února, nyní na vlakové rampě v Osvětimi II – Březince, bylo vybráno prozatím k dočasnemu přežívání 80 mužů a 15 žen. Následnou karanténu po dobu šesti týdnů z nich přežilo v Březince asi 40 mužů a jedna žena.⁹⁷ „*Pochodujeme po úzké silnici. Je vidět dobře osvětlené prostranství, teď – uprostřed války. Žádné zatemnění. Strážní věže s kulometry. Dvojitý ostnatý drát, světlomety, baráky. Stráže otevří bránu. Procházíme. Jsme v Birkenau. Před jedním barákem nás nechávají deset minut stát. Poté jsme vpuštěni dovnitř. (...) Za stoly sedí vězňové. Peníze a cennosti se mají odevzdat. (...) Registrují jména.*“⁹⁸ Na příjezdové rampě v Osvětimi-Březince viděl Max Mannheimer⁹⁹ své rodiče, manželku Evu a mladší sestru Kateřinu naposledy.¹⁰⁰ U většiny jmen uherskobrodských Židů je zaznamenáno po válce smutné datum – 2. únor 1943.

Dovětkem uherskobrodských Židů byl osud nemocných, kteří nemohli odjet s transportem do Terezína. Němci je soustředili do budovy Smetanova hotelu,¹⁰¹

⁹⁶ Z počtu 1 001 bylo v Osvětimi do plynových komor přímo 2. února odesláno 783 lidí. Vybraným 155 mužům byla přidělena čísla 99637 až 99791 a 63 ženám čísla 34033 až 34095. (CZECH, D. Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945. Reinbek 1989, s. 403. KÁRNÝ, ref. 86, s. 68.)

⁹⁷ BURIÁN, ref. 85, s. 91.

⁹⁸ MANNHEIMER, ref. 8, s. 31–32.

⁹⁹ Z celé rodiny přežili pouze Max a Edgar Mannheimerovi. Společně prošli Osvětimí, dne 7. 10. 1943 byli přemístěni do Varšavy k likvidaci pozůstatků tamního ghetta a od července 1944 prošli koncentračními tábory Dachau, Karlsfeld a Mühldorf. Edgar Mannheimer žil po válce ve Švýcarsku a zemřel v roce 1993 v Zürichu na leukemii. Max se v dubnu 1945, krátce před osvobozením americkou armádou, nakazil skvrnitým tyfem. Téhož roku se vrátil do Nového Jičína. Začal pracovat v kanceláři svého kamaráda, který byl pověřen převzetím velkoobchodu s ovozem a zeleninou po Němci Richterovi. Seznámil se s dcerou německého antifašisty Eiselta, Elfriedou, a společně se vystěhovali v listopadu 1946 do Bavorska. Patnáct let působil v židovských organizacích, v redakcích novin a ve spořitelně. Dalších 25 let pracoval u stavební firmy. Mimo to sepsal své vzpomínky, které byly vydány v roce 1985 a později byly přeloženy do angličtiny, francouzštiny, češtiny, slovinštiny, italštiny, polštiny, španělštiny, hebrejštiny a také do japoňštiny. V roce 2012 mu vyšla v Německu další kniha Drei Leben. Vedle zaznamenávání vlastních vzpomínek vystavuje v galerii své obrazy. Od roku 1954 používá umělecký pseudonym Moshe Ben Jakov. Od roku 1986 přednáší na školách a šíří myšlenky humanismu. Mnoho let působil jako předseda Sdružení bývalých vězňů v Dachau, v roce 2000 obdržel čestný doktorát na Filozofické fakultě historických a uměleckých věd na univerzitě v Mnichově a v roce 2012 převzal cenu Karla IV. od Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Usiluje o smíření mezi národy. (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem (nar. 6. 2. 1920 v Novém Jičíně) v Haaru v dubnu 2013. CHOBOT, K. Max Mannheimer – jeden z mála, který přežil. Novojičínský zpravodaj 2008, č. 12, prosinec, s. 8.)

¹⁰⁰ Kateřina Mannheimerová zahynula s rodinou 2. 2. 1943. Její bratři Max, Arnošt a Edgar prošli selekcí a byli vybráni na práci. Arnošt v Osvětimi dostal horečku a byl poslán do plynové komory o měsíc později 7. 3. 1943. (Z rozhovoru autorky textu s Maxem Mannheimerem v Haaru v dubnu 2013.)

¹⁰¹ V budově hotelu, který stál v areálu tzv. židovny, byla po válce zřízena Lidová škola umění. V roce 2002 došlo k jejímu zbourání.

kde se o ně staraly ženy ze smíšených manželství. V studeném únorovém počasí roku 1943 byli nemocní naloženi na nákladní automobily s plachtami a přepraveni do Ostravy. Většina nepřežila cestu ani následný transport.¹⁰²

Po hromadných transportech do Terezína v letech 1941 až 1943 zůstali na Moravě k 1. říjnu 1943 pouze 1 883 Židé.¹⁰³

Závěrem

Nebýt paměti jiných, zůstaly by osudy židovské komunity na Uherskobrodsku dnes již zapomenuty, i když je to pouhých 73 let, co odjel z města poslední židovský transport. Počáteční euporie obyvatelstva z vítězství v květnu 1945 v Brodě pomalu opadla a počítali se mrtví. Bylo povražděno asi 610 uherskobrodských Židů. Na město se dívaly desítky opuštěných židovských budov, jejichž původní majitelé do nich už nikdy nevstoupili. Domů se vrátilo na 40 osob.¹⁰⁴ Svoji smrt přežili například někteří členové rodiny Brammerovy, Rothovy, Rosenfeldovy, Fuchsovy, Holzovy nebo Franklové. Na zdech Pinkasovy synagogy v Praze je u 178 jmen obětí holocaustu, které mimo jiné odjely z uherskobrodského nádraží, uvedená domovská adresa Uherské Hradiště, u 11 Luhačovice a u 7 Bojkovice. Z celkového počtu 24 076 Židů, kteří bydleli na Moravě k 1. říjnu 1941, se jich osvobození dožilo jen 1 693.¹⁰⁵

Předložená studie nemá za cíl pouze zmapovat utrpení, které židovkou komunitu na Uherskobrodsku doprovázelo zejména v období protektorátu, nýbrž poukázat na statečnost a doslova hrdinství, které někteří příslušníci židovské obce prokázali hned od prvních dnů okupace v odbojové činnosti. Mnohé osobnosti odboje, které zahynuly spolu s ostatními v Osvětimi, nebyli až doposud nikdy zmapovány a doposud nikde nebyla zveřejněny skutečnosti z jejich odbojové činnosti. Poskytovali např. finanční prostředky či se podíleli na vytváření převáděcích kanálů na Slovensko. Studie tak doplňuje do tabulky odboje proti nacismu v letech 1939 až 1945 některá další jména lidí. Život těchto osobností v době protektorátu se nestal pouhým očekáváním toho, co přijde, ale byl naplněn snahou pomoci jakýmkoliv způsobem všemu, co mohlo přispět k útoku na německou mašinérii, postavenou na nesmlouvavé likvidaci židovského národa. Mnohé se podařilo objasnit navázáním přímých kontaktů s přeživšími příbuznými, získáním poválečných výpovědí či konfrontováním událostí, které do sebe po pečlivém probádání a srovnání mnoha pramenů zapadly a mohla tak být poprvé vytvořena alespoň částečná syntéza odbojové práce z řad Židů na Uherskobrodsku. Statečnost, s jakou mnozí i se svými rodinami čelili nastoupivšímu zlu, by se dodnes mohla pro mnohé stát příkladem.

Více než kdekoli jinde lze právě zde odcitovat následující myšlenku: „... z historie duchovní kultury lidstva je známo, že tam, kde je společnost ekonomicky

¹⁰² BURIÁN, ref. 85, s. 91–92.

¹⁰³ BARTOŠ, ref. 14, s. 204.

¹⁰⁴ Podle záznamu četnické stanice se ze 650 občanů Uh. Brodu vrátilo na 40 osob. Naopak v Pamětní knize města Uh. Brodu je počet obětí rasové perzekuce vyjádřen vyšším číslem 647. (SOKA UH, Četnická stanice Uherský Brod, památník 1918–1945, nestr. Srov. BARTOŠ, ref. 10, s. 269, 340.)

¹⁰⁵ VAŠEK, F. – ŠTĚPÁNEK, ref. 95, s. 61.

*a sociálně rozdělená, vzniká na jedné straně nenávist, závist a na druhé pýcha, bezcitnost. Jsou to emoce, které nevěští nic dobrého....*¹⁰⁶ Ano, lidé byli, jsou a budou i nadále společensky rozdělení, každý hledá v sobě ospravedlnění svých skutků, každý hledá pomyslně svého boha, před kterým by se mohl za své činy ospravedlnit. Je mu zcela jedno, k jakému se bohu přimkne. Stává se z něho zločinec. Dějiny 20. století se staly mimo jiné i dějinami genocidy židovského národa. Jak se dá zločinnost zastavit? To zůstane navždy nezodpovězenou otázkou.

Počet slov: 13128
Počet znakov vrátane medzier: 82857

---

¹⁰⁶ MACKOVÁ, M. Paradigma osobnosti v slovenskom kultúrnom priestore. Žilina 2014, s. 30.

PSYCHO-HISTORY: HISTORICAL RE-MEMBERING AS ARCHETYPAL IMAGINING

Aleš VRBATA *

Universidade Estadual de Feira de Santana
Feira de Santana
Brazília
alesvrbata@hotmail.com

VRBATA, Aleš. *Psychohistorie: Historické pamatování jako archetypální obraznost.* Přestože si antická historie uvědomovala hluboké propojení historie a psychologie či historie a umění, propojení patrné v obraznosti kolem Titánky Mnemosyné a jejich dcer, devíti Můz, a jasné dovolávání se Můz u antických autorů, západní modernita nahradila obraznost mytu racionalitou logu. Tato změna byla navíc doprovázena pokusem vyloučit „duši“ ze západního myšlení jako nevědecký koncept. Tím ovšem došlo k zásadnímu podcenění obraznosti v lidské psýché. Iniciativa interdisciplinárního spojení historie a psychologie tedy vzešla ze strany psychologů, kteří začali upozorňovat na význam obraznosti a kolektivních mýtů nejen pro jedince, ale i pro společnost. Určitý segment historiografie tak začal postupně, nejprve od 50. let a později zejména od 70. a 80. let, zaujímat hlubinně psychologickou perspektivu a doceňovat roli nevědomí a iracionality nejen v historických událostech, ale také v historiografické tvorbě. Tato studie se obírá styčnými body mezi oběma, tj. (vytěsněnou) pamětí a mýtickými/archetypálními obrazy s nimiž pracují a tomu, že obrazy reprodukované historiografií hrají archetypální roli tak ji vyžaduje kolektivní (ne)vědomá psýché národů či náboženských společenství.

Klíčová slova: psychika; hlubinná psychologie; pamatování; mytologické nevědomí; historie; obraznost;

Keywords: psyche; depth psychology; remembering; mythological unconscious; history; imagery;

The recovery of memory by Freud and Jung in our time allows us to tune in once again to the source of all images, to the unconscious as an abundant well-spring and treasure trove of all memories, both personal-individual and collective-archetypal.

Gary Astrachan **

---

* Aleš Vrbata, PhD., post-doctoral scholarship CAPES/PNDN – UEFS/PROGEL, member of NEC (Center of Canadian Studies) and CELFCAAM (*Center of Franco-african literature and culture*) at UEFS (State University of Feira de Santana), Bahia, Brazil.

** ASTRACHAN, Gary D. Mnemosyne, The Mother of Muses: The Role of Memory in Greek Mythology and Religion, Part I. In Quadrant, p. 64-76.

Introduction: From Objective Facts to Historical Imagination

Historiography as a science appeared in the 19th century. By then tradition of the western historiography had fallen into the domain of the Muse Clio, one of the twelve daughters of mythic Titaness Mnemosyne. Its main representatives were singers-bards-poets like Hesiod or Homer whose insight induced by Clio would be today classified with the use of psychologico-religious terms as trance, vision, ecstasy and whose „historiography“ thus consisted of significant dose of subjectivity, sensibility and not on what we could consider scientific „objectivity“. What Ruth Meyers labels as „imaginative leap into the past“ or „trance-portion“¹ was a highly subjective psychological process requiring deep dive into the unconscious levels of psyche which was frequently understood as a contact with the dead ancestors or gods watching „sacred“ past.

Contact with what we call „past“ is not only highly ideological, political, practical and empirical matter, but also – and perhaps more importantly – psychological, spiritual and thus subjective affair. Searching for the „past“ was and frequently is highly psychological, e.g. subjective issue, searching for identity. Those who served Muse Clio were frequently trying to answer questions of origin, identity, destiny...Where are we from? Where are we coming from? Ancient story-tellers of pre-literate societies like Domodocus or Tiresias and their way of speaking to and listening to Mother-Memory, Mnemosyné are highly inspiring.

Regardless of what sort of education the given historian received, he or she is contacting deeper levels of collective memory and thus the archetypal or collective psyche. The history of Memory does not start in books but in the countryside, dwellings, settlements, sacred places, groves, sanctuaries, paths, crossroads, trees, forests. It is firmly embedded in oral culture, e.g. songs, riddles, tales, tellings, proverbs, fairy tales, myths where collective imagery became vivid and almost palpable.

Having said that, we found ourselves in the domain of psychology and its connection with history. Search for sure-footed „hard facts“ made many historians to miss out this link with psychology, deprecate, forget or deny it, but the fact is that the historiography touches many very sensitive psychological matters of individual and collective memory and identity and inevitably contains quite considerable dose of mythology.

It seems that it was rather psychology than history that was first aware of above mentioned „realities“.² In this respect great stimulus came from German romanticism. Inspired by romantic cultural production depth psychology noticed deep link between mythology and psychology. Consequently, unconscious material started being considered mythological. Already in 1897 Freud wrote to Wilhelm Fliess: „Can you imagine what „endopsychic myths“ are? The latest product of my mental labor. The dim inner perception of one's own psychic apparatus stimulates thought illusions, which of course are projected onto the outside and, characteristically,

¹ MEYER, Ruth. Clio's Circle. Entering the Imaginal World of Historians. New Orleans, Louisiana: Spring Journal Books, 2007.

² MASON, Moussaieff Jeffrey (ed.). Freud, Sigmund. The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904. Cambridge, Mass. and London: Belknap Press of Harvard University Press, 1985, p. 286.

into the future and the beyond. Immortality, retribution, the entire beyond are all reflections of our psychic internal [world]. Mechugge? Psycho-mythology.³ In his letter to Albert Einstein Freud stated: „It may perhaps seem to you as though our theories are a kind of mythology and, in the present case, not even an agreeable one. But does not every science come in the end to a kind of mythology like this? Cannot the same be said to-day of your own Physics?⁴ Freud's disciple C. G. Jung speaks of „the matrix of a mythopoetic imagination which has vanished from our rational age“, e.g. imagination suppressed by Enlightenment culture, but it still exists: „such imagination is present everywhere“, but „it is both tabooed and dreaded“⁵.

For sure, there was certain „rationality obsession“ in psychology as well. There were significant attempts to secularize psychic life until then permeated by what was called and considered divine, semi-divine, diabolic forces, demons and spirits. One of such attempts was to de-spiritize or totally eliminate whatever was till then understood as Soul, attempts whose main exponent was Friedrich Albert Lange and his concept of *Psychologie ohne Seele*.⁶ It seems, however, that psychology remained a domain where the influence of romanticism continued so strong that the „soul secularization“ was never completed.

In the second half of the 20th century C. G. Jung's disciple and critic James Hillman observed that „Mythology is a psychology of antiquity. Psychology is a mythology of modernity“.⁷ In its ground-breaking book *Re-Visioning Psychology* (1975) this mythopoetic concept of psyche became point of departure of his (critique) theory of science: „Even sober operational definitions in the language of science or logic are no less metaphorical than an image which presents the archetypes as root ideas, psychic organs, figures of myth, typical styles of existence, or dominant fantasies that govern consciousness. (...) They are [archetypal/mythic images] the axiomatic first principles, the models or paradigms, that we find in other fields. For ‚matter‘, ‚God‘, ‚energy‘, ‚life‘, ‚health‘, ‚society‘, ‚art‘ are also fundamental metaphors (...) which hold worlds together (...).“⁸

Hillmanian principle „stick to the image“ needs to be applied not only to dreams and unconscious material of produced by clients but also to images produced by scientific disciplines, political doctrines and ideologies, arts. Recently this principle appears to be revolutionary not only for its application in individual disciplines (including historiography), but also it offers considerable multidisciplinary perspective.

³ ADAMS, Michael Vannoy. *The Mythological Unconscious*. New York: Putnam Publications, 2nd revised ed., 2010, note 6, p. 20.

⁴ ADAMS, ref. 3, p. 20.

⁵ JAFFÉ, A. (ed.). Jung, C. G. *Memories, Dreams, Reflections* (trans. R. And C. Winston). New York: Pantheon Books, 1963, p. 188.

⁶ Today academic psychology and most schools of psychotherapy deliberately avoid the concept of soul. The soul is left to poets, lovers and romantic moments. Those who want to speak about soul in academy prefer term „psyche“ because it seems scientific. In academy and western intellectual tradition it was Friedrich Albert Lange who declared demise of the soul using well-known dictum *Psychologie ohne Seele* (*Psychology without Soul*) in his book *Geschichte des Materialismus* (*History of Materialism*) from 1866.

⁷ ADAMS, ref. 3, p. 90.

⁸ HILLMAN, James. *Re-Visioning Psychology*. New York: Harper&Row, 1975, p. xiii.

Excepting some lectures, interviews and two essays (*Wotan, After Catastrophe*) Jung never entered the field of historiography, but influenced it indirectly: not only because of his attention given to „pre-scientific thought“ but also because of his reserves to the conquest of modernity. As Christopher Hauke puts it: „*Much like Nietzsche before him, Jung emphasized how on the one hand, modern consciousness has evolved in a specialised way thus enabling the greatest manipulation of the world humans have even seen. On the other hand, however, neglect of the unconscious has resulted in great losses to humanity in the way that the creative potential of the psyche is, at best, ignored in favour of an assumption that progress may be achieved through the application of conscious rationality alone.*“⁹

Later perspective of connecting depth psychology with other disciplines including historiography was well estimated Arnold J. Toynbee in 1956. As we can see, imagery of Mnemosyne-Memory as an underworld river, depth and well Toynbee viewed as a substratum of conscious collective life: „*As an historian, I can speak only for myself, to my mind, Jung has added a new dimension to history by opening up, for historians, an entry through which they can explore the subconscious depths of psyche. And he has, I believe, done more for history than that. The subconscious is a subterranean river from which the springs of all conscious activities draw their waters. The subconscious is thus the avenue to a comprehensive to a comprehensive study of human nature and human affairs.*“¹⁰ What Toynbee is describing here is an essential verticality shared by both historiography and psychology as a theory of soul (*Seelenlehre*: based on the hypothesis of an autonomous mind, *Geist*, as it was understood by Jung, e.g. *Psychologie mit Seele*) and such a verticality does not have to mean only relation between profane and sacred but also between consciousness and unconscious, individual and collective or, if you will, between *Erfahrung – Uerfahrung*.

In 1970s and 1980s above mentioned terrain was further studied and explored. As far as historiography is concerned psychic primordial images or *Urbilder / Uerfahrungen* as condensed in mythological imagery came into focus. Hillman, Edinger and Neumann delved deep into this domain. Superiority of Oedipus myth as a constituent unconscious myth/image as postulated by Freud was already rejected.¹¹ Hillman¹² or Bion¹³ propose many other myths, e.g. number of various unconscious collective imageries played out in certain historical context.

⁹ HAUKE, Christopher. The Unconscious: personal and collective. In PAPADOPoulos, Renos K. (ed.). *The Handbook of Jungian Psychology. Theory, Practice and Applications*. London: Routledge 2006, pp. 54-73.

¹⁰ TOYNBEE, Arnold J. The Value of C. G. Jung's Work for Historian. In *Journal of Analytical Psychology*, 1956, vol. 1, issue 2, pp. 193-194.

¹¹ This rejection is present already in the introduction to Erich Neumann's, *The Origins and the History of Consciousness*. NEUMANN, Erich. *The Origins and the History of Consciousness*. Bollingen Series XLII, New York: Princeton University Press, 1954, p. xxi.

¹² Eros and Psyche (love), Zeus and Hera (generativity and marriage), Icarus and Daedalus (flying and crafting), Ares (combat, anger, and destruction), Pygmalion (mimesis where art becomes life through desire), Hermes, Aphrodite, Persephone, or Dionysus – then the methods of analysis would be very different and much truer to the diversity of human experiences. ADAMS, Michael Vannoy. *The Archetypal School*. In YOUNG-EISENDRATH, Polly – DAWSON, Terrence (eds.). *The Cambridge Companion to Jung*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 107-124.

¹³ ADAMS, ref. 3, p. 53.

If the 19th-century historiography evolved mainly towards positivist perspective, nascent depth psychology anticipated idea of myth-making ability of human psyche not only on the individual but also on the level of collectives, communities, cultures, religions and civilization. Historians simply ignored deeper levels of psyche, its ability to create and produce images and thus its capacity to „shape“ what we call „reality“ from within. Saying that, it seems that psychological side of Mnemosyne and Clio constitute an unconscious side of modern historiography.

If the „dangerous field“ of human psyche in history and historiography was too challenging for historians, it was not so for psychologists. Freud (*Das Unbehagen in der Kultur*, 1930; Engl. *Civilization and Its Discontents* or *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*, 1910), Erik Erikson (*Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*, 1958), Wilhelm Reich (*The Mass Psychology of Fascism*, 1946), Erich Neumann (*The Origins and the History of Consciousness*; in German 1949, in English in 1954; *The Great Mother. A Analysis of the Archetype*, in English 1955) or Jung took the first challenging steps and progressively also historians like Toynbee (*A Study of History: Contacts Between Civilizations in Time*, 1954 or article *The Value of C.G. Jung's Work for Historian*, 1956), Erik Robertson Dodds (*The Greeks and the Irrational*, 1951) or R. G. Collingwood (*Idea of History*, 1946).

From above it is quite clear that contact between historiography and psychology was not easy. According to some it was somehow incongruous or even dangerous alliance which also shows up in Ruth Meyer's book chapter entitled „*Historial Thought and Depth Psychology – a Recipe for Disaster?*“.¹⁴ Historians like Hunt, Barzun and Stannard „have addressed why historical thought and depth psychology, which share so much in common ground, have failed to form a successful partnership,“¹⁵ but the idea of a creative alliance was not abandoned and even received official endorsement. In 1957 William Langer, the President of the American Historical Association, urged that the future historians should use depth psychology in their works.¹⁶

Many responded to Langer's call. In 1960s and 1970s two professional psychohistorical journals were founded. There were also few university departments of history that startes accepting candidates for a PhD degree in psychohistory as a field of specialization. But the relation between history and psychology wasn't smooth at all. Many critiques emerged against psychohistorical approach and one of the most persuasive was the one that called attention to psychohistorical reductionism: that all the complex historical phenomena are reduced to one simple root cause – individual psychology. This kind of reductionism was quite visible in studies about Adolf Hitler.¹⁷ In spite of that there was a special awareness of a psychological dimension of historian's creative activity, of historical

¹⁴ MEYER, ref. 1, pp. 11-13.

¹⁵ MEYER, ref. 1, p. 11.

¹⁶ LANGER, William. The Next Assignment. In *American Historical Review* 63, 1958, pp. 283-304 (speech was delivered December 29, 1957 at the annual conference of the American Historical Association).

¹⁷ MEYER, ref. 1, p. 12.

imagination. Ruth Meyer associates historian's creative work with „mysteries of the creative process“:

I am particularly interested in historical imagination. How do historians see into past? How do they enter the mind of an historical figure? Here, I believe, depth psychology and psychology – especially as articulated in the words of Freud and Jung – have something new to offer us.¹⁸

It is quite paradoxical that whereas depth psychology expands to various disciplines and becomes a necessary part of interdisciplinary approaches, historiography does fail to find an adequate footing for such collaboration. Some historians like Harvard university professor John Clive¹⁹ call for such collaboration. The same can be heard from educational theorists and researchers like Sam Wineburg:

Psychologists interested in history have traditionally looked to the extensive body of historiographic writings for clues to the nature of historical thinking ... Historiography teaches us to recognize skilled cognition but gives us scant advice for how to achieve it.²⁰

On the other hand depth psychology contributes to the new wave of autobiographical history. In his autobiographical *Memories, Dreams, Reflections* Jung added to this genre a new dimension: his own personal myth. Moreover, contrary to many historians, he defended his personal mythology, dreams, visions and synchronistic events of his life. Thus Jung – without being aware of that – was helping to found one of new genres (next to postmodernism and feminism). Later this genre was defended by James Hillman who declared that people enter therapy to recover their lost story which is why therapists are – similarly to historians – those who enter Mnemosyne waters. According to Hillman therapists are new historians, those who discover lost soul story.

It seems that during 20th century a rare collaboration between depth psychology and history led to the discovery which was well-known to ancients: that stories can heal. As we will see in further chapters, such a finding is applicable not only to individuals but also to collectives. It does not have to touch only a personal myth but also a collective and national myth.

In the following chapters I will elucidate some psycho-historical theories as they were formulated during 20th century.²¹ Neumann's theory presumes parallelism between collective psyche development and individual psyche, e.g. between phylogenesis and ontogenesis. This development proceeds from the

¹⁸ MEYER, ref. 1, p. 13.

¹⁹ CLIVE, John. *Not by Fact Alone*. New York: Alfred A. Knopf, 1989, p. 197.

²⁰ WINEBURG, Sam. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia, PA: Temple University Press, p. 51-52.

²¹ It must be emphasized that first psycho-historical theories appeared already in 19th century. The most well-known of them is probably that of Johann Jakob Bachofen (*Das Mutterrecht*) or German ethnopsychology (Steinthal Lazarus, Wundt) and made part in so-called *Volkisch* thought as well.

stage called (1) Uroboros (consciousness in unconscious identification with the unconscious, e.g. nature itself) to the stage (2) when the consciousness leaves the state of identity with Uroboros but at the same time it is subjected to it (it is a stage of birth and dependency) and subsequently (3) to the stage of hero (consciousness emancipated from maternal unconscious) which leads to symbolic killing of archetypal mother. Neumann describes an archetypal process, e.g. transhistorical and collectively psychological process which – because ontogenesis recapitulates phylogenesis – is at the same time individually psychological. It is a history of consciousness. In this sense Neumann is a meta-historian because history can take place only in consciousness, e.g. there is no history without consciousness. Thus development of consciousness fundamentally influences what we call history, life itself, perception of time (cyclical, linearity), notions of old age, young age, maturity, progress, tradition etc. Because Neumann's theory involves mainly pre-literate societies, he based his research mainly on archaeological findings, artistic and religious objects and mythological material.

In the further part I will pay attention to quite new theory of Wolfgang Giegerich, who „rehabilitates“ notion of Soul (*Seele*) only to take it out both from intimate subjectivism and religious (theological) imagery. As far as general history is concerned Giegerich's research makes fundamental difference between psychological/soul condition of pre-modern man as fundamentally different from modern man. Even though Giegerich does not consider himself Neumann's disciple, I am convinced that Neumann's and Giegerich's *oeuvres* complement each other.

In the final chapter I will introduce reader to the theory of cultural myth based on Jung's diagram of the human psyche from 1926 which started acquiring much detailed and multi-disciplinary elaboration from 1980s. Recently one can witness certain culmination of such a evolution in form of number publications that are attempting to approach national identity from psycho-historical perspective.

Mnemosyne's Springs: Universal Imagery Conditioning

Forgetting threatens to doom the individual to the captivity of amnesia, the loss of one's roots and one's soul. Mythically speaking, forgetting follows in the wake of ignorance, sleep and death. Remembering, on the other hand, is assimilated in all archaic thought and religion, to awakening, enlightenment and immortality. To go back to beginning, as we are often need to do in psychoanalysis or in archetypal psychology, is thus not to seek for a temporal framework for the events of our lives, but to get our bearings within our souls.

Mircea Eliade²²

Psychonalysis believes that psyche produces mythological motifs as structural elements of herself. These mythological structures do not arise from personal unconscious but from the collective or objective unconscious levels of psyche. It me-

²² ELIADE, Mircea. Myth and Reality. In ASTRACHAN, Gary D. Mnemosyne, The Mother of Muses: The Role of Memory in Greek Mythology and Religion, Part II. In Quadrant, p. 76.

ans that psyche is intrinsically mythopoetic and spontaneously connected with the history in a specifically mythopoetic way. What lies behind such mythopoetic structures can be called archetype or archetypal imagery (Jung), *Will* (Schopenhauer) or *Urphänomene* (Goethe), something suspected already by romanticists and clearly expressed by ancients. Unconscious or archetypal imagery – as we would call it today – proves existence of creative transpersonal level of human psyche. As we could see in the introduction, in ancient times it found its creative expression in various forms of human creativity including historiography. Unconscious forces were frequently imagined, personified and mythologized.

According to C. G. Jung „*our myths, legends and fairy tales are carriers of a projected unconscious psyche. [Jung] analogizes this process to the way in which humans have projected meaningful images onto the stars ,constellated' them in forms which are then named. He [Jung] disagrees with the functionalist argument that early man sought to explain natural events by anthropomorphising them. Instead, Jung argues that over millions of years, the psyche, like the body, has adapted to physical events in the environment and produced the mythological material out of a participation mystique where the separation of subject and object is not distinct. And it is not physical phenomena – the thunder or clouds or earthquakes – that remains in the psyche but ,the fantasies caused’.*“²³

These ideas were elaborated in detail by Erich Neumann who studied collective unconscious as manifested in human history and arising of conscious contents from the unconscious throughout history. In the first part of his book *The Origins and the History of Consciousness* entitled *Mythological Stages in the Evolution of Consciousness* Neumann exemplifies Jung's theory of archetype when saying that evolution of the consciousness proceeds „*by stages [and] is as much a collective human as a particular individual phenomenon. Ontogenetic development may therefore be regarded as a modified recapitulation of phylogenetic development.*“²⁴ This perspective itself confers to Neumann's oeuvre esentially interdisciplinary character. Interdisciplinarity of his work has not been sufficiently recognized. The author himself was aware of that and anticipated: „*An investigation of the archetypal stages also affords a better psychological orientation in a number of ancillary subjects, e.g., the history of religion, anthropology, folk psychology, and the like. All these can then be brought together on a psycho-evolutionary basis which would promote a deeper understanding. (...) these specialized sciences have not so far allowed themselves to be sufficiently enriched by depth psychology (...). (...) the psychological starting point of these disciplines emerges more and more plainly, and it is beginning to become obvious that the human psyche is the source of all cultural and religious phenomena.*“²⁵

According to Neumann „*these developmental stages arrange themselves in an orderly sequence and thus determine all psychic development. (...) these archetypal stages are unconscious determinants and can be found in mythology, and that only by viewing the collective stratification of human development together with the individual stratification of conscious development in general, and individual development in particular.*“²⁶

²³ HAUKE, ref. 9, p. 66.

²⁴ NEUMANN, ref. 11, p. xx. (in German original: *Ursprungsgeschichte des Bewusstseins*, 1949).

²⁵ NEUMANN, ref. 11, p. xvii.

²⁶ NEUMANN, ref. 11, p. xxi.

All Neumann's books link structural and dynamic aspect of collective psyche with (archetypal) image(ry) and its projection to countryside, nature, heavens, gods, events.

a. Neumann: Transhistorical Unconscious Behind Historical Consciousness

Besides possessing an „eternal“ significance, the archetype also has an equally legitimate historical aspect. Ego consciousness evolves by passing through a series „images“ and the ego, transformed in the passage, is constantly experiencing a new relation to the archetypes.

Neumann²⁷

Reading Neumann one becomes immediately aware that behind what is generally called historical facts there are psychic facts. Historico-empirical facts are constituted by psychic facts-images. The direction itself of his *oeuvre* is leading us beyond mere historical facts to the archetypal levels of unconscious. It is this direction that makes Neumann's project essentially romantic and evidences the strength and tenacity of romanticism in the western culture.²⁸

Equiped by his *maître*'s theory, knowledge of the world mythology and numerous archaeological findings Neumann plunged deep into the study of unconsciousness during human history. Already his predecessors mentioned romanticism, probably the major cultural movement concerned with the introverted, hidden and sometimes tabooed part of the culture. First of all there was a romantic unspoken thesis about the unity of all nature (as indicated by Schelling's famous idea *Nature is visible Spirit, Spirit is invisible Nature*) and as Claire Douglas says: „(...) romanticism gave voice to a transcendental yearnings for lost Edens, for the unconscious, and for depth, emotions, and simplicity which, in turn, led to the study of the outer natural world and the soul within.“²⁹

If Leibbrand declares that Jung's system cannot be conceived without Schelling's philosophy³⁰, the same could be said about Neumann. If, according to Jung, unconscious is creative and teleological, the same idea can be found in Neumann. For sure, there is also influence of romantic psychologist-philosopher

²⁷ NEUMANN, ref. 11, p. xvi.

²⁸ Neumann was born in 1905. He was thirty years younger than his *maître* Jung and distinguished himself in both theoretical/philosophical approach to analysis (The Origins ..., The Great Mother) and more clinical concern. His most important contribution to psychological theory constitutes is concept of „controversy“, but is known mainly because of his theory of feminine development (The Origins and History of Consciousness, 1949) where he elucidates interpretations of basic mythologems as they emerge from the collective unconscious and like that define archetypal stages of human consciousness development.

²⁹ DOUGLAS, Claire. The Historical Context of Analytical Psychology. In YOUNG-EISENDRATH, Polly – DAWSON, Terrence (eds.). The Cambridge Companion to Jung, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 19-38.

³⁰ ELLENBERGER, Henri. F. The Discovery of Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry. New York: Basic Books, 1970, p. 728.

Carl Gustav Carus (1789-1869)³¹ Another influence constitutes Johann J. Bachofen, e.g. his thesis about matriarchy and three historical epochs.³²

In his book *The Great Mother* Neumann defines psychohistory as a study of „stages in the development of the human psyche“:

„If we offend against „history“ by removing documents and representations from their cultural context, we hope to compensate by correlating our archetypal investigation with a „psychohistory“, that is to say, with the stages in the development of the human psyche. Taking the development of consciousness as the decisive phenomena of human history, we arrive at an arrangement of the phenomena that does not, to be sure, coincide with the usual sequence of historical events, but makes possible the psychological orientation we require.“³³

For Neumann existing concept of historiography is obsolete. Neumann rejects purely factographic approach to history because in his view – due to the discovery of unconscious – determinative of mankind history is unconscious, e.g. primordial images gradually emerging from the unconscious. Beside rejecting linear concept of history, Neumann rejects „ordering principle“ as well:

„The old interpretation of history as a straight line, leading from prehistory through antiquity and the Middle Ages to modern times, is no longer accepted. It has given way to a historical consciousness that looks upon the various coexistent and successive cultures as individualities and not as links in a continuous chain. The view makes it possible to do justice to the individual character of each culture, but it is also a symptom of the decline of the

---

³¹ Carus inspired both philosopher Eduard von Hartmann and later philosophers of unconscious as well as Scherner's theory of dreams. His notion of autonomous, creative and compensatory function of unconscious was to be emphasized fifty years later by Jung. Carus not only proposed triple division of psyche (and thus anticipated Freud and Jung) but also thesis that the unconscious has „prometheic“ and „epimetheic“ aspects, is turned to the past and to the future but does not know anything about present, finds itself in permanent transformation, is indefatigable (it does not need periodic rest), it is healthy (it does not know illness) and disposes of „healing power of Nature“. ELLENBERGER, ref. 29, pp. 207-208.

³² According to Johann J. Bachofen matriarchy was not only a social and political system and involved religion and *Weltanschauung*, all the culture and all aspect of private and social life. Bachofen was convinced that development of mankind passed through different stages: 1) hetairism (period of sexual promiscuity where women were exposed to the brutality of men and children did not know their fathers), 2) matriarchy (established after thousands of struggle where women founded the family and agriculture a wielded social and political power it was a time of freedom, equality and freedom – this stage had various sub-divisions) 3) patriarchy (established after thousands years of struggle) which signified „*a complete reversal of the matriarchic political and social organization*“. For Bachofen Amazonism and the cult of Dionysus represented passage from hetairism to matriarchy. ELLENBERGER, ref. 28, p. 218-223.

³³ NEUMANN, Erich. *The Great Mother. A Analysis of the Archetype*. New York: Princeton University Press, Bollingen Series XLVII, 1974, p. 89.

ordering principle that had hitherto enabled European, Christian mankind to regard itself as the culmination and climax of human development.”³⁴

Neumann's theses followed up with Jung's concept of individuation, but Jung never – with very few exceptions³⁵ – applied this concept on wider social groups, communities, nations or humankind. Neumann as Jung's immediate disciple suggests that individuation – simply put, an evolutionary process of becoming whole whose main task consists in integrating unconscious contents – is directed from the unconscious center of the psyche.³⁶ Neumann's ambitious project has a universalist and interdisciplinary claims, but it seems that historians are still quite untouched by his work. His two great books *Origins* and *The Great Mother* still serve for study of evolutionary-dialectical relations between consciousness and unconscious in individual psyche³⁷, but historians have not entered this field yet.

It must be said that Neumann's great *oeuvre* is partly speculative; especially as far as the most distant past of human history is concerned. But similarly to Jung he insists that 1) consciousness is arising from unconscious (personal psyche emerges from transpersonal psyche) which is symbolized by what he calls GREAT ROUND or UROBOROS (in mythology snake eating its tail and thus symbolizing permanent and self-contained vegetal cycle of natural reproduction and renewal). Preeminent symbol of UROBOROS CONSCIOUSNESS is a great round or great circle that in itself contains many other primordial images:

„One symbol of original perfection is the circle. Allied to it are the sphere, the egg, and the rotundum (...). Circle, sphere, are round are all aspects of the Self-contained, which is without beginnin and end; in its prewordly perfection it is prior to any process, eternal, for its roundness there is no before and no after, no time; and there is no above and no below, no space. (...) It is also the perfect state in which the opposites are united – the perfect beginning because the opposites have not yet flown apart and the world has not yet begun (...) The Uroboros appears as the round ‚container‘, i.e., the maternal womb, but also as the union of masculine and feminine opposites, the World Parents joined in perpetual cohabitation.“³⁸

³⁴ NEUMANN, ref. 32, pp. 89-90.

³⁵ Such an exception is of course Jung's short-term interpretation of German nazism during first half of the 1930s. McGUIRE, William – HULL, R. F. C (eds.). C. G. Jung Speaking. Interviews and Encounters. New York: Princeton University Press, Bollingen Series XCVII, 1977.

³⁶ Jung and his first disciples considered Self almost a deity. First critic of such perspective was Hillman in the end of 1960s who started emphasizing Psyche, its plural, changeable and fluent character.

³⁷ An excellent prove of my statement is Murray Stein's article entitled „Individuation“ (pp.196-214) or the Warren Colman's article „The Self“ (pp. 153-174). In PAPADOPoulos, ref. 9, pp. 54-73.

³⁸ NEUMANN, ref. 11, pp. 8-13.

Then 2) consciousness progressively absorbs unconscious contents, emancipates itself from UROBOROS'S containment, passes through archetypal historical stages and acquires independence.³⁹ This process conveys emergence of opposites, freeing from maternal clutch of the very nature and increasing independence which corresponds with the historical process of freeing from Mother Nature through succession of revolutions (cognitive, agricultural, scientific, industrial etc.) and discoveries as expressed through the exploration of the globe, space, world of elementary particles or unconscious, inventions, science, industry but also law, justice etc. Such is the process of consciousness evolution from the unconscious as a universal evolutionary process (even though it does not follow the same pace everywhere) as it is documented in numerous symbolic material findable in mythologies, religious traditions and in psychological material of modern individuals.

As it was already mentioned in the note 24 Neumann is aware that his project is interdisciplinary, but cannot count with the help of other disciplines. At the same time emphasizes, that „(...) our exposition of myth is not based on any specialized branch of science, whether archaeology, comparative religion, or theology, but simply and solely on the practical work of psychotherapist, whose concern is the psychic background of modern man.“ It is obvious that expression „psychic background of modern“ is a reference to the condition of pre-modern man because „the connection between his psychology and the deeper layers of humanity still alive in him is therefore the real starting point and subject of this work.“⁴⁰ This is very important because from the perspective of the depth psychology a collective past - previous phases and levels of psychological development, psychological phylogenesis of mankind - is still present. In other words Mnemosyne-Mother Memory is a Titaness still present within human psyche which is also confirmed by romantic psychologists's idea that the archaic psychological condition is still present in us.⁴¹

According to Neumann psychic contents are either personal or transpersonal and the latter are primary, e.g. historically precede the former and should not be confused with external natural or social conditions, they are rather structural elements.⁴² This is also a reason why „every history inquiry (...) must therefore begin with the transpersonal.“⁴³ In Neumann's view at the very beginning of the human race and society there was a preponderance of transpersonal (unconscious)

---

³⁹ Neumann was convinced that during at least last 10. 000 years the development of the consciousness in the West and Far East was continuous and uninterrupted. But such creative evolution cannot be observed „in stationary cultures, or in primitive societies where the original features of human culture are still preserved, the earliest stages of man's psychology predominate to such a degree that individual and creative traits are not assimilated by the collective.“ NEUMANN, ref. 11, p. xix.

⁴⁰ Neumann refers to Jung's legacy and reminds us that his work represents a combination of a comparative method and analytical psychology, NEUMANN, ref. 11, p. xvii.

⁴¹ „The fascinating aspect of memory (...) is that Mnemosyne, the Goddess, becomes ensouled, encoded in us (...). Additionally, as much as memory and psyche exist within us, so too do we live in Mnemosyne, and in psyche. We live in Memory's body. We live in a dimension of soul as in a medium through which we move, see, smell, taste and breathe.“ ASTRACHAN, ref. 21, p. 76.

⁴² NEUMANN, ref. 11, p. xix-xx.

⁴³ NEUMANN, ref. 11, p. xx.

factors slowly absorbed by the collective and individual conscious. To take such an attitude was enabled to Neumann, Jung and others by one really factual and provable factor, e.g. the magical power of primordial images (*Urbilder*):

„(...) the early history of the collective is determined by inner primordial images whose projections appear outside as powerful factors – gods, spirits, or demons – which become objects of worship“ whereas in modern times the same collective symbolisms „appearing the individual, and the psychic development, or misdevelopment, of each individual is governed by the same primordial images which man's collective history.“⁴⁴

Dawn of the ego-consciousness, e.g. civilization or culture is depicted in myths of origin. The initial phase of such myths consists of images that describe wholeness and totality. Such description has a symbolic or mythological form. In other words ego (culture) is totally dominated by these images that exert their power from within: „*There is as yet no reflecting, self-conscious ego that could refer anything to itself, that is, reflect. Not only is the psyche open to the world, it still identical with and undifferentiated from the world; it knows itself as world and in the world and experience its own becoming as a world-becoming, its own images as the starry heavens, and its own contents as the world-creating gods.*“⁴⁵ In such a case Neumann speaks about „primordial era“ where „*the unconscious was predominant and consciousness was weak*“⁴⁶ and where the human condition was dominated by the archetype of Great Mother/Primordial Mother. Cult of the goddess at those times (Stone Age) was globally widespread. These divinities were linked to the fertility of the earth, Moon cults, Mother-goddess ruled vegetal cycles, the dead (underworld), but also in heavens. To this category pertain figures like Demeter (Greek), Isis (Egyptian), Tiamat (Babylonian) the Virgin Mary (Christian), or triple feminine divinities (Moirae, Hesperides, Hecate etc.), all mirroring three lunar phases/three stages of female life (virgin, mother, widow). As it was already said „Mother“ symbolizes self-enclosed world but her role „*extends far beyond the biological and physical feeding functions (...). Its primary mission is not to feed people materially (...). (...) its main meal is a symbolic and spiritual one. Nurturing institutions are typically represented by mother images.*“⁴⁷ According to Neumann at times of UROBOROS (or else matriarchal consciousness) symbolical Motherhood was seen both as a creative and destructive. At that time masculine consciousness was not separated and differentiated from feminine maternal consciousness but it was engulfed by it. This first period of consciousness history Neumann describes using following equation: *woman = body = vessel = world*, equation which expresses very well „feminine mysteries“ (always associated with female body, earth, reproduction, transformation) always containing „spirit“. But as Neumann points out, there is still no „*Apollonian-solar-patriarchal spirit*“ which „*present itself as sheer being, as*

⁴⁴ NEUMANN, ref. 11, p.xx.

⁴⁵ NEUMANN, ref. 11, p. 160.

⁴⁶ NEUMANN, ref. 32, p. 90.

⁴⁷ STEIN, Murray. Individuation. In PAPADOPoulos, ref. 9, pp. 196-214.

pure existence in absolute eternity, but remains „sonlike“⁴⁸ detached from the earth. Masculinity (spirit, individuality, separateness from the earth) – symbolizing disengagement from the Maternal (e.g. nature, instinct, vegetative cycle) – frequently linked with solar deities – takes place within the mythic heroic figure, who overcomes the negative aspect of the maternal:

„The hero's fight is always concerned with the threat to the spiritual, masculine principle from the uroboric dragon, and with the danger of being swallowed by the maternal unconscious. The most widely disseminated archetype of the dragon fight is the sun myth, where the hero is swallowed every evening by the nocturnal sea monster dwelling in the west (...) The hero is always a light-bringer and emissary of the light.“⁴⁹

This revolutionary act is again accompanied by number of primordial images (*Urbilder*) that express emergence of the conscious ego out of the maternal unconscious:

„the head and the eye occur everywhere as symbols of the masculine and spiritual of consciousness, of „heaven“ and sun. The breath and Logos groups also belong to this canon of symbols, where higher masculinity is distinguished from the lower masculinity of the phallic stage.“⁵⁰

But this path – which should be understood rather symbolically and psychologically and not literally, sociologically – is not linear. The passage to masculine is constituted by several stages (phallic „sonlike“ or „eunuch“ stages where the masculine-conscious is subject to maternal law⁵¹) but with the birth of the solar hero slaying of dragon-Mother (maternal unconscious) takes places, i. e. heroic act which signifies birth of individual conscious described already before Jung by Wilhelm Wundt in his work *Elements der Völkerpsychologie* (*Elements of Folk Psychology*, 1912.). Human psychology passes from the maternal instinct to the paternal mind and spirit.⁵²

Maternal aspect of civilization – described by Neumann as strongly linked to instinct, nature and family – slowly and gradually recedes (but never disappears completely), but masculine consciousness slowly overcomes the gravity and the clutch of maternal unconscious:

The matriarchal group with its mass-emotionality between mothers and children, its stronger local ties and its greater inertia, is to a large extent bound to

⁴⁸ NEUMANN, ref. 32, pp. 55.

⁴⁹ NEUMANN, ref. 11, p. 160.

⁵⁰ NEUMANN, ref. 11, pp. 158-159.

⁵¹ „(...) the law by which it is informed [matriarchy] is the law of instinct, of unconscious, natural functioning, and this law subserves the propagation, preservation, and evolution of the species rather than the development of the single individual.“ NEUMANN, ref. 11, p. 147.

⁵² According to Neumann unsuccessful development of such process is exactly what describes in myth of Oedipus, NEUMANN, ref. 11, pp. 162-163.

nature and the instincts. Menstruation, pregnancy, and lactation periods activate the instinctual side and strengthen woman's vegetative nature, as the psychology of modern woman still shows. In addition, there is the powerful earth-tie which arises with the development of gardening and agriculture by women, and the dependence of these arts upon the natural rhythm. (...) „The matriarchal system of exogamy hinders the formation of male groups, because the men are obliged to marry outside their tribe and thus get dispersed, having to live matrilocally, as strangers in the wife's tribe. (...) when, as was originally the case, he lives matrilocally, in his wife's place of residence, he is a tolerated stranger; (...) The autonomy of the female group is (...) strengthened by this institution, since the line runs from grandmother to mother and from mother to daughter, particularly if the nuclear group in the community is a matriarchal continuum of mothers, women, and children.⁵³

Getting out of maternal unconscious is symbolically expressed in hero myth. Hero myth refers to coordination of ego, will and consciousness. That is stimulated by the confrontation with UROBOROS⁵⁴ which has bisexual structure, e.g. has not only a feminine side but also a masculine one.⁵⁵ Defeat of maternal unconscious starts in spiritual groups and requires a „second birth“, e.g. initiation that takes place individually:

„The spiritual collective as we find it in all initiations and all secret societies, sects, mysteries, and religions is essentially masculine and, despite its communal character, essentially individual in the sense that each man is initiated as an individual and undergoes a unique experience that stamps his individuality. (...) [group] is dominated by the archetype of the hero and by the dragon-fight mythology, which represents the next stage of consciousness development.“⁵⁶

Such a group invokes its „heavenly father“ (primogenitor-creator) and establishes its own leader-hero. According to Neumann defeat of matriarchal consciousness is possible only if the consciousness/hero identifies with so-called „masculine heaven“. Such an identification culminates „in the feeling that he is the son of God, embodying in himself the whole mightiness of heaven. This is as much as to say that all heroes are god-begotten.“ And what is important, according to Neumann this is exactly the moment when the human culture comes into being as separated from the nature and natural cycles. It is a great conquest of the consciousness at the expense of unconscious: „Representing and upholding this spiritual world in the

⁵³ NEUMANN, ref. 11, pp.138-139.

⁵⁴ Uroboros and dragons are the images of the same significance and, among others, expression of hero's fear. It is a specifically masculine sort of fear - fear of women. NEUMANN, ref. 11, p. 15.

⁵⁵ this masculine side is apparent in its destructivity and aggressivity. These qualities are rather masculine than paternal. Here Neumann refers to Jung, who identified this quality of Great Mother in phallic attributes of Hecate: key, whip. Snake, dagger and torch. NEUMANN, ref. 11, p. 155.

⁵⁶ NEUMANN, ref. 11, pp. 146-147.

face of the dragon, the hero becomes the liberator and savior, the innovator and bringer of wisdom and culture".⁵⁷

Hero myth is frequently sun myth. Glorified hero is frequently deified. This is the way how the patriarchal consciousness – expressed through religions, ideologies, social order – is born. Following Jung, Neumann says that the beginning of human culture and civilization starts with successful masculinization of ego, e.g. its fighting spirit and readiness expose itself to danger.⁵⁸

Neumann repeatedly emphasizes that in psychological – both collective and individual – development of human being, a confrontation with the unconscious is fundamental. In this context the key-idea is the idea of „rebirth“ and „dual parentage“. When the birth of the hero is taking place, hero has to start espousing a transpersonal, e.g. non-biological father (symbolically „Great Father“, God, political or social doctrine, philosophy, ideology etc.). Later he has to find his way to the transpersonal mother (the point is here overcoming female and male aspect of UROBOROS).

Neumann's theory does not deviate from Jung' theses in *Wandlungen und Symbole der Libido* (1912), but extends and complements them. Jung insisted on thesis according to which ontogenesis recapitulates phylogenesis and thus interpreted history in terms of libido development. Contrary to Freud, Jung was able to prove a transpersonal meaning of hero's struggle, because behind it he revealed a development and transformation of libido.

In this transformative process hero's struggle plays eternal and fundamental part in overcoming of inertia of libido symbolized by the embrace of dragon-mother or Uroboric unconscious.

b. Wolfgang Giegerich: Modernity as a „Birth of Man“

There are peoples and epochs where it [soul/psyche] is outside, peoples and epochs that are unpsychological as, for example, all ancient cultures, and among them especially Egypt with its magnificent objectivity (...)

JUNG (CW 10, §§ 158)

German analyst Wolfgang Giegerich is an extremely prolific writer, author of many inspiring books and after Hillman's death in 2012 the most prominent figure of contemporary Jungian psychotherapy both in the field of practice and theory. Whereas Neumann belonged to the most orthodox followers of his *maitre* Jung, Hillman and consequently Giegerich read Jung in more critical and innovative way.

Departing from the thesis of primacy of the psychological, Giegerich charts notion of the soul throughout history of the western world and, consequently,

⁵⁷ Further Neumann confirms that another characteristic features of hero is a symbolic incest (journey to the maternal unconscious) whose result is the „second birth“. Hero myth is frequently sun myth. Glorified hero is later frequently deified. This is the way how patriarchal consciousness, process visible in religious or ideological imagery or social order. NEUMANN, ref. 11, pp. 148-149.

⁵⁸ NEUMANN, ref. 11, p. 154.

proposes a deeper look at still existing and misguiding dichotomy subject (historian) – object (historical fact), this time from the perspective of the Soul, notion that went through significant but also quite delicate and probably hardly noticeable changes which were still not sufficiently described and understood.

In his view at history Neumann was not so concerned with psyche as Giegerich is. His concept of psychohistory is rather based on the model of Jung's individuation. Giegerich is concerned with the notion of soul and its changes and transformations in the course of history. He is concerned with the changes in subjectivity, mainly with its transformation from pre-modern to modern subjectivity. His concept cannot be viewed as evolutionary. Nor it is study of consciousness evolution but can be seen as a suggestion in terms of contrast between modernity – pre-modernity from the western modern subject perspective.

b. 1. Premodernity and Modernity

Archaic concept of soul speaks of that aspect of human being that joins dead and nearly-divine ancestors after the death. For Homeric Greeks it was that part of human beings that lived as a shade in the underworld but continued immortal. For Christians soul is immortal as well – otherwordly, eternal and immortal aspect of human being whose right place is hereafter and beyond and not in this spatio-temporal world. Human beings constitute *coniunctio oppositorum* of its mortal part (body) and immortal part (soul). However, according to Giegerich, in pre-modern times there was almost no subjectivity, personal feelings or intimacy. All that was found in objective and not subjective psyche:

In former times, relationship feelings (including the feelings of love) had their authentic place in the objective, not the subjective psyche: in poetry, literature, and ritualized enactments and not in the actual personal relationships of real human beings themselves. These personal feelings (...) were first invented, created and practiced as cultural acquisitions in the public and objective sphere of literature. And only much later, in modernity, did they sink down in the private sphere of intimate personal contacts, where (...) they were imitated by individual persons.⁵⁹

Elsewhere Giegerich reminds us that what is generally and intuitively viewed as soul, what we consider soulful and what we somehow consider expression of our innerness was in the past out of sphere of innerness, intimacy and was found in objective soul:

When the Song of Songs, Ovid, the medieval Minnesingers, Petrarch, Shakespeare, and so on express feelings of love, we must not retroactively read their poems as their self-expression, their personal feelings ,coming from

⁵⁹ Giegerich corroborates this fact using example of weddings in royal houses in baroque where „the discrepancy between the frequently rather dreary empirical reality of royal marriages and the poetic idealization of it in highest mythological images is striking. GIEGERICH, Wolfgang. What is Soul? New Orleans, Louisiana: Spring Journal Books, 2012, p. 175-176.

their inner', as if they had already been modern individuals. Their poems – and the love feelings articulated in them – are essentially literature. (...) The feelings were born ,above' and ,outside of' the poets as literal persons; they first appeared in and as those literary texts, in and as words, in and as the rhetorical phrases, images, and metaphors they found, not in the person or psyche (...) of their authors.⁶⁰

The interiorization of feelings took place much later. In fact „innerness“ is a product of history. That history that Giegerich calls „history of the soul“. What was originally cultural institution, custom, symbol or an idea became an inner part of individual person through the process of sublation and sedimentation.⁶¹

First emergence of *I*-ness in prehistoric times is of course speculative. Giegerich suggests *I*-ness as momentary or insular or not a once-and-for-all acquisition. There was no inner space and no subjectivity for what we call soul. There was no subjectivity as a feeling of self. In pre-modern times there was no or almost no subjective aspect of soul. Premodern soul is „*I-less*“ soul, soul without subjective aspect, soul without permanent subjectivity, without subjective feeling nature. „*I*“ and subjective feeling of „*I*“ was rather a rare and exceptional event. Giegerich says that „*I and Thou are not self-identical entities, but logical concepts uroborically related and reciprocal.* (...) *By getting accustomed to the occurrence of the emergence of subjectivity, this ,content' could slowly be appropriated by and interiorized into consciousness as consciousness's own idea of personal identity and subjectivity (...).*“⁶² In spite of all that ancients knew idea of a „loss of soul“. Jung compared such loss to a dog that runs away from its master overnight and then it is a medicine-man who tries to fetch it back. Paradoxically, also the same phenomenon exists in the modern times as well and „*it is precisely only through its loss, its absence, that the soul first makes itself felt*“.⁶³ Baroque age constitutes a moment of change when „*the old concept of soul as an immaterial substance*“ remained still undisputed (people believed in immortality of soul, e.g. eternal salvation) but philosophy initiated a significant shift from that old notion. That is quite visible in Descartes, but also in Locke and Hume.⁶⁴ On the other hand Giegerich refers to Shaftesbury, Rousseau, sentimentalism, protestant movement of Pietism and German Enlightenment where the organ of religion was not the soul but human sensibility (*Empfindsamkeit*) which means that the soul started being psychologized, e.g. it was subjectivized and became privatized and personalized. Also Schleiermacher is included to this category because according to him „*Religion ...is neither a metaphysic, nor a morality [as for Kant], above all and essentially an intuition and a feeling.*“⁶⁵

⁶⁰ GIEGERICH, ref. 59, p. 178.

⁶¹ GIEGERICH, ref. 59, p. 182.

⁶² GIEGERICH, ref. 59, p. 259.

⁶³ This refers to what Giegerich calls „negativity of the soul“. Giegerich considers this fact as a today's „normal state“.

⁶⁴ If something does come out from experience then it does not exist. Soul is rather „*bundle of continually changing feelings and representations*“, GIEGERICH, ref. 59, p. 8.

⁶⁵ GIEGERICH, ref. 59, p. 9.

But in fact demise of the soul was established already in the second half of the 18th century with George Christoph Lichtenberg. Then, long before Nietzsche, „*Soul became fossilized relic of the past.*“⁶⁶ Overall 18th-century world-view shifted to individual and his/her subjectivity but *mens humana* was – in the spirit of Enlightenment – viewed as universal: „*With Kant the old metaphysic of soul had once and for all been replaced by the (...) theory of subjectivity (...) Despite the anthropological shift that had become explicit in Kant, they were nevertheless not fundamentally individual. (...) An individual person participated in the universal mens, or, later, in Kant's „pure reason“*“. Already at the beginning of the 19th century, however, „*to honestly think such a universal had become an impossibility.*“⁶⁷ Modernity as it is conceived by Giegerich starts with the 19th century and signifies loss of traditional notion of the soul: „*(...) modernity also necessarily had to lose the soul*“ (p. 15).

Passage to modernity in terms of the soul is expressed by the change of the mediation by which the subject experiences it:

[In premodern times] mythology was the expression of the innermost logic or truth of actually lived life at the time of a nature-based life. What in the transition to modernity has changed is the medium or element in which the soul of the Real is immersed. In former times, the medium was Nature. Life was fully governed by and integrated into the natural sequence of day and night and the seasons, of birth, life and death..... Now that the soul has been born out of nature, that it has – logically, psychologically – left nature, substance, and content fundamentally behind itself, now that man has been able to go to the moon and, via satellites, essentially looks down upon Earth from outer space (...) mythic imagination has fundamentally become incapable of expressing the soul.⁶⁸

Moderns frequently equal their innerness and – as Giegerich says „human-all-too-human“ „I-ness“ – with their subjectivity and are unable to see its objective, transpersonal aspect. Their modern subjectivity is a totalitarian subjectivity, subjectivity attempting to „colonize“ soul/psyche which consequently leads to various pathologies.⁶⁹ Whereas premodern man lived his/her soul almost entirely its soul through projection and, consequently, his subjectivity condition Giegerich compares to „island“ or „walled garden“ threatened both from above and from below by the „wilderness of the soul“.⁷⁰ In other words, world of civilized modern man is an oasis in the desert of the soul.

One of the symptomatic theories of modern man is Rudolf Otto's neologism „the numinous“ introduced at the very beginning of the 20th century.⁷¹ For Giegerich this is a „thoroughly modern, early-20th-century fantasy or construct“. In pre-modern times people could not have and use such a term. There would

⁶⁶ GIEGERICH, ref. 59, p. 182.

⁶⁷ See note 60 of this article, pp. 262-264.

⁶⁸ GIEGERICH, ref. 59, p. 151.

⁶⁹ GIEGERICH, ref. 59, p. 155 (similar arguments are findable throughout Hillman's works).

⁷⁰ GIEGERICH, ref. 59, p. 153.

⁷¹ OTTO, Rudolf. Das Heilige (1917).

not have any need of it. The soul manifested itself through outside events and phenomena, people spoke of Gods, demons, fairies, spirits as really existing and cosmos constituting forces. They all were ontological. For Otto „numinous“ denotes divine quality but he – as an original contributor to psychology of religions – conceived it as a theoretical and abstract concept understandable for modern subjectivity. What was divine and sacred for premoderns became „numinous“ for moderns, e. g. it became subjectivized.

Modernity means the birth of man as we know him today. On the one hand a modern man is characterized by rampant subjectivity where, on the other hand the outer world is devoid of meaning, things are devoid of the soul. Soul is not outside anymore. Modern psychology is extremely subjective, private, personal. Meaning of things is cornered – in the human subject.

b. 2. Nazism : Giegerich vs Jung

Nazism provoked many different interpretations not only between historians but also among psychologists who decided to venture into deep psycho-historical waters of European past. One of them was Carl Gustav Jung. Already in 1910s Jung elaborated idea of individuation and at the very beginning of 1930 applied it to Nazism. In *Wotan* (1936) Jung diagnosed his „patient“ Germany as if the collective persona (i.e. outer social mask) of Germans as civilized, rational and Christian was slowly dissolving and enabling the repressed barbarian contents of their unconscious to erupt. According to him such a development was directed by the Self archetype. Consequently Germans were seized by the archetypal forces that, according to Jung, were to lead to authentic identity of German nation. Such a process, Jung induced, required elimination of whatever was not authentically German or Germanic. In other words, to progress means also means to take some steps back (*reculer pour mieux sauter*) and integrate what was not integrated:

It is a regression and injustice, there is no doubt about that; but they [the Germans] cannot get together as a nation, they cannot celebrate their love feast, if strangers are in between. Of course you can say that Jews are scapegoats; of course they are scapegoats, but other people, individuals, do the same thing: in the process: in the process of individuation, for instance, they exclude many things, they may desert their relations, which is unjust, cruel, or foolish perhaps, but it serves that one purpose of individuation, of coming together.⁷²

In Jung's interpretation it was unconscious that directed all the nation and that also chose its leader – Adolf Hitler. The seizure (*Ergriffenheit*) as a description of unconscious-divine force corresponded with Otto's description of numinous but also with that of Nietzsche who described classical Greek dilemma between

⁷² JUNG apud PIETIKAINEN, Petteri. Future's Past. C. G. Jung's Psychoutopia and the 'German Revolution' of 1933. In JUNGINGER, Horst (ed.). The Study of Religion under the Impact of Fascism. Leiden-Boston: Brill, 2008, pp. 591-611.

Dionysian and Apolonian. Classical Greeks were also seized (*ergriffen*) by their own barbarian (Dionysian) side which threatened them with the dissolution back to unconscious. Jung interpreted this as a split in psyche, e.g. as a psychological conflict and was convinced that resolution of such a conflict in Germans must come from within and not from without. Such inner force was represented by ancient pagan Germanic god Wotan as a „call for authenticity“, an urge for the most authentic and the deepest Self of the German nation. And for Jung, mediator of such a collective and unconscious call was Hitler. As it is known Jung’s attitude to National Socialism changed already during 1930s and „*he had to admit that, in the end, the brutal reality of the Third Reich refused to conform to his psychology, throwing archetypes overboard, as it were.*“⁷³

Giegerich, on the contrary, says that Jung’s diagnosis of Germans as suffering from „sacred illness“ or neurosis with archetypal depths or as seduced by archaic Germanic god, Wotan, is totally erroneous. In his view there was no need „*to introduce the category of archetypes or gods for comprehending the Nazi movement.*“⁷⁴ Such a movement,

Can be adequately explained as a resulting from a mixture of deep resentments due to undigested disappointments and not accepted losses, of unresolved conflicts, inferiority complexes compensated by a hysterical demonstration of grandiosity, of sever social and economic problems, genuine political fears, the use of ideology-formation and simulation as an ennobling cover, ingenious propaganda, much bluff, etc. etc. – at any rate in terms of nothing but human, all-too-human factors. No Wotan, no god. Nothing numinous or archetypal. Quite banal. Very worldly and superficial.⁷⁵

A very similar critique of Jung’s „archetypal approach“ applied to history and society can be find also in the school of cultural complex:

(...) Jung went straight to the archetypal level of psyche – often quite compellingly. (...) in his seminal 1936 „Wotan“, Jung warns of the primitive, mercurial god of lightning and destruction that was seizing the German psyche. But, by leaving the social, economic, and political level of German psychological experience out of his analysis in „Wotan“, Jung opened himself up to profound misunderstanding and misinterpretation. Had he included a more careful analysis of the historical and cultural aspects of the German experience and perhaps been able to frame it in terms of the activation of a cultural complex in the German psyche, he may not have been subject to the accusations of anti-Semitism and intoxication with Wotan (...).⁷⁶

⁷³ PIETIKAINEN, Petteri. Alchemists of Human Nature: Psychological Utopianism in Gross, Jung, Reich and Fromm. London: Pickering&Chatto, 2007, p. 112.

⁷⁴ GIEGERICH, ref. 59, p.161.

⁷⁵ GIEGERICH, ref. 59, p. 161.

⁷⁶ SINGER, Thomas – KIMBLES, Samuel L. Introduction. In SINGER, Thomas – KIMBLES, Samuel L. (eds.). The Cultural Complex. Contemporary Jungian Perspectives on Psyche and Society. New York – London: Brunner-Routledge, 2004, pp. 2-3.

c. Cultural Complex: Cultural Unconscious – History Revisited

Cultural complex is a recently developed multidisciplinary concept whose predecessors are without doubt Neumann, Jung, Bachofen and ethnopsychology as well. It was inspired by Jung's diagram of the human psyche (1926). School of cultural complex is a direct consequence of the first critiques toward C. G. Jung within Jungian international community. First critiques made by Hillman in the end of 1960s were later supplemented by Hillman's revolutionary work *Re-Visioning Psychology* (1975) and in 1980s concept of cultural unconscious as conceived by Joseph Henderson (1984), later by Michael Vannoy Adams (1996) and at the very onset of the 21st century by Thomas Singer and Samuel L. Kimbles (*The Cultural Complex*, 2004).

Departing from Jung's diagram of human psyche Singer says:

This diagram shows us that Jung believed that inside each human being the psyche connects the individual to the history of life's evolution, from human to primate to the very origins of life itself in what Jung termed „the central fire“ at the bottom of the diagram.⁷⁷

Overall picture becomes much more complex when we start taking into consideration process of globalization, history of different nations, regions, continents, religions, cultures, today's migration waves, differing patterns of femininity and masculinity etc. However, as it was already said at the beginning of this paper, the move to the past can get highly subjective, emotional, imaginal and irrational process which we should be conscious of. It is not exaggerated to say that collectively shared unconscious, e. g. emotionally shared complexes/images can govern „destiny“ of this or that nation. This is a very tricky business but it makes part of interdisciplinarity:

We define a cultural complex as an emotionally charged aggregate of historical memories, emotions, ideas, images, and behaviors that tend to cluster around an archetypal core that lives in the psyche of a group and is shared by individuals within that identified collective.⁷⁸

Of course, cultural complex signifies study of big social groups, communities and nations in their specific psycho-historical condition which is something Jung evaded. He himself was naturally introverted and concentrated on the phenomena of individuation within individual. In the Jungian studies concept of cultural complex is a sort of revolution because

(...) a substantial part of Jung's genius was his sensitivity to the perils of the individual's falling into the grips of collective life. Like all who lived through

⁷⁷ AMEZAGA, Pilar – BARCELLOS, Gustavo – CAPRILES, Axel – GERSON, Jacqueline – RAMOS, Denise (eds.). Listening to Latin America. Exploring Cultural Complexes in Brazil, Chile, Colombia, Mexico, Uruguay and Venezuela. New Orleans, Louisiana: Spring Journal Books, 2012, p. 5.

⁷⁸ AMEZAGA – BARCELLOS – CAPRILES – GERSON – RAMOS (eds.), ref. 77, p. 5.

the twentieth century, Jung witnessed the terrible side of collectivity. (...) In the later part of his life, he shared in the nightmare horror of imagining nuclear holocaust. It is easy to see why Jung had such a dread of the individual and group psyche falling into possession by collective and archetypal forces.⁷⁹

Another critique of Jung points to his use of archetype in the interpretation of more complex social and political phenomena:

To understand collective psychology, Jung went straight to the archetypal level of the psyche – often quite compellingly. For example, in his seminal 1936 essay „Wotan“, Jung warns of the primitive, mercurial god of lightning and destruction that was seizing the German psyche. But, by leaving the social, economic, and political level of the German psychological experience out of his analysis in „Wotan“, Jung opened himself up to profound misunderstanding and misinterpretation.⁸⁰

Thus, cultural complex was defined and clearly differentiated from concepts as national identity or national character and soon applied to the study of human societies all over the world:

So, it is important to be clear at the outset that the notion of cultural complexes is not the same as either cultural identity or national character, but can easily be confused with them. (...) An individual or group with a unique cultural identity that is not in the grips of a cultural complex is much freer to interact in the world of people from other groups without being prey to the highly charged emotional contents that can quickly alter the perception and behavior of different groups in relation to one another. Once the cultural complex is activated in an individual or a group, however, the everyday cultural identity can be overtaken by the affect of the cultural complex, often built up over centuries of repetitive traumatic experience.⁸¹

If, at the very beginning of the paper, I referred to Anglo-American historian Ruth Meyer and her allusion to possible collaboration of depth psychology and history as a „recipe for disaster“, then I must claim here that such a collaboration exists even though it is more frequently initiated by psychologists. However, Meyer is a historian and similarly to Dodds or Toynbee and other historians (for example Trevelyan, Shama) for whom connection of innermost subjectivity and a *genius loci* of historically distant place and event (as in the case of Jung, Freud or Hillman) was very natural.

However, above mentioned examples of interdisciplinary History-Psychology connection are quite different. Neumann could be included into classical school

⁷⁹ SINGER – KIMBLES, ref. 76, p. 4.

⁸⁰ SINGER – KIMBLES, ref. 76, pp. 2-3.

⁸¹ SINGER – KIMBLES, ref. 76, p. 6.

of analytical psychology, Giegerich into an archetypal/imaginal school (founded by Hillman in late 1960s) whereas school of cultural complex – inspired by Hillman as well – is really multi- or inter-disciplinary (its principles are applied only to social communities and nations). However, it must be reminded that already Freud emphasized importance of knowledge of mythology and culture in general for the successful psychoanalytical practice.

There has been a significant growth of psycho-historical studies recently. They do not have to be necessarily of Jungian inspiration. There are often whole nations and continents that need – in times of not always favourable symptoms of globalization – more profound understanding of themselves.⁸² Points of departure and perspectives can be different but it seems that all follow Hillman's thesis: „*Freud made a Jewish move with his case history: he deliteralized it. The Jewish approach is the story and the variations on the story. History is a series of images, tales, geographies, figures, lessons. It's not so much fact. Psychologically, it's the story of Christ, not the historical Christ – the redeemer is in imagination, in the imaginal, always about to appear, but never phenomenal.*“⁸³

Words: 11287

Characters: 74592

---

⁸² VRBATA, Aleš. A Alma ancestral e a contemporaneidade brasileira: imaginário consciente e inconsciente na interpretação do Brasil em Roberto Gambini. In Romanica Olomucensia 28.2, 2016, pp. 237-253.

⁸³ HILLMAN, James. Inter Views. Conversations with Laura Pozzo on Psychotherapy, Biography, Love, Soul, Dreams, Work, Imagination, and the State of Culture. New York: Harper Colophon Books, 1983, p. 80.

PAMÄŤOVÁ INŠTITÚCIA MÚZEA AKO PROSTRIEDOK FORMOVANIA VZŤAHU KU KULTÚRNEMU DEDIČSTVU

Zdena KRIŠKOVÁ

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra sociálnych štúdií a etnológie
Cesta na amfiteáter 1
974 01 Banská Bystrica
zdena.kriskova@umb.sk

KRIŠKOVÁ, Zdena. *Memory institution - museum as a Means forming relationships to cultural heritage.* Cultural heritage is one aspect of the identity of each ethnic group. Ethnic and cultural identity is now a priority in the educational process and in the school environment as well as in informal education. In this regard, as the law may have a memory institutions, museums, irreplaceable role in the shaping of individuals and companies related to their cultural values. Action against the museum for formal education in the school environment is characterized by voluntary, non-violence, not an effort to learn, but to motivate, attract.

Kľúčové slová: kultúrne dedičstvo; identita; pamäťové inštitúcie; múzeá; edukačný proces;

Keywords: Cultural heritage; identity; memory institutions; museums; educational process;

Globalizačné tendencie súčasnej spoločnosti logicky vyvažuje prirodzená snaha jednotlivých etník prezentovať vlastnú kultúru, jej zvláštnosti a diferenciačné črty, ktorými sa odlišuje od iných spoločenstiev. Snaha po relatívnom vyrovnaní hospodársko-ekonomickej podmienok jednotlivých krajín EÚ, stieranie rozdielov medzi nimi na jednej strane, prináša zákonite na strane druhej snahu o zachovanie a zvýraznenie kultúrnej identity samostatných etník, a to najmä prostredníctvom vyzdvihnutia a prezentácie charakteristických prvkov vlastnej kultúry, ktoré identifikujú etnicitu toho-ktorého spoločenstva a jeho vyspelosť na základe špecifík kultúrnohistorického vývinu. V protiklade k súčasným globálnym unifikačným tendenciám stojí úsilie po zachovaní kultúrnej diverzity a mnohorakosti sveta, hľadanie kultúrnej a civilizačnej identity v multipolár-

nom svete, ktorá v sebe obsahuje vzorce súdržnosti, ale aj možných vzájomných konfliktov.¹

Pri problematike identity jednotlivých etník je prioritnou entitou kultúrne dedičstvo. Je to oblasť zahŕňajúca komplex prvkov materiálnej a duchovnej povahy, ktoré charakterizujú spoločenstvo vo všetkých súvislostiach vývoja. Je súhrnom hodnôt zachovávaných generáciami, pričom ich odovzdávanie a preberanie nie je jednorázovým aktom, ale zložitým procesom, podmieneným prísnymi pravidlami selektovania spoločenstvom, kumulovania vybraných hodnôt a overovania ich životoschopnosti v nových podmienkach vývoja.

Otzásku kultúrneho dedičstva je nevyhnutné vnímať v kontexte historicko-politickej, geograficko-klimatickej, hospodársko-ekonomickej, či sociokultúrnych determinantov, ale aj etnických podmienok, ovplyvňujúcich jeho formovanie a konštituovanie. Až na konci tohto procesu je rozhodujúci akt prijatia hodnôt nastupujúcou generáciou. Podľa V. Soukupa je kultúrne dedičstvo systém hodnôt, konfigurácia kultúrnych prvkov, noriem, vzorcov a ideí, ktoré sú ako trvalé kolektívne vlastníctvo a všeobecne prijímaný výsledok materiálnej a duchovnej činnosti členov určitej kultúry, odovzdávané nasledujúcim pokoleniam ako špecifický typ dedičstva.²

Podľa Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska je kultúrne dedičstvo „súbor materiálnych, sociálnych a duchovných výsledkov tvorivej práce predchádzajúcich generácií, ktoré tvoria historické kontinuum a súčasť dnešnej kultúry.“³

Inštitucionálne väzby kultúrneho dedičstva sa spájajú s pamäťovými inštitúciami, ku ktorým patria galérie či knižnice, ale predovšetkým múzeá, ktorých poslaním je získavať, uchovávať a ochraňovať hodnoty kultúrneho dedičstva, ako aj sprostredkúvať verejnosti. Problematika kultúrneho dedičstva v kontexte múzeí sa dostala do stredu záujmu odbornej verejnosti až v druhej polovici 20. storočia. Po prvýkrát sa tento pojem objavil v Dohovore o opatreniach na zákaz a zamedzenie nedovoleného dovozu, vývozu a prevodu vlastníctva kultúrnych majetkov, ktorý bol uzavretý pričinením UNESCO. Po ňom bol Generálnou konferenciou v Paríži na jeseň r. 1972 prijatý Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, ktorý u nás vstúpil do platnosti až 1. 2. 1991.⁴ V súčasnosti však uchovávanie a ochrana tohto bohatstva patrí k základným prioritám

¹ (HUNTINGTON, Samuel. Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového rádu. Praha: Rybka Publishing, 2001, s. 12-25, versus Alvin Toffler a teória tretej vlny (TOFFLER, Alvin. The Third Wave. New York: Bantam books, 1990, 560 s., TOFFLER, Alvin – TOFFLEROVÁ, Heidi. Nová civilizace, Třetí vlna a její důsledky. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2001, 125 s.) Francis Fukuyama s tézou konca histórie (FUKUYAMA, Francis. Konec dějin a poslední člověk, Praha: Rybka Publishers, 2002, 382 s.) a i.). Tiež: MLYNKA, Ladislav. Muzeológia a kultúrne dedičstvo – spoločné cesty k identite. In KRÍSKOVÁ, Zdena – JAĎUŤOVÁ, Jana (eds.). Múzeum a muzeológia – ich determinanty a perspektívy v kontexte súčasného sveta. Zborník príspevkov vedeckej konferencie 11. a 12. júna 2008. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2008, s. 55.

² SOUKUP, Václav – VODÁKOVÁ, Alena – VODÁKOVÁ, Olga (eds.). Sociální a kulturní antropologie. Praha: Slon, 2000, s. 111.

³ SLAVKOVSKÝ, Peter. Kultúrne dedičstvo. In BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., II. Bratislava: Veda, 1995, s. 290.

⁴ LALKOVIČ, Marcel. Múzejná kultúra a človek. In MURIN, Ivan (ed.). Acta Museologica IV. Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied a Katedra ekomuzeológie UMB, 2004, s. 61-71.

každej vyspelej krajiny. Neodpustí si však poznámku, že pri vytváraní podmienok pre túto ochranu toto konštatovanie možno vnímať často len teoreticky.

Deklarácia o ochrane kultúrneho dedičstva č. 91/2001 Z. z. uvádza, že „...tieto hodnoty sú trvalo ohrozené nielen prirodzenými príčinami chátrania a rozkladu, ale aj zmenami životného štýlu, transformáciou spoločenských a ekonomických podmienok, úpadkom a zánikom tradičných remesiel a techník a uplatňovaním technológií často nezlučiteľných s podstatou a charakterom týchto hodnôt“.

Kategóriu kultúrneho dedičstva vytvárajú hmotné aj nehmotné hodnoty našej spoločnosti, pričom k hmotným radí deklarácia aj „zbierky múzeí a galérií“ či „pamiatky výroby, vedy a techniky“. Povinnosť zachovávať kultúrne dedičstvo múzeami je teda aj legislatívne zakotvená a je základnou prioritou ich poslania.⁵ Rovnakú povinnosť ukladá Zákon o múzeach a galériach a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty (č. 206/2009 Z. z.).

Múzejníci i muzeológovia však veľmi dobre vedia, že ochrana prvkov hmotného kultúrneho dedičstva je len jednou z úloh múzeí. Predchádza jej náročný výskum, zameraný na získavanie hmotných dokladov vývoja v autentickom prostredí, čo vyžaduje značnú erudovanosť pracovníkov v jednotlivých vedných odboroch. Okrem získavania, vedeckého zhodnocovania, uchovania a ochrany, je úlohou múzeí i sprostredkovanie týchto hodnôt verejnosti, teda komunikácia, a to najmä prostredníctvom prezentácie zbierkových predmetov ako originálnych hmotných dokladov vývoja spoločnosti.

Nie je teraz mojím cieľom venovať sa nesporne náročnej práci múzeí pri získavaní, vedeckom zhodnocovaní a ochrane dokladov vývoja spoločnosti, chcem sa vo svojom príspevku zamerať práve na oblasť sprostredkovania hodnôt kultúrneho dedičstva verejnosti. Práve komunikácia s verejnosťou je totiž do veľkej miery meradlom úspešnosti či neúspešnosti zúročenia tejto náročnej práce, naplnenia poslania múzeí ako pamäťových inštitúcií.

Múzeá dnes čelia náročným „konkurentom“ v komunikácii s verejnosťou. V súčasnom svete nachádzame obrovský tlak komunikačných prostriedkov, ktoré nás zahľcujú informáiami. Dnes nie je problémom informovanosť o hospodársko-ekonomickej situácii v najvzdialenejšom kúte sveta či včerajšej celebritnej večeri zaoceánskych „hviezd“, často však nepoznáme našu kultúru a jej hodnoty, čo nás vzdáľuje od vlastnej identity.⁶

V súčasnom celosvetovom sociokultúrnom procese, kde dominuje migrácia obyvateľstva spojená so špecifickými kultúrnymi prvkami a hodnotami etnických spoločenstiev, často sa odlišujúcimi od majoritnej spoločnosti, môžu práve múzeá vziať na seba úlohu uchovávateľov a šíriteľov tých kultúrnych hodnôt, ktoré sú všeľudské, a ktoré bezprostredne súvisia s hodnotami morálnymi.⁷ Rovnako je však ich úlohou uchovávať a šíriť kultúrne prvky a hodnoty vlastného etnika

⁵ DARULOVÁ, Jolana. Kultúrny turizmus – nedosiahnuteľný cieľ alebo „neobjavené“ hodnoty kultúrneho dedičstva. In Etnologické rozpravy, 2005, roč. 12, č. 2, s. 42.

⁶ HERIAN, Karol. Doma a inšpirovaní Hermesom. In MURIN, Ivan (ed.). Acta Museologica III. Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied UMB, 2004, s. 99-105.

⁷ STRÁNSKÝ, Zbyněk. Rozhodujúcí faktory na cestě muzeí k 21. storočí. In MARDELL, David (ed.). Európske múzeá na ceste k 21. storočiu. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 1992, s. 64-65.

na rôznej úrovni spoločenstiev územných (lokálne, regionálne, národné), profesijných a podobne. Najvýraznejšou cielovou skupinou pôsobenia múzeí je práve mladá generácia najmä základných, stredných, či vysokých škôl – teda skupina vzdelávajúca sa, učiaca sa. Napriek podobnosti poslaní školy a múzea, nemožno ich pôsobenie zamieňať. Už Waidacher upozorňuje na nebezpečenstvo vyučovania v múzeu, na skutočnosť, že múzeum nemá učiť, ale informovať⁸. Nie je naklonený dokonca doplnkovým súčasným aktivitám, pretože aj tieto prinášajú so sebou istý druh hodnotenia, v čom je analógia so školským prostredím.

Táto otázka je veľmi diskutabilná a nemožno v edukácii jednoznačne striktne odčleniť jej pôsobenie. Už podanie samotnej informácie, ktorá zostane v pamäti osloveného, bez ohľadu na spôsob oslovenia či overovanie osvojenia poznatku spätnou väzbou, je do istej miery učením. Pokiaľ ide o súčaže, práve tie patria k najžiadanejším formám doplnkových aktivít pamäťových inštitúcií.

Názornosť a tvorivosť v prístupe k návštevníkovi

Špecifickosť múzeí spočíva v sprostredkovaní skutočnosti prostriedkami, ktorými sú hmotné doklady, teda muzeálne. Prioritnou sa tak stáva oblasť názornosti. Je zbytočné hovoriť o tom, že dnes návštevníkovi nestačí „ukazovať“ a „vysvetľovať“. Návštevník prichádza do múzea za aktívnym zážitkom. Jednou z priorit múzeí je teda vzbudiť záujem, pôsobiť na emocionálny svet návštevníka, motivovalať ho. A to si vyžaduje značnú dávku tvorivosti. Názornosť a tvorivosť sú dnes vo vzťahu k návštevníkovi dominujúcimi metodickými prostriedkami jeho oslovenia. A práve v spojení týchto prvkov s interaktívnym zážitkom tkvie úspešnosť múzejnej komunikácie.

Múzeá sa dnes stávajú čoraz viac súčasťou neformálnej edukácie, o čom nesporne svedčí rozvíjajúca sa oblasť múzejnej pedagogiky, zameranej na konkrétnu edukačnú činnosť múzeí či muzeopedagogiky ako teoretickej subdisciplíny. Práve špecifické výrazové prostriedky a neformálne edukačné prostredie ich predurčujú na adekvátne oslovenie verejnosti. O opodstatnenosti tohto vývoja svedčí stále rastúca a čoraz užšia kooperácia múzeí so školami. Rovnako vysokoškolské odbory, zamerané na muzeológiu, venujú výraznú pozornosť v príprave študentov najmä na oblasť komunikácie s návštevníkom, čo je pre študentov náročná a nezaplatiteľná skúsenosť.

Na úlohu múzeí v edukačnom procese poukazovala už A. Gregorová,⁸ ktorá rozoznáva v pôsobení múzeí tri základné faktory – vzdelávací, výchovný a sociologický, pričom:

1. vzdelávací aspekt – je podmienený gnozeologickou hodnotou múzejných zbierok, ktoré sú zároveň nositeľmi vedeckých informácií i prostredkami komunikácie.
2. výchovný aspekt – je podmienený psychologickou a pedagogickou stránkou činnosti, zameraný na zohľadnenie psychických daností prijímateľa.

⁸ GREGOROVÁ, Anna. Múzeum a múzejníctvo. Martin: Osveta, 1984, 308 s.

3. sociologický aspekt – súvisí so sociologickým a psychologickým prístupom k prijímateľovi ako členovi určitej spoločenskej skupiny.

V kontexte názornosti tiež nemožno opomenúť podstatnú väzbu prezentovaných skutočností prostredníctvom muzeálií ako hmotných dokladov vývoja, na zmyslové a pojmové poznanie, pričom zmyslové vnímame vo väzbe na fakty, ktoré predmet predstavuje a pojmové na ich pochopenie, na hľadanie vzťahov a vzájomných súvislostí.

V týchto intenciách je pre múzeum veľmi dôležitý spôsob oslovenia prijímateľa informácie so zreteľom na cielovú skupinu. Keďže *zmyslové poznanie* úzko súvisí s konkrétnym myslením, neumožňuje teda hlbšie pochopenie podstaty, je príznačné pre nižšie vekové skupiny a tomu musí zodpovedať i prístup v komunikácii múzea s návštevníkom. Naopak *pojmové poznanie* sa dostáva na úroveň abstraktného myslenia, čím umožňuje hlbšie poznanie sveta. Táto skutočnosť je zasa limitujúca pri oslovení cielovej skupiny vyšszej vekovej kategórie.

Múzeá práve využívaním svojich špecifických prostriedkov na oslovenie verejnosti, ktorými sú hmotné doklady, teda muzeálne, majú neľahkú úlohu v otázke miery, obsahu i spôsobu ich výberu. V tejto otázke vychádzam z F. Waidachera a jeho všeobecných kritérií komunikácie – kvantita, kvalita, relevancia, výraz:

- *kvantita* - teda zohľadňovanie množstva informácií prostredníctvom muzeálií. V múzejnej komunikácii hrozí napr. neadekvátna množstvo využitia, či už v zmysle nedostatočnosti, alebo prehustenosti. V jednom i druhom prípade dochádza k negatívному pôsobeniu na edukanta, buď k nepochopeniu pre nedostatok informácie, alebo k strate záujmu pre násilnosť v podaní.
- *kvalita* - spočíva v pravdivosti, objektivite informácie. Kritérium objektivity je podmienené dôsledným vedeckým výskumom poznatkov a ich verifikáciou a zároveň ich pravdivým sprostredkováním. Pri akejkoľvek štylizácii prezentačného prejavu, prípadne použití substitútov je potrebné prijímateľa na tento fakt adekvátnie upozorniť.
- *relevancia* - spočíva vo významovosti. Ide teda o princíp ukazovať len to, čo je pre komunikáciu podstatné. Toto kritérium veľmi úzko súvisí s kvantitatívnou zložkou informácií. Práve v sprostredkování širších tematických celkov, v snahe poukázať na vzájomné súvislosti jednotlivých prvkov, hrozí nebezpečenstvo marginalizácie podstaty problematiky.
- *výraz* - spočíva v zachovaní spôsobu vyjadrenia, ktorý musí byť jasný, zreteľný a zrozumiteľný. Konkrétnosť a jasnosť múzejno-prezentačného symbolického jazyka je limitovaná vyjadrovacími prostriedkami – materiálnymi dokladmi vývoja.⁹

⁹ WAIDACHER, Friedrich. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1999, s. 131.

K základným požiadavkám na súčasného muzeológa, okrem erudovanosti a rozhľadenosti v odbore, patrí vo vzťahu k návštevníkovi jeho kreativita a tvorivosť. Len tak podnieti jeho záujem o vlastné hodnoty kultúrneho dedičstva a motivuje ho k ďalšiemu obohacovaniu a zveľaďovaniu tohto dedičstva, k pocitu etnickej a kultúrnej identity. Dynamika konštrukcie dedičstva spočíva v aktualizácii, adaptácii a reinterpretácii uchovaných historicky a kultúrne podmienených vedomostí, zručností a hodnôt určitej skupiny, čiže spája uchovávanie a inováciu, stabilitu a dynamiku, reprodukciu a kreativitu, a tým vytvára nový sociálny význam, ktorý generuje identitu.¹⁰

V tejto oblasti stojí dnes pred muzeológom dvojitá úloha. Pracovať nielen na sebe, ale svoju tvorivosť a predstavivosť preniesť i do mysle a duše návštevníka. Návštevník prichádza do múzea za poznaním, no nie „vyučovaním“. Očakáva relax, duchovné obohatenie. Múzeu dnes nestačí pri vynaložení najväčšieho úsilia podať informáciu, sprostredkovať skutočnosť, v tom má obrovskú konkurenciu v iných médiách, za ktorými prijímateľ dokonca nemusí chodiť.

V kontexte tvorivého myslenia vo vzťahu k návštevníkovi je pre muzeológa nevyhnutným fenoménom:

- fantázia – myslenie v obrazoch
- fluencia – množstvo nápadov, myšlienok pri voľbe spôsobu oslovenia návštevníka vzhľadom na cielovú skupinu
- flexibilita – rozmanitosť, rôznorodosť nápadov pre jednoduchší výber výslednej alternatívy podania
- originalita – ojedinelosť, výnimočnosť nápadu pre realizáciu spôsobu oslovenia prijímateľa.

Doplňkové aktivity a múzeá

Prioritnú úlohu v komunikácii múzea s recipientom má samotný primárny doklad skutočnosti – zbierkový predmet (muzeália). Sprostredkovanie informácií o vývoji spoločnosti prostredníctvom múzejnej prezentácie v sekundárnom prostredí múzea originálnymi autentickými hmotnými dokladmi vývoja – zbierkovými predmetmi, zabezpečuje najvyššiu kognitívnu a zároveň historickú hodnotu v procese sprostredkovania informácie návštevníkovi. Muzeália sú špecifickým vyjadrovacím prostriedkom len pre tento druh pamäťovej inštitúcie (archívy – úradné dokumenty, knižnice – písané informácie).

Na vyjadrenie vzťahov medzi jednotlivými komponentmi zobrazovanej skutočnosti, objasnenie historických, ekonomických či sociálnych korelácií, sú v múzejnej komunikácii využívané doplnkové výrazové prostriedky múzea, najčastejšie plošné, dvojrozmerné vysvetľujúce texty, fotografie, ale aj obrazy, ktoré podávajú ikonografické údaje, vo výnimočných prípadoch substitúty pôvodných originálnych predmetov, resp. objektov ako sú makety, modely a pod. Doplňkové prostriedky umožňujú „čítať medzi riadkami“, objasniť návštevníkovi ako

¹⁰ BESSIÈRE, Jacinthe. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. In Sociologia Ruralis, 1998, roč. 38, č. 1, s. 27.

príjemcovi múzejnej výpovede súvislosti, ktoré samotný doklad, keďže je vyňatý z autentického prostredia, nedokáže svojou vecnou podstatou verne sprostredkovať v súvislostiach.

Avšak obmedzenie prezentácie len na muzeálne a doplnkové výrazové prostriedky aj pri zachovaní najvyšej miery akceptovania ich vedeckého potenciálu prináša návštevníkovi schematické, vecné, kusé vnímanie informácie. Výstavný mobiliár často tento pocit len umocňuje.

Návštevník, ktorý je dnes každodenne vystavený prijímaniu množstva informácií, prichádza do múzea za oddychom, nevylučujúc ani oddych aktívny, dynamický. Očakáva emotívny, zmyslový zážitok. Ten mu dokáže vytvoriť prostredie, spôsob interpretácie, ale aj interaktívna účasť a možnosť zasiahnutia do diania, empirická skúsenosť. Toto očakávanie súčasného návštevníka je ale veľmi náročné splniť. Vo vzťahu k návštevníkovi je v zmysle uplatňovania nových trendov oslovenia verejnosti žiaduce jeho oslovenie doplnkovými aktivitami, ktoré patria v súčasnosti už k nevyhnutným prvkom komunikácie s návštevníkom. Obdobie múzeí, ktoré postavili svoju existenciu na všeobecnom hlate len po informáciách, dávno skončilo. Predmet informácie, ktorú vyhľadávame dnes, musí sprevádzať kontext.¹¹

Väčšina foriem a typov bežne dostupných aktivít voľného času poskytuje ľuďom širokú škálu možností úniku z komplikovanej reality bežnej existencie. Takáto kompenzácia alebo únik môže mať podobu skôr odpočinkovú, pasívnu, relaxačnú. Mnoho ľudí však potrebuje voľný čas tráviť aktívne, nie pasívne, ako to vysvetľuje napríklad model *optimálneho zážitku*, ktorý vyvinul chicagský psychológ Mihaly Csikszentmihalyi. Podľa tohto modelu optimálny zážitok človeku prináša uspokojenie, vychádzajúce z jeho vlastnej aktivity.¹²

Múzeá dnes realizujú množstvo podujatí, ktoré siahajú od tesnej spojitosťi so zbierkami múzea až k úplnej nezávislosti na nich, od okrajových až k rozhodujúcim, od častých až po jednorazové aktivity.¹³ Vo všetkých alternatívach je však nevyhnutné rešpektovať zameranie na prioritnú tematickú oblasť prezentácie.

Múzeá napriek tomu, že sú dynamickými inštitúciami, vyvíjajú sa rovnako ako sa vyvíja spoločnosť, prešli a budú prechádzať počas vývoja zmenami viacerých foriem, zostávajú inštitúciami s obrovským vedeckým potenciálom. Na jeho získanie a uchovanie sú potrební rovnako erudovaní vedeckí odborníci. V oblasti prezentácie a sprostredkovania skutočnosti verejnosti využívajú nové, aktívne a interaktívne spôsoby edukácie i formy sprievodných, doplnkových aktivít v zmysle súčasných prezentačných trendov.

Návštevníka dnes už neuspokojí lacná interaktívna zábavka, ktorá ho na chvíľu upúta, nakoniec však v ňom nič nezanechá, pretože so zameraním múzea či prezentovanej problematiky to malo pramälo spoločného. Odchádza možno s pocitom príjemne stráveného času, no vzhľadom na obohatenie poznania – prázdny.

¹¹ MURIN, Ivan. Náčrt interpretovania kvalitatívnej analýzy medziosobnej komunikácie. In KRIŠKOVÁ, Zdena - HRČKA, Michal (eds.). Muzeológia – teória a prax. Zborník príspevkov z muzeologickej konferencie. Banská Štiavnica: Spoločnosť pre pamiatky, 2006, s. 46.

¹² KESNER, Ladislav. Marketing a management muzeí a památek. Praha: Grada Publishing, 2005, s. 76.

¹³ SAS, Jan. Viac emócií do múzea. In Múzeum, 1996, roč. 41, č. 1, s. 14.

Žiaľ, aj tieto aktivity si dnes získavajú v činnosti niektorých múzeí svoje miesto, v prevahе ekonomickejho efektu nad samotným poslaním.

Pôsobenie múzea v poznávacom procese pri práci s návštevníkom, ale najmä s novou generáciou, je veľmi krehkou pôdou vzhľadom na možnosť výrazne pozitívneho, ale i negatívneho vplyvu na jeho myslenie, motivácie a postoje. Preto je v tejto oblasti čoraz viac nevyhnutná kooperácia odborníkov z oblasti muzeológie, pedagogiky či psychológie. Je len potešujúcou skutočnosťou, že aj v tejto oblasti už múzeá prešli veľký kus cesty. Veľký kus však ešte majú pred sebou.

Počet slov: 2767
Počet znakov vrátane medzier: 21120

MATERIÁLY

PRIVILÉGIÁ PRE OPPIDUM HRONSKÝ BEŇADIK Z ROKOV 1680 A 1714

Tomáš TANDLICH

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
ttandlich@ukf.sk

TANDLICH, Tomáš. *The Privilege Charters for the Town of Hronský Beňadik of the Years 1680 and 1714.* The privilege charters for the town of Hronský Beňadik from 1680 and 1714 are the ground base for the legal status of this sort of settlement. The first one contains the right to organize the four free markets in the town of Hronský Beňadik from the year 1680, which was issued by the German Emperor and the Hungarian King Leopold the First of Habsburg. The second confirms the diplomatic falsum of the year 1217 and was issued by the King Charles the Third.

Kľúčové slová: Privilégium; diplomatické falzum; jarmok; oppidum; dávky;

Keywords: Privilege; Diplomatic falsum; Free market; Self Governing Town; Financial duties;

Benediktínsky kláštor v Hronskom Beňadiku patrí medzi naše najväčšie a najstaršie cirkevné inštitúcie. Jeho zakladacia listina sa datuje do roku 1075, pričom jej text je známy až z mladších listín. Najviac fálz sa týkalo majetku kláštora, ktorého najväčšia časť ležala na území bývalej Tekovskej stolice. Jeho sídlo Hronský Beňadik získalo viaceru privilégií, ktoré zvýraznili jeho postavenie ako sídla kláštora a ekonomickeho centra majetkov konventu na prelome 17. a 18. storočia. Prvým dokumentom je trhové a jarmočné privilégium od cisára a kráľa Leopolda I. pre oppidum Hronský Beňadik z 8. februára roku 1680¹. Mestečko Hronský Beňadik získalo práva na 4 jarmoky na Turice, na deň Obrátenia svätého Pavla (25. 1.), svätého Benedikta opáta (21. 3.), a na poslednú stredu po dni svätého Egídia opáta (1. 9.). Podľa potreby sa jarmoky mohli konať aj počas dní

¹ Maďarský štátny archív (ďalej MŠA), Krajinský archív, fond (ďalej f.) Uhorská kráľovská kancléria, Kráľovské knihy, zväzok č. 16, s. 60 [online]. Dostupné na internete: <<http://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/9725/?pg=293&bbox=1169%2C-2109%2C3048%2C-1000>>; cit. 29. 2. 2016. Prepis textu je v prílohe: Dokument č. 1.

pred a po týchto dátumoch. Tento dokument sa zachoval v jednoduchom odpise v Kráľovských knihách, ale ide o hodnoverný dokument, ktorý nie je falzom, ale odrazom hospodárskeho významu mestečka Hronský Beňadik koncom 17. storočia. Trhové právo udelil tomuto sídlu už kráľ Ľudovít I. Veľký na žiadosť opáta konventu v Hronskom Beňadiku Sigfrida (Sefred), pričom išlo o povolenie na konanie týždenného trhu v pondelok pre dedinu Petend, ktorá ležala na území neskoršieho oppida a patrila tomuto kláštoru, dňa 11. júna roku 1347.²

Zaujímavosťou v ekonomike tohto sídla je aj veľký okov používaný v mestečku Hronský Beňadik na vyberanie desiatku a deviatku z vína. Notár konventu kláštora Ján Imrich Rosa vypracoval pre decimátorov, krčmárov a úradníkov na panstve poriadok na používanie okova v roku 1658. V krčme sa používal 64-holbový bratislavský alebo uhorský okov (54,2976 l), v kláštore 72-holbový okov prebendárov (61,0848 l) a v mestečku Hronský Beňadik 48-holbový okov alebo urna (40,7232 l na výber naturálnej renty z vína).³

Moja práca si kladie za cieľ priblížiť okrem predošlého privilégia aj listinu pre oppidum Hronský Beňadik z 2. decembra roku 1714, ktorá sa tiež zachovala v jednoduchom odpise v Kráľovských knihách.⁴ Jej jadrom je údajná listina kráľa Ondreja II. z roku 1217, ktorá získala pozíciu hodnoverného dokumentu vďaka viacerým neskorším konfirmáciám, medzi ktoré patrí aj dokument z roku 1714. Mestečko Hronský Beňadik bolo sídlom kláštora, ale aj významnou súčasťou jeho majetkového celku. Konvent v Hronskom Beňadiku získal majetkové donácie okrem svojho okolia v Tekovskej stolici aj v Nitrianskej, Komárňanskej, Ostrihomskej, Hevešskej, Tolnianskej, Biharskej, Čongrádskej, Solnockej, Békešskej, Tordianskej a Peštianskej stolici.⁵

Kláštor mal vzhľadom na svoj rozsiahly majetok zachovaných len málo hodnoverných listín z 13. a 14. storočia, a to napriek častým sporom najmä s Ostrihomským arcibiskupstvom. Konfirmácie zakladajúcej listiny uhorského kráľa Gejzu I. z roku 1075 od jeho nástupcov Štefana II. z roku 1124 a Ondreja II. z roku 1217 sú považované za falošné, pretože úplný text dokumentu z roku 1075 sa nezachoval.⁶

Mestečko Hronský Beňadik malo svojho priameho predchodcu v staršej osade Petend s farským kostolom svätého Egídia. Táto lokalita sa spomína v prvom pápežom potvrdenom súpise majetkov z roku 1209, ktorý je považovaný

² ...quam eciam ad instantem petitionem religiosi viri fratri Sefredi, abbatis monasterii eiusdem sancti Benedicti de Iuxta Goron, volentes villam seu possessionem eisdem monasterii, Petend vocatam, prope idem monasterium existentem ampliari et populorum seu iobagionum multitudine decorari, forum ad eandem villam dedimus de benignitate et libertate regia et ipsum forum feria secunda singulis septimanis annuimus celebrandum.... Prevzaté z JUCK, Ľubomír. Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1984, s. 147, č. 187.

³ HUŠČAVA, Alexander. Poľnohospodárske miery na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972, s. 151.

⁴ MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť: Obdobie od roku 1000 do roku 1235. In Historické štúdie 18, 1973, s. 68.

⁵ JUCK, Ľubomír. Majetky hronskobeňadického opátstva do r. 1235. In Historické štúdie 18, 1973, s. 122.

⁶ MARSINA, ref. 4, s. 65.

za najdôveryhodnejší dokument, pretože neboli interpolovaný, ani falšovaný. Názov Petend sa možno spomínať aj v pôvodnej neinterpolovanej verzii listiny z roku 1075. Toto meno sa uvádzalo v prameňoch až od roku 1423, ale už od roku 1366 sa používali paralelne názvy Petend a Svätý Beňadik (*Zenthbenedek*). Osada Petend sa ale mohla dostať do súpisu z roku 1209 aj ako samozrejmý majetok kláštora, kde stálo jeho sídlo.⁷ Hronský Beňadik ako lokalita patril konventu až do roku 1565, pričom nemal počas sledovaného obdobia iných vlastníkov.⁸ Kláštor získal ďalšie donácie v rokoch 1158, 1164 a 1225.⁹ Súpisu majetku sú ďalej z rokov 1489, keď konvent protestoval proti neoprávnenému zabratiu svojho vlastníctva, ako aj z roku 1565, čo bolo obdobie zániku kláštora a panovník daroval jeho majetok Ostrihomskej kapitule.¹⁰

Privilégium, ktoré mal obyvateľom mestečka Hronský Beňadik udeliť uhorský kráľ Ondrej II., je diplomatickým falzom.¹¹ Panovníka o jeho vydanie mal požiadať opäť tamojšieho kláštora Tomáš. Listina od Ondreja II. z 13. júna roku 1217 sa považuje za falošnú aj preto, že udelenie osloboodenia od dávok a poplatkov panovníkovi prisľahovalcom na majetky kláštora v Hronskom Beňadiku podľa vzoru hostí v Budíne, v Pešti a v Stoličnom Belehrade nie je možné považovať za hodnoverné v období vzniku tohto dokumentu. Národnosti ako Sasi, Maďari a Slováci sa neuvádzali v období prvej tretiny 13. storočia, pričom ani platba pôvodne kráľovských príjmov hronskobeňadickému kláštoru ako zemepánovi od nových obyvateľov nezodpovedala v roku 1217 skutočnosti. Územie okolo kláštora malo byť osídlené novými obyvateľmi, o čom svedčilo aj to, že dávky by platili títo obyvatelia kláštoru, nie panovníkovi. Miesto, kde leží dnešný Hronský Beňadik, bolo uvedené aj v listine z roku 1075. Ležalo okolo kláštora ako jeden z jeho majetkov v Tekovskej stolici.¹² Práva sa pravdepodobne mali vzťahovať na obyvateľov celého panstva konventu. Tieto práva boli prvý raz udelené až prisľahovalcom v Budíne v roku 1244.¹³

Text listiny z roku 1217 je z diplomatického hľadiska vyhotovený veľmi precízne. Úvod a záver listiny, ako aj jej koroborácia vychádzali pravdepodobne z inej

⁷ IVANIČ, Peter. Majetky opátstva v dnešnom Hronskom Beňadiku v rokoch 1075 a 1209. In *Studia Historica Nitriensia*, 2015, roč. 19, č. 1, s. 78-85.

⁸ JUCK, ref. 5, s. 124.

⁹ JUCK, ref. 5, s. 122-123.

¹⁰ JUCK, ref. 5, s. 123.

¹¹ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus 1.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 178, č. 227. Tiež: FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi III. Vol. 1.* Buda: Typis Typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1829, s. 196-197 [online]. Dostupné na internete: <http://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_3_vol_1/?pg=195&layout=s>; <http://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_3_vol_1/?pg=196&layout=s>; cit. 29. 2. 2016. Tiež: GÁRDONYI, Albert. Budapest történetének okleveles emlékei. *Monumenta diplomatica civitatis Budapest*. Csányk [!] Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert I. (1148-1301). Budapest: A Székesfőváros kiadása, 1936, s. 15-16 [online]. Dostupné na internete: <http://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_budapest/?pg=38&layout=s>; <http://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytarak_budapest/?pg=39&layout=s>; cit. 29. 2. 2016.

¹² JUCK, ref. 5, s. 123-124.

¹³ MARSINA, ref. 4, s. 67.

pravej listiny Ondreja II. Arenga *Munificentiae regalis Immensitas* je typická pre listiny tohto panovníka.¹⁴ Falošným je najmä obsah dispozície, kde okrem udeľenia veľmi rozsiahlych výsad obyvateľom na majetkoch hronskobeňadického konventu v podobe oslobodenia od kráľovských dávok je nepravdebodobný aj uvádzanie národností v roku 1217. Vznik falza je možné približne vložiť skôr do obdobia prvej štvrtiny 14. storočia, aj keď teoreticky tu prichádza do úvahy aj obdobie po roku 1244, teda po udelení mestských výsad Budínu od kráľa Belu IV. Narácia a dispozícia dokumentu mohli, ale aj nemuseli, čerpať z inej pravej listiny kráľa Ondreja II. Ďalšie konfirmácie sú z druhej polovice 16. a zo začiatku 18. storočia, keď sa už táto listina chápala ako výsadná pre oppidum Hronský Beňadik.¹⁵ Najstaršia konfirmácia listiny Ondreja II. pochádza od Karola Róberta z Anjou, ktorú vydal na žiadosť hronskobeňadického opáta a kráľovského kaplána Ladislava dňa 18. marca roku 1328.¹⁶

Z diplomatického hľadiska ide pri listine z roku 1714 o viacnásobnú konfirmáciu pôvodného privilégia kráľa Ondreja II. z roku 1217 pre hostí na majetkoch hronskobeňadického opátstva. Samotný dokument z roku 1714 má základ v texte konfirmácie tranzumptu Tekovskej stolice z roku 1566. Prefekt panstva konventu kláštora Hronský Beňadik Michal Kapornoky predložil podžupanovi a štyrom slúžnym a prísažným prísediacim sedrie Tekovskej stolice v roku 1566 na potvrdenie privilégium od cisára Ferdinanda I. zo dňa 20. 2. 1550 o konfirmácii listiny Ondreja II. o rovnakých právach pre obyvateľov mestečka Hronský Beňadik

¹⁴ MARSINA, ref. 4, s. 68.

¹⁵ MARSINA, ref. 4, s. 70 - 71.

¹⁶ Carolus Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Rame, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et honoris ac montis S. Angeli Dominus. Omnibus Christi fidelibus, praesentibus et futuris, praesentium notitiam habituris, salute in eo, in quo resident semperternae salutis incrementa. Ne quid plenitudinis desit operibus pietatis, expedite, ut principis Praesidentis benigna consideration opus bonum ad diuinum cultus incrementum concessum, stabilitate perpetua fulciat et confirmet. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod vir religious Fr. Ladislaus, Abbas monasterii S. Benedicti de iuxta Gron, Capellanus noster fidelis, nostro conspectui praesentavit quoddam privilegium Domini Andreeae, quandam illustris regis Hungariae, Atavi nostri charissimi, felicis recordacionis, super libertatum gratia, populorum dicti monasterii, per dictum regem salubriter concessa, confectum et habitum petens humiliiter et denote, ut ipsum privilegium ratum habere, acceptare, renouare et nostro dignaremur privilegio confirmare; cuius tenor talis est: In nomine S. Trinitatis, Andreas (v. ad. an. 1217). Itaque nos diligent solitudinis intuit praescriptum priuilegium Domini Andreeae Regis praedicti iustum fore et salubriter concessum, reperientes et videntes, cipientes quoque et nobis ex debito incumbere aestimantes, ut nostris temporibus, quibus per Dei clementiam solito sublimati regiminis regni feliciter praesidemus, ea, quae pro quiete religiosae conuersationis sunt disposita, pacifica permaneant, dictum priuilegium etc. Datum per manus discreti viri, Magistri Andreeae, Praepositi Ecclesiae Albensis, etc. Anno Domini MCCCXXVIII. Quinto decimas kal. Aprilis. Regni nostri anno similiter vigesimo octavo L.S. pendentis. Prevzaté z: FEJÉR, Georgius. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. 3. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitas Ungaricae, 1832, s. 291-292 [online]. Dostupné na internete: <http://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_8_Vol_3/?pg=290&layout=s>, <http://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanytarak_Codex_Diplomaticus_Tom_8_Vol_3/?pg=291&layout=s>; cit. 29. 2. 2016. Tiež: MARSINA, ref. 4, s. 68-69.

ako mali hostia v Pešti, Stoličnom Belehrade a Budíne z roku 1217.¹⁷ Listina bola vyhlásená podžupanom Jurajom Simonyim a štyrmi slúžnymi na zasadnutí generálnej kongregácie Tekovskej stolice v roku 1566 v mestečku Topoľčianky vo štvrtok pred nedeľou Cantata (9. 5.). Stolica potvrdzovala platnosť tranzumptu Bratislavskej kapituly z roku 1559 potvrdeného hodnoverným miestom v Hronskom Beňadiku v roku 1565. Listinu cisára a kráľa Ferdinanda I. z 20. februára roku 1550 potvrdila na žiadosť zástupcu obyvateľov Hronského Beňadika Jána Ohleera Bratislavská kapitula 30. januára roku 1559.¹⁸ Richtár mestečka Juraj Kys a tamojší obyvatelia požiadali o konfirmáciu tejto listiny kláštor v Hronskom Beňadiku, ktorý im ju potvrdil dňa 2. decembra roku 1565.¹⁹ Podstatou bola skutočnosť, že celá komunita mestečka ostala v panovníckej jurisdikcii a dávky mali platiť nie do kráľovskej pokladnice, ale svojmu zemepánovi, ktorým bola Ostrihomská kapitula. Táto inštitúcia vykonávala aj právomoci hodnoverného miesta pôvodného benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku. Juraj Prachár a Michal Zelyesko ako prísažní mestečka Hronský Beňadik požiadali svojho zemepána kláštor v Hronskom Beňadiku ako v sobotu po druhej nedeli po sviatku Epiphaniarum roku 1703 (19. 1.) o potvrdenie konfirmačnej listiny Tekovskej stolice z 9. mája roku 1566. Generálna kongregácia Tekovskej stolice vydala potvrdenie privilégia o výsadách obyvateľov Hronského Beňadika v roku 1703.²⁰ Kráľ Karol III. konfirmoval tento tranzump odnoverného miesta konventu v Hronskom Beňadiku 2. decembra roku 1714 pre richtára, prísažných a celú obec mestečka Hronský Beňadik v Tekovskej stolici.²¹

Text pôvodného dokumentu získal na dôveryhodnosti práve tým, že bol konfirmovaný v rokoch 1550, 1559, 1565, 1703 a 1714 hodnovernými miestami v Hronskom Beňadiku, Bratislavskou kapitolou, Ferdinandom I., Karolom III. a Tekovskou stolicou. Falosná listina sa postupne považovala za pravú, aj keď sa jej pôvodný text stále musí považovať za diplomatické falzum. Tento dokument spolu s listinou o udelení jarmočných výsad mestečku Hronský Beňadik z roku 1680 predstavuje podľa môjho názoru zaujímavý dôkaz o výsadách zemepanského mestečka na prelome 17. a 18. storočia. Zemepanské mestečká mali práve v uvedenom období nezastupiteľné miesto v spoločenskej štruktúre a ekonomike

¹⁷ Civium et inhabitatorum Oppidi Sancti Benedicti Domini Andrea Regis.

¹⁸ WENZEL Gusztáv. Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VI. 890-1235. Pest: Eggenberger Ferdinand M. Akadémiai. Könyvárusnál, 1867, s. 572, č. 358 [online]. Dostupné na internete: <http://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmanytar_rak_ArpadkoriOkmanytar_06/?pg=607&layout=s>; cit. 29. 2. 2016.

¹⁹ MŠA, Krajinský archív, f. Archív kráľovskej pokladnice, č. DL-DF 93 [online]. Dostupné na internete: <<http://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/1175/?query=WJEL%3D%28%-22Kincst%C3%A1ri%20lev%C3%A9lt%C3%A1rb%C3%B3l%20%28E%29%22%29&pg=0&bbox=-2250%2C-5702%2C7988%2C-26>>; cit. 29. 2. 2016. Prepis dokumentu je v prílohe: Dokument č. 4.

²⁰ Štátny archív v Nitre, f. Tekovská župa, Kongregačné spisy, rok 1703, fasc. 4, no. 10. Prepis dokumentu je v prílohe: Dokument č. 3.

²¹ MŠA, Krajinský archív, f. Uhorská kráľovská kancelária, Kráľovské knihy, zväzok č. 30, s. 401-403 [online]. Dostupné na internete: <<http://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/15854/?pg=205&bbox=-305%2C-2003%2C313%2C3>>; <<http://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/15854/?pg=206&bbox=-305%2C-2003%2C313%2C3>>; cit. 29. 2. 2016. Prepis dokumentu je v prílohe: Dokument č. 2.

šľachtických a cirkevných panstiev na území dnešného Slovenska ako súčasti bývalého Uhorska v danom časovom úseku našich dejín. Prepisy jednotlivých dokumentov uvádzam v prílohe za textom.

PRÍLOHY

Dokument č. 1: Privilégium na usporiadanie jarmokov pre mestečko Hronský Beňadik od Leopolda I. zo dňa 8. 2. 1680

NOS LEOPOLDUS ETC. Memoriae commendamus tenore praesentium Significamus quibus expedit universis. Quod nos cum ad humillimam Supplicationem fidelium nostrorum Venerabilis Capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis pro parte providorum Judicis et Juratorum coeterorumque Civium et Inhabitantum Oppidi ejusdem Capituli Sancti Benedicti de juxta Gron vocati inque Comitatu Barsensi existente habito apud Maiestatem nostram factam tum vero pro uberiori dicti Regni nostri Hungariae, sed et Incolarum atque Inhabitantum Oppidi ejusdem S. Benedicti commodo ac utilitate illud gratiose annuendum et concedendum duximus, ut videlicet Nundinae Liberae Seu Fora annualia in Festivitatibus. Unae quidem Conversionis Sancti Pauli Apostoli hoc est vigesima quinta Januarij, alteriae item Sancti Benedicti Abbatis vigesima prima diebus Mensis Martij, Tertiae Feria pariter tertia Pentecostes et quartae demum proxima post festum Sancti Aegidij Abbatis et Martijris in diem primam Septemboris incidentis alijsque diebus ipsas Festivitatis et attactam Feriam ac Dominicam praecedentibus et immediate Subsequentibus ad id necessarijs aptis et sufficientibus cum libera, duobus Singulos memoratos generalium Nundinarum Terminos praecedentibus diebus pecorum omnis genuis et speciei divenditione et coemptione anticipate instituenda omni anno et omnino sub ysdem Libertatibus et Praerogativis quibus Nundinae liberae seu fora annualia Liberarum Civitatum nostrarum, aut reliquorum Oppidorum Villarumque celebrante in praescripto etiam Oppido S. Benedicti de juxta Gron perpetuo celebrari possint ac valeant. Imo concedimus et annuimus praesentium per vigorem, absque tamen praejudicio Nundinarum seu fororum annualium liberorum quorumcunque locorum circumvicinorum. Quocirca Vos omnes et singulos Mercatores et Institores ac Forenses homines et Viatores quoslibet harum serie assecuramus, affidamus et certificamus, quatenus ad predictas Nundinas seu fora annualia libera per nos prementionato Oppido S. Benedicti de juxta Gron praemisso modo perpetuo celebrari commissa et concessa cum omnibus mercantijs, rebusque et Bonis vestris libere, secure et absque omni pavore seu formidine personis, Bonorumque et Mercantiarum Vestrarum veniatis, properetis et accedatis peractisque ibi negotiationibus Vestris omnibus iterum ad propria aut quae malveritis loca redeatis, salvis semper personis atque rebus vestris sub nostra protectione et tutela speciali permanentibus et hoc volumus per fora et alia loca publica ubique palam facere proclaimari. Presentium autem quas Secreto Sigillo pro quo ut Rex Hungariae utimur impedimenti communiri fecimus. Post cum lecturam iterum reddi jubemus presentatam. Datum in Regia arce nostro Pragensi die 8 Mensis Februarij Anno Domini Millesimo Sexcentesimo octoagesimo. Regnorum nostrorum Romani 22, Hungariae et Reliquorum 25, Bohemiae vero anno 24.

Dokument č. 2: Konfirmácia výsadnej listiny pre mestečko Hronský Beňadik od Karola VI. zo dňa 2. decembra roku 1714

Nos Carolus Sextus etc. Memoriae commendamus etc. Quod nominibus et in Personis fidelium nostrorum Judicis, Juratorumque Civium et Inhabitatorum ac totius comunitatis Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron in Comitatu Barsiensi existente habitam exhibitae sint Nobis et praesentatam certae quadam Litteram Fidelium pariter nostrorum Honorabilium Conventus Ecclesiae pariter S. Benedicti de iuxta Gron in symplici Papyro formaque Libelli confectae ac ex uno Termine constantos, Sigilloque eiusdem usitato et authentico ab intus in inferiori earundem margine impresione communitae feria 6ta proxima ante Dominicam Secundam Epiphaniarum in Anno Domini 1703 suo modo emanatae alias quasdam ViceComitis et quattour Judicem Nobilium suprafati Comitatus Barsensis una cum pluribus eiusdem Comitatus Nobilibus Sedis eorundem Judiciariae Juratis Assessoribus feria quinta proxima ante Dominicam Cantate Anno Domini 1566 in Loco Solito Kis Tapolcsan videlicet nuncupate foro Tribunal ei oportet tum confidentium Transumptionales certarum quarundam Sacratissimi quondam Principis ac Domini Ferdinandi Romanorum ibidem et Hungariae Regis confirmationalium Serenissimi condam Principis Dominis Andreae Regis Hungariae super certae praerogativa et libertatis jure quo hospites in Pesto, Alba et Buda commorantes perfruebantur, non secus omnium pro ut rerum et commoditatum, quae ad Regiam Jurisdictionem pertinent, tam in Tributis, quam descensibus, aliquisque debitis quae in Regno solent et possent emergere eos Incolis Terrae Monasterii Sancti Benedicti de iuxta Gron praestari solitarum ac ad Regiam Jurisdictionem quoquomodo pertinentium saepefatae Ecclesiae Sancti Benedicti modis formis et exceptionibus ibidem uberius denotatis irrevocabiliter facta concessione coram suprafata Sede Iudiciaria per Michaelem condam Kapornoky Praefectum eo tum Ecclesiae Sancti Benedicti in defensionem iurium memorati Oppidi Sancti Benedicti producuntarum et exhibitarum in se continentes tenoris infrascripti suppli catum itaque extitit Maiestati nostrae nominibus et in personis dictorum Judicis et Juratorum, coeterorumque Civium et Inhabitatem praefati Oppidi Sancti Benedicti, quatenus easdem Litteras Transumptionales confirmationales et Privilegiales ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habente, litterisque nostri itidem Privilegialibus inseri et inscribi facientes acceptare, approbare, roborare, ratificare, ac pro eisdem Judice et Juratis coeterisque universis Incolis et Inhabitatoribus antelati Oppidi Sancti Benedicti, ipsorumque posteris et successoribus vestris innovando perpetuo valituras gratiosa confirmare dignaremur. Quarum quidem litterarum tenore sequitur hunc in modum. Nos Conventus Ecclesiae Sancti Benedicti de iuxta Gron Damus pro memoria per praesentes significant quibus expedite universis. Quod Prudentes ac Circumspecti Georgius Prachar et Michael Zelyesko Privilegiati huius Oppidi Sancti Benedicti Jurati cives et inhabitatores tam suo quam reliquorum Judicis et Juratorum Civium ac totius deinceps Communitatis antedicti Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron nostram personaliter venientes in praesentiam exhibuerunt et praesentaverunt nobis certos Litteras suas Privilegiales a Divis condam Regibus sibi et praedecessoribus sitis benigne elargitas, coramque huius ei Incliti Comitatus Barsensis

tota Universitate Dominorum Magnatum, Praelatorum et Nobilium, sub Generali Congregatione feria 5ta proxima ante Dominicam Cantate in Anno 1566 dudum transacto praeterito in Kis Tapolcsan celebrata productas perlectas per modumque et formam transumptionalem sub sigillo praelibati Comitatus Barsiensi confectas et emanatas petentes Nos debita cum instantia, quatenus nos easdem Literas Privilegiales transumptionales de verbo ad verbum sine diminutione et augmentatione aliquali prasentis Literis nostris inseri et inscribi faciendo sub sigillo istius Conventus nostri usitato et authentico extradare vellemus. Quarum quidem literarum tenor per omnia is est. Nos Georgius de Simonyi Vice Comes et quattuor Judices Nobilium Comitatus Barsiensis. Memoriae commendamus. Quod cum Nos feria quinta proxima ante Dominicam Cantate una cum pluribus eiusdem Comitatus Barsiensis Nobilibus Sedis nostrae Judicariae Juratis Assessoribus, pro faciendo moderatino Judicio coram nobis causarentium in Kis Tapolchan loco scilicet nostro solito pro Tribunali consedissemus more Reverendimus Michael Kapornoky Praefectus Ecclesiae Sancti Benedicti de iuxta Gron e medio aliorum causantium nostram exsurgens in praesentiam in defensionem Jurium Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron exhibuit et praesentavit nobis Literas quarum tenor talis est: Nos Ferdinandus Divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Rex, semper Augustus, infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae, ac Superioris et Inferioris Silesiae et Vitembergae et Thekae, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretis, Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoviae et Superioris et Inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc.: Memoriae commendamus etc. Quod pro parte et in personis Cicumspectorum Civium et Inhabitatorum Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron exhibita sunt Nobis et praesentatae quaedam Literae Serenissimi quondam Principis Domini Andreae Regis Hungariae Praedecessoris nostri bonae memoriae in parchmento Privilegialiter confectam Sigilloque eius pendenti communitae super certis libertatibus et imunitatibus cuiuscunque Nationis Hominibus Saxonibus Videlicet, Hungaris, Sclavis et aliis qui ad Terram Monasterii Sancti Benedicti de Gron commorantes causa convenienter vel convenire vellent. Datis emanata tenoris infrascripti supplicationem itaque est Maiestati nostrae pro parte prafectorum Civium et Inhabitatorum eiusdem Oppidi Sancti Benedicti humiliter ut easdem literas ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habendo literisque nostris Privilegialibus inseri et inscribi faciendo, acceptare, approbare, et ratificare ac pro eisdem Civibus et Inhabitatoribus dicti Oppidi Sancti Benedicti, ipsorumque posteris et successoribus universis innovando perpetuo valutas confirmare, dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est. In nomine Sanctae Trinitatis et Individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriaeque Rex. In perpetuum. Munificenciae Regalis immensitas licet etiam ad extraneos bonae commendationis fragrantia dilatari debeat ad illos tamen copiosius munificentiae Dona Suae copiosius tenetur difundere. Quorum Tempora-

lium bonorum impensu sibi fideliter obsequntur et in offerendis orationum Sacrificiis pro pace Regis ac Regni Deo iugiter ac devote famulantur. (*tenetur et offerendis orationum Sacrificiis pro pace Regis ac Regni Deo iugiter ac devote famulantur*). Cum itaque cunctarum Ecclesiarum in Regno nostro Christiano militantium illarum tamen maxime quarum Specialis Cura Iure Patronatus Nos adtrahit, Divinae pietatis intuitu curis et defectibus diligenter ac devote et circumspectore provide re teneamur praesentium atque Posterorum notitiae clarescere volumus nos liberalitate Regia concessisse, quatenus ciuscumque nationis Homines Saxones vide licet Hungari, Sclavi, seu alii ad Terram Monasterii Sancti Benedicti de iuxta Gron commorandi causa jam convenerunt vel convenire cum voluerint praerogativa eiusdem libertatis Iure perpetuo gaudeant qua hospites nostri in Pestae, Albae et Budae commorantes Authoritatis Regiae Privilegio tranquillitate perpetua perfruantur sub hiis videlicet exceptionibus, quatenus de omnibus proventibus et comoditatibus quae ad regiam iurisdictionem pertinent tam in tributis et in descensibus quam illiberis denariis et ponderibus seu aliis quibuscumque debitibus quae in Regno nostro solent et etiam possent emergere nec fisco nec cuiquam hominum respondere teneantur. Sed ad Ecclesiae memorate Jurisdictionem tam in iudiciis faciendis quam in aliis quae duximus liberalitate Regia sint in perpetum deputata verum quia quod Deo datum est Sanctum esse debet et inrevocabile ut haec a nobis in nostrorum remissionem peccatorum acquirendam Principaliter et ad honestam Abbatis eiusdem loci Thomae petitionem facta donatio per omnia successorum nostrorum tempora salva semper et inconcussa permaneat praesentem concessimus, paginam Sigilli nostri munimine in perpetuum roboratam. Datum per manus Magistri Ugrini et Aulae Nostrae Regiae Cancellarii Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Ducentesimo XVII. Venerabili Joanne Strigoniesi Reverendo Bertholdo Colociensi Archiepiscopis existentibus, Calano Quinqueecclesiae, Desiderio Csanadiensi, Roberto Wesprimensi, Simone Varadiensi, Petro Jauriensi, Guilhelmo Transylvaniensi, Jacobo Vaciensi, Stephano Zagrabiensi, Episcopis existentibus et Ecclesias feliciter gubernantibus Jula Palatino, Dionisio Magistro Thavernicorum et Comiti Novi Castri Capitaneo, Raphael Vayvoda, Bankone Bano, Ochuz Curiali Comite et Coeteris Comitibus Comitatus tenentibus Regni nostri Anno XIII^{lo}. Nos igitur accepta humillima supplicatione pro parte praenotatum Civium et Inhabitatorum praedicti Oppidi Sancti Benedicti nostra modo quo supra porecta Maiestati Regia benignitate exaudita et clementer admissa praescriptas literas memorati quandam Domini Andreae Regis Hungariae non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suffectas sed omni prorsus vitio carentes praesentibus literis nostris Privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertus et inscriptus quoad omnes earum continentias, clausulas et articulos eatenus quatenus eadem rite et legime existunt emanatae viribusque earum veritatis suffragatur ratas, gratas et accepta habendo si et in quantum sunt in usu praemissarum libertatum acceptavimus, approbavimus et ratificamus omniaque et singula in eisdem continentum pro memoratis Civibus et Inhabitatoribus antedicti Oppidi Sancti Benedicti ipsorumque heredibus et successoribus universis innovando perpetuo valituras gratiose confirmavimus, immo acceptavimus et ratificamus et confirmavimus. Salvo

Iure alieno. Harum nostrarum quibus Secretum Sigillum nostrum quo ut Rex Hungariae utimur esset appensum vigore pro Testimonio Literarum. Datum per manus Reverendissimi Domini Nicolai Olahy Episcopi Agriensi Compatris et Consiliariis ac in dicto Regno nostro Ungariae Cancellarii nostri Fidelis nobis sincere dilecti in Arce nostra Posoniensi 20. Mensis Februariis Anno Domini 1550. Regnorum nostrorum Romani 20, aliorum vero 24. Quas nos sine diminutionem et augmentatione aliquali de verbo ad verbum transcribi et transveritis praesentibus literis nostris patentis inseri faciendo praefato Michaeli Kapornoky Praefecto Ecclesiae Sancti Benedicti de iuxta Gron communi Iustitiam observata Iurium eorum futura pro cautela dandas duximus et concedendas. Datum die et loco in praescriptis Anno Domini 1566 LS. Unde nos petitione praelibatorum exhibitorum vel ut iusta et legibus Regni consona admissa praesentes literas Privilegiales Transumptionales non abrasas, non cancellatas aut in aliqua sui parte suspectas verum prorsus omni vitio et suspicione carentes de verbo ad verbum sine diminutione et augmentatione aliquali praesentibus literis nostris inseri et inscribi faciendo sub Sigillo istius Conventus nostri usitato et authentico praelibatis Exhibitoribus Iurium eorundem ac totius communis antedicti Privilegiati Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron futura pro cautela necessata extradare esse duximus et concedendis communi suadente iustitia. Datum feria 6ta proxima ante Dominicam Secundam Epiphaniarum Anno Domini 1703 LS. Lecturam in conventu. Nos itaque huiusmodi humillima supplicatione praefatorum Judicis et Juratorum coeterorumque universorum Civium et Inhabitatorum saepememorati Oppidi Sancti Benedicti nostrarae modo quo supra porrecta Maiestati Regia benigitate exaudita clementer et admissa per insertas Literas Transumptionales confirmationales et Privilegiales non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas sed omni prorsus vitio ac suspicione carentes praesentibus Literis nostris similiter Privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmentatione aliquali insertas, inscriptas, quoad omnes earudem continentias clausulas et articulos eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur ac si et in quantum praefati universi Cives et Incolae antelati Oppidi Sancti Benedicti in praescriptorum Indultorum et Concessionum usu hactenus fuerunt et nunc essent ratas, gratas et accepta habendo approbavimus, roboramus ratificamus ac pro praefatis Judicem et Juratis coeterisque universis Civibus et Incolis saepememorati Oppidi Sancti Benedicti ipsorumque Posteris et Successoribus universis innovando perpetuo valituras benigne confirmavimus. Immo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus et confirmavimus. Salvo Iure alieno. Harum nostrarum Secreto maiori Sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impedimenti communitarum vigore et Testimonio Literarum. Datum per manus fidelis nostri nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Nicolai Illesházy de eadem etc. In Civitate nostra Vienna Austriae die 2. Mensis Decembris Anno Domini 1714. Regnorum nostrorum etc.

Dokument č. 3: Tranzumpt Tekovskej stolice ako potvrdenie privilegia pre Hronský Beňadik z 2. marca roku 1703

Nos Universitas, Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Comitatus Bar-siensis. Damus pro memoria Quod cum Nos Feria Quinta Proxima post Dominicam Invocavit Anno modo currente infrascripto, hic in Oppido Kis Tapolchan pro per tractantdis et concludendis publicis Comitatum hunc nostrum concer-nentibus negotiis simul una constituti fuissemus: Eotum nominibus et in Personis Prudentum et Circumspectorum Judicis et Reliquorum Inhabitorum Privilegiati Oppidi Sancti Benedicti exhibitae Nobis sunt praesentatae Certae Literae Privilegiales pro partae attracti Oppidi Sancti Benedicti a Divis condam Regni Hungariae Regibus, benigne elargita, in formaque Transumptionalium antehac nostrarum pro nunc actem sub Sigillo Venerabilis Conventus Ecclesiae Sancti Benedicti de iuxta Gron usitato et Authentico confectae, quibus mediantibus ex indulto Regio inter reliqua Libertatis sue et Praerogativa puncta ydem Oppidan remonstraverunt se... etiam de omnibus Proventibus et commoditatibus que ad Regiam Jurisdictionem pertinent tam in Tributis et Descensibus quam illibetis Denarys et ponderibus seu alys quibuscumque debetis quae in Regno Hungariae solent et etiam possent emergere nec Fisco Suae Maiestatis Sacratissimae Regio, nec cuiquam homi-num respondere teneri Instando coram nobis humillime quatenus Nos super praemissa Privilegiati eiusdem Oppidi Inhabitorum Exemptionis praerogativa Literis nostras Testimoniales extradare vellemus sub Sigillo istius Comitatus nostri Authentico Jurium totius praedicti Oppidi Privilegiati Sancti Benedicti Incolarum futura pro tutela necessarium extradare duximus et concedendis. Quorum instantia juxta et legitima per nos exaudita et admissa praesentes Literas nostras Testimoniales. Datum ac Generali Congregatione nostra in praescripto Oppido Kis Tapolcsan die 2 Mensis Martii Anno 1703 celebras. Testimoniales super Exhibitione quo et Exemptionis Praerogativasque Privilegiorum Oppidi S. Benedicti A. 1703 emanatas. Atestoriae. Atestatione Privilegiorum Per Judicem et Juratorum Oppidi S. Benedicti.

Dokument č. 4: Tranzumpt konventu v Hronskom Beňadiku na privilegium pre oppidum Hronský Beňadik z 2. februára roku 1565

Nos Conventus Ecclesiae Sancti Benedicti de iuxta Gron. Memoriae commenda-mus tenore praesentium significanter quibus expedit universis. Quod circum-specti viri Georgius Kys Judex, Gregorius Barbel et Blasius Magyar cives Oppidi Sancti Benedicti de iuxta Gron in personum, nec non universae ac tocius commu-nitatis et Inhabitorum praedicti Oppidi Sancti Benedicti Nominibus et Personis nostarm personaliter venientes in praesentium exhibuerunt nobis et praesentave-runt quasdam literas Transumptionales venerabilis Capituli Ecclesiae Posonien-sis patenter in papiro confectas Sigillorumque Autentico eiusdem Capituli praedicti a tergo tenore infrascripti Sub inserente quod easdem literas propter Loco-rum discrimina in private emergente in specie cum ipsis deferre ubisque Loco-rum Sancti Benedicti debita cum instantia ut nos easdem literas transsummi et transcribi facere et paria earundem in transumpto literarum eisdem dare digna-remur juris eorum maiorem ad cautelam quarum tenor talis est. Nos Capitulum

Ecclesiae Posoniensis memoriae commendamus per praesentes. Quod providus Joannes Ohleer in Oppido Sancti Benedicti de iuxta Gron commorans nominibus et in personis circumspectorum Civium et Inhabitatorum eiusdem Oppidi Sancti Benedicti Nostram personaliter venientes in praesenciam exhibuit et praesentavit nobis quasdam literas Serenissimi Principis et Domini Domini Ferdinandi divina favente clemencia Romanorum Hungariae, Bohemiae, Dalmaciae, Croaciae, Sclavoniae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Regis, semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archiducis Austriae etc., domini Nostri clementissimi pro parte et in personis eorundem Civium et Inhabitatorum Oppidi Sancti Benedicti Confirmatorum in parchmento privilegialiter confectas Sigillorumque eiusdem Domini Nostri Regis pendent communitas petens Nos idem Joannes Ohleer Nominibus quorum supra ut easdem literas de verbo ad verbum transcribi et transsummi Transsumptumque earundem nostro sub Sigillo eisdem Civibus et Inhabitatorum dicti Oppidi Sancti Benedicti Jurium eorundem futura pro cautela dare et concedere non gravaremur. Quarum tenuor talis est. Nos Ferdinandus divina favente clemencia Romanorum Hungariae, Bohemiae, Dalmaciae, Croaciae, Sclavoniae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. Regis, semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archiducis Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Charinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac Superioris et Inferioris Silesiae, Vitembergae et Thekae, Princeps Sueiae, Comes Hobsprungi, Tyrolis, Ferretis, Kyburgae et Goriciae, Landgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperii Supra Anasum Burgo-viae et ac Superioris et Inferioris Lusatiae, Dominus Marchio Sclavoniae, Portus Naonis et Salinarum etc. Memoriae commendamus tenore praesentium signifikanter quibus expedit universis. Quod pro parte et in personis Circumspectorum Civium et Inhabitatorum Oppidi Sancti Benedicti de Juxta Gron exhibitae sunt nobis et praesentate quaedam literae Serenissimi quondam Principis Domini Andreae Regis Hungariae praedecessoris Nostri Bonae Memoriae in parchmento privilegialiter confectae Sigilloque eius pendent Communitae, supra certis Libertatibus et Immunitatibus cuiuscumque Nationis hominibus Saxonibus videlicet Hungaris, Sclavis, et alii qui ad terram Monasterii Sancti Benedicti de Goron. Commorandi causa convenissent vel convenire vellent datis emmanatae tenoris infrascripti Supplicatum itaque Maiestati Nostra pro parte praefotorum Civium et Inhabitatorum eiusdem Oppidi Sanci Benedicti humilliter ut easdem literas ac omnia et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habente literisque nostris privilegialibus inseri et inscribi faciendo acceptare, approbare et ratificare ac pro eisdem Civibus et Inhabitatoribus dicti Oppidi Sancti Benedicti ipsorumque posteris et successoribus universis innovando perpetuo valituras confirmare dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est. In Nomine Sanctae Trinitatis et individuae unitatis. Andreas dei gratia Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriaeque Rex in perpetuum. Munificiae Regali Immensis licet eciam ad extraneos bona commendacionis fragrancia dilatarum debeat ad illos tamen copiosus Munificiae dona sua copiosus teneatur diffundere. Quorum Temporalium bonorum impensu sibi fideliter obsequuntur et in offerendis orationum Sacrificiis pro pace Regis ac Regni deo iugiter fa-

mulantur. Cum itaque cunctarum Ecclesiarum in Regno nostro Christiano militantium illarum tamen maxime quarum specialis cura iure patronatus Nos adtrahit divinae pietatis intuitu curis et defectibus diligenter ac devote et circumspecte providere teneamur praesencium atque posterorum noticiae clarescere volumus nos liberalitate Regia concessisse quatenus cuiuscumque Nacionis homines Saxones videlicet Hungaris, Sclavis, seu aliis ad terram Monasterii Sancti Benedicti de Gron. Commorandi causa iam convenerunt vel convenire convolverint praerogativa eiusdem libertatis Jure perpetuo gaudeant qua hospites nostri in Pesth, Albae et Budae commorantes Authoritatis Regia privilegio tranquilitate perpetua perfruantur. Sub his videlicet exceptionibus quatenus de omnibus proventibus et commoditatibus quae ad Regiam Jurisdictionem pertinent tam in Tributis et indescensibus, qua in liberis denariis et ponderibus. Seu aliis quibuscunque debitibus quae in Regno nostro solent et eciam possent emergere, nec fisco, nec cuiquam hominum respondere teneantur, nec ad Ecclesiae memoratae Jurisdictionem tam in Judiciis faciente, quam in aliis quae diximus liberalitate Regia sint in perpetuum deputata. Verum quia quod deo datum est sanctum esse debet et irrevocabiliter ut haec a Nobis in Nostrum Remissionem peccatorum Amore Dei principaliiter et ad honestam Abbatis eiusdem loci Thomae petitionem facta donacio per omnia successorum nostrorum tempora salua semper etinconcussa permaneant praesentem concessimus paginam Sigilli Nostri munimine in perpetuum roboretam. Datum per manus Magistri Ugrini et Aulae Regiae Cancellarii Anno Dominice Incarnationis Millesimo Ducentesimo Septedecimo. Venerabili Joanne Strigoniensi, Reverendo Bertholdo Colocensi Archiepiscopis existentibus, Kalano Quinqueecclesiensi, Desiderio Chanadiensi, Roberto Wesprimiensi, Simone Vradiensi, Petro Jauriensi, Guilhelmo Transilvaniensi, Jacobo Vaciensi, Stephano Zagrabiensi Episcopis existentibus et ecclesias feliciter gubernantibus. Jula Palatino, Dionisio Magistro Thavernicorum et Comite Novi Castri, Raphael Waywoda, Bankone Bano, Ochur Curiali Comite et Ceteris comitibus Comitatus tenentibus Regni Nostri Anno XIII°. Nos igitur accepta Humillima Supplicatione pro parte praenotatorum Civium et Inhabitatorum predicti Oppidi Sancti Benedicti nostrae modo quo supra porrecta Maiestati Regia benignitate exaudita et clementer admissa praescriptas literas Memorati quondam Domini Andreae regis, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio carentes presentibus literis Nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmentatione aliquali insertas et inscriptas, quod omnes earum contingentes clausulas et articulos eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emmatae viribusque earum veritas suffragatur ratas, gratas et accepta habente. Si et in quantum sunt in usu premissarum libertatum, acceptamus, approbavimus et ratificavimus omniaque et singula in eisdem contenta pro Memoratis Civibus et Inhabitatoribus antedicti Oppidi Sancti Benedicti ipsorumque heredibus et successoribus universis innovando perpetuo valituras gratiosae confirmavimus. Immo acceptavimus, approbavimus, ratificamus et confirmavimus. Salvo Iure alieno. Harum nostrarum quibus Secretum Sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur est appensum vigore et testimonio literarum. Datum per manus Reverendissimi Domini Nicolai Olahi Episcopi Agriensi Compatrii et Consiliarii, ac

in dicto Regno nostro Hungariae Cancellarii nostri fidelis nobis sincere dilecti in Arce nostra Posoniensi Vigesima Mensis Februarii Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo Regnorum nostrorum Romani vigesimo aliorum vero vigesimo quarto. Nos igitur petcionibus praefati Joannis Ohleer Nominibus quorum supra Justis ut puta ac Juri consonis inclinati praescriptas literas eiusdem domini Regis de verbo ad verbum transcribi et transsummi ac praesentibus literis nostris patentibus sine diminuzione et augmentatione inseri faciendo eisdem Civibus et Inhabitoribus dicti Oppidi Sancti Benedicti de juxta Gron communi iustitia suadente iurium eorundem futura pro cautela duximus concedendo. Datum feria secunda proxima posta Dominicam Sexagesimae. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quinquagesimo Nono. Nos itaque justis et rationabilibus petcionibus praefatorum Georgii Kys Judicis, Gregorii Barbel et Blasii Magyar Civium Nobis in ipsorum ac universorum Cohabitatorum sepedicti Oppidi Sancti Benedicti personis porrectis favorabiliter inclinati praescriptas literas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas sed omni prorsus vicio et suspicione carentes nichil addendo nichilque diminutione de verbo ad verbum transcribi et transsummi faciendo earundemque tenorem in transsumpto praesentes literarum nostrarum patente ipsis iurium supra uberiorem ad cautelam communi iusticia suadente duximus concedendo. Datum feria sexta proxima in Festo Purificationis Beatissimae Mariae Semper Virginis. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Quinto.

Počet slov - vlastný text: 2962

Počet slov – prílohy: 3643

Počet znakov vrátane medzier – vlastný text: 22722

Počet znakov vrátane medzier – prílohy: 28402

THE CEMETERY OF TARNOBRZEG LUSATIAN CULTURE IN KORYTNICA 5/3, IN THE SOUTHEAST OF POLAND

Patrycja POBOCHA

Independent researcher
Gorlicka 74/19
51-314 Wrocław
patrycjapobocha@gmail.com

POBOCHA, Patrycja. Tarnobrzegská skupina lužickej kultúry na pohrebisku Korytnica 5/3 v juhovýchodnom Poľsku. Príspevok analyzuje pramenný materiál priradený tarnobrzeskej skupine lužickej kultúry nájdený na pohrebisku Korytnica 5/3 ležiacom v katastri obce Sobków v okrese Jędrzejów v Svätokrížskom vojvodstve na juhovýchode Poľska. Štúdia sa opiera o spracovanie nálezov odkrytých v rokoch 2008 a 2009 ako aj počas záchranného výskumu, ktorý prebehol v roku 2010.

Kľúčové slová: archeológia; juhovýchodné Poľsko; Tarnobrzegská skupina lužickej kultúry; Hallstatt D;

Keywords: archaeology; Southeast Poland; Tarnobrzeg Lusatian Culture; Hallstatt D;

Introduction

Cemeteries are the basic source to research into the prehistoric society.¹ Due to this research we can reconstruct life before ages. Necropolises of Tarnobrzeg Lusatian Culture are valuable sources about people from the Bronze and Iron Age in southeast Poland. This paper aims to present the results of excavation and the surface survey at cremation urn field of Tarnobrzeg Lusatian Culture in Korytnica 5/3.

The Tarnobrzeg Lusatian Culture

L. Kozłowski was the first who recognised Tarnobrzeg Lusatian Culture was in 1925². S. Czopek determined the chronological order for this culture (fig. 1). Figure 2 shows the Lusatian Culture territory in Poland.

¹ This thesis is part of my master thesis: The cemetery of Tarnobrzeg Lusatian Culture in Korytnica 3/5, in the municipality of Sobków, in the county of Jędrzejów, in the świętokrzyskie province (Prof. University of Wrocław Irena Lasak).

² MOSKWA, Kazimierz. Kultura lużycka w południowo-wschodniej Polsce. Rzeszów, 1976, p. 12.

Phase	Period	Absolute date
I1	OEBD/Ha-HaB1/ HaB2	1200 BC-900 BC
I2-3	HaB1/HaB2 – HaC	900-700 BC
II	HaC-HaD1	700-550/500 BC
III1	HaD2-HaD3	550/500-400 BC
III2	LtB	400-300 BC

Fig. 1. Chronology of Tarnobrzeg Lusatian Culture (Czopek S. 2009, s. 22).

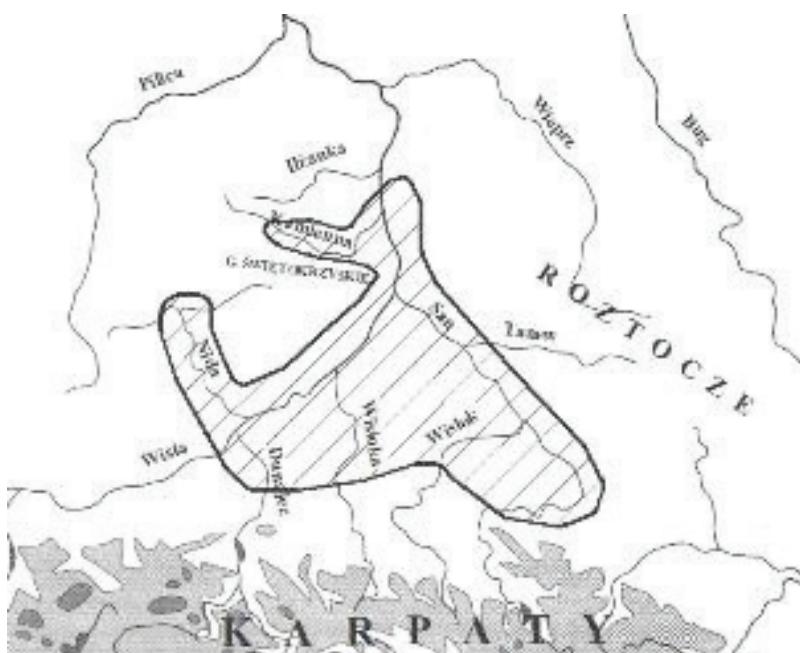

Fig. 2. The Tarnobrzeg Lusatian Culture.

Burials of TLC³ were mostly urn graves, sometimes without vessels and in early phases there was also inhumation⁴. As urn people of TLC used vases, egg-shaped pots and bowls. Vessels were often covered with a bowl positioned upside down, by scoop, vase or in the late phases by flat plates. Almost 50% of graves were

³ Tarnobrzeg Lusatian Culture.

⁴ SZYBOWICZ, Barbara. Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórzu-Chodorówce. Analiza antropologiczna. Kraków, 1995, p. 20.

other vessels such as cups, scoops and miniature or flat plate⁵. In the burials of TLC, archaeologists found metal items, stone, glass, bone and clay artefacts. The metal items were recognised as pins⁶, nail-shaped earrings⁷, bracelets, necklaces, lusatian type greaves, bronze rings, beads, shields, pendants with spiral shield⁸, Kłyżów type rings⁹, heart and triangular shape pendants, tweezers¹⁰, razors, bronze needles, knives (bronze and iron), sickle, axes, anvil, bits¹¹, swords and arrowheads¹². The collection of stone artefacts included flint flakes, arrowhead, sickle and stone grinder. In graves there were also pendants made of animal teeth, glass¹³, clay and bone beads¹⁴.

Polish archaeologists separated two groups of TLC located at west and east side of the Vistula River. I do not agree with that as there were graves at the necropolis of TLC on the east side of Vistula River arranged in rows¹⁵ (e.g. Grodzisk Dolny 2, Krzemienica, Kłyżów, Kosin, Tarnobrzeg¹⁶, Mokrzyszów, Gorzyce, Trójczyce)¹⁷. Some of the burials had stone constructions¹⁸. The cemeteries were located on sandy dunes near rivers or streams (e.g. Kłyżów 2, Mokrzyszów 2¹⁹, Knapy 6²⁰, Janowice Poduszowskie-Antoniów²¹, Opatowiec 1²², Krzemienica²³,

⁵ PRZYBYŁA, Marcin S. Wybrane aspekty obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzeskiej. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, vol. XXV. Kraków, 2004, p. 91-101.

⁶ MOSKWA, ref. 2, p. 19-53.

⁷ MIRAS, Ireneusz - TWARDOWSKI, Wojciech. Pochówek z zausznicami gwoździowatymi z Kolonii Bąkowca, pow. Kozienice, stan. 1. In CZOPEK, Sylwester - TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, Katarzyna (eds.). Tarnobrzeska kultura lużycka - źródła i interpretacje. Rzeszów, 2009, p. 449-457.

⁸ MOSKWA, ref. 2, p. 38-39.

⁹ TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, Katarzyna. Kłyżów, stan. 2 i Mokrzyszów, stan. 2 - cmentarzyska ciałopalne z wczesnej epoki żelaza. Rzeszów, 2012, p. 163.

¹⁰ KOSTEK, Adam. Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wietlinie III, gm. Laszki, woj. Przemyśl. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1980-1984. Rzeszów, 1991, p. 35.

¹¹ NIEMIEC, Łukasz. Niektóre elementy rzędu końskiego w materiałach tarnobrzeskiej kultury lużyckiej. In CZOPEK, Sylwester - TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, Katarzyna (eds.). Tarnobrzeska kultura lużycka - źródła i interpretacje. Rzeszów, 2009, p. 407-411.

¹² GODEWSKI, Piotr. Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu, stan. 6. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, t. XXV, Rzeszów, 2004, p. 51.

¹³ TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, ref. 9, p. 168.

¹⁴ MATOGA, Barbara - MATOGA, Andrzej. Cmentarzysko halsztackie z Janowic Poduszowskich-Antoniowa w woj. kieleckim. In Wiadomości Archeologiczne, vol. L. Warszawa, 1985, p. 131.

¹⁵ East side group of Vistula river.

¹⁶ LIGODA, Joanna. Materiały ze zniszczonego cmentarzyska ciałopalnego w Tarnobrzegu, stan. 1. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, vol. XXV. Rzeszów, 2004, p. 113-115.

¹⁷ CZOPEK, Sylwester. Cmentarzysko ciałopalne z wczesnej epoki żelaza w Knapach. Rzeszów, 2004, p. 94.

¹⁸ West side group of Vistula river.

¹⁹ TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, ref. 9, p. 14, 195.

²⁰ CZOPEK, ref. 17, p. 7.

²¹ MATOGA - MATOGA, ref. 14, p. 95.

²² GREŃ, Dariusz. Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej w Opatowcu woj. Świętokrzyskie. Master thesis. Kraków, 2008, p. 3.

²³ SZAREK-WASZKOWSKA, Ewa. Cmentarzysko kultury lużyckiej w Krzemienicy pow. Mielec.

Tarnobrzeg²⁴, Manasterz⁶²⁵, Trójczyce²⁶, Lipnik²⁷, Furmany²⁸, Paluchy²⁹, Bachórz-Chodorówka³⁰, Łazy³¹, Wierzawice³², Brzegi³³).

The site

The archaeological site of Korytnica 5/3 is located on sandy terrace of the Nida river in the southwest part of Korytnica village. The archaeologist amateur and priest Stanisław Skurczyński discovered this site in 1922³⁴. In 1960, J. Marciniak had surface survey in Korytnica. He found pottery shards of Pomeranian culture and shard of early medieval vessel. *Archeologiczne Zdjęcie Polski* was held at this site in 1987. They had recognised 30 pottery shards of Przeworsk culture and few medieval shards. In 2002, there was a salvage excavation however no artefacts³⁵ were discovered. T. Zwierzchowski from Korytnica gave the Provincial Office of Protection of the monuments in Kielce 121 pottery shards in 2008. Therefore, the next year there was a surface survey which discovered many pottery shards of Trzciniec culture, Lusatian culture, Pomeranian culture, Przeworsk culture and medieval. In there the marks were cremated bones. The Provincial Office of Protection of monuments in Kielce decided to hold a salvage excavation in 2010. Dariusz Greń from Regional Museum in Pińczów undertook the excavation³⁶. In

In Materiały Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972. Rzeszów, 1975, p. 3.

²⁴ LIGODA, ref. 16, p. 105.

²⁵ GODEWSKI, ref. 12, p. 21.

²⁶ PORADYŁO, Wojciech. Cmentarzysko ludności grupy tarnobrzeskiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemyśl. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, vol. XXII. Rzeszów, 2001, p. 59.

²⁷ BLAJER, Wojciech. Cmentarzysko w Lipniku, pow. przeworski, po trzech sezonach badań. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, vol. XXII. Rzeszów 2001, p. 279.

²⁸ ORMIAN, Krzysztof - BRYLSKA, Magdalena - GUŚCIORA, Krystyna Jadwiga. Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, pow. Tarnobrzeg, woj. podkarpackie. In Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, vol. XXII, Rzeszów, 2001, p. 295.

²⁹ LEWANDOWSKI, S. Cmentarzysko epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Paluchach, woj. Przemyśl. In Sprawozdania Archeologiczne, vol. XXX. Rzeszów, 1978, p. 129.

³⁰ SZYBOWICZ, Barbara. Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórzu-Chodorówce. Analiza antropologiczna. Kraków, 1995, p. 7.

³¹ JAROSZ, Paweł - SZCZEPANEK, Anita. Elementy obrządku pogrzebowego na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, pow. Jarosław. In CZOPEK, Sylwester - TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, Katarzyna (eds.). Tarnobrzeska kultura łużycka – źródła i interpretacje. Rzeszów, 2009, p. 361.

³² ORMIAN, Krzysztof - WRÓBEL Jarosław. Pochówki szkieletowe z cmentarzyska ludności tarnobrzeskiej kultury łużyckiej w Wierzawicach stan. 18, pow. Leżajsk, woj. podkarpackie. In CHOCHOROWSKI, Jan (eds.) Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w Europie. Księga poświęcona profesorowi Markowi Gedlowi na pięćdziesięciolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków, 2007, p. 544.

³³ MATOGA, Andrzej. Archeolog na probostwie. Ksiądz Stanisław Skurczyński (1892-1972). Kraków, 2008, p. 306.

³⁴ SKURCZYŃSKI, Stanisław. Archeolog na probostwie. In Pamiętnik Kielecki. Kielce, 1947.

³⁵ MATOGA, ref. 33, p. 378-379.

³⁶ GREŃ, Dariusz. Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku Korytnica 5/3. Archiv of Provincial Office of Protection of the Monuments in Kielce. Kielce, 2010.

2010, archaeologists found 29 urn graves with cremated bones and 8 pits with pottery shards and cremated bones³⁷.

Results

Graves

There was among 29 graves discovered at the site, which included 28 contained vessels and burnt bones. Grave 15 only contained bones as it was destroyed by modern agricultural activities. Furthermore, in 8 graves (1, 2, 3, 6, 9, 11, 13, 19) there were bowls (probably covers) and in grave 13 a miniature of vase. During the preparation of the bone there were 4 bronze rings discovered. There was no stone construction recorded. Outlines of grave pits were observable in 16 graves. 8 of the pits contained 138 pottery shards and several fragments of burnt bones. There was also a flint flake found in pit 30. Single graves dominated the urn field in Korytnica. Only one grave was identified where there were cremated bones of two people³⁸.

Pottery

At the sepulchral site in Korytnica there were 26 vessels discovered that were possible to identify and 13 unrecognized forms. Among the identified forms were vases, egg-shaped pots and bowls. M. S. Przybyła made the section of TSC pottery³⁹. He divided 28 characteristic and 16 non-characteristic forms of vessels. I used that section of pottery in my paper.

In the graves there were 16 vases discovered which were urns, 10 of which were identifiable. Among identified 7 types (1, 4, 5, 10, 12, 13, 36 tab. 1: 1, 6, 7, 14; tab. 2: 3, 4; tab. 3: 2) belong to type 27. The vessels were round bodies with outward-turned necks. 3 vases (9, 24, 26) were like type 25 with s-shaped vessels. 4 vases were type 27 that has smooth surfaces and 3 were partly smooth and part roughened surfaces and on the surfaces were knobs and grooves. 2 of the 27 type vases have lugs. These types of vases were also on the other TLC urn fields in Kieleccyzna. Similar sets of vessels were discovered in Nida⁴⁰ and Janowice Poduszkowskie-Antoniów⁴¹. 2 of 25 types of vases have carefully smoothed surfaces and one was not smooth. In 2 of the s-shaped vessels had grooves and one of them had two lugs. The urn from the grave 24 had knobs. Analogues for 25 type vessels were at the cemetery in Nida⁴². M. S. Przybyła dated type 25 and 27 to third phase of TLC (HaD2-Lt).

³⁷ Anthropologist analyse was made for bones only from graves.

³⁸ More information about anthropolgy analyse in chapter *Anthropology analyse*.

³⁹ PRZYBYŁA, Marcin. S. Uwagi o chronologii ceramiki grupy tarnobrzeskiej. In *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, vol. XXIV. Rzeszów, 2003, p. 27-53.

⁴⁰ GĄDZIKIEWICZ-WOŹNIAK, Maria - MIŚKIEWICZ, Jacek. Cmentarzysko kultury lużyckiej i grobów kłoszowych z Nidy, pow. Kielce. In *Materiały Starożytnie i Wczesnośredniowieczne*, vol. 4. 1977, p. 421.

⁴¹ MATOGA - MATOGA, ref. 14, p. 114.

⁴² GĄDZIKIEWICZ-WOŹNIAK - MIŚKIEWICZ, ref. 40, p. 425.

Egg-shaped pots were urns found in 7 graves (2, 6, 11, 14, 16, 20, 22; tab. 1: 3, 8; tab. 2: 1, 7, 9, 12, 13). Only two of which were in good condition and the rest of them just had the lower part of the bodies, which were probably destroyed by modern agricultural activities. Almost every pot surface was covered with a layer of clay and crushed shards of pottery then smoothed with fingers resulting in uneven grooves. An urn from grave 2 had a coarse surface similar to the pottery from necropolis in Janowice Poduszowskie-Antoniów⁴³ and one ceramic from grave 11 with a coarse surface had visible finger trails (analogues in Opatowiec⁴⁴ and Janowice Poduszowskie-Antoniów⁴⁵). M. S. Przybyła dated egg-shaped pots to third phase of Tarnobrzeg Lusatian Culture.

At necropolis in Korytnica bowls were found as well which were probably used as covers because the shards from them were inside of urns. Bowls were in 9 graves (1, 2, 3, 6, 9, 11, 13, 19, 36; tab. 1: 2, 4, 5, 9, 13; tab. 2: 2, 5, 10; tab. 3: 3). Two of the bowls were like type 24, two like type 19, one like type 18 and one like type 41. The vessel from grave 9 was impossible to identify. The covers from grave 19 and 36 only had the lower part therefore it was difficult to say something about which type they were. Practically all the bowls had smooth surfaces with the exception of the vessel from grave 2. It had a rough surface with visible finger trails to maximal circumference of the body and then a smooth surface. The vessels from grave 1 had holes under the rim and it was a characteristic for TLC. The cover from grave 1 had a lug like knob. Bowls of type 24 coexisted with egg-shaped pots and type 41 with vases. Furthermore, bowls of type 18 covered egg-shaped pots and type 19 covered urns of type 27. Bowls from graves 1, 3, 6, 9, 13 and 24 had analogues at necropolis in Nida⁴⁶. Taking into consideration the chronology of TLC pottery established by M. S. Przybyła, I can say that bowls from the cemetery in Korytnica were from the IIB and III phases. The bowls of type 18 and 19 coexisted with urns from the III phase of TLC.

Among the pottery at necropolis in Korytnica one miniature vessel was discovered in grave 13 (tab. 2: 6). It was a small vase, type 25, with one lug. The vessel coexisted with a type 27 urn. Taking it into account that the miniature vase was dated to the III phase of TLC.

During the excavation in Korytnica there were 8 pit houses discovered with 138 pottery shards, which could not be associated with reconstructed forms. 6 fragments of the ceramics were groove, on one of the shard there was a knob and the other one had two coarse surfaces. Based of the properties of the pottery, it is difficult to establish the chronology. However, taking into consideration the stratigraphy of the pits and graves (graves 26 and 36 were deep-etched into pit 29), the pits were older than the graves as before necropolis this site was settlement.

⁴³ MATOGA - MATOGA, ref. 14, p. 116.

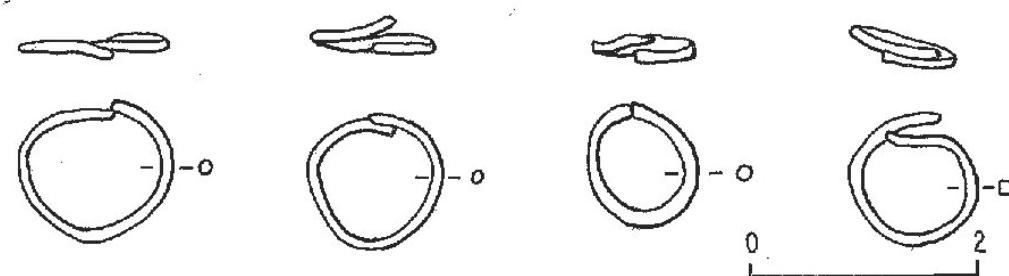
⁴⁴ GREŃ, ref. 22, p. 82.

⁴⁵ MATOGA - MATOGA, ref. 14, p. 421.

⁴⁶ GĄDZIKIEWICZ-WOŹNIAK - MIŚKIEWICZ, ref. 40, p. 2, 461, 438, 421, 425.

Metal items

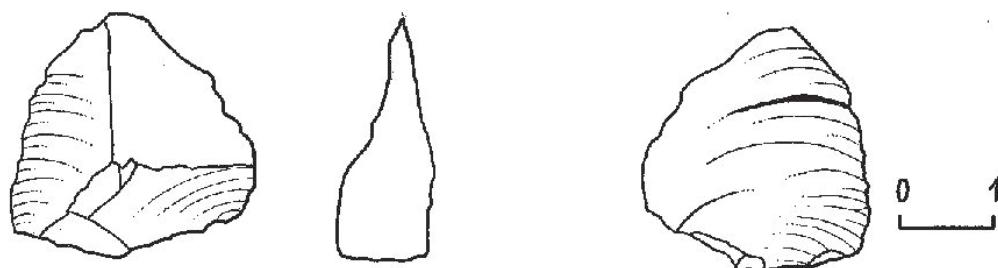
There were metal items found in 4 graves (1, 3, 13, 23) during the preparation of the bones. They were bronze rings with adjoining ends, the diameters of the rings were from 1,5 to 2 cm. The bronze rings were in every phase of TLC (mostly in urn graves, sometimes in pits at settlements)⁴⁷. The metal items from Korytnica could be dated, like urns, to the third phase of TLC.

Fig. 3. Metal items from graves 1, 3, 13, 23.

Flint

One flint flake was found in pit 30 that was made from chocolate flint. Flints were usually at TLC cemeteries and settlements. Archaeologists have found flints in graves (Pysznica, Paluchy, Budy Głogowskie, Chmielów) and pits (Trzęsówka, Rudnik, Białobrzegi, Rzeczyca Długa)⁴⁸.

Fig. 4. Flint flake from pit 30.

⁴⁷ MOSKWA, ref. 2, p. 33.

⁴⁸ KADROW, Sławomir. Kilka uwag na temat krzemieniarstwa grupy tarnobrzeskiej kultury lużyckiej. In Grupa tarnobrzeska kultury lużyckiej. Rzeszów, 1989, p. 94, 99, 101, 102.

Other materials

Materials were from T. Zwierzchowski, who gave pottery shards to The Provincial Office of Protection of Monuments in Kielce in 2008, from a surface survey in 2009 and 2010 during excavation.

Altogether were 715 pottery shards, tens fragments of cremated bones, 2 fragments of bronze rings, 2 flint flakes, clay spindle whorl, whetstone and boratynka (coin) from 1664 discovered. The pottery shards included 7 fragments of flat plate with visible fingers trails. In addition, there were 2 big fragments of vases (probably TLC) and a fragment of sieve vessel (possibly from Przeworsk culture). On 15 fragments of pottery there were grooves, single, double and triple. Two shards of lower parts of the vessel were found with roughened surfaces, neck had finger trails, fragments on the lower part of the vessel had two horizontal lines and a zigzag pattern, two shards had coarse surfaces with fragments of finger impressions and two grooves, the last shard had 9 grooves and fragments of finger trails. Artefacts were found in 2008 and 2009 belonged to Trzciniec culture, Lusatian culture, Pomeranian culture, Przeworsk culture and medieval. Fragments of bones most likely were from TLC graves as many of them were destroyed. In Korytnica 2 flint flakes were discovered as well. They were 3,5 to 5 cm length and on the surface they had ripples. Flints were often found in TLC necropolis, but were usually found at surface, not in graves.

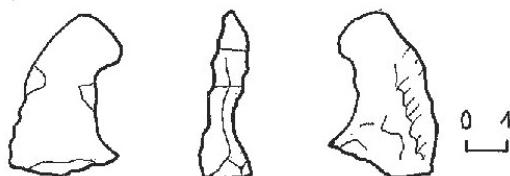

Fig. 5. Flint flakes.

Two fragments of bronze rings had a 0,5 to 1 cm in diameter. However, they were not good dating artefacts.

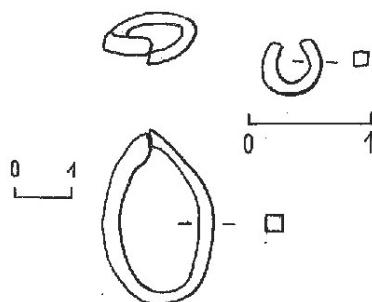

Fig. 6. Bronze rings.

The diameter of the clay spindle whorl was 3 cm and on one side it had an ornament.

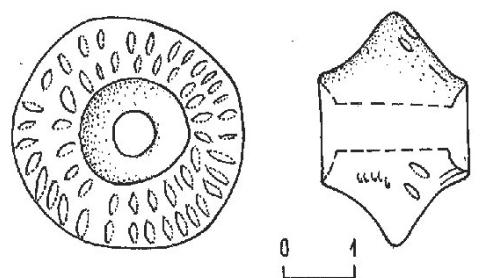

Fig. 7. The spindle whorl.

The whetstone were found on the surface in 2009 with the length of 12 cm and 3,5-4 cm wide. It is difficult to determine the age of it.

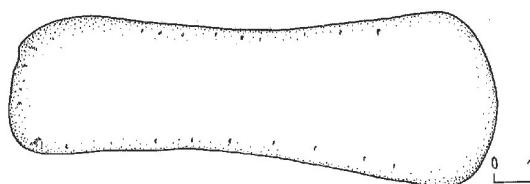

Fig. 8. The whetstone.

The boratynka was 1,5 cm in diameter.

Fig. 9. The boratynka.

Chronology of necropolis

Precise dating of the sepulchral site from Korytnica is difficult. The excavation was only one part of site Korytnica 5/3 and many vessels were destroyed. Metal items were found only in 4 graves, but bronze rings could not be dated as they were used in every phase of Lusatian Culture.

Dating the graves was based on typology of TLC pottery made by M. S. Przybyła. The typology is about vessels near San River but the pottery from Korytnica had analogues there. Vases and egg-shaped pots could be dated to

third phase of TLC (HaD2-LtB). Bowls were used in phase IIB and III, however types 18 and 19 coexisted with forms from III phase and were dated to III phase of TLC. Miniature vases were with urns from the third phase. Vistula River dated back to III phase TLC as well⁴⁹. The analysis of stratigraphy pit houses shows that they were older than graves. They could originate from the settlement group of Upper Silesia-Lesser Poland of Lusatian Culture because the site Korytnica 5/3 was in AZP like the “settlement with lusatian culture pottery”. In addition, other material shows a multicultural site (Trzciniec culture, Lusatian culture, Pomeranian culture, Przeworsk culture, Medieval).

The database of archaeological sites at the left side of Vistula River gets bigger from one year to the next due to salvage excavations. Unfortunately, many of the findings are not published which is why it is difficult to determine the theory that it is only influence from east or migration to Ponidzie⁵⁰. Identification of prehistoric migration with archaeological artefacts is difficult as most from Kielecczyzna are not published materials⁵¹. Ponidzie has *Archeologiczne Zdjęcie Polski* but determine the TLC in Ponidzie. However, take into consideration that in Korytnica there were 29 graves discovered of TLC that we can say was probably from migration to Ponidzie where there is fertile soil. Presumably it was discovered at the end of the Bronze Age because near Korytnica where necropolis with artefacts of Upper Silesia-Lesser Poland of Lusatian Culture and Tarnobrzeg Lusatian Culture⁵².

Necropolis in Korytnica is a specific cemetery. There were artefacts found from the third phase of Tarnobrzeg Lusatian Culture and there were graves arranged in rows which was a characteristic for this culture near Vistula and San rivers, but not near the Nida river. Furthermore, there were no stones discovered at the graves that there usually were at TLC necropolis in Kielecczyzna. Archaeologists suggest a separation of new groups of Lusatian Culture in Ponidzie⁵³, but it does not make sense to me. The cemetery in Korytnica was almost like necropolis near the Vistula and San rivers but in the graves there were few metal items, however only part of site was excavated.

Anthropology analysis

The anthropology analysis done by Katarzyna Kliś, a student of the Department of Anthropology Institute of Zoology from Jagiellonian University, wrote her master thesis on *Anthropological analysis of human cremated remains form the ceme-*

⁴⁹ Nida, Janowice Poduszkowskie-Antoniów, Opatowiec.

⁵⁰ refers to a region of Lesser Poland, which lies along the Nida, and which is much larger than the valley. It stretches from Checiny to Nowy Korczyn, Wikipedia.

⁵¹ DZIĘGIELEWSKI, Karol – GODEŁEWSKI, P. Wschodnie oddziaływanie kulturowe na terytorium zachodniej Małopolski we wczesnej epoce żelaza – źródła i interpretacje. In CZOPEK, Sylwester – TRYBAŁA-ZAWIŚLAK, Katarzyna (eds.). Tarnobrzeska kultura łużycka – źródła i interpretacje. Rzeszów, 2009, p. 212.

⁵² Nida, Stradów, Janowice Poduszkowskie, Sobków; GREŃ, ref. 22, p. 60; DZIĘGIELEWSKI - GODEŁEWSKI, ref. 49, p. 217.

⁵³ D. Greń, M. Matoga, D. Czernek.

tery of Lusatian and Pomeranian culture in Korytnica (świętokrzyskie)⁵⁴ with Dr hab. H. Głab.

Fig. 10 shows the results of the age and sex of individuals from Korytnica. In the 29 graves there were remains of 29 people discovered.

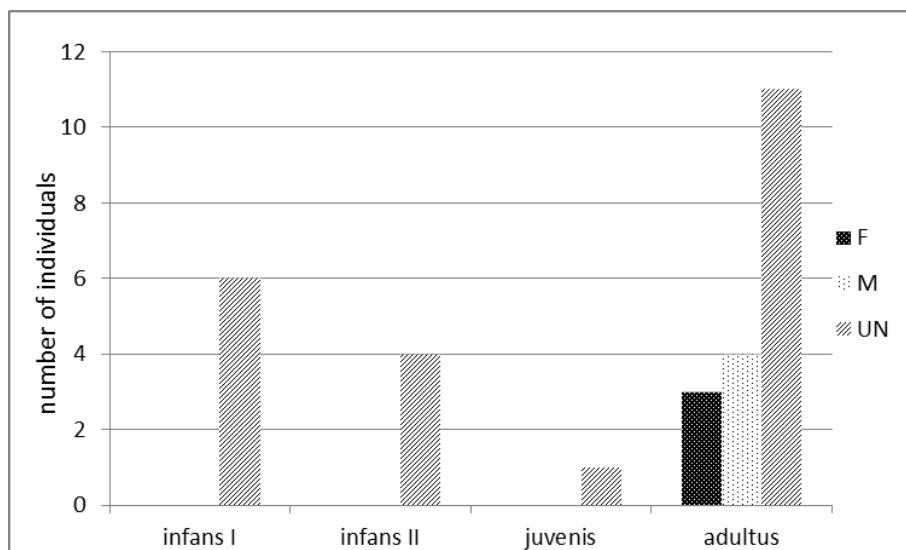

Fig. 10. The age and sex of individuals in Korytnica (F-female, M-male, UN-unknown).

Fig. 11 shows age, sex, and number of individuals in one grave and the degree of burnout. The degree of burnout was determined on the basis of A. Malinowski's scale.

There were animal bones in two graves. Grave 15 contained only bones of one animal while in grave 27 were 3 animal bones.

During the preparation the urns were not a sighted anatomical system of cremated human remains. Anthropological analysis exposed patina on bones in 9 graves (1, 3, 11, 13, 16, 18, 19, 20, 23) but bronze artefacts were found only in 4 graves (1, 3, 13, 23).

K. Kliś looked into the oxidative stress and lesions as well. On the cremated remains from grave 9 (*infans I*) she discovered *cribra orbitalia*. It is marker of stress on the cranium. It is result of poor nutrition. On the bones from grave 19 (*adultus*) there was Osteoarthritis.

The poor preservation of human cremated remains could not precisely define the age but the maximum of mortality was in *adultus* (62%). The percentage of dead children of TLC necropolis was 20-39%. In Korytnica there was 36% so it was comparable to the other cemeteries from HaD.

⁵⁴ KLIŚ, Katarzyna. Antropologiczna analiza cmentarzyska ciałopalnego kultury łużyckiej I pomońskiej w Korytnicy (świętokrzyskie). Kraków, 2014; K. Kliś assented to use her research to my master thesis.

number of grave	age	sex	Number of individu- als in one grave	degree of bur- nout
1	adultus	?	2	4
2	adultus	M	1	4
3	adultus	F	1	4
4	adultus	?	1	4
5	infans I	?	1	4
6	infans I	?	1	4
7	infans II	?	1	4
8	adultus	?	1	4
9	infans I	?	1	4
10	adultus	?	1	4
11	adultus	M	1	3/4
12	juvenis	F	1	3/4
13	infans I	?	1	4
14	infans I	?	1	4
15	(animal bones)			
16	infans I	?	1	4/5
17	infans II	?	1	4/5
18	adultus	?	1	4
19	adultus	F	1	3/4
20	adultus	M	1	4/5
21	infans I	?	1	4/5
22	adultus	?	1	4
23	infans I	?	1	4
24	infans II	?	1	4
25	adultus	?	1	3/4
26	adultus	M	1	3/4
27	adultus	?	1	4
28	adultus	?	1	4
36	adultus	?	1	3/4

Fig. 11. The age, sex, and number of individuals in one grave and the degree of burnout.

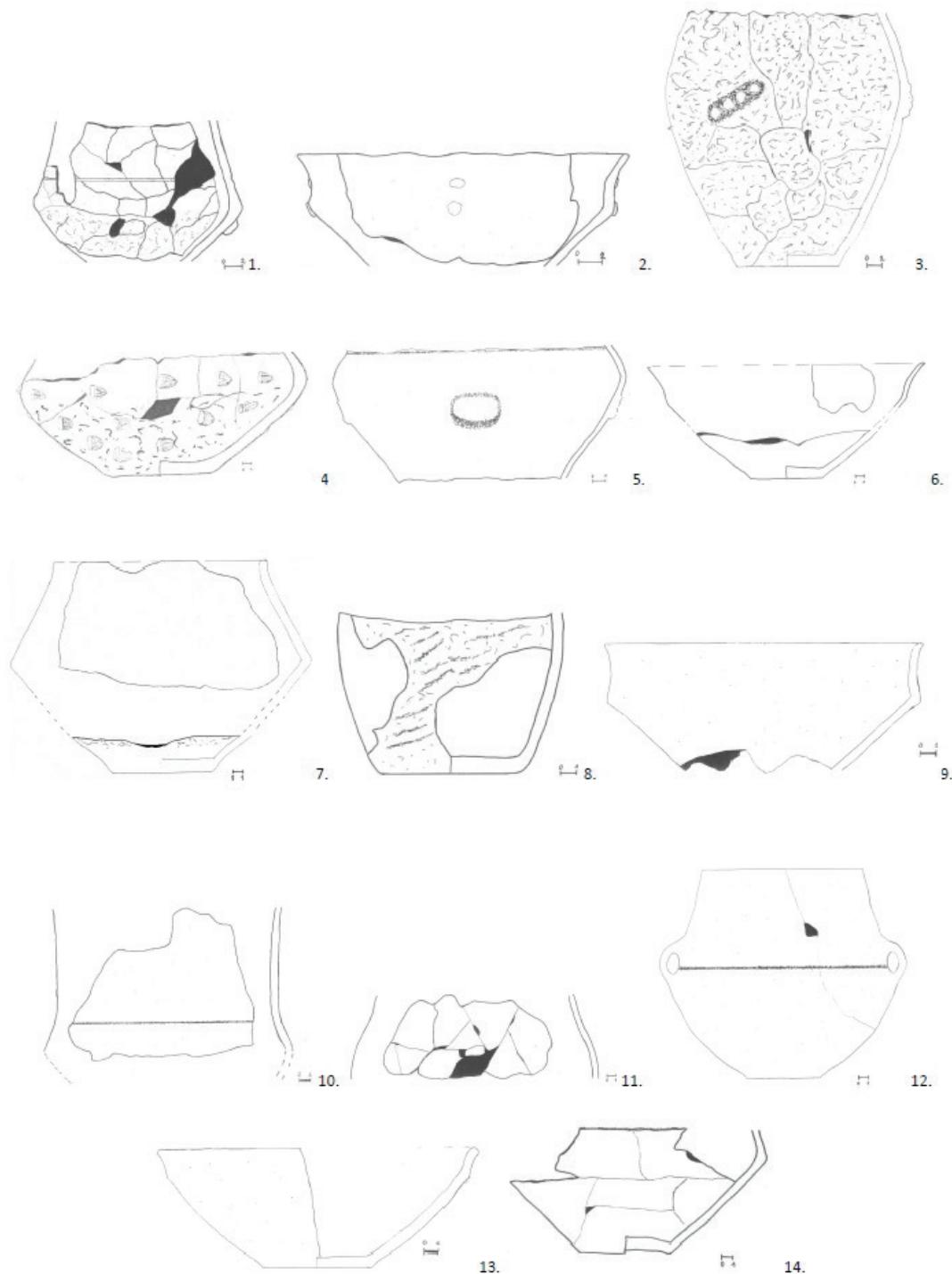
Conclusions

The Sepulchral site in Korytnica is located on the sandy terrace of the river like almost every TLC necropolis. The analysis of artefacts demonstrated that materials from Korytnica were dated to the third phase of this culture. The graves in the first sounding arranged in rows were found unique on the left side of Vistula River. At the site there were no stones found in the graves however this was a characteristic for cemeteries at the west side of Vistula River. The Korytnica 5/3 site is typically Tarnobrzeg Lusatian Culture but without many metal items. However site was only excavated in part and probably never will be fully.

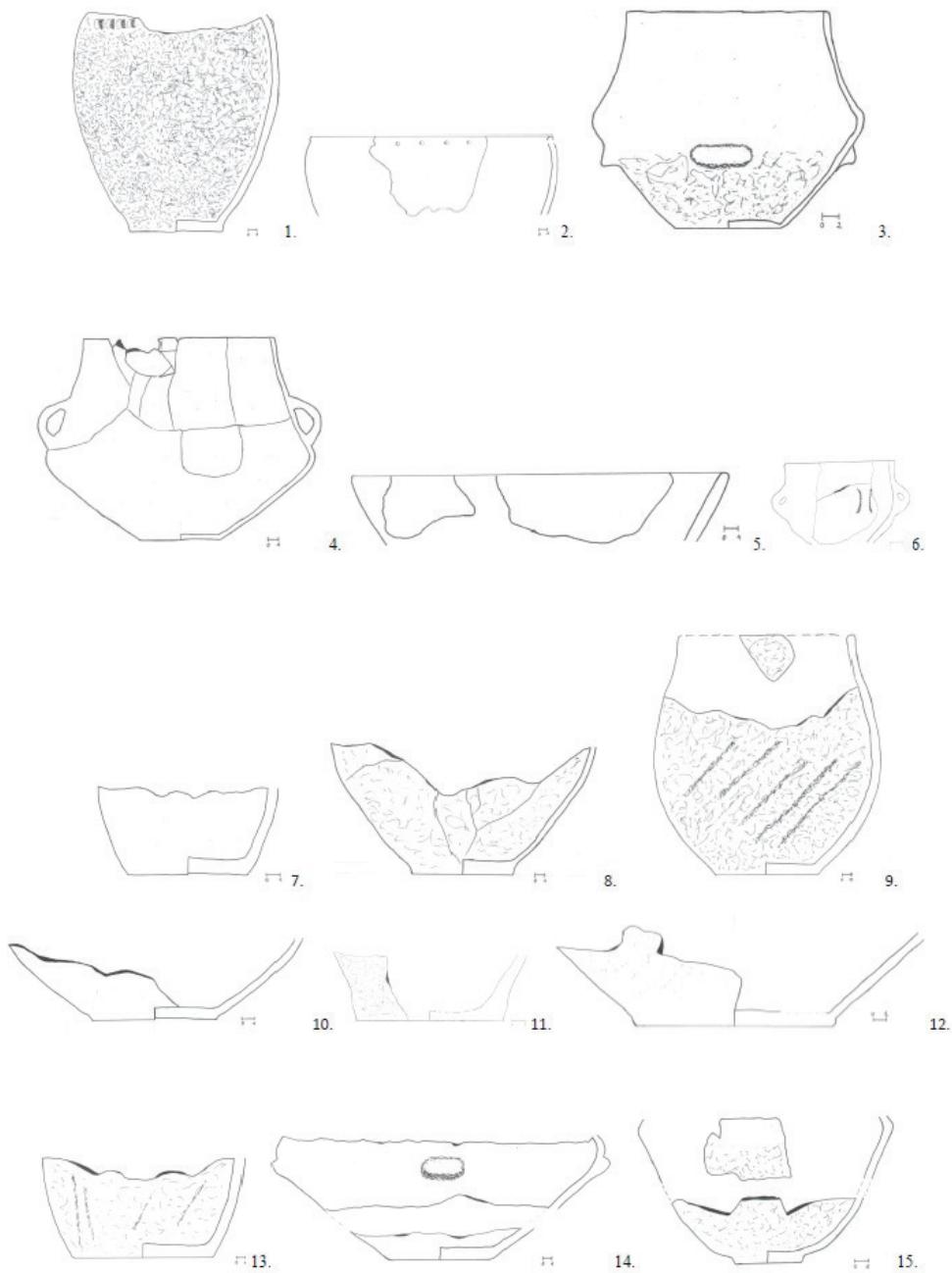
Some archaeologist would like to separate the Kielce group of TLC. I don't believe that it should be done, as archaeologist should focus on the life of people in the past ages, not to isolate another group of culture. In Bronze Age nobody would have thought "Which culture or group of culture I represent?"

In conclusion, I hope that the excavation of TLC in Ponidzie will continue and we will be able to discover new facts about the people who lived there in hallstatt D.

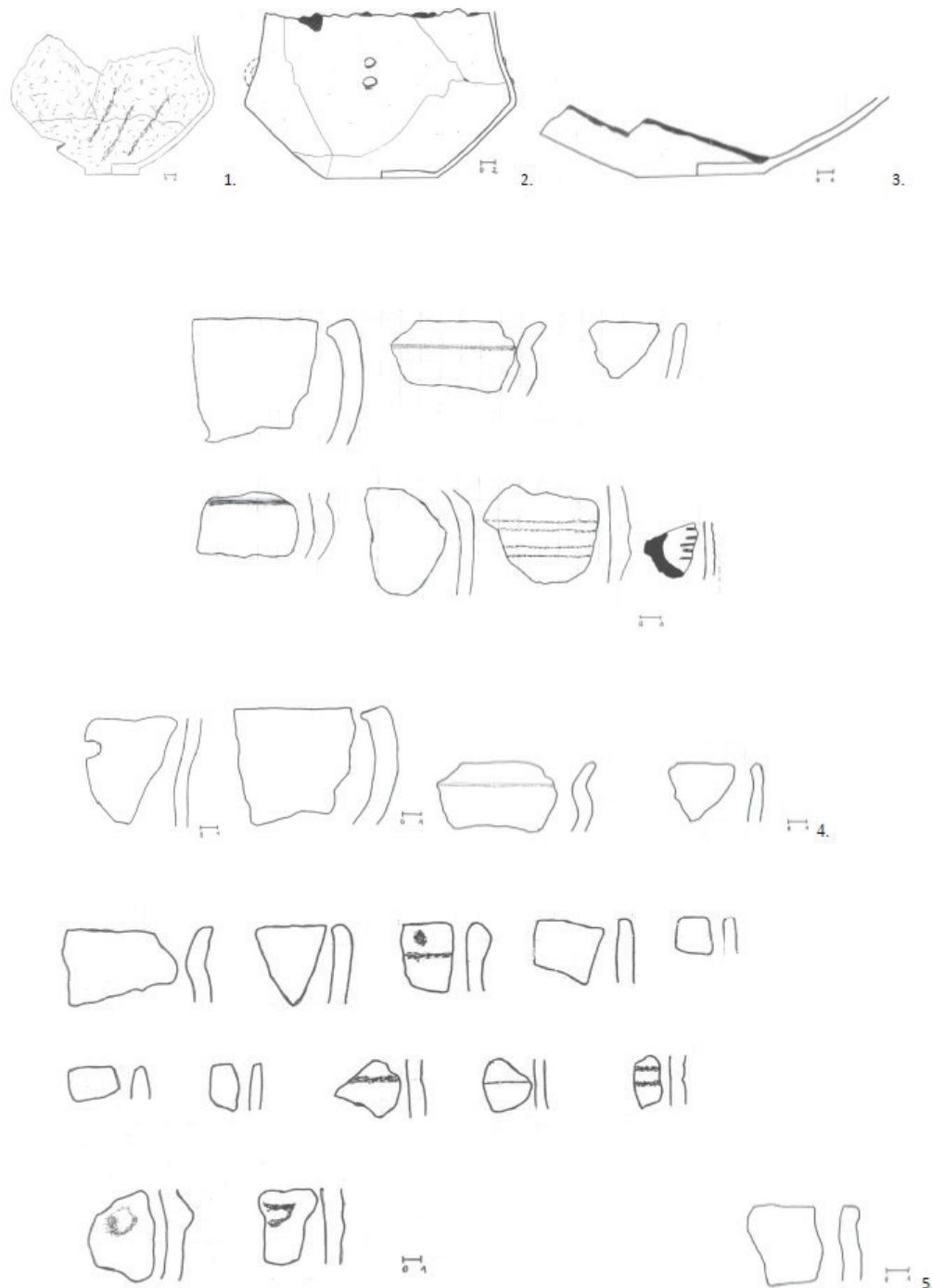
Words: 4984
Characters: 32029

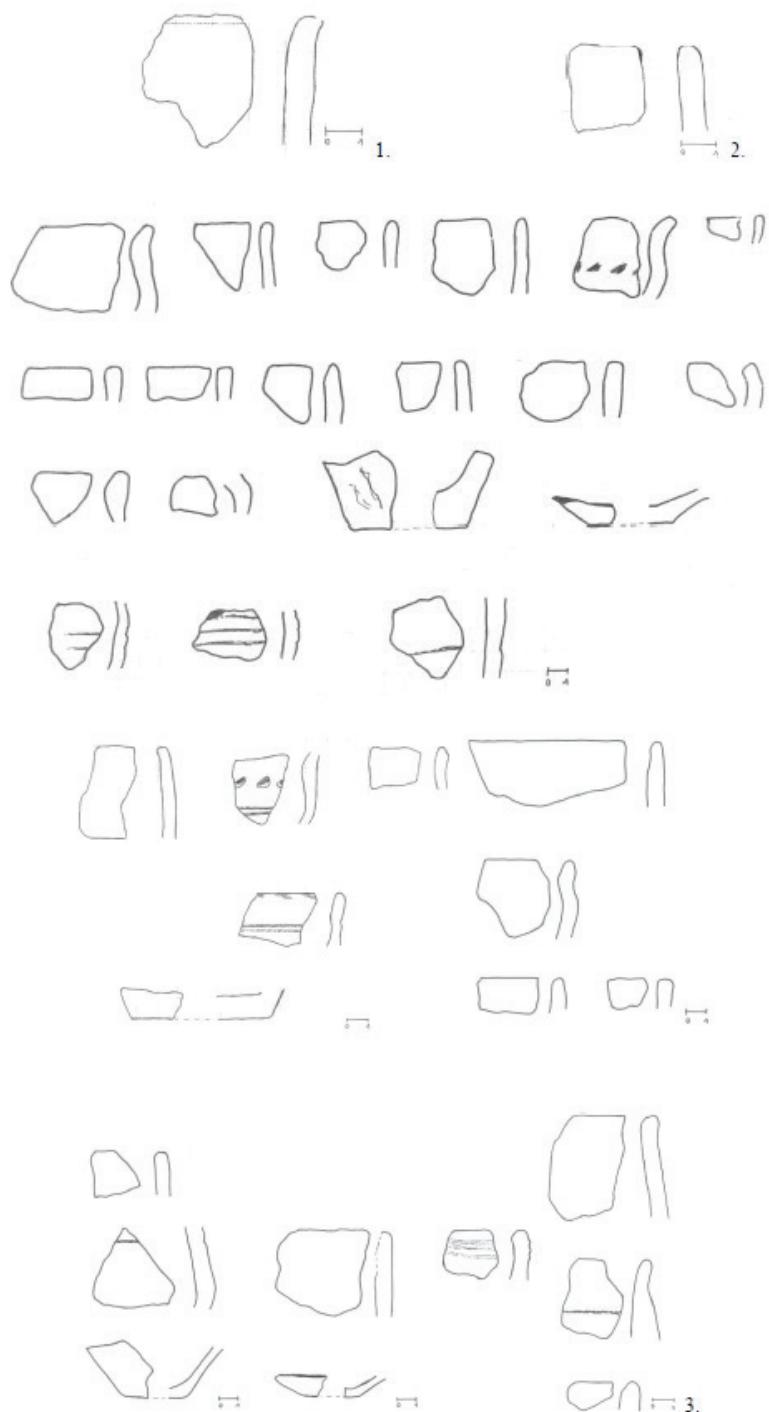
Tab. 1. Grave goods from graves 1 (1, 2), 2 (3, 4), 3 (5), 4 (6), 5 (7), 6 (8, 9), 7 (10), 8 (11), 9 (12, 13) and 10 (14). Drawn by D. Greň (1, 3) and P. Pobocha (2, 4-14).

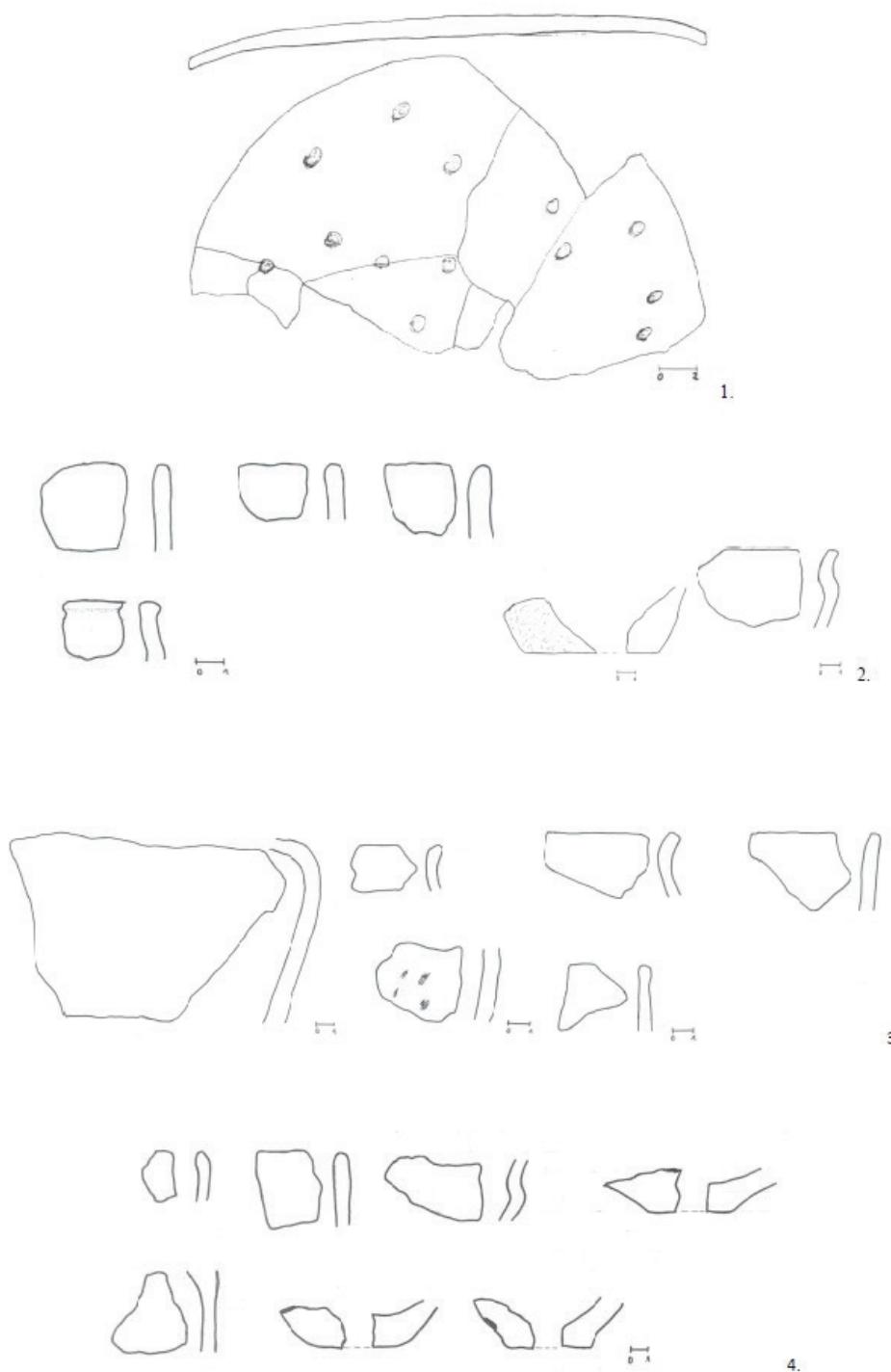
Tab. 2. Grave goods from graves 11 (1, 2), 12 (3), 13 (4, 5, 6), 14 (7), 16 (8), 17 (9), 18 (10), 19 (11), 20 (12), 22 (13), 24 (14) and 25 (15). Drawn by P. Pobocha.

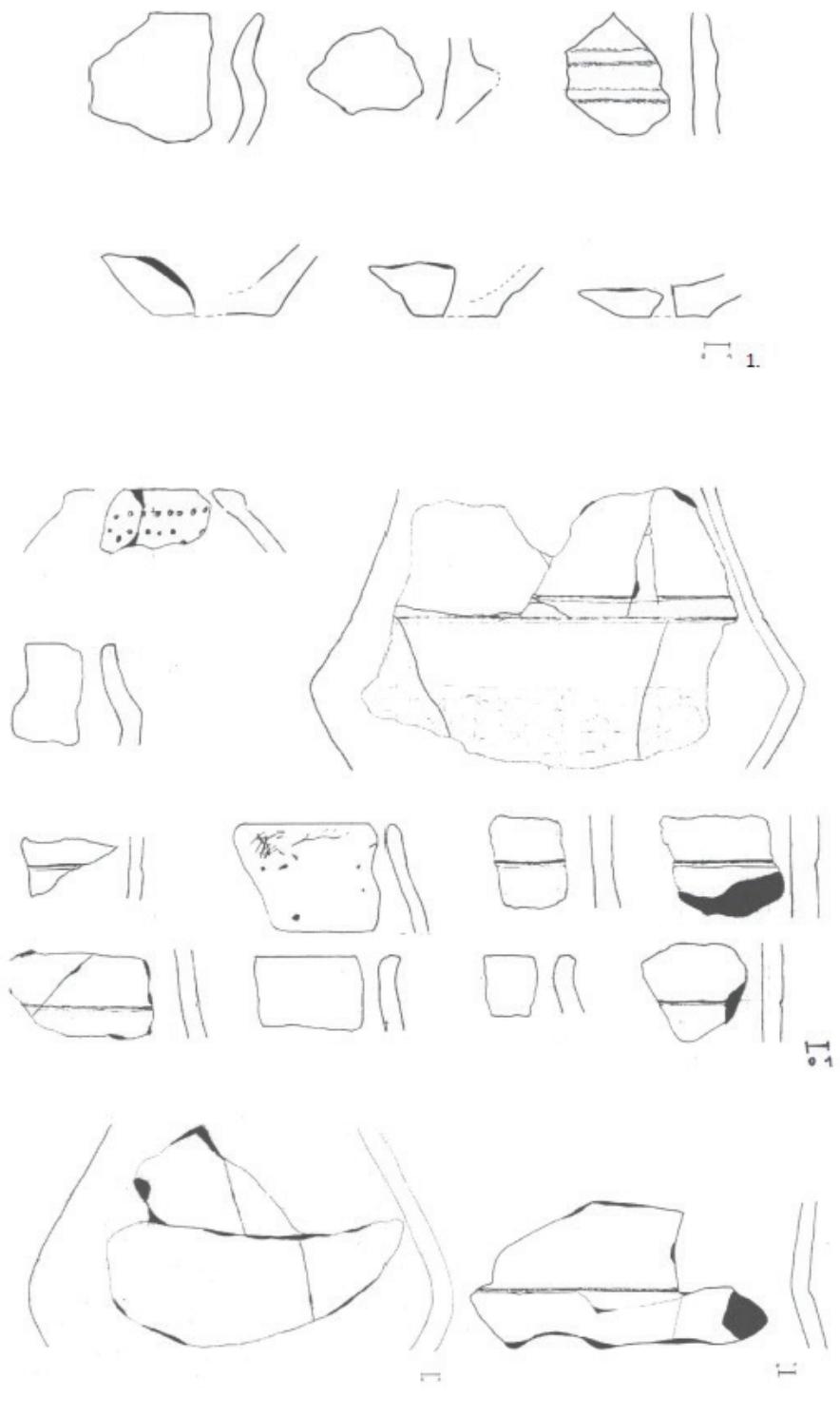
Tab. 3. Grave goods from graves 26 (1), 36 (2, 3), pottery shards from pits 29 (4) and 30 (5).
Drawn by P. Pobocha.

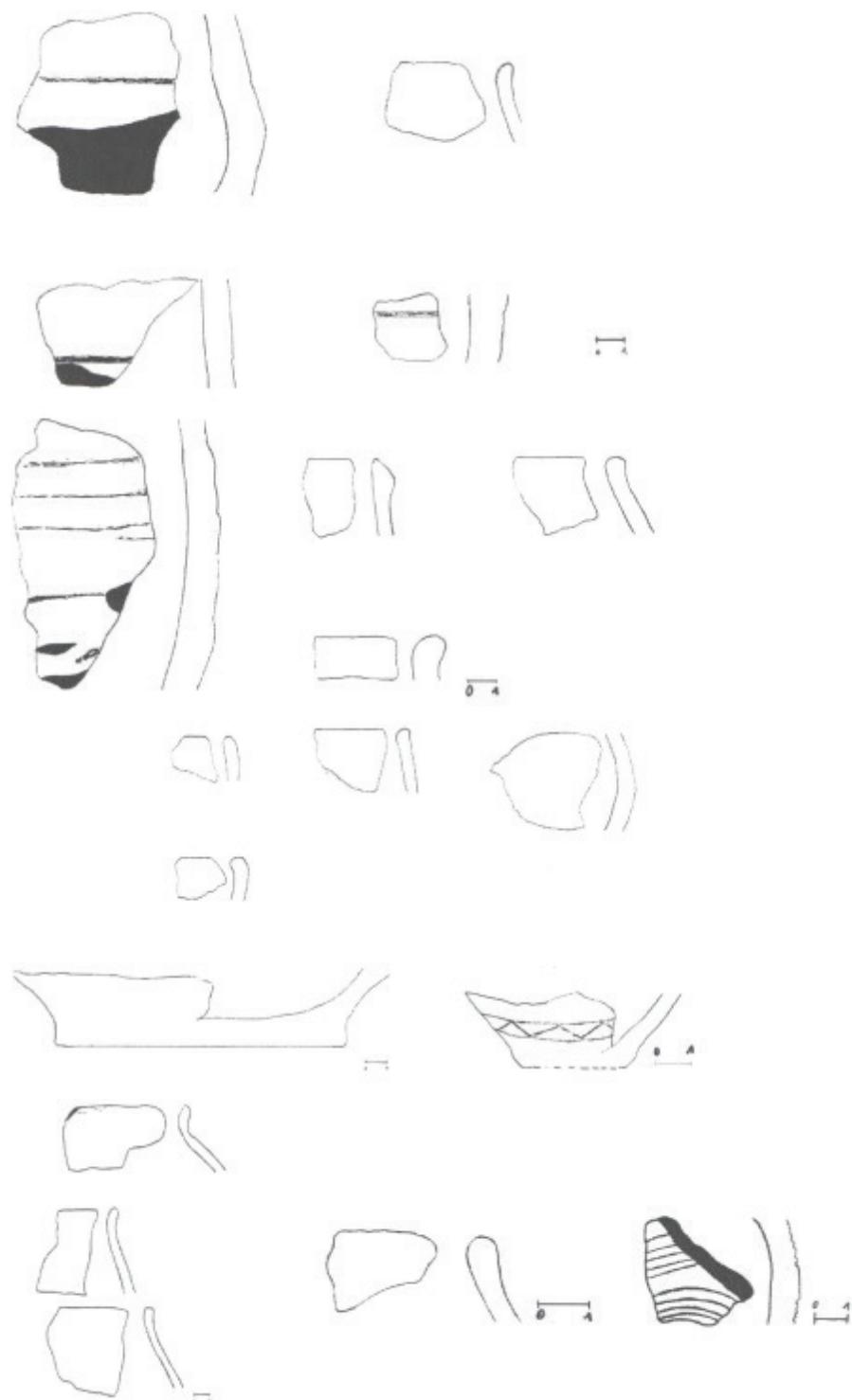
Tab. 4. Pottery shards from pits 31 (1), 34 (2) and fragments of ceramics from sounding 1.
Drawn by P. Pobocha.

Tab. 5. The flat plate (1) and pottery shards from soundings 2 (2), 3 (3) and 4 (4).
Drawn by P. Pobocha.

Tab. 6. Pottery shards from sounding 4 (1) and artefacts found in 2008. Drawn by P. Pobocha.

Tab. 7. Pottery shards found in 2009. Drawn by P. Pobocha.

grave	locati-on	type of grave	depth	outlines of grave pits (Y/N)	type of urn	type of cover	other vessel	bronze item	sex	age	Number of individuals in grave
1	S1	u. g.	70 cm	N	v. t. 27	b. t. 19		x	?	adultus	2
2	S1	u. g.	70 cm	Y	p.	b. t. 24			M	adultus	1
3	S1	u. g.	70 cm	Y	v.; w. r.	b. t. 19		x	F	adultus	1
4	S1	u. g.	70 cm	Y	v. t. 27				?	adultus	1
5	S1	u. g.	70 cm	Y	v. t. 27				?	infans I	1
6	S1	u. g.	70 cm	Y	p.	b. t. 18			?	infans I	1
7	S1	u. g.	70 cm	Y	v.; w. r.				?	infans II	1
8	S1	u. g.	70 cm	Y	v.; w. r.				?	adultus	1
9	S1	u. g.	80 cm	Y	v. t. 25	b. t. 35			?	infans I	1
10	S2	u. g.	45 cm	N	v. t. 27				?	adultus	1
11	S2	u. g.	45 cm	Y	p.	b. t. 24			M	adultus	1
12	S2	u. g.	45 cm	Y	v. t. 27				F	juvenis	1
13	S2	u. g.	45 cm	Y	v. t. 27	b. t. 41	miniature of vase t. 25	x	?	infans I	1
14	S2	u. g.	45 cm	N	p.				?	infans I	1
15	S2	u. g.			destroyed grave					(animal bones)	
16	S2	u. g.	45 cm	Y	p.				?	infans I	1
17	S2	u. g.	45 cm	Y	w. r.				?	infans II	1
18	S2	u. g.	60 cm	N	w. r.				?	adultus	1
19	S2	u. g.	50 cm	Y	v.; w. r.	b. t. 41			F	adultus	1
20	S2	u. g.	80 cm	N	p.				M	adultus	1
21	S3	u. g.	40 cm	N	w. r.				?	infans I	1
22	S3	u. g.	35 cm	N	p.				?	adultus	1
23	S3	u. g.	35 cm	N	w. r.			x	?	infans I	1
24	S3	u. g.	30 cm	N	v. t. 25				?	infans II	1
25	S3	u. g.	35 cm	N	w. r.				?	adultus	1
26 (and pit 29)	S4	u. g.	40 cm	Y/N	v. t. 25				M	adultus	1
27	S4	u. g.	40 cm	Y	w. r.				?	adultus	1
28	S4	u. g.	40 cm	Y	w. r.				?	adultus	1
36	S4	u. g.	40 cm	Y/N	v. t. 27	w. r.			?	adultus	1
v. t. 25 - vase type 25											
p. - pot											
w. r. - without reconstruction											
b. t. 41 - bowl type 41											
u. g. - urn grave											

Fig. 12. The catalogue of graves (v. t. 25 - vase type 25; p. - pot; w. r. - without reconstruction; b. t. 41 - bowl type 41; u. g. - urn grave).

PAULUS HECTOR MAIR (CCA 1517-1579)

Marek TOBOLKA

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra historie
Hodžova 1,
949 04 Nitra,
mtobolka@ukf.sk

TOBOLKA, Marek. **The person Paulus Hector Mair (cca 1517- 1579).** The article is about life of the person and author or editor of the fencing manual: Manuscript Opus Amplissimum de Arte Athletica Paulus Hector Mair. He is most interesting person of authors, compilators and editioners of fencing manuals – manuscripts in 16 th century of Europe and of The Holy Roman Empire of the German Nation (Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae / Das Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). The aim of the article is to present and describe the life of personality Paulus Hector Mair, latest compiler, author or editor of fencing manuals – Fechtbücher of the 16th century.

Klúčové slová: Paulus Hector Mair, jeho život, jeho fechtbuch;

Keywords: Paulus Hector Mair, his live, his fencing manual (fechtbuch);

16. storočie bolo storočím zmien a nových myšlienok, reformácie i protireformácie, povstaní a vojen. Zmeny sa dotkli i spôsobu vedenia boja a vojny. Objavili sa kyrisníci, landskuchnechti s halapartňami, nové ručné strelné zbrane prekonávajúce výkonnosť lukov a kuší – pušky arkebuza a mušketa. Dokázali protivníka zneškodniť na diaľku bez potreby vzájomného fyzického kontaktu na krátku alebo bezprostrednú vzdialenosť a prv než prišlo k samotnému boju pomocou bodných a sečných zbraní. Rozvoj ručne strelných zbraní v podobe vynájdenia mechanizmu kolieskovej zámky¹, jej rôznych modifikácií a technických vylepšení, spôsobil väčšie využitie pušného čierneho prachu na bojiskách než doposiaľ. Bodné a sečné zbrane postupne začali strácať v boji na svojom doterajšom význame. Umenie narábania s nimi však i nadálej zostávalo v platnosti nielen pri

¹ Tradične sa prvenstvo vynájdenia kolieskového zámku pripisuje Joannesovi Kiefussovi z Norimbergu približne okolo roku 1517.

osobných súbojoch. Ich znalosť ovládania patrila k etikete šľachty a mešťanstvo sa jej i v tomto chcelo vyrovnať. Preto sa tešili obľube šermiarske príručky rôznej kvality približujúce spôsoby narábania s bodnými i sečnými zbraňami.

Cieľom článku je predstaviť a opísť život osobnosti Paula Hectora Maira (cca 1517 – 1579), posledného zostavovateľa a vrcholného komplilátora z radov klasických šermiarskych príručiek – fechtbuchov.² Jediné a doposiaľ nájdené zachované údaje o jeho živote pochádzajú zo Správy a oznamení mesta Augsburg.³ Veľmi stručným hodnotením jeho monumentálneho diela sa zaoberajú osobnosti z oblasti historického šermu: Sydney Anglo⁴, David James Knight, Brian Hunt⁵ a Martin Fabian⁶.

V roku narodenia Paula Hectora Maira napísal a uverejnili Martin Luther (1483 – 1546) 31. októbra 1517 na dvere chrámu vo Wittembergu svojich 95 téz O objasnení moci odpustkov. Augsburg, rodné mesto a pôsobisko Pavla Hectora Maira, bolo významným dejiskom prelomových historických udalostí v 16. storočí: 25. júna 1530 Filip Melanchton (1497 – 1560) predniesol vyznanie Confessio Augustiana, 25. septembra 1555 bol v ňom uzavretý Augsburský mier. Sídlila v ňom bohatá a vplyvná osobnosť Jakub II. Fugger (1459 – 1525).

Paulus Hector Mair se narodil v roku 1517⁷ vo významnej meštianskej a obchodníckej rodine. Dostal kvalitné vzdelanie. Je pravdepodobné, že za vzdelá-

² Šermiarske príručky v nemčine nazývané v množnom číslu ako die Fechtbücher, v jednotnom číslе das Fechtbuch. Hovorovo známe ako fechtbuchy. Ide o manuskripty, rukopisy alebo neskôr tento pojem zahŕňa i tlačené knihy zaobrájúce sa popisaním bojových techník. Ich obsah má zväčša komplilačný a eklektický charakter. Je nemožné medzi nimi dokázať priamu a presnú kompliaciu. Každý zostavovateľ totiž používal vlastnú šermiarsku terminológiu a opis situácie jej použitia i vlastné jej zobrazenie v podobe ilustrácií. Cieľom tohto článku je výslovne predstaviť a opísť život osobnosti Paula Hectora Maira (cca 1517 -1579).

³ Správa z mesta Augsburg: Bericht vnd antzaigen, der loblichen Statt Augspurg, aller Herren Geschlecht, so vor 500 vnd mehr Jaren ... daselbst gewont, und bis auf Achte abgestorben, Österreichische National Bibliothek in Wien Fussnote: 38.A.13 diff. Sonstige Nr.: VD16 M 365.

⁴ Sydney Anglo je profesorom histórie (dnes ako emeritný profesor) na University College of Swansea (teraz University of Wales Swansea), členom a zakladateľom The Association for Renaissance Martial Arts (ARMA), členom Britskej akadémie. V súvislosti s osobnosťou Paula Hectora Maira sa odvolávam na jeho konkrétné dielo ďalej v texte.

⁵ David James Knight je členom The Association for Renaissance Martial Arts (ARMA). Brian Hunt je jeho vedeckým kolegom. Obaja sa zaobrájú rôznymi štýlmi boja. Ich spoločným dielom je publikácia KNIGHT, JAMES, DAVID – HUNT, BRIAN (translated and edited). Polearms of Paulus Hector Mair. Boulder, Colorado, USA : Paladin Press, 2008, 276 s. V nej sa zaobrájú diejom Paula Hectora Maira, a to konkrétnie ukázkami častí venovaným žrdovo-bodným zbraniám. Odvolávam sa na ich spomínané dielo v texte.

⁶ FABIAN, Martin. Krátke pojednanie o vznešenom umení šermu v tradícii náuk majstra Lichtenauera. In MATEJKA, Jaroslav a Združenie Bludní rytieri (ed.). Zborník zo šermiarskeho historického sympózia v zámku v Smoleniciach, 16. 11. 2008, b. m. et b. v., s. 5. Martin Fabian je členom Spoločnosti pre výskum a praktické prevádzkanie vznešeného umenia šermiarskeho – Gesellschaft Lichtenawers, Trnavský šermiarsky cech. Paula Hectora Maira pokladá za najznámejšieho dokázateľného zberateľa, ktorý zhromaždil a skupoval staré traktáty, aby mohol vytvoriť dielo, ktoré toto umenie „zachová“, počet týchto traktátor bol aspoň 8. Pri tomto tvrdení sa odvoláva na Petra Hansa Hilsa – HILS, Hans-Peter. Meister Johann Lichtenauer Kunst des langen Schwertes, Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 1985, s. 200.

⁷ Presný dátum a miesto jeho narodenia nie sú žiaľ známe. Predpokladá sa, že sa narodil v meste Augsburg alebo v jeho blízkosti./ KNIGHT- HUNT, ref. 5, s. 17 (v celom diele), v samostatne

ním cestoval do renesančnej Itálie.⁸ Vedel čítať a písat, ovládal cudzie jazyky. Pravdepodobne sa v detstve a mladosti učil umeniu Ars Athlethica⁹ a bol zapísaný v miestnej šermiarsko-zápasníckej škole. Učil sa i šermu i od profesionálnych šermiarov a vojakov.¹⁰

Stal sa pisárom, účtovníkom a neskôr mestským pokladníkom v Augsburgu a v roku 1545 i mestským zásobovateľom.¹¹ Ako bohatý a zámožný mešťan sa nemusel žiť profesionálne šermiarskym umením a zápasením. Jeho potreba znalostí a poznania však vyplývala zo sociálneho statusu Paula Hectora Maira ako cti-hodného mešťana, bohatého mešťana mesta Augsburg a doby, v ktorej žil. Znalosť šermovať, zápasíť a poznanie potrebných znalostí boja so zbraňou i bez zbrane bola vyhradená väčšinou pre feudálov, a to všeobecne pre všetky stupne šľachty, nielen pre šľachtickú nobilitu. Paulus Hector Mair neboli toho názoru, že mešťania pohýdajú znalosťami o boji so zbraňou i bez zbrane. Bol presvedčený, že mužovi i mešťanovi je cnostné a užitočné venovať sa cvičeniu a zápasníckemu umeniu.¹²

Viedol život hodný svojho postavenia, usporadúval hostiny, na ktoré pozýval významné osobnosti. Venoval sa šermu, bol v kontakte s miestnym šermiarskym bratstvom a bol žiakom významných šermiarskych majstrov svojej doby hoci ich mená nie sú známe.¹³

Bol zberateľom šermiarskych príručiek - fechtbuchov a zbraní. Vlastnil vo svojej knižnici fechtbuchy rôznych šermiarskych majstrov: Jörga Wilhalma¹⁴, Gregora Erharta¹⁵, Sigmunda Ringecka¹⁶, Antonia Rasta¹⁷, kópiu textu Codexu Wallerstein¹⁸, v ktorej je napísané: „Kúpená 26. januára v roku 1556. Patrí Pavlovi Hectorovi Mairovi.“¹⁹ a kópie manuskriptov Hansa Talhoffera.²⁰ Bol priam

očíslovej kapitole na strane 1./.

⁸ KNIGHT- HUNT, ref. 5, s. 18 (v celom diele), v samostatne očíslovej kapitole na strane 2.

⁹ Ars Athletica – v doslovnom preklade zápasnícke umenie, ktoré zahŕňalo šerm, zápas bez zbrane a zápas s rôznymi zbraňami.

¹⁰ KNIGHT- HUNT, ref. 5, s. 18 (v celom diele), v samostatne očíslovej kapitole na strane 2.

¹¹ KNIGHT- HUNT, ref. 5, s. 18 (v celom diele), v samostatne očíslovej kapitole na strane 2.

¹² Zápasnícke umenie je myšlené ako umenie, ktoré zahŕňalo šerm, zápas bez zbrane a zápas s rôznymi zbraňami.

¹³ HILS, ref. 6, s. 189-201; podobne i QUAST, Andreas. The techniques of the short staff: eighteen pieces of medieval german stickfighting, compiled by Paulus Hector Mair (after 1542), London, 2006, s. 1-6.

¹⁴ http://wiktenauer.com/wiki/J%C3%BDrg_Wilhalm_Hutter (10. 3. 2015).

¹⁵ http://wiktenauer.com/wiki/Gregor_Erhart (10. 3. 2015).

¹⁶ http://wiktenauer.com/wiki/Sigmund_Schining_ain_Ringeck (10. 3. 2015).

¹⁷ http://wiktenauer.com/wiki/Antonius_Rast (10. 3. 2015).

¹⁸ [http://wiktenauer.com/wiki/Codex_Wallerstein_\(Cod.I.6.4%C2%BA.2\)](http://wiktenauer.com/wiki/Codex_Wallerstein_(Cod.I.6.4%C2%BA.2)) (10. 3. 2015).

¹⁹ „Über ii Khumben Im 1556 am 26 Januari Paulus Hector [M]air.“ Od ZABINSKI, GRZEGORZ – WALCZAK, BARTLOMIEJ (translated and edited). Codex Wallerstein : A Medieval Fighting Book from the Fifteenth Century on The Longsword, Falchion, Dagger and Wrestling. Paladin Press, Boulder, Colorado, USA, 2002, s. 16. Slovíčko khuben sa interpretuje ako prídavné meno zakúpená, kúpená. Porovnaj s: KOVAŘÍK, Jiří – KŘÍŽEK, Leonid. Historie evropských duelů a šermu. Svazek I. Od starověku k branám renesance. Praha: Mladá Fronta a Elka Press, 2013, s. 110 a ZABINSKI, Grzegorz – WALCZAK, Bartlomiej (translated and edited). Codex Wallerstein : A Medieval Fighting Book from the Fifteenth Century on The Longsword, Falchion, Dagger and Wrestling. Bouldner, Colorado, USA : Paladin Press, 2002, s. 16.

²⁰ HILS, ref. 6, s. 189-201, a QUAST, ref. 13, s. 1-6.

posadnutý vytvoriť a zostaviť vlastnú príručku, v ktorej by boli popísané a zoobrazené techniky.²¹

Paulus Hector Mair začal tvoriť svoje dielo pravdepodobne okolo roku 1540.²² Mal vtedy pravdepodobne 23 rokov.²³ Dokončil ho okolo roku 1544.²⁴ Je pokladaný za najväčšieho i najznámejšieho až extrémne detailného zostavovateľa príručky o boji vo svojej dobe.²⁵ Nazval ju Opus Amplissimum de Arte Athletica.²⁶ Je považovaný za jej autora a zostavovateľa. Za inšpirátorov príručky, ktoré Paula Hectora Maira ovplyvnili, boli pokladané diela iných šermiarskych a bojových majstrov ako: Fabian von Auerswald (1462 – cca. 1537), Gregor Erhart (cca 1468? – 1540) a Martin Huntfeltz / Martein Hündsfelder (žil v 15. storočí).²⁷

Fabian von Auerswald (1462 – cca 1537) bol bojovým majstrom i učiteľom na dvore kurfirsta Johanna Friedricha Saského (1503 – 1554). V roku 1537 dokončil rozsiahle pojednanie o boji a zápase. Ilustroval ho Lucas Cranach starší (1472 – 1553) a publikoval posmrtnie v roku 1539 pod názvom Kunst: Fünf und Achtzig Stuck.²⁸ Tvrídí sa, že sa stalo základom pre príručku Pavla Hectora Maira.²⁹ Gregor Erhart (cca 1468? – 1540) bol sochár a šermiarsky majster. Pôsobil v Augsburgu.³⁰ Martin Huntfeltz / Martein Hündsfelder (žil v 15. storočí) pochádzal pravdepodobne z Poľska z okolia Vroclavu. Zaoberal sa šermom a zápasom.³¹

Žiaľ nie je známy presný celkový počet uverejnených kusov diela Pavla Hectora Maira. Známe sú však tri verzie jeho diela v podobe manuskriptov. Usudzujúc na základe spôsobu vyhotovenia manuskriptov, dá sa predpokladať, že ich počet existencie je konečný, ustálený na tri manuskripty, tri verzie jedného toho istého diela a tri exempláre. Každý manuskript má dve časti.³² Je isté, že Paulus Hector Mair pred rokom 1544 nemohol vlastniť všetky šermiarske príručky a spoznal ich

²¹ ANGLO, SYDNEY. The Martial Arts of Renaissance Europe. New Haven and London : Yale University Press, 2000, s. 338.

²² KNIGHT- HUNT, ref 5, s. 19 (v celom diele), v samostatne očíslovanej kapitole na strane 3.

²³ Ak sa do úvahy berie za rok jeho narodenia rok 1517.

²⁴ QUAST, ref. 13, s. 44.

²⁵ ANGLO, ref. 21, s. 186.

²⁶ Opus Amplissimum de Arte Athletica – Najväčšie dielo o zápasníckom umení, je známe aj pod názvom Opus Amplissimum Germanicum de Arte Athletica (Najväčšie nemecké dielo o zápasníckom umení) alebo pod skrateným názvom De Arte Athletica (O zápasníckom umení).

²⁷ Podľa internetového šermiarskeho portálu www.wiktenauer.com. Pri každom mene v nasledujúcom odstavci spomínam v poznámkovom aparáte konkrétny link. Za podporovateľov a pravdepodobných vlastníkov jeho manuskriptov sú pokladaní: Ulrich Sitzinger, Fridrich – vojvoda Württemberský a Fridrich zvaný Achilles, vojvoda Augsburský. Za pôvodcu a možného spoluautora či autora je pokladaný aj šermiarsky majster Johannes Liechtenauer (cca 14. / 15. storočie), ktorý bol jeden z najväčších vtedajších šermiarskych majstrov (Podľa údajov z Österreichische Nationalbibliothek in Wien, Codex Vinobonensis, Cod. Vinob. 10825, Cod. Vinob. 10626). Autorstvo diela, resp. jeho zostavenie či komplikácia sa dodnes pripisuje Paulovi Hectorovi Mairovi.

²⁸ Umenie zápasu, boja na 85 spôsobov.

²⁹ http://wiktenauer.com/wiki/Fabian_von_Auerswald (10. 3. 2015).

³⁰ http://wiktenauer.com/wiki/Gregor_Erhart (10. 3. 2015).

³¹ http://wiktenauer.com/wiki/Martin_Huntfeltz (10. 3. 2015).

³² KNIGHT- HUNT, ref. 5, s. 19 (v celom diele), v samostatne očíslovanej kapitole na strane 3.

až neskôr. Keď začal pracovať na svojom diele, zaiste uvidel Codex Wallerstein a uvedomil si výdavky a ťažkosti spojené s tvorbou diela takej hĺbky a rozsahu.³³

Išlo mu o zostavenie šermiarskej príručky, v ktorej by boli rôzne štýly boja a techniky nie zostavené ako cvičebný systém techník, ale ako reálny zápas, boj.³⁴

Ilustrácie do diela Pavlovi Hectorovi Mairovi robil Jörg Breu mladší (cca 1510 – 1547 / 1549), mladý bavorský umelec narodený a žijúci v Augsburgu. Bol synom Jörga Breua staršieho (cca 1475 – 1537).³⁵ V rokoch 1545 až 1547/1549 sa podieľal sa na ilustrovaní Tajnej knihy cti rodiny Fuggerovcov.³⁶ Celá bola vydaná až v roku 1593 v Augsburgu. Je uložená v Bavorskej štátnej knižnici v Mnichove – Bayerische Staatsbibliothek in München.³⁷ Na základe tohto faktu sa dá predpokladať, že obaja, Paulus Hectoir Mair i Jörg Breu mladší, boli v Augsburgu známi ľudia obchodníckej a bankárskej rodiny Fuggerovcov.

Jörg Breu mladší aktívne šermoval a pomáhal Pavlovi Hectorovi Maierovi pri zostavovaní a ilustrovaní šermiarskej príručky „*ktorá v hĺbke a obsahu prevyšovala všetky predchádzajúce diela zaobrajúce sa šermiarskym umením.*“³⁸

Ilustrácie techník nezobrazujú jednotlivé sekvencie samotného pohybu. Sú svojimi vyobrazeniami statické. Čím viac sú vyobrazenia statickejšie, tým viac sú slovne popísané vo svojom sprievodnom popise.³⁹

Paulus Hector Mair si najímal skúsených šermiarov, ktorí mu priamo pred ním predvádzali šermiarske techniky, skúšali ich tak dlho, pokiaľ nedosiahli dokonalú podobu ich prevedenia.⁴⁰ Paulus Hector Mair venoval tomuto cieľu štyri roky.⁴¹ Minul na to celý rodinný majetok a svoj príjem. Pracoval ako správca mestskej pokladnice mesta Augsburg. Viedol účtovníctvo mesta Augsburg, zapisoval vybrané dane do účtovných kníh. Na to, aby mohol dokončiť dielo, keď mu chýbali peniaze, defraudoval účty mestskej pokladne.⁴² Po odhalení tejto skutočnosti v roku 1579⁴³ bol odsúdený ako zlodej a potrestaný obesením. Mal vtedy 62 rokov. Jeho majetok, vrátane jeho knižnice so šermiarskymi príručkami, bol rozpredaný.⁴⁴

³³ HILS, ref. 6, s. 200.

³⁴ ANGLO, ref. 21, s. 128.

³⁵ KNIGHT – HUNT, ref. 5, s. 21 (v celom diele), v samostatne očísloveanej kapitole na strane 5.

³⁶ V odborných kruhoch v angličtine pod názvom The Sacred Book of honour of Fugger family. V origináli v latinčine pod názvom Fuggerorum et Fuggeram que in familia nate quae in familiam transierunt quot extant aere expressae imagines, v preklade: Fuggerovci a Fuggerové, ktorí a ktoré sa narodili v rodine a ktoré sa dostali do rodiny, koľkí sa nachádzajú v priestore, diele názorných vyobrazení.

³⁷ Bayerische Staatsbibliothek in München, BSB – Hss Cod. icon. 380 s pôvodným názvom: Fuggerorum et Fuggeranum quae in familia nate quae in familiam transierunt quot extant aere expressae imagines.

³⁸ QUAST, ref. 13, s. 44.

³⁹ ANGLO, ref. 21, s. 128.

⁴⁰ HILS, ref. 6, s.199.

⁴¹ QUAST, ref. 13, s. 44.

⁴² KNIGHT – HUNT, ref. 5, s. 20 (v celom diele), v samostatne očísloveanej kapitole na strane 4. ANGLO, ref. 21, s. 129.

⁴³ QUAST, ref. 13., s. 44.

⁴⁴ KNIGHT – HUNT, ref. 5, s. 20 (v celom diele), v samostatne očísloveanej kapitole na strane 4.

Manuskript Paula Hectora Maira *De arte athletica* sa zachoval v troch rukopisných verziách, kópiach. Prvá je uložená v Saskej a Univerzitnej knižnici v Drážďanoch – Sächsische Landesbibliothek – Staats und Universitätsbibliothek in Dresden⁴⁵, druhá v Rakúskej národnej knižnici – Österreichische Nationalbibliothek in Wien⁴⁶ a tretia v Bavorskej štátnej knižnici v Mníchove – Bayerische Staatsbibliothek in München.⁴⁷

Verzia textu manuskriptu uloženého v Saskej a Univerzitnej knižnici v Drážďanoch – Sächsische Landesbibliothek – Staats und Universitätsbibliothek in Dresden je považovaná za najstaršiu. Je písaná v nemčine. Verzia manuskriptu uloženého v Rakúskej národnej knižnici – Österreichische Nationalbibliothek in Wien je písaná v nemčine a latinčine. Verzia manuskriptu uloženého v Bavorskej štátnej knižnici v Mníchove – Bayerische Staatsbibliothek in München je písaná v latinčine.

Kompletná a úplná verzia textu manuskriptu je písaná v novovekej latinčine. Je považovaná odborníkmi za najobsiahlejšiu a najúplnejšiu verziu diela Pavla Hectora Maira.⁴⁸ Táto verzia bola predaná bavorskému kniežaťu Albertovi V. Bavorskému (1528 – 1579) v roku 1567 za 800 florénov.⁴⁹ Je ukožená v Bavorskej štátnej knižnici v Mníchove - Bayerische Staatsbibliothek in München.

Dielo Paula Hectora Maira je významným svedectvom doby svojho vzniku. Je monumentálne svojim rozsahom i obsahom. Jeho cieľom bolo zachytiť a popísať vtedajšími možnosťami každú techniku s dobovými zbraňami i bez nich v bojovom stretnutí, jej možný variant použitia pri obrane a útoku. Autor svojím nadšením preň neváhal zájsť až do krajinosti a doplatil na to i svojim životom.

Počet slov: 3963
Počet znakov vrátane medzier: 27 109

⁴⁵ Mscr. Dresd. C 93/94, po roku 1542, dva zväzky. Prvý zväzok má 244 listov (488 strán) a druhý zväzok má 328 listov (656 strán).

⁴⁶ Codex Vinobonensis, Cod. Vinob. 10825, Cod. Vinob. 10626. Má dva zväzky. Prvý zväzok má 270 listov (540 strán) a druhý zväzok má 343 listov (726 strán).

⁴⁷ BSB – Hss Cod. icon. 393 (1, Mair, Paul Hector *De arte athletica I.* – BSB Cod. icon. 393 (1 Augsburg Mitte 16. Jh., Hss Cod. icon. 393 (2, Mair, Paul Hector *De arte athletica II.* – BSB Cod. icon. 393 (2 Augsburg Mitte 16. Jh. Má dva zväzky. Prvý zväzok má 309 listov (618 strán) a druhý zväzok má 303 listov (606 strán).

⁴⁸ KNIGHT – HUNT, ref. 5, s. 20 (v celom diele), v samostatne očíslovejenej kapitole na strane 4.

⁴⁹ QUAST, ref. 13, s. 44.; KNIGHT – HUNT, ref. 5, s. 20 (v celom diele), v samostatne očíslovejenej kapitole na strane 4.

PREHĽAD VÝVOJA NÁZOROV NA MOŽNOSTI IDENTIFIKÁCIE SOCIÁLNEJ DIFERENCIÁCIE A STRATIFIKÁCIE V ARCHEOLÓGII SO ZAMERANÍM NA OBDOBIE MLADŠIEHO PRAVEKU

Ladislav CHMELO

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra
lchmelo@gmail.com

CHMELO, Ladislav. Overview of the development of opinions on possibilities of identification of social differentiation and stratification in archaeology with focus in late prehistory. Research and reconstruction of social organization of prehistoric communities has belonged to actual and persistent topics in archaeology and related scientific disciplines – ethnology and social anthropology, since the beginning of scientific research. This contribution summarizes development of opinions and paradigms connected to identification and interpretation of social differentiation and stratification in archaeology. It also evaluates possibilities of finding those structures.

Kľúčové slová: sociálna diferenciácia; sociálna stratifikácia, rekonštrukcia sociálnej organizácie; prehistória; archeologické paradigmy;

Keywords: social differentiation; social stratification; reconstruction of social organization; prehistory; archaeological paradigms;

Odhaľovanie¹ organizácie a sociálneho usporiadania spoločenstiev patrí k trvalým tématom archeológie a iných príbuzných vedných disciplín – etnológia, sociálnej antropológii už od ich samotných počiatkov. Jednou z prvých prác na túto tematiku bola „Ancient society“ z pohľadu sociálnej antropológie od L. H. Morgana z konca 19. stor.²

Teoretické diskusie sa odohrávali na poli všetkých týchto vedných disciplín. Pomerne skoro sa vykryštalizovali dva základné myšlienkové prúdy, ktoré ovplyvňujú štúdium pohrebného rítu dodnes. Prví evolucionisti 19. storočia

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA MŠ SR a SAV č. 1/0585/13 a č. 1/0208/15.

² KREKOVIČ, Eduard. Pohrebný ríitus a sociálna štruktúra. In KREKOVIČ et al. Kultové a sociálne aspekty pohrebného ríitu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava: SAS, 1993, s. 13

zdôrazňovali kultový charakter pochovávania, kým francúzski sociológovia a britskí funkcionalisti z prvej polovice 20. storočia poukázali na sociálnu podmienenosť javov s ním spojených.³ Huntington a Metcalf vyslovili názor, že kultúrna reakcia na smrť nie je náhodná, ale zmysluplná, cielená a expresívna. Úlohou vedy pri jej skúmaní je nájsť tento zmysel a prejav.⁴

Väčší záujem o sociálnu organizáciu ako relevantnú premennú v pochopení pohrebných praktík sa objavuje vo včasnom 20. storočí (napr. R. Herz: *Death and the Right Dand*, 1907 alebo E. Durkheim: *The elementary Forms of Religious Life*, 1915). Tieto názory nahradili interpretácie o primitívnom náboženstve z konca 19. storočia.⁵

Za jednu z prelomových prác, ktorá bola začiatkom siahodlnej diskusie možno označiť dielo L. Binforda z roku 1971. Hypotézu o možnosti rekonštruovať sociálnu štruktúru určitého spoločenstva na základe hrobových nálezov formuloval v duchu americkej vetvy „new archaeology“, ktorú založil a ktorá vznikla ako protiklad k dovtedy prevládajúcemu názoru britskej, tzv. skeptickej školy.⁶ Metodicky vychádzal aj z koncepcie tzv. sociálnej persóny, vypracovanej sociálnym antropológom W. Goodenoughom. Sociálna persóna pochovaného sa skladá z rôznych sociálnych identít počas jeho života – napr. veku, pohlavia, postavenia v rodine či spoločnosti, ktoré nachádzajú svoje vyjadrenie aj v pohrebnom ríte. V určitých prípadoch v súvislosti s okolnosťami smrti mohlo spoločenstvo zvýrazniť práve tieto okolnosti (napr. zabitý bleskom či v boji) – mŕtvy teda získal novú sociálnu identitu.⁷ Podľa L. Binforda adaptácia systematického prístupu a hľadanie teoretickej bázy, na ktorej by archeológovia mohli postaviť vzťah medzi materiálnou kultúrou a inými časťami totálneho kultúrneho systému speje k rekonštrukcii sociálnej organizácie.⁸

Herz a Van Gennep, následovníci E. Durkheima, spájajú dispozíciu zomrelých s ostatnými aspektmi sociálneho systému. Rozdiely v pohrebných praktikách môžu byť pripísané rozdielnemu spoločenskému statusu jedincov v rámci spoločnosti⁹.

Podobný názor na pohrebné zvyklosti ako podklad k sociálnej analýze prezentuje A. A. Saxe vo svojej dizertačnej práci na univerzite v Michigane roku 1970. Pohrebné zvyklosti môžu byť analyzované v rámci kontextu sociálneho systému. Zdôrazňuje, že tento prístup potrebuje sledovať skôr procesuálne ako formálne podrobnosti. Skúmal pohrebné zvyklosti v troch spoločnostiach: Kapauku, žijúcich v centrálnych výšinách západnej časti súčasného štátu Papua-Nová Guinea; Ashanti zo západnej Afriky a kmeňa Bontac Igorot (Igoroti) na filipínskom ostrove Luzon. Taktiež používal sociálne identity a persóny. Napríklad

³ KREKOVIČ, ref. 2, s. 6

⁴ CHAPMAN, Robert – RANDSBORG, Klavs. Approaches to the archaeology of death. In CHAPMAN, Robert – KINNES, Ian – RANDSBORG, Klavs. The archaeology of death. New directions in archaeology. Cambridge, 1981, s. 1-25.

⁵ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 3.

⁶ KREKOVIČ, ref. 2, s. 6.

⁷ BINFORD, Louis. Mortuary practices: their study and their potential. In BINFORD, Louis (ed.). An archaeological perspective. New York – London, 1972, s. 225, 226.

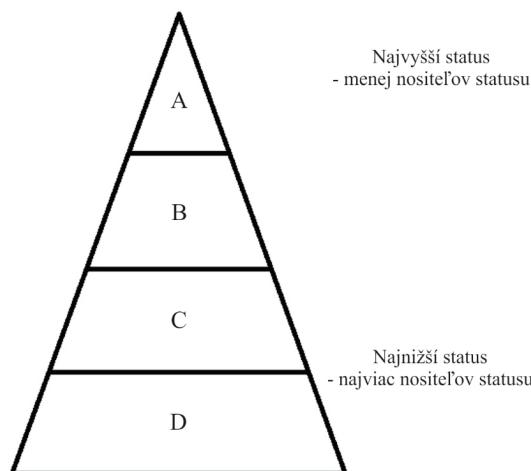
⁸ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 6.

⁹ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 6.

len v prípade kmeňa Bontac Igorot vysledoval deväť rozdielnych persón v pohrebnom ríte vo vzťahu k živej spoločnosti – napr. starý rešpektovaný muž, ženatý muž, slobodný muž, žena, dieťa do sedem rokov.¹⁰ Tým dokázal, že spoločenská organizácia a rola v živote priamo vplývali na pohrebné praktiky. Jeho zistenia treba, samozrejme, v dnešnej dobe brať už so všetkými výhradami etnografickej paralely problémami spojenými s hľadaním podobných analógií. Takéto výsledky nie je možné generalizovať.

Na Binfordove a Saxeho práce nadviazalo mnoho ďalších autorov, ktorí z nich vychádzali. L. Goldstein¹¹ podrobne testoval priestorové zákonitosti a pohrebné zvyklosti v kontexte priestorovej distribúcie a ich vplyv na rekonštrukciu kultúrnych a sociálnych elementov. Dospel k názoru, že pohrebný rítus je multidimensionálny a obsahuje aj priestorový komponent. Ten je taktiež multidimenzionálny – môže odrážať viaceré úrovne vzťahov a interakcií, a taktiež obsahovať informáciu dôležitú k pozorovaniu vzťahov medzi pochovanými a ich statusom.¹²

J. A. Tainter tvrdí, že miera energie vynaloženej na pohreb bola používaná ako vyjadrenie statusu pochovaného. Vzťah medzi nimi bol priamoúmerný – čím viac energie bolo vynaloženej na úpravu, tým väčší by mal byť status pochovaného. Ako test svojej hypotézy skúmal pozorovania etnografov o pohrebných praktikách v 93 spoločnostiach. V každom jednom prípade sa mu tento vzťah potvrdil. Pri ďalšom skúmaní sa mu navyše nepodarilo nájsť žiadnu spoločnosť, ktorej správanie by danú hypotézu vyvrátilo.¹³ Aplikácia tejto hypotézy na sociálne stratifikovanú spoločnosť je založená na pyramídovom modeli:

Obr. 1: Príklad fungovania pyramídového modelu v kontexte sociálnej stratifikácie (podľa L. Goldstein¹⁴; upravené L. Chmelo).

¹⁰ CHAPMAN – RANDSBORG, ref. 4, s. 7.

¹¹ GOLDSTEIN, Lynne. One-dimensional archaeology and multidimensional people: spatial organisation and mortuary analyses. In CHAPMAN – KINNES – RANDSBORG, ref. 4 , s. 53-71.

¹² GOLDSTEIN, ref. 11, s. 67

¹³ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 56

¹⁴ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 55

Goldstein upozornil na zásadný fakt v analýze vývoja spoločnosti. Pohrebné areály často predstavujú výrazný časový úsek. V tomto kontexte treba rešpektovať mieru spoločenskej zmeny v pravekej spoločnosti. Čo je na základe objektívnych príčin a pozorovaní možné hodnotiť ako iný spoločenský status, môže byť len zmena v pohrebných zvyklostiach.¹⁵ V podobných analýzach je v rámci možnosti potrebné podrobne sledovať aj chronologický faktor.

Dôležitú poznámku do diskusie k interpretácii spoločenskej diferenciácie alebo stratifikácie vyjadril P. Ucko¹⁶ na margo počtu a kvality hrobových prídavkov. Pri pohrebných rituáloch sa nie všetky artefakty dostávajú do hrobu, a tak absencia hrobových prídavkov nutne nemusí vyjadrovať nižší status, resp. chudobu. Taktiež tvrdí, že väčší pohrebný monument nemusí nutne hned indikovať náčelníka alebo vládca.

Protipól k príspevkom Binfordovej školy do diskusie o možnosti interpretácie funerálnych praktík boli myšlienky postprocesuálnej archeológie. Vo vydaní *The Meaning of Things: Material culture and symbolic expression* editovanej I. Hodderom opisujú, akým spôsobom vystupuje materiálna kultúra ako prostriedok komunikácie a položili základy pre pochopenie jej úlohy v procese sociálnej reprodukcie. Zástancovia paradigmy tvrdia, že materiálna kultúra môže byť chápnaná ako zmysluplné výkonné len ak je implikovaná v špecifickej oblasti sociálnych praktík. Nereflektuje samotné sociálne podmienky, ale participuje v ich štrukturalizácii a transformácii.¹⁷

Značne kritický prístup k ponímaniu ľudských aktivít v minulosti vyúsťujúcich do priameho premietnutia v materiálnej stope podáva J. C. Barret. Alternatívou je podľa neho ponímanie sociálnych fenoménov ako praktík, ktoré sa rozširujú do časopriestorových regiónov. Materiálna kultúra je integrálnym prvkom v samotnom procese, ktorý sa archeológia skúša pochopiť. Poukazuje na fakt, že podľa neho neexistuje priama korelácia medzi sociálnou štrukturálnou komplexitou a variáciami v archeologických funerálnych dátach. Tento stav ale nemusí byť prekážkou, ak akceptujeme pohľad archeológie ako akési „interpretáčné cvičenie“, pri ktorom je ale dôležité nepriradovať určité vzorky ku konkrétnym úkonom (resp. dynamikám), ale situovať daný materiál v rámci špecifických stratégii sociálnej reprodukcie.¹⁸

Vyšší spoločenský status pochovaného jedinca bude zodpovedať väčšiemu objemu spoločenského zaangažovania a heterogenite činností; a práve to bude odrázať výdaj väčšieho množstva energie za účelom pohrebného rituálu. Tento výdaj energie sa odzrkadľuje na komplexnosti zaobchádzania s telom pochovaného, situovaní a konštrukcií funerálnej schránky a monumentu a taktiež rozsahu a trvaní rituálno-pohrebného prejavu pozostalej komunity.¹⁹ Viacerí autori sa

¹⁵ GOLDSTEIN, ref. 11, s. 56

¹⁶ UCKO, Peter. Ethnology and archaeological interpretation of funerary remains. In *World Archaeology*, 1969, 1, s. 262-280.

¹⁷ TILLEY, Christopher. Interpreting material culture. In HODDER, Ian (ed.). *The Meanings of Things: Material culture and symbolic expression*. London: Unwin Hyman, s. 185-194.

¹⁸ BARRET, John C. The monumentality of death: The character of early bronze age mortuary mounds in Southern Britain. In *World Archaeology*, 1990, roč. 22, č. 2, s. 179-189.

¹⁹ TAINTER, Joseph A. Mortuary practises and the study of prehistoric social systems. In SCHIF-

zhodujú, že zásadné problémy nastávajú pri spôsobe kvantitatívneho vyjadrenia tejto vynaloženej energie. Zvolené atribúty sa menia od autora k autorovi.

Na prelome 60-tych a 70-tych rokov začali bádatelia upozorňovať na fakt, že určité artefakty a atribúty v hrobe symbolizujú autoritu v rámci spoločnosti a môžu byť nezáväzné, resp. nadradené pohlaviu alebo veku, a indikujú určitú formu spoločenského hodnotenia (napr. S. Shennan²⁰; Chapman/Randsborg²¹).

Od sedemdesiatych rokov 20. stor. sa rôzni bádatelia snažia aplikovať kvantitatívne postupy na analýzu sociálnej štruktúry minulých spoločenstiev. Ich jadro bolo v nemecky hovoriacich krajinách. V zásade je možné rozlísiť dve metódy.

- 1.) Výpočet na základe prevzatých hodnôt, respektíve na základe analógií pochádzajúcich z recentných alebo nedávno zaniknutých spoločenstiev.
- 2.) Materiálne immanentný proces odvodený z ich pohrebísk.

Hlavným zástancom a tvorcom týchto teórií je M. Gebühr a neskôr ich rozvinula celá rada bádateľov. Kritériá používané v analýzach sú odlišné od autora k autorovi.

Rozdelením halštatskej spoločnosti do sociálnych skupín sa zaoberal aj R. Karl²², ktorý vo svojom diele o predkeltskej spoločnosti tvrdí, že:

- existuje jasné rozdelenie spoločnosti do skupín, ktoré je možné od seba odlišiť v materiálnej kultúre (resp. hrobových príďavkoch)
- máme k dispozícii aspoň reprezentatívnu vzorku danej populácie
- všetci zástupcovia rovnakej spoločenskej skupiny boli pochovávaní aspoň približne rovnakým spôsobom
- existovali spoločnosťou zaužívané a kontrolované pravidlá ako smel byť zomrelý pochovaný. Tieto pravidlá boli aspoň štatisticky významnou časťou populácie rešpektované
- tieto pravidlá vedú k sociálnej a majetkovej hierarchii, ktorá sa odráža v pohrebnom ríte (celom jeho kontexte)
- tieto pravidlá vedú nakoniec k tomu, že odlišne sociálne postavení jedinci sa líšia funerálnym kontextom.

Kritiku aplikácie kvantitatívnych metód pre analýzu pohrebného rítu priniesol v poslednom čase K. Jung.²³ Čísla podľa neho naznačujú, že objektivita neexistuje. Klasifikácia a priradenie čísla sú vlastne vždy zjednodušením.

Voči K. Jungovi vystúpil M. Gebühr. Súhlasi, že štatistické metódy a sociálne indexy majú početné nedostatky v metodológii, v detailoch a mali by byť diskutované. Rozdiel v sociálnych indexoch môže posúdiť „bohatosť“ hrobov.

FER, Mark B. (ed.). Advances in archaeological method and theory. No 1. New York-San Francisco-London: Academic Press, 125 nn.

²⁰ SHENNAN, Stephen. The social organisation at Branč. In Antiquity, 1975, roč. 49, s. 279-288.

²¹ CHAPMAN - RANDSBORG, ref. 3, s. 6.

²² KARL, Raimund. Altkeltische Sozialstrukturen. Budapest: Archaeolingua Alapítvány, 2006, 609 s.

²³ JUNG, Mattias. Zum Verhältnis hermeneutischer und statistischer Verfahren in ihrer Anwendung auf materielle Kultur In Rundbrief Theorie, 2002, AG 2/2, s. 18.

Je merateľný, a teda aj porovnateľný. Kritériá hodnotenia sú jednoznačné a opakovateľné a pre všetky hroby sa uplatňujú rovnako²⁴

F. Hodson stanovil hodnoty pre jednotlivé typy. Potom vypočítal s kol'kými prílohami sa jednotlivý typ vyskytuje v hrobe a určil tak „hodnotu“ inventáru. Typy artefaktov, ktoré sa nachádzajú len v hroboch s bohatým a početným inventárom, pravdepodobne súvisia s vyšším postavením, na rozdiel od tých, ktoré sa pravidelne nachádzajú v chudobnejších hroboch. Hodson analyzoval a charakterizoval pohrebisko v Hallstatte, usporiadal hroby do poradia na základe sociálneho postavenia pochovaných jedincov. Jednotlivé skupiny majú charakterizovať jeho výbery typických inventárov.²⁵

J. Müller vyzdvihol pre hodnotenie sociálnej štruktúry pochovaných v Magdalenenbergu pri Villingene počet hrobových prídavkov, ich pluralitu, pluralitu jednotlivých zastúpených tried, počet zastúpených materiálov, svojbytnosť celého hrobového inventáru a taktiež objemovú jednotku zásypu hrobového celku pozostávajúcu z kameňov v násype.²⁶

S. Burmeister použil vo svojej štúdii o pohlaví, veku a elite v neskorej dobe halštatskej Württembergska tri kritériá na posudzovanie hrobového inventáru. V prvom rade zriedkavosť materiálnych prídavkov, rôznorodosť inventáru a prítomnosť či neprítomnosť aplikácií alebo predmetov zo zlata. Vychádza z domnieky, že zriedkavé, resp. unikátne hrobové prídavky sú najpodstatnejším kritériom pre vyjadrenie vysokého spoločenského statusu. Taktiež predpokladá, že tieto ojedinelé prídavky mali špecifickú, určenú funkciu. Vysoká variabilita v hrobových prídavkoch pochovaného môže znamenať okrem iného ekonomickú zabezpečenosť a prosperitu danej osoby, čo môže byť znakom vyššieho spoločenského postavenia. Prítomnosť zlata hodnotí ako univerzálny výraz bohatstva, moci a prestíže.²⁷

Inovatívny prístup k analýze sociálnej diferenciácie, resp. stratifikácie priniesol S. Sprenger, ktorý nanovo spracoval v minulosti vykopané pohrebisko Franzhausen zo staršej doby bronzovej. Vytvoril index prídavkov, ktorý zahŕňa pluralitu prídavkov plus ich počet. Ku konkrétnejším analýzam materiálu pridal a za určujúci faktor považoval hmotnosť ostatných kovov, hmotnosť zlata a už v iných prácach analyzovaný objem hrobu. V súvislosti s rozvojom multidisciplinárnej spolupráce v archeológii sa pokúsil rekonštruovať inventár vykradnutých hrobov na základe odtlačkov kovu na kostiach a zaradil ho do sociálnej analýzy.²⁸

²⁴ REBAY, Katharina. Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Statzendorf, Niederösterreich. Textteil. Bonn: Rudolf Habelt, 2005, s. 199.

²⁵ HODSON, Frank. The Ramsauer Graves. Quantification and Analysis. Bonn: RGZM, 1990, 161 s.

²⁶ MÜLLER, Johannes. Zur sozialen Gliederung der Nachbestattungsgemeinschaft vom Magdalenenberg bei Villingen. In Prähist. Zeitschr., 1994, roč. 69, č. 2, s. 175 nn.

²⁷ BURMEISTER, Stefan. Geschlecht, Alter und Herrschaft in der Späthallstattzeit Württembergs. Tübinger Schr. Ur- u. Frühgesch. Arch. 4. Münster: Waxmann Verlag GmbH, 2000, s. 125.

²⁸ SPRENGER, Silvia. Zur Bedeutung des Grabraubes für sozioarchäologische Gräberfeldanalysen. Eine Untersuchung am frühbronzezeitlichen Gräberfeld Franzhausen I. Horn: Verlag Ferdinand Berger und Söhne Ges. m. b. H., 1999, 194 s.

Snežana Tecco Hvala sa zaoberala sociálnymi procesmi a spoločenskou diferenciáciou v Dolenjskej skupine a spracovala mohylníky v okolí Magdalenskej Gory²⁹. Formačné procesy halštatskej komunity v Dolenjskej skupine boli poznačené dvomi významnými špecifickými aspektmi – novou teritoriálnou organizáciou a sociálnou diferenciáciou s formovaním elity. Počiatok staršej doby železnej v regióne je poznačený zmenou pohrebného rítu. Kremácia postupne ustúpila inhumácii a ploché pohrebiská boli opúšťané. Zosnulí boli pochovávaní pod mohylami. Tento fakt ovplyvnil usporiadanie v rámci pohrebísk, ktoré sú organizované podľa nového priestorového konceptu, ako aj svojou tendenciou k monumentalite. Mohyly boli zoradené do separátnych radov, do skupín, alebo jednoducho pozdĺž cest vedúcich do sídlisk. Poväčšine boli viacgeneračné – muži, ženy aj deti. Hroby boli usporiadane koncentricky okolo centrálneho hrobu alebo prázdnego centra. Predpokladá segmentovanú spoločnosť pozostávajúcu z rôznych sociálnych jednotiek, ktoré môžu reprezentovať rodiny nerovnakéj proveniencie. K tomuto tvrdeniu dospela na základe pohrebiska Magdalenska Gora, pre ktoré platí:

1. od začiatku komunita pochovávala na troch rôznych miestach
2. vývoj pohrebiska nenasleduje koncept jednoduchej horizontálnej stratigrafie
3. široké uplatnenie duálneho pohrebného rítu

V kontexte sociálnej štruktúry sleduje aj chronologický faktor vývoja tohto pohrebiska. V prvých dvoch fázach komunita pochovávala len do mohýl s jediným pohrebom. Do úvahy prichádza viac možností interpretácie. Je to možné interpretovať tak, že náčelník komunity vo včasnej dobe halštatskej bol pochovaný oddelene od zvyšku spoločnosti a nie ako primus inter pares. Podobnú situáciu ako vysledovala Tecco Hvala v Magdalenskej Gore je možné sledovať v širšej juhovýchodoalpskej oblasti – napr. Kleinklein v Štajersku (Teržan 1990³⁰, Teržan 2008³¹) alebo Budinjak.³² Ďalším možným vysvetlením je, že populácia v Magdalenskej Gore a iných podobných mohylách zahŕňala cudzincov, ktorí mohli hrať významnú úlohu v organizácii a sprostredkovanej dialkového obchodu alebo inej aktivite.³³ Tecco Hvala podobnú argumentáciu podporuje nálezmi z Dobrniču a Revy. Reva je mohyla na severe od sídliska, kde boli objavené hroby s machairou, prestížnym konským postrojom, apúlskym kratérom (alebo jeho vernou napodobeninou) a hrotmi šípov. Naproti tomu Dobrnič je na juh od tohto istého lokálneho sídliska a vykazuje všetky prvky rodovo-príbuzenského charakteru.³⁴ Na druhej strane škály sa vyskytli mohyly s vyše stovkou pohrebov. Na Magda-

²⁹ HVALA, Snežana Tecco. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti Magdalenska Gora. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26, Ljubljana: ZRC, 2012, 441 s.

³⁰ TERŽAN, Biba. Starejsa železna doba na Slovenskom Štajerskom. Ljubljana: Narodni muzej, 1990, s. 132 nn.

³¹ TERŽAN, Biba. Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave. Ljubljana: Narodni muzej, 2008, 343 s.

³² ŠKOVERNE, Želimir. Budinjak: kneževski tumul. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1999, s. 23.

³³ TERŽAN, ref. 31, s. 213.

³⁴ HVALA, ref. 29, s. 372, 373.

lenskej Gore šlo o dve mohyly, jedna so 175 pohrebmi, jedna s vyše 400. Zaujíma venu je ponúkajúca sa interpretácia. Obe mohyly koncentrovali prestížne výrobky. Podľa Tecco Hvaly ide o rodinné/rodové mohyly dvoch najmocnejších rodov v zmysle gréckej oikos, ktoré kontrolovali dôležité aktivity komunity v najmladšej – Certoskej fáze na Magdalenskej Gore. Výrazný počet pochovaných v týchto mohylách podľa nej svedčí o podobnej organizácii spoločnosti ako v spomennutom gréckom modeli, lebo ho nie je možné vysvetliť nejakým extrémnym populárnym rastom a pochovaní v mohylách museli mať aj iné ako výlučne rodinné väzby.³⁵

Veľmi zaujímavou myšlienkovou je riešenie otázky centrálneho pohrebu a umiestnenia jednotlivých pohrebov v mohyle. Analýzu ponúka B. Teržan a v diskusii o Stične hovorí o dôležitosti rozlíšenia centrálnych hrobov reprezentujúcich prvý pohreb a tých, ktoré sú mladšie. Jej analýza ukazuje, že vo fáze Podzemlj boli centrá mohýl okupované pohrebmi mužov s exkluzívou výbavou, v mladších fázach zástupcami oboch pohlaví opäť s exkluzívou výbavou. Tvrď, že centrálne miesto v mohyle bolo zachované bud' pre zakladateľa rodu/rodiny, alebo mýtického zakladateľa klanu (podobne ako v prípade kenotafov). Tento koncept naznačuje kult predkov, ktorý je charakteristický pre komunity založené na rodinnom príslušenstve.³⁶

V tomto kontexte sa musíme pozrieť do oblasti stredného Dunaja a na výsledky analýz S. Müllera, ktorý revidoval materiálnu náplň a nálezovú situáciu v mohylníku Dunajská Lužná-Nové Košariská. Vo svojej analýze odhaluje nový pohľad na interpretáciu veľkých halštatských mohýl, ktorý ponúka ako protiklad k v súčasnosti široko akceptovanej interpretácii hrobovej výbavy v týchto monumentoch ako symposion-u. V prvom rade tvrdí, že pri stavbe mohýl neboli zaužívaný úzus, a preto je ich konštrukcia veľmi diverzifikovaná. Závery M. Pichlerovej podrobujú odbornej kritike. V chronologických otázkach súhlasí s pôvodnými výsledkami, no svoju kritiku sústredí na interpretáciu nálezových situácií. M. Pichlerová tvrdí, že existuje istý vzor aplikovateľný na všetky tieto mohyly, podľa ktorého boli nádoby do hrobu kladené. S. Müller hovorí, že je nutné pozorne sledovať formácie nádob a ich ornamentiku, v ktorej sa sledované mohyly líšia, aj keď vyzdvihuje aj chronologický faktor v alokačných sekvenciách mobiliáru mohýl. Zároveň je možné predpokladať, že mohyly boli postavené rovnakou komunitou. Nosnou tému práce je diskusia o interpretácii a symbolike pohrebov v mohylách. Prínosnou aj pre moju prácu je analýza keramiky a keramických kombinácií v súvislosti v potvrdení alebo vyvrátení domienky, že keramické sety v hroboch mali symbolizovať symposion. Zamýšľa sa aj nad funkciou keramických prídavkov. Ak by toto tvrdenie malo byť platné, mali by podľa S. Müllera byť v hroboch uložené v určitom poradí, ktoré by sa nemalo v rozdielnych mohylách príliš lísiť – malo by byť približne rovnaké. Po analýze hodnotí, že jedinou mohylou, ktorá spĺňa kritéria symposion-u by podľa

³⁵ HVALA, ref. 29, s. 373.

³⁶ HVALA, ref. 29, s. 374.

zastúpenia keramických foriem mohla byť mohyla 6, a že keramický mobiliár v mohylách je príliš diverzifikovaný pre takúto interpretáciu.³⁷

Vzhľadom na bohatú symboliku a ornamentiku použitú pri tejto funeralnej keramike, veľmi zle vypálenej a určenej výlučne na účel obradu, je možné sa domnievať, že tieto mohyly predstavujú uctievanie predkov, resp. hovorí o rozšírení kultu predkov. Vyznávanie kultu predkov môže byť vnímané v dvoch rovinách – spirituálnej a materiálnej. V spirituálnej rovine sa žijúca komunita domnieva, že zomrelí majú aj po ich smrti určitý vplyv na komunitu – či už pozitívny, alebo negatívny. Za pomoci rituálov a obetín sú schopní ich žiadať o určitú pomoc, resp. uľahčenie života atď. Taktiež sú schopní si ich týmto spôsobom uzmieriť alebo upokojiť. V materiálnej sfére si vyššia spoločenská vrstva takýmto spôsobom legitimizovala svoje právo v spoločnosti a v ovládaní regiónu. Mohylník v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách môže byť dôkazom takejto interpretácie – znakom nárokovania si krajinu komunitou. Je možné ho vnímať ako vizuálny znak, upozornenie, že krajina patrí im – ich vládcom, aby akýmsi spôsobom ukázali, že sú s daným územím spätí, že tu majú svojich predkov. Tento element je nesmierne dôležitý práve v turbulentnom období zmien ako je včasná doba železná v Európe.³⁸

Aj keď je jeho interpretácia chápania významu a predstavy týchto pohrebných monumentov a rituálov s nimi spojených odlišná od niektorých iných interpretácií, je nutné vyzdvihnuť základné znaky, ktoré autor považuje za signifikantné v hodnotení spoločnosti. Opäť ide o množstvo práce vynaložené na vyhotovenie hrobového monumentu a jeho monumentálnosť a viditeľnosť v krajinе a taktiež množstvo mobiliáru. Zároveň upriamuje pozornosť na kľúčovú úlohu jedla, hodovania, pitia a potravinových obetín v mohylníku Dunajská Lužná-Nové Košariská. Centrálné miesto pre jedlo, najmä v spirituálnej sfére (obetiny) je evidentné v každej mohyle. Halštatskú spoločnosť severovýchodoalského regiónu považuje za polnohospodársku. Úroda a jedlo bolo pre obyvateľov cennejšie ako drahé kovy a súčasti kroja. Fakt, že sa ho boli ochotní vzdať, resp. obetovať v takom množstve zvýrazňuje významné postavenie ľudí pochovaných v mohyle, resp. dokonca uctievaných.³⁹ V kontexte hodnotenia spoločenskej diferenciácie a v tomto prípade aj stratifikácie je to dôležitý poznatok, keďže ide o jednu z naj-súčasnejších prác, ktorá sa dotýka tejto problematiky. Zároveň však dodáva, že všetky hrobové prídavky nemuseli súvisieť priamo s pochovaným, ale s jeho líniou, resp. zároveň nepriamo/abstraktne. To však len nepriamo zdôrazňuje významné postavenie týchto jedincov v halštatskej spoločnosti.

K otázkam sociálnych rozmerov mohýl kalenderberskej kultúry sa v spoločnom príspevku vyjadrili aj P. Kmeťová a K. Hladíková. Vytvorili prípadovú štúdiu, v ktorej ako prameň použili mohyly z lokality Sopron-Burgstall, datovanej

³⁷ MÜLLER, Sebastian. Monumente der Ahnenvererung. In Slovenská archeológia, 2012, roč. 60, č. 2, s. 344-449.

³⁸ MÜLLER, ref. 37, s. 360, 361.

³⁹ MÜLLER, ref. 37, s. 360.

od konca 9. stor. BC (Ha B/Ha C) ku koncu 7. stor. BC (Ha D1). Ako determinant spoločenského statusu určili tri faktory:

1. hrobový inventár
2. veľkosť mohyly a typ vnútornej konštrukcie
3. priestorovú distribúciu mohýl a hrobovej výbavy

Kládli si otázku, či niektorý z týchto faktorov môže odrážať spoločenský status pochovaných v mohylách, a taktiež, či sa spoločenstvá pochované na pohrebských môžu podobať, resp. či môžu reflektovať skutočnú halštatskú spoločnosť. Archeologický prameň analyzovali v niekoľkých bodoch. Prvým bola analýza formálnych kvalít mohýl: rozmery, forma, vnútorná konštrukcia a objem. Ďalej sledovali priestorové rozšírenie mohýl prostredníctvom georeferencovania v GIS a vektorizovania plánu pohrebiska. Pri hodnotení hrobového inventáru mohýl použili faktorovú analýzu.⁴⁰

Zistili niekoľko skupín mohýl. Najväčšie mohyly sa nachádzali v centrálnej časti mohylníku. Istý druh závislosti sa im podarilo vysledovať medzi rozmermi mohýl a početnosťou keramických prídavkov. Najväčšie mohyly ich obsahovali najväčší počet. Neexistujú žiadne koncentrácie mohýl s rovnakými kombináciami v inventári a taktiež ani koncentrácie mohýl z rovnakej chronologickej fázy. V priestorovom rozšírení nebolo možné sledovať žiadne zhluky ani v kontexte pohlavia pochovaných.⁴¹

Do diskusie o jednom z atribútov, ktoré v súčasnosti autori považujú za aspekt sociálnej diferenciácie – priestor, vyčlenený pre hrob/mohylu, resp. priestor, ktorý zaberá, sa vo svojej práci o halštatských mohylách okrajovo zapojil nedávno aj D. Špoljar. Revidoval známe aj v súčasnosti skúmané mohylníky v severozápadnom Chorvátsku vo vzťahu k prírodným podmienkam a v kontexte spoločenskej interpretácie za pomoci modelovania v GIS. Z výsledkov jeho práce vyplýva ako náročné na interpretáciu je takýto údaj zapojiť do analýzy práce. Priestor, ktorý mohyly zaberali, ako aj vlastne celú konfiguráciu mohylníku – v prípade severozápadného Chorvátska líniovú, zhlukovú alebo rozptýlenú, bol determinovaný vzťahom ku krajine, v ktorej sa nachádzal. Taktiež výsledky takýchto analýz, môže skresľovať fakt, že do úvahy nie sú brané ďalšie štruktúry vnútri nekropoly ako cesty, rôzne terénne nerovnosti; pohrebné hranice, ktoré sa mohli medzi mohylami nachádzať.⁴¹ Autor tieto výsledky uvádzza najmä v kontexte kompozície mohylníkov. Podľa môjho názoru je nutné ich aplikovať ako kritiku pri ďalšej možnej práci s dátami o potenciálnom priestore, ktorý mohli hrobové celky zaberáť. Na druhej strane sa domnievam, že precízne absolútne dáta v súvislosti s týmito analýzami nie sú bezpodmienečne nevyhnutné a relevantné môžu byť aj relatívne údaje, ktoré priestorové vzťahy na pohrebiskách popisujú dostatočne.

⁴⁰ KMEŤOVÁ, Petra – HLADÍKOVÁ, Katarína. Social Dimension of Burial Mounds of Kalenderberg Group (Hallstatt Culture): a Case Study of Burial Mounds in Sopron-Burgstall Cemetery [nepublikovaný príspevok prezentovaný na konferencii 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists], Pilsen, 5. 9. 2013.

⁴¹ ŠPOLJAR, Davor. Terra incognita revisited: Recent discoveries and the revision of the old excavations of Early Iron Age burial mounds from Zagorje (North-Western Croatia). In KRIŠTUF, Petr et al. Student Archaeology in Europe. Pilsen: University of West Bohemia, 2014, s. 159.

Ako prvý sa pokúsil súborne zhodnotiť spoločnosť horákovskej kultúry V. Podborský.⁴² Na základe podrobného štúdia hrobov – hrobovej výbavy, úpravy a konštrukcie hrobovej jamy dospel k názoru, že v zmysle spoločenskej štruktúry je možné hroby rozdeliť na tri skupiny: I – veľmožská vrstva, II – stredná vrstva, III – chudobná vrstva, ktoré sú charakterizované nasledovne:

Kategória I (veľmožská): monumentálne hroby (domy mŕtveho), počet nádob nad 20 kusov, vybavenie bojovníka (meč, kopija, šípy, pancier, jazdecká výbava); prítomnosť toreutiky. Typická je zahľbená komora v podobe zrubu, alebo s kamennou úpravou (klenba, zával) a objemný mohylový násyp. Ženy veľmožov nemajú samostatnú kategóriu, ale predpokladá ich spoločné pochovanie s veľmožmi. Tieto hroby spravidla obsahujú viacero pohrebov. V spoločnom hrobe sa nachádzajú vedľa mužských aj ženské atribúty a ozdoby. Strana hrobovej jamy dosahuje dĺžku 400-600 cm. Spoločenskú skupinu charakterizoval ako vrstvu veľmožov jazdeckého typu, ktorá sa vyčlenila zo strednej vrstvy. Šlo pôvodne o predstaviteľov rodovej aristokracie a ich postavenie bolo konštituované spolu s vytváraním a upevňovaním kmeňovej štruktúry. V ich mohylách mohli byť s nimi pochovaní aj iní príslušníci podobnej nobility – ich ženy, poprípade taktiež osoby na nich závislé (sluhovia), členovia družiny alebo jedinci určitého sakrálneho stavu.⁴³

Kategória II (stredná): Pre túto skupinu sú typické pohreby s približne 10 nádobami a len bežným kovovým inventárom, ako napríklad nôž, brúsny kameň, drobný šperk. Strana hrobovej jamy meria približne 200 cm. Túto najpočetnejšiu druhú vrstvu mali tvoriť polnohospodári, pastieri a remeselníci, ktorých ale na pohrebisku nie je možné rozlísiť. Spoločenská diferenciácia v tejto vrstve prebiehala oboma smermi.⁴⁴

Kategória III (chudobná): Spravidla ide o jamkové žiarové hroby. Táto kategória je ľažko interpretovateľná. Snáď ide o menej významných príslušníkov susedských občín – a to slobodných aj závislých. Je možné uvažovať o previnilcoch, heretikoch, atď. Existenciu neslobodných ľudí nemožno dokázať s výnimkou niektorých pohrebov v mohylách I. kategórie. Existenciu nižšieho stavu v horákovskej spoločnosti je možné len dedukovať.⁴⁵

Prístup V. Podborského k sociálnej analýze bol ovplyvnený Binfordovou školou a pozitivizmom. Je zástancom názoru, že skutočné postavenie jednotlivých osôb sa premietlo do ich hrobovej výbavy. Vyššie postavenie sa vyznačovalo nielen bohatými milodarmi, ale aj veľkosťou hrobovej komory a monumentalitu nadzemného mohylového násypu. Závery o sociálnej štruktúre vníma ako hypotézu, ktorá musí byť potvrdená sídliskovým výskumom. Vychádzajúc z konceptu historického materializmu zaradil horákovskú spoločnosť do predposledného stupňa rozpadu rodovej pospolitosti. Ešte nevytvorila systém vojen-ských demokracií, aj keď sa mu značne priblížila. Šlo o patriarchálnu spoločnosť

⁴² PODBORSKÝ, Vladimír. Dvě nová halštatská pohřebiště na jižní Moravě. In Sborník prací FF BU, 1980, roč. E25, s. 75-124.

⁴³ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

⁴⁴ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

⁴⁵ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 110-119.

s akcentom na vojenskú moc. V horákovskej kultúre vývoj vlády nad kmeňom buď len vznikal, alebo sa upevňoval. Šlo o societu poľnohospodárov a pastierov s tradíciami rodovej štruktúry, v ktorej pastviny a pôda zostávali zrejme občinovým majetkom. Moc rodových, resp. kmeňových predstaviteľov zostávala v rovine majetkovej a organizačnej.⁴⁶

V roku 2005 obhájil M. Golec dizertačnú prácu, v ktorej súborne reviduje a spracúva horákovskú kultúru. Jej súčasťou bola aj analýza sociálnej štruktúry horákovskej spoločnosti na základe hrobových celkov. Uskutočnil ju na základe nového zhodnotenia funerálnych lokalít, ktoré priniesli aj nové chronologické poznatky. Dôležitou súčasťou pri hodnotení hrobov, ktorú mal autor k dispozícii bola antropologická analýza. Kompletné dátá pochádzali z dôležitých lokalít Vojkovice, Brno-Příkop, Bratčice. V kontexte horákovskej kultúry vychádzal z troch predpokladov:

1. Hrobové celky sa vyznačujú neprehliadnuteľným rozdielom v ich stavbe a výbave. Táto skutočnosť odráža ich sociálne postavenie (spoločenský význam) v societe.
2. Hroby sa na pohrebiskách nachádzajú v určitých skupinách, ktoré pravdepodobne odrážajú ich príbuzenské vzťahy.
3. Problematika vyčlenenia niektorých najbohatších mužských hrobov mimo pohrebiska. Ide o jednotlivcov spoločensky významných pre celú komunitu, ktorá pochovávala na pohrebisku. Zároveň však existujú indície, že tieto hroby mali vzťah k ešte vyšším spoločenským celkom, t. j. k viacerým sídliskovým areálom.⁴⁷

Z metodického hľadiska delí hroby už pred analýzou na mužské a ženské a každú zo skupín následne analyzuje samostatne.⁴⁸ V tomto smere s ním nie celkom súhlasím. Samozrejme, pri funerálnom súbore horákovskej kultúry, ktorý obsahuje kostrové hroby a antropologické analýzy je to rozdielny prístup v porovnaní so žiarovými pohrebiskami iných kultúr bez antropologických analýz. V súbore bez čiastkových analýz s problematickými dátami je podľa môjho názoru zaujmavejšie podrobiť analýze spoločnosť ako celok a nechať súbor, nech počas analýzy ukáže integrálne vzťahy sám. Takáto metodika minimálne otestuje správnosť archeologického určenia žiarových hrobov bez antropologických analýz. Pochopiteľne, ale treba brať do úvahy aj metodiku, ktorou je daný súbor analyzovaný. Napríklad multivariačná analýza na zistenie vzťahov v rámci súboru, je podľa môjho názoru vhodná pre kompletný súbor, bez subjektívnej informácie (archeologické určenie pohlavia na základe výbavy).

Z antropologicky určených hrobov dospel k zaujímavému pozorovaniu. Nedospelí jedinci, ktorí nedosiahli vek infans II (7-9 rokov), na pohrebiskách väčšinou chýbajú, resp. neboli pochovaní tam, kde dospelí. V tomto kontexte uvažuje o často popisovanej etnografickej interpretácii inicializačných rituálov

⁴⁶ PODBORSKÝ, ref. 42, s. 114.

⁴⁷ GOLEC, Martin. Horákovská kultura [Nepublikovaná dizertačná práca]. Brno: FF MU, 2005, s. 405.

⁴⁸ GOLEC, ref. 47, s. 407.

mladistvých – o ich prechode k dospelosti a prevzatí práva k pochovávaniu na komunitnom pohrebisku.⁴⁹

Na základe svojich nových poznatkov a spracovania archeologického prameňa horákovskej kultúry podrobil hroby podobnej analýze ako V. Podborský. Aj on rozdelil spoločnosť horákovskej kultúry na 3 skupiny – 3 pre mužskú populáciu (s rozdelením druhej na 2a a 2b) a 3 pre ženskú.⁵⁰ Pre ilustráciu tejto metodiky uvádzam jeho rozdelenie a interpretáciu mužských hrobov:

Mužské hroby (obr. 2):

Skupina I: Tvorí ju výrazne oddeliteľná skupina kniežacích mužských komorových kostrových hrobov, ktoré sa vyznačujú rozmernými hrobovými komoramí o dĺžke strán 4 – 6,5 m. V niektorých prípadoch bol zistený mohylový násyp o priemere 20 – 30 m. Ojedinele sa vyskytla stavba drevo-kamennej architektúry, napodobňujúcej cudzie predlohy. Pravidelne býva vedľa hlavného kostrového pohrebu uložený dodatočný pohreb, ktorý je väčšinou žiarový, menej už kostrový. Špecifickom výbavy hrobov tejto skupiny sú luxusné predmety (ražne, toteutika, plastika), ktoré sa v iných skupinách neobjavili. Keramika sa objavuje vo veľkom množstve – cca. 20 – 40 ks. Veľmi často je možné sa stretnúť so zvláštnym spôsobom vykrádania, keď nebola odnesená celá luxusná výbava. Na mieste je otázka, či to bolo pravidlom. Mohlo ísť o zneúctenie pohrebu, pretože sa v nich pravidelne opakuje aj odnesenie väčšej časti tela zomrelého.⁵¹

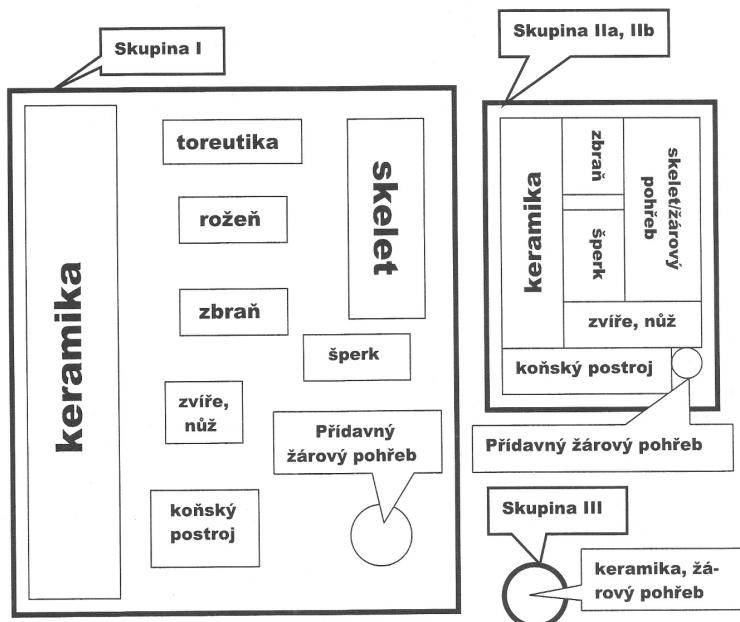
Skupina IIa, IIb: mužské komorové kostrové alebo žiarové hroby, dĺžka strany ktorých sa pohybuje medzi 1,5 – 3 m. Hroby sa nachádzajú medzi ostatnými celkami na pohrebiskách. Neobsahujú toteutiku, ražne a plastiku, a len výnimcočne sa v nich nachádzajú zbrane, konský postroj a predmety osobnej výbavy. Keramika sa objavuje v počte 5 – 40 kusov, ale jej počet je v prevažnej väčšine do 20 kusov. Táto skupina je veľmi variabilná. Je možné ju rozdeliť na dve skupiny IIa a IIb. Skupina IIa je tvorená hrobovými celkami, v ktorých sa nachádza aj kovový inventár, v skupine IIb úplne absentuje. V skupine IIa sa môže objaviť aj prídavný pohreb, ktorý je atribútom najvýznamnejších jedincov v spoločnosti.⁵²

⁴⁹ GOLEC, ref. 47, s. 410, 411.

⁵⁰ GOLEC, ref. 47, s. 411-419.

⁵¹ GOLEC, ref. 47, s. 411, 412.

⁵² GOLEC, ref. 47, s. 412.

Obr. 2: Rozdelenie mužských hrobových celkov horákovskej kultúry podľa M. Goleca.⁵³

Skupina III: je tvorená mužskými žiarovými, len zriedkavo kostrovými hrobmi, ktoré sa nachádzajú na pohrebiskách spolu s hrobmi skupiny II. Majú len misovitú jamu pre uloženie nádoby s kremáciou. Výnimočne sú sem zaradené hroby, ktoré majú len hrobovú jamu malých rozmerov kopírujúcu skelet v natiahnutej alebo skrčenej polohe. Neobsahujú takmer žiadne milodary okrem keramiky, ktorá je zastúpená v malom množstve.⁵⁴

Tento článok ponúka zhrnutie vývoja názorov na interpretáciu sociálnych štruktúr v konfrontácii s funerálnym prameňom od prvých diskusií a paradigiem až po novšie súčasné zahraničné aj domáce analýzy. Prezentuje vybrané príklady zahraničných a domáčich analýz. Príspevok je chronologicky zameraný najmä na existujúce metodické postupy pri súboroch z mladšieho úseku pravekého vývoja. Ako je možné vidieť, v dnešnej dobe pristupujú do analýz okrem klasických typologických kvalitatívnych a kvantitatívnych metód aj metódy z iných odborov, ako napríklad viacozmerná štatistika, priestorové analýzy a analýzy z prírodných vedeckých odborov. Len na základe ich kombinácie a syntézy je možné sa komplexne vyjadriť k diferenciácii a stratifikácii pri rekonštrukcii sociálnych pomerov pravekých kultúr na základe funerálneho prameňa.

Počet slov: 6049
Počet znakov vrátane medzier: 43667

⁵³ GOLEC, ref. 47, Tab. 271.

⁵⁴ GOLEC, ref. 47, s. 412.

NIEKOĽKO POZNÁMOK KU KULTÚRNO-VÝCHOVNEJ ČINNOSTI SLOVENSKÝCH MÚZEÍ V PRVEJ POLOVICI 70-TÝCH ROKOV 20. STOROČIA

Daniela PRELOVSKÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra muzeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra,
dprelovska@ukf.sk

PRELOVSKÁ, Daniela. A few notes to the cultural and educational activities of Slovak museums in the first half of the 70s of the 20th century. The feature deals with the basic aspects of cultural-educational activities of the Slovak National Museum during the first half of the Seventies. We structured it as remarks to these activities and we focused on exhibition activities, external activities and cooperation of museums and schools. In spite of political pressure, apolitical contents were stressed in cultural-educational activities.

Kľúčové slová: múzeum; kultúrno-výchovná činnosť; expozície; prednášky; besedy;

Keywords: museum; cultural-educational activities; exhibitions; lectures; debates;

Úvod

Proces socialistickej kultúrnej revolúcie znamenal predovšetkým novú ideologic-kú orientáciu československej a v rámci nej aj slovenskej kultúry. Od inteligencie sa žiadalo odovzdávať svoje schopnosti pre rozvoj socialistickej spoločnosti, od uměleckého frontu tvoriť v duchu nového ideologického programu. Kultúrne ustanovizne, zariadenia a organizácie sa stali nástrojom na výchovu a prevýchovu človeka v intenciách marxisticko-leninskej ideológie, vedeckého svetonázu, proletárskeho internacionalizmu, socialistického vlastenectva, komunistickej etiky a programu Komunistickej strany Československa. Faktorom socialistickej orientácie našej kultúry bol aj vplyv sovietskej kultúry, ktorý sa stal programom straníckej a štátnej kultúrnej politiky.¹

---

¹ Kultúrno-výchovným a propagačným aktivitám slovenských múzeí v 70. rokoch 20. storočia sa venujem: PRELOVSKÁ, Daniela. Kultúrno-výchovná a propagačná činnosť slovenských múzeí v období rokov 1970-1975. Nitra: UKF, 2015, 278 s. Ku kultúrnej politike pozri aj: KUSÁK, Alexej.

Prvé roky socialistickej éry sprevádzalo zakladanie a budovanie mnohých kultúrnych ustanovizní, ktoré sa stali činiteľmi ideologickeho ovplyvňovania širokých mäs obyvateľstva. Začali sa zakladať nové umelecké inštitúcie a telesá, osvetové, klubové zariadenia, knižnice, kiná a múzeá. Zriadovali sa nové vydavateľstvá a budoval sa systém knižničného obchodu. Zakladaním nových organizácií a ich riadiacich článkov sa už v 50-tych rokoch 20. storočia sformoval organizačný systém riadenia kultúry, ktorý sa v ďalších desaťročiach dotváral a rozvíjal. Táto skutočnosť prispievala k prevýchove človeka v duchu nových ideí.

Do systému riadenia a organizácie kultúry zasiahol vývin v 60-tych rokoch 20. storočia. V konsolidačnom procese sa komunistická strana a socialistický štát snažili obnoviť leninský, triedny a socialistický charakter kultúry. Významnou organizačnou premenou v oblasti kultúry bol presun masovokomunikačných prostriedkov pod priame riadenie strany.

Začiatkom 70-tych rokov 20. storočia sa kultúrny front opäťovne prihlásil k leninskému kultúrnemu odkazu. XIV. zjazd Komunistickej strany Československa postavil v ideologickej oblasti hlavný cieľ: výchovu socialisticky mysliaceho a konajúceho človeka. Socialistická orientácia našej kultúry sa navonok prejavovala predovšetkým v súvislosti s významnými politickými výročiami.

V období rokov 1970 – 1975 sa aj slovenské múzeá celou svojou činnosťou museli zapojiť do okázalých osláv 100. výročia narodenia V. I. Lenina, 50. výročia založenia Komunistickej strany Československa, 50. výročia vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík, 55. výročia Veľkej októbrevej revolúcie, 25. výročia februára, 30. výročia Slovenského národného povstania a 30. výročia oslobodenia Československa. V kultúrno-výchovnej práci sa popri výročiach dostávali do popredia oslavu jubileí historických osobností a dejateľov. K ich významným výročiam sa uskutočňovali oslavu v mieste rodiska alebo pôsobiska, spravidla s kultúrnym programom. K takýmto výročiam patrili 75. výročie narodenia Petra Jilemnického, 100. výročie narodenia Ivana Kraska, 100. výročie smrti Janka Kráľa a Janka Matušku, 75. výročie narodenia Vladimíra Clementisa a Ladislava Novomeského a 150. výročie narodenia Pavla Dobšinského. Výročia a jubileá sa mali stať prostriedkom vlasteneckej a internacionálnej výchovy. V konečnom dôsledku sa prejavili aj na práci slovenských múzeí všeobecne a špecificky v kultúrno-výchovnej činnosti.

Jednou z dôležitých funkcií múzeí u nás, ale aj v zahraničí bola a je kultúrno-výchovná činnosť.² Od 50-tych rokow 20. storočia môžeme vo vývoji slovenské-

---

Kultura a politika v Československu 1945-1956. Praha: Torst, 1998, 663 s.

² O pohľade na činnosť múzeí v predchádzajúcim období pozri napríklad: PALÁRIK, Miroslav. Systém starostlivosti o múzeá a muzeálne predmety v medzivojnovom období. In BÚTOROVÁ, Eva – KOVÁČOVÁ, Erika (eds.). Veda v praxi - prax vo vede: zborník konferenčných príspevkov z vedeckej konferencie interných a externých doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, konanej pri príležitosti „Týždňa vedy a techniky na Slovensku“ v dňoch 12.-18. novembra 2007. Nitra: UKF, 2009, s. 215-229; PALÁRIK, Miroslav. Múzejnictvo v Slovenskom štáte. In WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 14. Nitra: UKF, 2008, s. 295-311; PALÁRIK, Miroslav. Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939-1945. Nitra: UKF, 2011, 198 s.; PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Between Politics and Culture: The Impact of

ho múzejnictva pozorovať dve vývojové tendencie. Obidve sú svojím spôsobom extrémne. Prvá sa prejavovala v skutočnosti, že múzeá sa mali stať iba osvetovými inštitúciami, podobne zariadenia typu domov osvety a domov kultúry. Ich hlavnou úlohou malo byť osvetové, resp. kultúrno-výchovné pôsobenie, často ponímané čisto propagandisticky. Ostatná činnosť múzeí bola podceňovaná. Zriaďovatelia častokrát nedávali múzeám financie napr. na zbierkotvornú činnosť, neumožňovali robiť katalogizáciu. Na druhej strane múzeá plnili rozmanité úlohy v teréne, ktoré s muzeálnou činnosťou nemali nič spoločné. Celá činnosť múzea bola vnímaná iba cez výstavy a iné kultúrno-výchovné podujatia, ktoré možno ani nemali nič spoločné s koncepciou a náplňou práce múzea. Na druhej strane múzeá, ktoré neboli obsadené kvalifikovanými pracovníkmi, najmä riaditeľmi, mohli v kultúrno-výchovnej oblasti fungovať tým, že párkrt do roka pripravili panelovú výstavu k určitým opakujúcim sa výročiam, a tým splnili požiadavky štátu. Takéto výstavy a výstavky sa navyše ani nemenili, iba sa odložili a príležitostne inštalovali znova. Rovnako trvalé expozície prežívali roky napriek tomu, že už nemuseli byť aktuálne po stránke obsahovej a inštalačnej. Toto osvetové chápanie múzeí im skôr poškodilo a neposúvalo ich na vyššiu úroveň. Druhá tendencia v nazeraní na poslanie múzeí sa začala prejavovať ako priama reakcia na osvetárske chápanie múzea. S premenou kádrového zloženia múzeí na kvalifikovaných pracovníkov sa začali ozývať hlasy, že múzeum je iba vedeckou inštitúciou. Bolo to prirodzené, zodpovední pracovníci si často chceli kompenzovať svoje nesplnené vedecké ambície v iných vedeckých inštitúciách. To malo za následok, že sa začala podceňovať kultúrno-výchovná činnosť múzeí. Vedecká práca však nie vždy mala niečo spoločné so spracovávaním zbierkového fondu. Mala skôr teoretický, akademický charakter. Samozrejme, tieto extrémne tendencie neboli správne. Z hľadiska vývoja dnes múzeum chápeme ako inštitucionalizovanú formu s vymedzenou územnou, špecifickou a obsahovou pôsobnosťou, ktorá má kultúrno-výchovný, vedeckovýskumný, ochranný a múzejno-zberateľský význam.

Kultúrno-výchovná činnosť, ktorá je predmetom záujmu 70-tych rokov 20. storočia by sa mala odlišovať od osvetovej činnosti ako takej. Pojem „osvetová činnosť“ nie je dostatočne výstižný pre to, čo sa v múzeach robí alebo má robiť. Osvetová činnosť sa zameriava na čo najširšie pôsobenie v civilizačnom a skultúrňovacom zmysle. Pojem kultúrno-výchovná činnosť obsahuje v sebe dva okruhy pôsobenia: kultúru a výchovu. Kultúrne pôsobenie múzeí sa realizuje

---

Ideology on Cultural Heritage Protection in Slovak State 1939 – 1945. Brukenthalia. 2015, roč. 5, č. 1, s. 794-801; PALÁRIK, Miroslav. Práca Zväzu slovenských múzeí na vytváraní múzejnej siete v rokoch 1940-1945. Múzeum. 2011, roč. 56, č. 4, s. 52-56; ELIAŠOVÁ, Silvia. Poštátnenie múzeí ako predpoklad rozvoja slovenského muzejníctva po roku 1945. In BÚTOROVÁ, Eva - KOVÁČOVÁ, Erika (eds.). Veda v praxi - prax vo vede: zborník konferenčných príspevkov z vedeckej konferencie interných a externých doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, konanej pri príležitosti „Týždňa vedy a techniky na Slovensku“ v dňoch 12.-18. novembra 2007. Nitra: UKF, 2009, s. 189-194; ELIAŠOVÁ, Silvia. Premeny slovenského múzejníctva v rokoch 1945 – 1970. Nitra: UKF, 2011, 132 s.; ŠPÉT, Jiří. Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945-1985). Praha: Národní museum, 1988, 366 s.; HERČKO, Ivan. Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Banská Bystrica: UMB – Ústav vedy a výskumu, 2009, 306 s.

predovšetkým v racionálnej, intelektuálnej sfére. Výchovné pôsobenie múzeí sa prejavuje v etickej a emocionálnej rovine. Kultúrno-výchovný vplyv múzeí sa teda prejavuje v dvoch procesoch: vzdelávacom a výchovnom. Obidva procesy sa podmieňujú a fungujú ako celok. O kultúrno-výchovný v jeho celistvosti ide pri múzeach hlavne preto, že sa realizuje prostredníctvom vnímania hmotných dokladov kultúrneho dedičstva na jednej strane a prostredníctvom slovných vysvetlení na strane druhej.

V prvej polovici 70-tych rokov 20. storočia mala väčšina slovenských múzeí minimálne podmienky na rozvoj kultúrno-výchovnej činnosti. Súviselo to s nedostatočným personálnym vybavením múzeí ako aj s ich priestorovým vybavením. Až na pár výnimiek nemali múzeá účelové budovy, v ktorých by mohli kultúrno-výchovnú prácu vykonávať. Z tohto dôvodu sa múzeá obmedzovali na expozície, resp. výstavnú činnosť a na externé pôsobenie mimo budovy múzea. Toto malo charakter prednášok, besied, exkurzií, vlastivedných vychádzok, spomienkových večerov, akadémií a súťaží. Obidve činnosti boli spojené s kultúrno-výchovnou činnosťou, s tým rozdielom, že prvá sa uskutočňovala priamo v múzeu, druhá mimo múzea. Táto skutočnosť mala, samozrejme, dosah na to, ako verejnosť múzeum vnímala.

Poznámka k výstavnej činnosti v období rokov 1970 – 1975

Výstava označuje usporiadanie exponátov alebo výstavných predmetov v priestore, kde sú predkladané verejnosti. So svojimi vystavenými súčasťami môže byť chŕpaná ako priestor alebo ohraničené miesto. Môže byť zriadená vo vnútorných priestoroch múzea, vo vonkajších priestoroch ako aj na pôvodnom mieste (*in situ*). Do tohto ohraničeného priestoru vstupujú návštevníci alebo múzejní pracovníci a miesto sa tak stáva špecifickým priestorom spoločenských interakcií. Pri výstavách ide zvyčajne o krátkodobý program na niekoľko týždňov. Majú dynamický ráz a môžu dopĺňať expozíciu. Uplatňujú sa pri nich vlastné alebo zapožičané materiály. Výstavy umožňujú voľné vystavovanie bez vitrína a krátkodobé vystavovanie exponátov, ktoré sa dlhodobo nevystavujú. Môžu byť realizované vo vlastnej režii múzea alebo ich realizuje podnik na to určený. Podobne ako expozície aj výstavy predstavujú špeciálny program založený na vizuálnej komunikácii prostredníctvom prehliadky, ktorá spája autentické svedectvá a doplnkové výklady do posolstva pre návštevníkov.

Po oslobodení Československa, v období, keď stráncke a štátne orgány začali formovať socialistické múzejníctvo, suplovali výstavy nedostatok expozícii. Podľa informácií, ktoré slovenské múzeá poskytli Zväzu slovenských múzeí, inštalovali koncom 50-tych rokov 20. storočia deväťdesaťosem výstav. Mnohé z výstav, ktoré boli v realizované v 60-tych rokoch 20. storočia, boli buď prevzaté a inštalované v múzeu, alebo naopak, vlastné a inštalované mimo budovy múzea. Často išlo o výstavy putovné, z ktorých časť bola prezentovaná na školách. Iba malá časť výstav našla svoje umiestnenie priamo v priestoroch múzeí. Tieto výstavy sú označované ako vlastné.³ Z hľadiska obsahového a technického zamerania mohlo

³ MARCINKOVÁ, Anna. Kultúrnovýchovná činnosť slovenských múzeí. In Múzeum, 1970, roč.

íť o výstavy veľkého formátu založeného na trojrozmernom materiáli, alebo o malé, plošné výstavky. Časť z nich mohla byť umiestnená mimo múzea. Tie, ktoré boli sprístupnené v múzeu, mohli byť umiestnené na nevhodnom mieste, napr. na konci expozície na troch paneloch alebo v dvoch vitrínach.⁴ Pokial' boli samostatné, mali spravidla širší záber pri vyjadrení prezentovanej témy. Bolo pri nich možné využiť originálne zbierkové predmety, ktoré predstavovali a predstavujú vizuálne pôsobenie typické práve pre kultúrno-výchovnú činnosť. V muzeálnej praxi sa vyskytujú najmä výstavy tematické a príležitostné. Sú dynamicou zložkou kultúrno-výchovného pôsobenia múzeí. Spravidla bývajú zamerané na školskú mládež s cieľom vypestovať v nej správny pohľad na určité udalosti. Tento pohľad, samozrejme, podliehal dobovej ideológii. V predmetnom období to bola výchova nového socialistického človeka. Tematické a príležitostné výstavy mohli byť zamerané na významné výročia a osobnosti. Jednalo sa spravidla o celoštátne oslavky Februára 1948, Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, Slovenského národného povstania, oslobodenia Československa a vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík. Práve výstavy takéhoto typu poznačili výstavnú činnosť slovenských múzeí v období rokov 1970 - 1975.

Výročné správy slovenských múzeí jasne ukazujú, že ich výstavná činnosť mala v kultúrno-výchovnej činnosti nezastupiteľné miesto. Vyššie uvedené grafy ukazujú, že napriek materiálnym, finančným a výstavníckym problémom dokázali múzeá realizovať 63% výstav vo vlastnej réžii. Prevzaté výstavy ukazujú tiež pomerne vysoké percento podielu na celkovej výstavnej činnosti. Boli nad rámec vlastnej výstavnej činnosti. Spravidla boli takto realizované výstavy k politickým výročiam a o významných osobnostiach, prípadne výstavy, ktoré presahovali rámc zbernej oblasti a mohli mať aj charakter celoslovenský.

Vzhľadom na skutočnosť, že kultúrno-výchovná činnosť múzeí bola v prvej polovici sedemdesiatych rokov ovplyvňovaná politickými výročiami a výročiami významných osobností, sledovali sme podiel politických a odborne motivovaných výstav. Situácia v slovenskom múzejnictve jasne ukazuje, že prevládali odborné výstavy. Politické výstavy sa objavujú v každom roku, pričom najvyšší podiel majú v roku 1971 a najnižší podiel v roku 1973. Rok 1971 bol rokom mimoriadne aktuálneho 50. výročia vzniku KSC. Rok 1972 bol rokom 55. výročia VOSR a 50. výročia vzniku ZSSR. Rok 1974 bol rokom, keď si spoločnosť pripomínila 30. výročie SNP a v roku 1975 to bolo 30. výročie oslobodenia Československa sovietskou armádou.

Poznámka ku kultúrno-výchovnej činnosti mimo výstav

Túto formu kultúrno-výchovnej činnosti robili múzejní pracovníci väčšinou mimo budovy múzeí. Bola označovaná ako externá činnosť, pretože pracovníci múzeí pôsobili ako lektori Socialistickej akadémie, Komunistickej strany Slovenska, Večernej univerzity marxizmu-leninizmu, Socialistického zväzu mládeže, Revolučného odborového hnutia a iných inštitúcií a organizácií. Príčinou

15, č. 3, s. 151.

⁴ MARCINKOVÁ, ref. 3.

boli spravidla nedostatočné alebo nevyhovujúce podmienky vo vlastných zariadeniach. Okrem špeciálnych odborných prednášok pre verejnosť a školy prednášali múzejníci na rôznych podujatiach, akadémiách, spoločenských večeroch, oslavách štátнополitickej výročí, verejných stranických schôdzach. Dôležité bolo, aby aj táto činnosť bola v očiach verejnosti chápana ako práca múzejníkov, t. j. aby bola spájaná s múzeom. Bolo potrebné, aby verejnosť pochopila, že ide o prenášanie poznatkov získaných vedeckým výskumom v múzeach.

Okrem prednášok sa pracovníci múzeí podieľali aj na besedách. Tieto mohli byť spojené s premietaním filmov, diapositívov, fotografií a dokumentov. Mohli byť zamerané na odborné témy alebo politické akcie.⁵ Besedy boli významou zložkou kultúrno-výchovnej práce múzeí so žiakmi a študentmi.

Osobitné miesto v tejto skupine kultúrno-výchovnej práce mali semináre. Pripravovali sa najčastejšie k aktuálnym tématam na základe spoločenského dobytu. Osvedčila sa forma spolupráce s Okresnými pedagogickými strediskami, resp. predmetovými komisiemi v rámci ďalšieho vzdelávania učiteľov. Takéto spoločne organizované semináre boli spravidla zamerané tematicky. Odborný pracovník múzea predniesol hlavný referát, v ktorom poukázal na možnosti využitia zbierok a expozícií na zvýšenie vzdelanostnej a kultúrnej kompetencie žiakov a študentov. Učitelia mohli reagovať výmenou skúseností s využitím múzea ako doplňujúceho faktoru vyučovania.⁶ V rámci starostlivosti o písanie kroník robili pracovníci múzeí aj semináre pre kronikárov.

Vyhladávanou formou výchovno-vzdelávacej činnosti boli vlastivedné vychádzky a exkurzie. Mohli mať prírodovedný alebo historický charakter. Z hľadiska posilnenia výchovy mládeže k socialistickému vlastenectvu a proletárskemu internacionalizmu boli preferované vlastivedné vychádzky a exkurzie po pamätných miestach revolučného robotníckeho hnutia, oslobodzovacích bojov, Slovenského národného povstania. Trasy exkurzií a vychádzok navrhovali pracovníci múzea. Zvláštny význam mali prehliadky miest alebo partnerských múzeí na Slovensku.⁷ O tieto podujatia býval veľký záujem. Pomáhali múzeám v propagovaní a pochopení ich činnosti.

Niektoré múzeá na Slovensku ako napr. Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici alebo Technické múzeum v Košiciach mali možnosť pracovať v kultúrno-výchovnej činnosti s filmom. Filmové podujatia bývali spojené s diskusiou alebo s besedou. Filmové podujatia mohli byť zamerané na profil múzea, mohli propagovať štátнопoliticke výročia, archeologické výskumy, kultúrne pamiatky v mestách alebo mohlo ísť o hraný film. Najčastejšie boli doplnkom k expozíciam. Oblúbené však boli aj pravidelné nedeľné premietania filmov.

Výročné správy slovenských múzeí ukázali, že aj mimo expozícií a výstav mali slovenské múzeá bohatú kultúrno-výchovnú činnosť. Táto mala rôzne formy: prednášky, besedy, slávnostné večery, akadémie, súťaže a exkurzie. Prednášky boli najfrekventovanejšou formou kultúrno-výchovnej činnosti. Spravidla sa

⁵ HALAJ, Dušan. Práca múzejníka – najmä lektora – pri výchovnom využití novších a najnovších dejín. In Múzeum, 1974, roč.19, č. 1, s. 23.

⁶ HALAJ, ref. 5, s. 24.

⁷ HALAJ, ref. 5, s. 24.

uskutočňovali mimo priestorov múzeí a v spolupráci s inými inštitúciami. Vyššie uvedené grafy ukazujú, že z hľadiska politických výročí, ktoré podmieňovali kultúrno-výchovnú činnosť slovenských múzeí, sa do prednáškovej činnosti premietli malým percentom a prevažovali prednášky odborného charakteru.

Poznámka k spolupráci múzeí so školami

Na úseku kultúrno-výchovnej činnosti mali a majú múzeá závažnú úlohu – spoluprácu so školami všetkých stupňov. Prax potvrdzovala a potvrdzuje, že hlavné jadro škôl, ktoré prichádzajú do múzeí, tvoria žiaci prvého cyklu, t. j. Základných deväťročných škôl. V predmetnom období prichádzali do múzeí štyrikrát viac žiaci I. cyklu ako študenti II. cyklu. Stredné školy nevyužívali a nevyužívajú múzeum v dostatočnej miere napriek skutočnosti, že študenti týchto škôl majú určité základy vedomostí, a preto lepšie predpoklady na to, aby z muzeálnej expozície/výstavy vyťažili pre seba viac ako žiaci škôl nižšieho stupňa. Podmienkou dobrej spolupráce múzea a školy na všetkých stupňoch je zoznámenie sa so základnou problematikou pôsobenia a možnosťami strany druhej. Učiteľ by mal dobre poznať expozíciu, oboznámiť sa s depozitárimi a ďalšími službami, ktoré múzeá poskytujú. Mal by aspoň informatívne poznať vnútornú prácu múzea, oboznámiť sa s dokumentáciou tak, aby videl, že prezentácia zbierok je iba súčasťou rozsiahlej muzeálnej práce.⁸ Týmto spôsobom učitelia získavajú nielen odborné poznatky, ale môžu lepšie prebudiť v žiakoch záujem o múzeum ako kultúrnu inštitúciu.

Začiatkom 70-tych rokov 20. storočia nebola venovaná dostatočná pozornosť budúcim učiteľom ani učiteľom z praxe v zmysle poznania didaktických a výchovných možností expozície/výstavy a iných kultúrnych podujatí, ktoré múzeá pripravovali. Na strane druhej ani múzejníci často nepoznali problémy škôl, učebné osnovy, výchovné ciele, potreby a možnosti škôl.⁹ Z tohto dôvodu múzeá spolupracovali s Okresnými pedagogickými strediskami alebo organizovali aktivity učiteľov v priestoroch múzea alebo mimo neho. Výsledkom takejto činnosti bolo, že sa učitelia naučili cielene využívať expozície/výstavy pri vyučovaní, čím sa odstraňovala určitá živelnosť v návštevnosti múzeí.

Kultúrno-výchovné pôsobenie múzeí na školskú mládež mohlo prebiehať v dvoch rovinách. V prvom prípade išlo o klasickú prehliadku expozícií/výstav, pri ktorých bolo realizované lektorské slovo. Výklad mal vhodne a zaujímavo dopĺňať preberané učivo v škole. V tomto prípade preberal úlohu učiteľa lektor, na kompetencie ktorého bol kladený veľký dôraz. Pre výchovno-vzdelávacích pracovníkov malo byť samozrejmosťou poznať obsah tých spoločenskovedných a prírodovedných predmetov, s ktorými pri modifikovanom výklade prichádzali do styku. Výklad mal byť názorný, veku primeraný, logický, porovnávací a problémový. To malo žiakom umožniť rekonštrukciu materiálnej a duchovnej kultúry toho-ktorého civilizačného stupňa vo vývoji spoločnosti. Druhú rovinu spolupráce múzeí so školou tvorilo priame vyučovanie v múzeu. Jednalo sa

⁸ TÓTHOVÁ, Terézia. Spolupráca osvetového oddelenia Prírodovedného ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave so školami. In Múzeum, 1972, roč. 17, s. 15.

⁹ TÓTHOVÁ, ref. 8.

o náročnú odbornú a pedagogickú činnosť. Táto si však vyžadovala samostatne, moderne vybavenú učebňu. S touto požiadavkou sa však väčšina múzeí nedokázala, vzhľadom na materiálne a priestorové podmienky, stotožniť. Pokial k takýmto vyučovacím hodinám prichádzalo, mali byť v kompetencii učiteľa. To si, samozrejme, vyžadovalo pedagogickú erudovanosť a dobrú znalosť muzeálneho materiálu, s ktorým mal učiteľ pracovať. V horšom prípade sa za vyučovaciu hodinu považovalo postávanie pred panelmi a vitrínami, pri ktorých si žiaci robili poznámky z preberaného učiva. Ak malo ísť o skutočné vyučovanie, táto forma sa javila ako neefektívna. Jedným z faktorov, ktorý vyučovanie v múzeu ovplyvňoval bola skutočnosť prehusťovania vyučovacích hodín v školách. To malo za následok, že učiteľom často nezostával čas na túto aktivitu.¹⁰

Okrem expozícií/výstav spolupracovali múzeá so školami aj v iných kultúrnych programoch. Pre žiakov pripravovali prednášky, besedy, vlastivedné vychádzky a exkurzie a spoločenskovedné a prírodovedné súťaže.

Pri organizovaní mimoškolskej činnosti mládež zo hrávali významnú úlohu vlastivedné krúžky, ktoré pôsobili pri múzeach. Ich členmi boli spravidla žiaci základných a študenti stredných škôl. Obsahovou náplňou krúžkov mohla byť zberateľská činnosť alebo prehlbovanie vedomostí prostredníctvom názorného materiálu, ktorý malo múzeum k dispozícii.¹¹

Záver

Prvá polovica 70-tych rokov 20. storočia bola v znamení normalizačných procesov v socialistickej spoločnosti. Vedenie spoločnosti sa snažilo vyrovnať s udalosťami v rokoch 1968 – 1969. Preto sa snažilo spoločnosť prevychovať k opäťovnému vyznávaniu hodnôt socializmu. Prostriedkom mala byť prevýchova človeka, spoločnosti. Táto snaha sa dotkla všetkých oblastí politického, spoločenského a kultúrneho života. „Nové politikum“ sa malo preniesť aj do práce múzeí. Nebolo to po prvý raz, čo sa vedenie spoločnosti snažilo využiť túto skutočnosť na propagandistické využitie tejto inštitúcie. Zhodou okolností bolo toto obdobie poznamenané významnými výročiami, ktoré mali byť celoštátne oslavované. Múzeá so zbierkovými fondmi mali čo k týmto výročiam povedať. Mohli ich prostredníctvom osloviť spoločnosť. Dialo sa tak v rámci kultúrno-výchovnej činnosti múzeí. Dalo by sa predpokladať, že výstupy z tejto činnosti budú plne spoľitzované. Jediným prameňom, ktorý dáva na tento predpoklad sú publikované pramene vo forme Výročných správ slovenských múzeí. Tieto jasne ukazujú, že múzeá, samozrejme, prezentovali príslušné výročia, ale v únosnej miere, dalo by sa tvrdiť, že v poddimenzovanej, vzhľadom na požiadavky štátu. V predmetnom období politicky motivovaná kultúrno-výchovná činnosť predstavovala 37%¹² z celkovej produkcie múzeí v tejto oblasti.

¹⁰ TÓTHOVÁ, ref. 8, s. 16.

¹¹ HALAJ, ref. 7, s. 24.

¹² Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za roky 1970 – 1975. Časť kultúrnovýchovná činnosť. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1976.

Podiel výstav na kultúrno-výchovnej činnosti:

odborné – 1089

politické – 485

celkom – 1572¹³

Podiel jednotlivých kultúrnych podujatí na celkovej kultúrno-výchovnej činnosti slovenských múzeí mimo expozícií a výstav

celkom – 10224

prednášky – 4221

besedy – 2686

film – 2097

kultúrne programy – 547

vlastivedné vychádzky – 387¹⁴

Kultúrno-výchovná činnosť slovenských múzeí bola v prvej polovici 70-tych rokov 20. storočia veľmi bohatá a rozmanitá. Múzeá neprezentovali iba svoju zbierkotvornú a vedeckú činnosť, ale snažili sa prezentovať aj múzeum ako kultúrnu inštitúciu. Je to pozoruhodné aj z dôvodu ich nedostatočného materiálneho a personálneho vybavenia. Prakticky každé múzeum bolo v stave rekonštrukcie, permanentných opráv, nedostatku priestorov, prípadne sídlilo v spoluľastníctve s inými organizáciami. Pracovníci múzeí aj napriek odbornému začaženiu dokázali zvládať rozsiahlu externú kultúrno-výchovnú prácu. Pre budúcnosť bude zaujímavé zhodnotiť druhú polovicu 70-tych rokov 20. storočia a následne zhodnotiť celé obdobie.

Počet slov: 3853

Počet znakov vrátane medzier: 28626

¹³ Výročné správy ..., ref. 12.

¹⁴ Výročné správy ..., ref. 12.

DISKUSIA

NEFORMÁLNE FORMÁLNE O VZDELÁVANÍ V MÚZEU A GALÉRII

Martina PAVLIKÁNOVÁ

Múzeum mesta Bratislavky
Radničná ul. 1
815 13 Bratislava
martina.pavlikanova@gmail.com

PAVLIKÁNOVÁ, Martina. *Informal formal about education in museums and galleries.* The article focuses on the impact of formal education for the creation of educational activities and programs in galleries and museums. The new public education program wished to draw attention more to the field of arts and culture, thus creating space for visiting galleries, museums or other cultural institutions. Linking formal and informal education opens wider and more creative space for gathering and validation of new information.

Kľúčové slová: neformálne vzdelávanie; formálne vzdelávanie, galéria, múzeum, výtvarná výchova;

Keywords: non-formal education; formal education, gallery, museum, art education;

Neformálne vzdelávanie

Ktorá forma vzdelávania dáva dnešnému mladému človeku viac?

Formálne vzdelávanie, ktoré má presne stanovené hlavné princípy a ciele vzdelávania.

Neformálne, ktoré je postavené viac na tvorivosti a dáva dnešnému mladému človeku možno viac priestoru aktívne sa podieľať na dianí okolo neho.

Neformálne vzdelávanie si pomaly buduje svoje postavenie v odvetví pedagogiky. V tejto oblasti je vzdelávanie v galériach/múzeách na Slovensku, v období posledných pätnástich rokov, dynamicky sa rozvíjajúci odbor neformálneho vzdelávania, ktorý sa zameriava na rozvíjanie teoretických i praktických schopností jedinca, s úzkou väzbou na umenie a kultúru. Je prínosom, že galérie/múzeá a iné kultúrne inštitúcie (detské múzeá, domy umenia) za toto obdobie rozšírili ponuku svojich vzdelávacích programov. Ich cieľom nie je jednorazová návšteva, ale vytvárajú interaktívny priestor pre učenie sa a vzdelávanie, postavené na zážitkovom učení. V ich ponuke nájdeme kvalitné a na vysokej odbornosti postavené vzdelávacie programy.

Dnešná mladá generácia je stále viac vystavená nástrahám konzumného spôsobu života. Často im ho podsúvajú z nedostatku času alebo nápadov aj sami rodičia: pozerať televízie, trávenie voľného času pri počítači, trávenie voľného času v reťazcoch veľkých nákupných centier. Preto v edukačných aktivitách galérií/múzeí vidíme veľký potenciál, ktorý vytvára deťom od raného veku interaktívny vzdelávací priestor pre hranie, objavovanie, nadobúdanie nových zážitkov.

Formálne vzdelávanie

Pozrime sa bližšie na definovanie formálneho a neformálneho vzdelávania. Pedagogický slovník definuje formálne vzdelávanie ako „vzdelávanie, ktoré sa realizuje vo vzdelávacích inštitúciách (školách), ktorého funkcie, ciele, obsah, prostriedky a spôsoby hodnotenia sú definované a legislatívne vymedzené. Reflekтуje politické, ekonomicke, sociálne a kultúrne potreby spoločnosti a vzdelávaciu tradíciu. Prebieha v stanovenom čase a formách. Zahrňuje nadväzujúce vzdelávacie stupne a typy, ktoré sú určené celej populácii alebo určitým skupinám populácie“.¹

Na Slovensku v roku 2008 vstúpil do platnosti nový dvojúrovňový participačný model kurikula:

- Štátnej vzdelávací program pre všetky stupne vzdelávania. Vymedzuje všeobecné ciele vzdelávania ako klíčové spôsobilosti (kompetencie) vo vyváženom rozvoji osobnosti žiakov a rámcový obsah vzdelania. V obsahu vzdelávania vychádza z kultúrneho a umeleckého dedičstva a súčasného rozvoja society vo všetkých sférach.
- Školský vzdelávací program. Využíva špecifika a možnosti jednotlivých škôl a dáva školám priestor vytvoriť si vlastnú profiláciu.

Formálne vzdelávanie sa vo svojich cieľoch zameriava na podporu komplexného prístupu k rozvíjaniu žiackych spôsobilostí poznávať, konať, hodnotiť a dorozumievať sa i porozumieť si na danom stupni vzdelávania.

Prínos v novom kurikule vidíme v školskom vzdelávacom programe, ktorý dáva každej škole priestor na obsahové dotvorenie vlastného vzdelávacieho programu na základe **špecifických regionálnych a lokálnych podmienok a požiadaviek**. Práve regionálne a lokálne podmienky otvárajú nové možnosti pre edukačné aktivity a programy galérii/múzeí, a to aj v činnosti menších galérií a múzeí regionálneho charakteru.

V roku 2015 vstúpil do platnosti **Inovovaný štátny vzdelávací program**² ktorého cieľom je podporovať také kognitívne činnosti, ktoré sú vyjadrené pojmi: vlastné aktívne objavovanie, hľadanie, skúmanie, pátranie, vzdelávanie v galériach a múzeach je založené práve na podpore týchto kognitívnych činností a svojim vzdelávaním rozvíja základné kompetencie v rámci jednotlivých stupňov vzdelávania ako:

¹ PRŮCHA, Jan – WALTEROVÁ, Eliška – MAREŠ, Jiří. Pedagogický slovník. Praha: Portál, 2003, s. 65.

² K danej problematike pozri viac: <http://www.statpedu.sk/clanky/inovovany-statny-vzdelavaci-program>

- získať základy uplatňovania kritického myslenia pri práci s informáciami;
- dokázať aplikovať získané poznatky vo svojom živote;
- správať sa kultúrne, primerane okolnostiam a situáciám;
- vytvárať vzťah ku kultúrnemu historickému dedičstvu, ľudovým tradíciám a umeniu, s ktorými sa stretáva vo svojom živote;
- dokázať byť tolerantný, snažiť sa pochopiť druhého, poznať a tolerovať jeho kultúru, tradície, spôsob života.

Neformálne vzdelávanie

Pedagogický slovník vymedzuje neformálne vzdelávanie ako „organizované, systematické vzdelávanie, realizované mimo formálneho vzdelávacieho systému. Poskytuje vzdelanie pre určité skupiny populácie, dospelých i deti vo vybraných typoch, formách a obsahových oblastiach a je organizované rôznymi inštitúciami (napr. podnikmi, nadáciami, kultúrnymi zariadeniami, klubmi a školami). Zahrnuje programy funkčnej gramotnosti pre dospelých, zdravotnú výchovu, plánovanie rodičovstva, rekvalifikačné kurzy, kurzy ovládania počítača a pod.“³

Pri neformálnom vzdelávaní môžeme povedať, že je to vzdelávanie zámerné, ale dobrovoľné. Prebieha popri formálnom vzdelávaní a vo väčšine prípadov nie je ukončené vydaním oficiálnych dokladov o absolvovaní. Vo veľkej miere sú to rôzne organizácie a inštitúcie, ktoré dopĺňajú, prípadne rozvíjajú svojimi aktivitami formálne vzdelávanie (rozvíjanie talentu). Napríklad rôzne krúžky, výtvarný, tanečný, dramatický, hudobný, športový a pod.

Do tejto kategórie spadá aj vzdelávanie v kultúrnych inštitúciach ako galérie, múzeá, detské múzeá, domy umenia. Vzdelávanie sa uskutočňuje priamo v priestoroch galérií a múzeí na jednotlivých výstavách a expozíciah, prípadne v typizovaných interaktívnych priestoroch, určených na tento účel (dielne, ateliéry, interaktívne priestory, herne a pod.). Špecifikom v tomto smere sú detské múzeá a domy umenia, ktoré priamo svojimi výstavami vytvárajú priestor pre interaktívne neformálno-vzdelávacie projekty. Vzdelávacie aktivity sú zámerne plánované na konkrétné výstavy a expozície, sú časovo ohraničené dĺžkou ich trvania, no zriedkakedy sú štruktúrované podľa stanovených cieľov a princípov kurikula. Zvyčajne sa špecializujú na konkrétnu cieľovú skupinu.

Vplyv formálneho vzdelávania na neformálne vzdelávanie v galériach a múzeach

Z hľadiska vplyvu formálneho a neformálneho vzdelávania v kultúrnych inštitúciach je potrebné položiť si dve základné otázky:

1. *Potrebuje galéria/múzeum školu?*
2. *Potrebuje škola galériu/múzeum?*

Na základe svojich doterajších skúsenosti sme presvedčení, že to nie je len potreba, ale vzájomná pomoc oboch druhov inštitúcií v procese výchovy a vzdelávania.

³ PRŮCHA – WALTEROVÁ – MAREŠ, ref. 1, s. 136).

Galérie a múzeá sú závislé na návštevníkoch. Práve školské skupiny, počnúc predprimárnym vzdelávaním až po vysoké školy, pri väčšine výstav a expozícií tvoria najväčšie percento návštevníkov. Dané inštitúcie tak okrem uchovávania a prezentovania kultúrneho dedičstva a kultúry vôbec, napĺňajú aj ďalší zo svojich cieľov, a to vzdelávanie. Postupne si od ranného veku dieťaťa vychovávajú svojich budúcich návštevníkov, milovníkov umenia, ale predovšetkým kultúrne vzdelaných jedincov.

Čo je hlavným cieľom a poslaním galérie a múzea? Vzdelávať mladého človeka, rozvíjať a kultivovať jeho (estetické) vedomie, rozvíjať vizuálnu gramotnosť, ktorá zahrnuje aj analýzu a kritické prijímanie vizuálnych podnetov, rozvíjať kultúrnú gramotnosť, tvorivosť, formovať jeho postoje a empatické schopnosti. To znamená vychovávať kultúrne vzdelaného jedinca.

Netreba však zabúdať, že ani jedna kultúrna inštitúcia, v rámci ponuky svojich programov a ich obsahového zamerania, nie je povinná napĺňať učebné osnovy. No pokial sa svojimi programami orientuje predovšetkým na školské skupiny, nemá inú možnosť, než sa učebným osnovám priblížiť a ponukou svojich vzdelávacích programov ich obsah rozšíriť. Krok za krokom sa tak edukačnými aktivitami a programami, ako formou neformálneho vzdelávania, stávajú nedeliteľnou súčasťou formálneho vzdelávania. Jedným z hlavných dôvodov tohto procesu je, že sa neusilujú iba o učenie a interpretáciu, ale smerujú svoje vzdelávacie programy k praktickému využitiu umenia a kultúry v bežnom živote. Vzdelávanie v galériach/múzeách predstavuje široký súbor aktivít a programov rôznorodého charakteru. Záleží od zamerania danej inštitúcie a od samotnej výstavy či expozície, ktoré umožňujú daným inštitúciám lepšie sprístupniť ich zbierky verejnosti. Aj keď sú edukačné aktivity a programy rôznorodé, sú pre formálne vzdelávanie:

- impulzmi a podnetmi pre žiakov i pedagógov,
- motivačnými návrhmi,
- inovačnými metódami (ako rozvíjať niektoré témy),
- originálnymi edukačnými projektmi, ktoré sú vhodným doplnkom a rozšírením učiva.

Spomínané inštitúcie tak majú v procese vzdelávania jedinečnú šancu podieľať sa interaktívny spôsobom na pozitívnom ovplyvňovaní každého jedinca. Sprostredkovanie umenia a kultúry je už v ranom veku dieťaťa dôležitou súčasťou socializácie a enkulturácie, je zdrojom a inšpiráciou, v ktorej sa rozširuje obzor úzkeho rodinného a školského prostredia. Postupne sa utvára vedomie spolupatričnosti s vlastnou kultúrou, spoločnosťou. Ponúkaný obsah vzdelávania v galériach/múzeách sa stáva sprostredkovateľom medzi vlastnou (autonómou) a kultúrnou identitou.

Vychádzajúc z doterajšieho poznania úspešne sa rozvíjajúcej spolupráce galérie/múzea a školy v našom i zahraničnom kontexte, si dovolíme tvrdiť, že galérie a múzeá sú vhodnými alternatívnymi vzdelávacími priestormi, priestormi otvorenými pre diskusiu a dialóg. Určite sa nedá prehliadnuť narastajúci počet

vzdelávacích oddelení v galériach a múzeách na Slovensku, ako aj z roka na rok širšia a hlavne kvalitnejšia ponuka programov pre širokú kultúrnu verejnosť, ktorá je svojou kvalitou porovnateľná s aktivitami najvýznamnejších svetových galérií/múzeí či iných kultúrnych inštitúcií.

Prieniky galériej a školskej výtvarnej edukácie⁴

Na dnešné vzdelávanie, a to aj v oblasti výtvarnej edukácie, sú kladené stále vyššie nároky. Výchova dnešného mladého človeka je zameraná predovšetkým na výchovu ku kultúrnym hodnotám, kde zastávajú významné miesto práve esteticko-výchovné predmety ako výtvarná či hudobná výchova. K tomu prispela aj nová reforma školstva na Slovensku, ktorá prebehla v roku 2008, a dotkla sa aj učebných osnov výtvarnej výchovy. Nová reforma prišla v roku 2015 Inovovaným štátom vzdelávacím programom.

Na rozdiel od predchádzajúceho formatívneho a výchovného pôsobenia výtvarnej edukácie, umožňuje nová koncepcia predmetu prehľbiť záujem výtvarnej edukácie o tvorivý prístup k vizuálnemu poznaniu a vizuálnej komunikácii. Ako uvádzá Vančát „tým sa rozširuje obsah výtvarnej výchovy za okruh umeleckej výtvarnej tvorby ku všetkým vizuálnym znakom a k vizuálnym podnetom, s ktorými sa bežne v živote stretávame.“⁵ Výtvarná edukácia tak vytvára otvorený slobodný priestor pre zaujímavé medzipredmetové vzťahy. Zároveň vedie k hľadaniu vhodných vyjadrovacích prostriedkov transformujúcich jazyk z inej oblasti vyjadrovania do výtvarného jazyka.

Čo môže galéria, v rámci svojich edukačných aktivít a programov, ponúknuť výtvarnej výchove v rámci formálneho vzdelávania:

- možnosť konfrontácie vzájomných názorov, dojmov, pocitov,
- doplniť alebo rozšíriť ciele stanovené vo vzdelávacích predpisoch (ŠVP),
- pomoc v porozumení súčasných tendencií umenia a poznania vlastnej kultúrnej tradície,
- vyvážene rozvíjať intuitívnu, citovú aj racionálnu stránku osobnosti,
- vytvorenie priestoru pre medzipredmetové väzby v prístupe k vzdelaniu,
- vytvorenie multikultúrneho priestoru,

⁴ K skúmanej problematike pozri viac: BRABCOVÁ, Alexandra (ed.). Brána múzeí otevřená. Náchod: Juko, 2003, 583 s. FERANCOVÁ, Yvona. Apozice obrazu. Praha: Křepela Pavel, 2009. 183 s. HORÁČEK, Martin – MYSLIVEČIKOVÁ, Hana – ŠOBÁŇOVÁ, Petra (eds.). Muzejní pedagogika dnes. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, 309 s. JŮVA, Vladimír. Dětské muzeum: Edukační fenomén pro 21. století. 1. vyd. Brno: Paido, 2004, 270 s. JŮVA, Vladimír. Česká múzea pro děti a mládež. Vybrané výsledky dotazníkového průzkumu. In KOLEKTÍV AUTOROV. Děti, mládež, ...a muzea? III. Brno: Moravské zemské múzeum, 2003. s. 30-33. KESNER, Ladislav ml. Muzeum umění v digitální době: Vnímaní obrazů a prožitek umění v soudobé společnosti. Praha: Argo, Národní galerie, 2000, 260 s. KRATOCHVÍLOVÁ, Emília. 2004. Pedagogika voľného času. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavе, 2004, 307 s. PAVLIKÁNOVÁ, Martina. Galéria ako priestor pre kultúrne vzdelávanie vo výtvarnej výchove. In HORÁČEK, Radek – Zálešák, Jan (eds.). Veřejnost a kouzlo vizuality: rozvoj teoretických základů výtvarné výchovy a otázky kultúrního vzdelávání. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 208-214.

⁵ VANČÁT, Jaroslav. K pojedí a terminologii Výtvarného oboru. Metodický portál: Články [online]. Dostupné z: <<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/G/843/K-POJETI-A-TERMINOLOGII-VYTVARNEHO-OBORU.html>>. [cit. 2011-08-18].

- vytvorenie interaktívneho a slobodného diskusného priestoru.

Na základe doterajších skúsenosti môžeme konštatovať, že výtvarná výchova v rámci formálneho vzdelávania môže návštevou edukačných aktivít a programov v galérii iba získať ďalší rozmer v preberanej téme. Veríme, že vo vzájomných prienikoch galéria a školy sa vytvára priestor pre samostatný, kritický a tvorivý prístup žiakov ku klasickému i súčasnému umeniu v prepojení na bežný život a predovšetkým na ich doterajšie poznatky a skúsenosti. Prehľbuje sa záujem o tvorivý prístup a dialóg v oblasti vizuálneho poznania a komunikácie, čím sa rozširuje vzdelávanie ku všetkým vizuálnym znakom a podnetom, s ktorými sme každodenne konfrontovaní. Ako sme už spomínali, galéria a ich edukačné aktivity a programy smerujú k praktickému využitiu umenia v bežnom živote. *Učia dívať sa a vidieť, diviť sa a rozumieť.*

Výtvarná i galérijná edukácia predstavujú v dnešnej dobe dynamicky sa rozvíjajúce odbory, ktoré sa zameriavajú na rozvíjanie teoretických i praktických schopností jedinca, s úzkou väzbou na výtvarné umenie v integrácii s ostatnými druhmi umenia, multimedialnou tvorbou i novými technológiami.

Záver

Na záver je potrebné položiť si otázku, čo sú najväčšie problémy definovania neformálneho vzdelávania v galériach a múzeach na Slovensku?

Doposiaľ nie je na Slovensku jednotné a ustálené pomenovanie vzdelávacích činností alebo edukačných aktivít zameraných na prácu s verejnosťou. Táto oblasť je pomerne široká, stále sa rozrastá a má veľa foriem a podôb. Je potrebné akceptovať, že každá z kultúrnych inštitúcií je špecifická zameraním svojich zbierok.

Pod pojmom vzdelávanie v galériach, múzeach a iných kultúrnych inštitúciách tak spadajú rôznorodé edukačné aktivity a rôzna forma práce so širokou kultúrou verejnosťou. Ako uvádzá Lukáčová „nachádzame v ňom galérijnú/múzejnú pedagogiku ako samostatnú pedagogickú disciplínu, ktorá stavia na špecifických učenia sa v galérii/múzeu a vychádza z predpokladu zážitku z vnímania originálneho umeleckého diela či historického objektu, pričom zohľadňuje jedinečnosť múzeí a galérií a neformálnosť vzdelávania sa v ich prostredí.“⁶ Z toho po hľadu je potrebné jasne zadefinovať princípy i ciele galériejnej/múzejnej edukácie aj napriek tomu, že sa jedná o formu neformálneho vzdelávania.

Na Slovensku zatiaľ neprebehol žiadny prieskum, ktorý by zmapoval súčasné i plánované aktivity slovenských galérií i múzeí pre verejnosť, a predovšetkým pre školské skupiny, ktoré sú cieľovými skupinami ich edukačných aktivít a programov. V Čechách takýto prieskum prebehol v roku 2002 pod vedením PhDr. Vladimíra Júvu, CSc.

Pozitívnym prínosom je, že na obdobnom prieskume sa pracuje. Veríme, že jeho realizácia prebehne a prostredníctvom zozbieraných údajov získame

⁶ LUKÁČOVÁ, Marcela (ed.). *Materiálová predloha k projektu Blížsie k múzeu. Vzdelávanie v galériach a múzeach.* Bratislava: Nadácia – centrum súčasného umenia, 2007, 101 s.

informácie, ktoré nám pomôžu v tom, ako ďalej smerovať v oblasti neformálneho vzdelávania v galériach/múzeách na Slovensku.

Jedno z možných východísk ďalšieho rozvíjania neformálneho vzdelávania v galériach/múzeách vidíme vo väčšej spolupráci. Na jednej strane sa jedná o spoluprácu medzi galériou/múzeom a školou ako zástupcom formálneho vzdelávania. Na strane druhej o spoluprácu s vysokou školou, ktorá pripravuje budúcich odborných pracovníkov i pedagógov pre oblasť galérinej/múzejnej edukácie.

Záverom dodávame, že činnosť galérií/múzeí by mala byť cestou k podnetom ako vnímať seba i svet vôkolem seba, tzn. návodom ako vidieť, počúvať, poznávať a chápať.

Počet slov: 2285
Počet znakov vrátane medzier: 17169

RECENZIE / REVIEW / KRITIK

RUMAN, Ladislav. *Vznik, budovanie a charakter Červenej armády/1917 – 1945/ (fakty, udalosti, predstaviteľia a dokumenty)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, 502 s.

O Červenej armáde sa toho napísalo veľa. Viaceré publikácie, ktoré sa ňou zaoberajú, pochádzajú z čias minulého režimu. Preto nie je žiadnym prekvapením, že obsahujú naozaj veľké množstvo ideologického nánosu a zavádzajúcich informácií. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa v tejto téme aj naďalej objavuje veľké množstvo bielych miest.

Dielo, ktoré sa mi dostalo do rúk, je naozaj výnimočné. Ide o skutočne obsiahlu tému, ktorej spracovanie rozhodne nie je jednoduché. Túto skutočnosť reflekтуje aj samotná kniha, ktorej autor musel vynaložiť nepochybne veľké množstvo trpezností a úsilia. No už teraz môžem s pokojným svedomím povedať, že to stalo za to. Podľame však pekne po poriadku.

Kniha je členená nasledovne: autor zaradil pred úvod knihy kapitolu s názvom: „Chronológia k problematike armády.“ Nachádzajú sa tu jednotlivé roky a konkrétné dátumy, zachytávajúce najpodstatnejšie zmeny a udalosti, ktoré ovplyvnili (ako je už v názve knihy uvedené) vznik, budovanie a charakter Červenej armády. Umiestnenie tejto kapitoly na začiatok diela považujem za rozumný krok, vzhľadom na skutočnosť, že sa jedná (ako som už vyšie spomíнал) o naozaj komplikovanú a obsiahlu problematiku. Tento prehľad poskytuje čitateľovi veľmi rýchly a efektívny prístup k chronologickému prehľadu tých najpodstatnejších medzínkov, súvisiacich s danou téhou.

V úvode autor uvádza, že hlavným cieľom publikácie je ozrejmenie okolnosti vzniku a vývoja Červenej armády a poukázanie na najdôležitejšie fakty viažuce sa k armáde. Súčasťou diela je aj kapitola predstavujúca najvýznamnejšie osobnosti, ktoré boli súčasťou Červenej armády.

Jadro knihy predstavuje kapitola, ktorej názov znie: „Vznik a vývoj Červenej armády v rokoch 1917-1943.“ V nej je veľmi podrobne zachytený dôvod vzniku Červenej armády, okolnosti, ktoré na jej založenie vplývali, jej úlohy, klúčové udalosti a viaceré osobnosti, ktoré mali vplyv na jej nasledujúci vývoj. Úvod kapitoly je spojený s bolševickým uchopením moci. Je zaujímavé sledovať postupnú zmenu koncepcie armády, ktorá v počiatkoch spočívala na nových ideáloch, ktoré však nebolo možné v praxi uplatniť. Túto skutočnosť si bolševici uvedomili až po vypuknutí občianskej vojny, ktorá je v diele taktiež zaznamenaná. V tejto časti stoja za povšimnutie najmä postupy a zverstvá, páchané proti civilnému obyvateľstvu oboma účastníkmi bratovražedného konfliktu („bielogvardejci“

a „červenogvardejci“). Túto problematiku považujem u väčšiny diel zatláčanú do úzadia či v horšom prípade úplne ignorovanú. Autor veľmi podrobne mapuje udalosti, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili vývoj Červenej armády. Ide o najmä o spleť politických a vojenských faktorov. Poukazuje na súvislosti a aspekty, ktoré vystihujú špecifika Červenej armády. Ako príklad spomeniem prepojenosť vojenských a politických funkcií. Táto skutočnosť mala za následok rozpory, ktoré sa vo vnútri Červenej armády medzi jednotlivými veliteľmi postupom času vytvárali. Červená armáda sa stala kolbišťom rôznych frakčných skupín, ktoré medzi sebou bojovali, čo sa výrazným spôsobom odvíjalo aj na jej celkovom fungovaní. Jeden z najcielenejších stretov takéhoto charakteru sa udial po ukončení občianskej vojny, kedy sa proti sebe postavili Stalin a Trockij. Z tohto boja vyšiel víťazne Stalin, čo určilo ďalší vývoj nie len Červenej armády, ale aj Sovietskeho zväzu ako takého. Organizácia armády a jej bojová taktika patrila k ďalším problematickým otázkam. V diele ma zaujal najmä konflikt, ktorého rozbuškou sa stal spor o jadro armády. Podľa konzervatívcov („konarmejcov“) mala jadro armády aj nadálej tvoriť jazda. Druhá skupina, ktorá registrovala zmenu štýlu boja a vedenia vojny, preferovala modernizáciu armády a zároveň kládla dôraz na výskum nových technológií. Politické, organizačné a ďalšie spory rôzneho charakteru vystihujú vývoj Červenej armády, ktorý bol plný dramatických zvratov a tragickej rozhodnutí. Tieto roztržky a rozhodnutia výrazným spôsobom ovplyvňovali nie len organizáciu, ale aj výsledky bojov Červenej armády, ktorých dôsledkom boli neraz viaceré prehry, zaplatené veľkým počtom životov. Autor v tejto kapitole poukazuje aj na viaceré negatívne prvky, ktoré výrazným spôsobom prispievali k destabilizácii Červenej armády, ako napr. problematická ekonomika krajiny či celkový plánovací systém, viažuci sa k armáde.

Za zmienku stojí taktiež poukázanie na oficiálnu doktrínu Červenej armády, ktorá bola prezentovaná ako čisto defenzívna. V diele je uvedených viacerých faktov, ktoré toto tvrdenie spochybňujú. Za povšimnutie stojia najmä viaceré dokumenty, rozkazy a celkový charakter veliteľského zboru Červenej armády, ktoré neboli príliš defenzívneho rázu.

Kapitola popisujúca vznik a vývoj Červenej armády je naozaj obsiahla, zachytáva rôzne reformy, vojenské osobnosti, ktoré boli autormi týchto reforiem, udalosti a úlohy armády v konkrétnom období – toto všetko je tu obsiahnuté naozaj veľmi podrobne.

Ďalšia kapitola - „Predstaviteľia armádnich štruktúr a ich životopisy“ - obsahuje veľké množstvo biografických informácií najmä o jednotlivých predstaviteľoch Červenej armády. Vyskytujú sa tu však aj (v menšej miere) velitelia, ktorí neboli jej súčasťou. Niektoré osobnosti sú pre čitateľa, ktorý aspoň zbežne pozná problematiku Červenej armády, pomerne známe ako napríklad Konev, Tuchačevskij, Vlasov, alebo Žukov. Autor zachytáva aj osudy menej známych tvári, ktoré boli taktiež súčasťou Červenej armády. Za ozvláštenie tejto kapitoly považujem biografie Stalinových synov.

Nepochybujem o tom, že autor si je vedomý obsiahlosti témy a spletí veľkého množstva udalostí, ktoré sa danej problematiky týkajú. Preto považujem za veľké plus zaradenie kapitoly „Pojmy.“ Táto kapitola plní podobnú funkciu, ako

chronológia, nachádzajúca sa na začiatku tohto diela. Sprehľadňuje a vysvetľuje jednotlivé termíny a označenia, čím výrazne robí dielo zrozumiteľnejším aj čitateľovi, ktorý sa problematike Červenej armády aktívne nevenuje.

Poslednou - avšak rozhodne nie menej zaujímavou - je kapitola „Dokumenty.“ Priznám sa, že táto ma skutočne veľmi zaujala. Obsahuje pomerne veľké množstvo výňatkov z jednotlivých klíčových materiálov, viažúcich sa k jednotlivým obdobiam a mapujúcich vznik a vývoj Červenej armády. Viaceré z týchto textov dokazujú brutalitu a krutosť boľševikov v snahe dosiahnuť absolútну moc a udržať sa pri nej za každú cenu. Sú tu uvedené rôzne rozkazy, ktoré hovoria o zachádzaní s potenciálnymi odporcami alebo zajatcami, pričom sa neberie ohľad na ženy a deti. Nachádzajú sa tu rozkazy, ktoré hovoria o používaní bojových plynov, nehľadiac na to, či bude zasiahnuté civilné obyvateľstvo. Z obdobia druhej svetovej vojny je tu viacero rozkazov, poukazujúcich na spoluprácu súl ZSSR s nemeckými jednotkami pri napadnutí Poľska v roku 1939. Nemenej zaujímavé sú rozkazy, pochádzajúce z roku 1941, ktoré boli vydávané sovietskym vrchným velením ako reakcia na nemeckú ofenzívu.

Cieľom publikácie bolo podať základný obraz vzniku, vývoja a charakteru Červenej armády. Myslím, že autor bohatosťou a hodnovernosťou poskytnutých informácií či faktov a spojitosťami medzi nimi tento cieľ výrazným spôsobom prekonáva. Dielo poskytuje čitateľovi naozaj komplexný obraz o dôvodoch vzniku Červenej armády, jej vývoji, ktorý bol poznamenaný rôznymi intrigami a bojom moc. Dielo odporúčam nie len záujemcom o problematiku Červenej armády, ale tak tiež tým, ktorých zaujímajú dejiny vojenstva. V rámci tejto problematiky existuje naozaj veľmi málo publikácií podobného charakteru, ktoré možno bez akýchkoľvek väčších námitok označiť za obohacujúce.

Denis Svetlák, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

KRONIKA

Za Ing. Dušanom Dubovským (*16.8.1943 Krupina - +7.2.2016 Revúca)

Plne si uvedomujem, ctený čitateľ, že nepatrím k najpovolanejším na napísanie tohto nekrológu. Nenáležal som k blízkym priateľom či známym zosnulého a navyše moja dráha historika sa ešte takmer ani nezačala, kým tá jeho sa, žiaľbohu, nečakane uzavrela. Ale úprimné želanie vzdať hold pamiatke pána Dubovského, vedomie, že na osobnosti sa nesluší zabúdať a skutočnosť, že dvadsať rokov mojej pozemskej púte sa spája s mestečkom, ktoré on tak miloval, ma napokon primäli k rozhodnutiu chopiť sa pera.

S pánom Dubovským mi bolo dopriate stretnúť sa osobne iba štyrikrát a šlo pre mňa o vzácné a inšpirujúce okamihy. Najsamprv som ešte ako gymnazista v rámci jednej osobitne vyčlenenej hodiny obdivoval jeho prehľad ohľadne regionálnych dejín a nezíštnú prácu na historickom poli. Vtedy mi napadlo, že skvelo popularizuje poznatky o minulosti Revúcej a prial som si časom sa mu aspoň bližiť. Čas letel, lebo „hodiny idú a pôjdu, hoci nemajú nohy ani krok,“ pošťastilo sa mi vyštudovať história a s čerstvým diplomom i priáním napomôcť rodákom prijal som ponuku pracovať v archíve Gemerského seniorátu ako nadšenec, bez nároku na odmenu. Pán Dubovský pátral po dokumentoch k svojej najnovšej práci, nuž mi bolo cťou a potešením byť mu na pomoci. Následne ma jeho prítomnosť posmelila pri vystúpení na vôbec prvej konferencii mimo katedry, ktorá sa konala práve v našom meste. A čoskoro nato mi ponúkol napísanie recenzie pre vydavateľa na svoju, bohužiaľ, poslednú knihu, *Album Revúcej*. S vďakou som prijal, netušiac, že sa viac neuvidíme...

Svetlo sveta uzrel v spomínamej Krupine v rodine Ernesta Dubovského (1911 - 1993) a jeho manželky Jolany, rodenej Petrinovej (1918 - 1988). Obaja rodičia sa aktivizovali vo verejnom, spoločenskom i kultúrnom živote. Študoval na Strednej lesníckej a technickej škole v Banskej Štiavnici, kde aj zložil „skúšku dospelosti“ (1962). Do Revúcej prišiel o dva roky neskôr po absolvovaní prezenčnej vojenskej služby (1964) a usadil sa tu natrvalo. Pracoval nájskôr ako majster na Lesníckom odbornom učilišti (1964 - 1968), následne ako organizačný a odborný pracovník Domu kultúry (1968 - 1977) a napokon v pozícii vedúceho referenta propagácie podniku Lykových textilných závodov (1977 - 1989). Kvôli podlomenému združiu odišiel v uvedenom revolučnom roku (1989) na invalidný dôchodok.

Pôsobil ako fotograf, divadelný ochotník, kultúrny a literárny historik, zberateľ s národopisným zameraním, knižný grafik, publicista, biografista a organizátor kultúrneho, športového a spoločenského života. Podieľal sa na odhalení viacerých pamätných tabúľ a búst, zozbieral tisíce pohľadníc a dokumentov o minulosti Revúcej a Gemera, organizoval výstavy fotografií (niekoľko

krát aj v družobnom moravskom mestečku Litovel), napomohol zriadeniu Pamätnej izby Sama Tomášika v Chyžnom a - ako člen nadácie Gaudeamus - inicioval tiež zbierku na obnovu budov prvých troch slovenských gymnázií (v Revúcej, Martine a Kláštore pod Znievom). Napísal 18 rozsiahlych prác a to: Revúca (1989), Z história Revúcej (1992), Revúca, kolíska slovenského stredného školstva (1993), Samuel Ormis (1996), PhDr. Ivan Branislav Zoch, zakladateľ ochotníckeho divadla v Revúcej (takisto 1996), Z história Revúcej a ochotníckeho divadla (1996), Osobnosti z história Revúcej (1997), Mesto Revúca (1998), Hasičstvo v Revúcej a okolí (1998), Biografický lexikón mesta Revúca (2000), Letokruhy mesta Revúca (2001), Prvé slovenské gymnázium (rovnako 2001), Evanjelici v dejinách Revúcej (2004), Revúcke kostoly, zvony a ich tvorcovia (tiež 2004), Pamätnica mesta Revúca (2007), Revúca a jej športovci, majstri Slovenska, Európy a sveta (2009), Svätynia osvety a vzdelanosti (2012) a Album Revúcej (2014). Zostavil tiež spomienkovú prácu Základná umelecká škola v Revúcej 1952 - 1992 (1992).

Z viacerých ocenení spomieniem aspoň niektoré. Hned' prvú prácu Revúca vystavovali na svetovom knižnom veľtrhu vo Frankfurte nad Mohanom (1989). Najvýznamnejšie ocenenie mesta - zlatého Quirina - obdržal o osem rokov neskôr (1997). Knihu Hasičstvo v Revúcej a okolí ocenilo Prezídium Dobrovoľnej požiarnej ochrany SR d'akovným listom (1998). Udelili mu tiež Cenu Samuela Jurkoviča (rovnako 1998). Ministerstvo školstva vyzdvihlo jeho zásluhy darovaním Malej medaily svätého Gorazda (do tretice 1998). Slovenská národná knižnica ocenila jeho prácu Biografický lexikón mesta Revúca Prémiou Jozefa Miloslava Hurbana a Prémiou literárneho fondu SR. Za svoje dielo Revúca a jej športovci a majstri Slovenska, Európy a sveta získal prémium Literárneho fondu (2010) v kategórii slovníková a encyklopédická literatúra. V rovnakom roku (2010) mu udelili aj Cenu mesta Krupina. Mestské zastupiteľstvo mu udelilo čestné občianstvo (2011) za celoživotné dielo pre rozvoj kultúrneho a spoločenského života, za ojedinelú vedecko – výskumnú činnosť pri spracovávaní história, za výnimočnú fotografickú dokumentáciu, za rozsiahlu publikáčnu činnosť a za propagáciu Revúcej a Prvého slovenského gymnázia. Banskobystrický kraj jeho úsilie o rozvoj kultúry ocenil Kvetom kultúry (takisto 2011) za výnimočný prínos v oblasti regionálnej literatúry, publicistiky, výskumu a dokumentácie. Následne (2012) mu na konferencii Revúca v literatúre, literatúra v Revúcej podaroval minister školstva Dušan Čaplovič Ďakovný list za prínos v oblasti školstva a celoživotnú činnosť zbierania a publikovania historických faktov Revúcej a Gemera.

Pán Dubovský, česť Vašej pamiatke!

Ján Jakubej, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

**Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie:
Písomníctvo a vzdelenosť v strednej Európe v stredoveku a ranom novoveku,
ktorá sa uskutočnila v dňoch 4. a 5. októbra 2016 na pôde Katedry historie
FF UKF v Nitre**

Katedra historie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre usporiadala v spolupráci s Nitrianskym spolkom historikov a Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom: „*Písomníctvo a vzdelenosť v stredovekej Európe v stredoveku a ranom novoveku*“. Okrem domáčich prednášajúcich pozvanie prijali i zahraniční kolegovia z Maďarska, Srbska, Poľska a Českej republiky, ako aj zástupcovia tuzemských inštitúcií z Bratislavky, Ružomberka, Trnavy a Banskej Bystrice. Podujatie prebiehalo v Akropole Filozofickej fakulty. Hostí privítal dekan Filozofickej fakulty prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc. v slovenskom i anglickom jazyku.

Prvý blok začal Miroslav Glejtek s príspevkom: „*Pečať ako prostriedok symbolickej komunikácie v stredovekom Uhorskom kráľovstve (so zameraním na obrazovú zložku)*“. Oboznámil auditórium, akým spôsobom jednoduchý, negramotný stredoveký človek vnímal pečať, ako sa menil ich obsah v priebehu času a názorne svoje zistenia ilustroval na príkladoch pečať prepoštov Spišskej kapituly. Sfragistike cirkevného prostredia sa venoval aj druhý príspevok Martiny Bolom-Kotari z Univerzity Hradec Králové s názvom: „*Pečeť jako obraz individua. Několik příkladů z prostředí představených moravských klášterů v raném novověku*“. Tretí príspevok prednesol Marcin Hlebionek z Univerzity Mikuláša Kopernika v Toruni. Niesol názov: „*Miedzy literaturą a pragmatyzmem. Pamięć historyczna rodziny Czarnkowskich*“. Na rodine Czarnkowskich prezentoval spôsob, akým si staré rodiny prostredníctvom falosných dokumentov snažili zabezpečiť majetok a vážnosť, posúvajúc svoje korene do včasnejších období. Prvý blok prednášok uzavrel Ľudovít Hardi z Univerzity v Novom Sade s príspevkom: „*Písomníctvo na dvore palatínskej rodiny Drugeth*“. Zameral sa v ňom najmä na osobu Viliama Drugetha a otázku, či bol gramotný a či sa zaoberala výskumom spišského práva. Nasledovala bohatá diskusia sústredená najmä na testamenty v stredoveku.

Druhý blok otvoril reprezentant Slovenskej akadémie vied a Univerzity Komenského v Bratislave, Ján Lukačka, s referátom: „*Zoborské listiny ako genealogický prameň*“. Prítomných uviedol do problematiky počiatkov kláštora na Zobore a predispozície zoborských listín z rokov 1111 a 1113 ako genealogického prameňa. Zmienky o luxusných predmetoch v literatúre zhrnul a interpretoval v príspevku Marek Oravec z Univerzity Mateja Bela v prednáške: „*Luxus v uhorskej literatúre do konca 13. storočia*“. Posledné vystúpenie predobedeného bloku patrilo domácej pracovníčke, Beáte Pintérovej, ktorá sa prezentaovala s téμou: „*Etniká v 9.-11. storočí v stredovekých uhorských kronikách*“. Rozoberala zmienky v stredovekých kronikách o príslušníkoch jednotlivých etník v Uhorsku. V diskusií vedenej Petrom Labancom prítomní, okrem iného, pertraktovali motiváciu udeľovania vlastných mien v stredoveku a ich súvislosť s etnicitou a s úlohou matky, či otca pri výbere mena dieťaťa.

Tretí blok konferencie uviedla príspevkom Márta Font z Univerzity v Páčkostolí: „*Translation as a Means of Cross-Cultural Communication. Examples from Central and Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Time.*“ Načrtla problematiku prekladov ako transferu kultúry a myšlienok. V téme prekladov pokračoval aj ďalší prednášajúci László Szabolcs Gulyás z Univerzity v Nyíregyháze s prednáškou: „*From Latin to Hungarian. Transforming of official written practice in the market-towns of Hegyalja region from 15th to 16th century*“. Venoval sa konkrétnemu príkladu prechodu písomnej praxe z latinčiny do maďarčiny. Tretí blok uzavrel Dávid Jablonský s referátom: „*Nariadenia uhorských katolíckych synod v 16. a 17. storočí a ich odraz v náboženskej praxi*“. Poukázal na fakt prevládajúcich problémov v cirkevnom prostredí, či už išlo o nedostatok kňazov, ich nevyhovujúci mravný život alebo neustále porušovanie celibátu napriek opakoványm zákazom.

Záverečný štvrtý blok patril domácim prednášajúcim. Tomáš Tandlich prednesol príspevok: „*Artikuly obchodného cechu v Trnave z rokov 1547 a 1604 – mestský štatút ako príklad použitia latinského jazyka v mestskej kancelárii v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia*“. Poukázal na dokonalú latinčinu v artikulách a jedinečnosť tohto prameňa, ktorý okrem pravidiel spomína i menoslov dôležitých osobností mesta a obchodu svojej doby. Posledná prezentácia odznala z úst Martiny Škutovej: „*Výpovedná hodnota urbárov zo 16. a 17. storočia*“, priblížila urbár nielen ako prameň obsahujúci zoznam poddaných, ich povinnosti a súpis majetkov vlastníka, ale poukázala aj na potenciál urbárov napr. pri štúdiu ethnicity obyvateľov.

Súčasťou programu konferencie bola i tematická návšteva Diecéznej knižnice a Nitrianskeho hradu. V Diecéznom múzeu si účastníci mohli pozrieť i repliky zoborských listín.

Druhý deň sa niesol v uvoľnenej a priateľskej nálade. Prvý blok odštartovala Angela Škovierová z Univerzity Komenského v Bratislave s prednáškou: „*Divadelné hry ako forma vzdelávania v humanistickom školstve. Ondrej Rochotský a jeho divadelné hry*“, ktorá priblížila spôsob náboženského vzdelávania prostredníctvom divadelných hier v 16. a 17. storočí. Ako druhý sa predstavil Miroslav Huťka z Katolíckej univerzity v Ružomberku s príspevkom: „*Vzdelávanie a vzdelanostná úroveň uhorských augustiniánov v stredoveku*“. Upozornil na domáce možnosti a zahraničné štúdia augustiniánov, ich úroveň, obsah i cenu. Príspevok Petra Labanca „*Vzdelanosť členov Spišskej kapituly v stredoveku*“, nadviazal na predošlý referát a upozornil na vzdelanie ako determinant kariérneho postupu v cirkevnej hierarchii. Otázkou cirkevného školstva sa zaoberal aj posledný príspevok prvého bloku, ktorý patril Gabrielovi Hunčagovi z Katolíckej univerzity v Ružomberku a Univerzity Komenského v Bratislave. Prednáška s názvom: „*Stredoveké dominikánske školy ako predchadcovia univerzít na území Sacrum Romanum Imperium*“, pojednávala o vzdelávaní dominikánov najmä smerom na západ od územia Uhorska.

Druhý blok otvoril Péter Haraszti Szabó z Univerzity Eötvösa Loránta v Budapešti s príspevkom „*Books and their creators from the Medieval Kingdom of Hungary at the University of Prague*“. Rozprával o knihách vytvorených a prepísaných študentmi v rámci Pražskej univerzity. Nasledoval referát Krisztíny Rábai z Univerzity v Segedíne „*An educated Jagiellonian prince*“. Objasnila prítomným

proces a náplň vzdelávania princov na dvore Jagelovcov. Blok uzavrel Sixtus Bolom-Kotari z Akadémie vied Českej republiky s príspevkom: „*Jiskry v temnu?*“ *Evangeličtí venkovští písmáci ako nositelé české vzdělanosti v pobělohorském období*“. Osvetlil tu pojem „písmaci“, na jednej strane ich ideálne zobrazenie v literatúre, na strane druhej realitu vo svetle prebiehajúceho výskumu.

Po obednej prestávke začal záverečný blok konferencie venovaný dielu Mateja Bela. Ako prvý vystúpil Imrich Nagy z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Príspevok „*Vnímanie etnicity vo Vedomostiach Mateja Bela*“, pojednával o nejednoznačnom označovaní etník v Belových Vedomostach, pričom tradične najviac problematické sa javili etnonymá *Hungarus* a *Slavus*. Problémy s prekladom termínov zo živočíšnej ríše analyzoval vo svojom referáte „*Matej Bel a prírodoveda: interpretácia a terminologické problémy*“, Jozef Kordoš z Trnavskej univerzity. Záverečná prednáška patrila Kataríne Rácovej, ktorá prednesla príspevok s názvom: „*Pramenná báza Belových vedomostí v Nitrianskej stolici*“. Predstavila publiku zdroje, ktoré Bel používal vo Vedomostach a rád ich aj doslovne citoval, snažiac sa o autentické vykreslenie skutočností. Záverečná diskusia priniesla nové návrhy na riešenie problematických prekladov.

Konferencia priniesla mnohé inšpiratívne témy a rozšírila obzory všetkých zúčastnených. Jej pestré národnostné zastúpenie bolo príležitosťou nadviazať nové kontakty. Téma vzdelenosti a písomníctva poskytuje ešte mnohé neprebádané oblasti. Veríme, že stretnutie tohto druhu nie je ani zdľaleka posledným a v budúcnosti sa opäť podarí zorganizovať podobné podujatie.

Dominika Drábová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky

V dňoch 10. a 11. novembra 2015 sa v priestoroch Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici konala konferencia s názvom: Múzeá vo vojne: Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky. Organizátormi podujatia boli Zväz múzeí na Slovensku a Slovenské národné múzeum. Téma bola výsostne aktuálna, nakoľko podrobnejšie zmapovanie stavu v múzejníctve v období druhej svetovej vojny v slovenskej historiografii takmer úplne absentuje. Pozornosť sa doteraz kládla najmä na dejiny veľkých ústavov a organizácií s celoslovenskou pôsobnosťou. Pre potreby objektívneho zhodnotenia úlohy múzeí v slovenskom štáte je dôležité zistiť, ako fungovali menšie, regionálne múzeá. Pri výskume v regiónoch sa historici často stretávajú s torzovitosťou pramenného materiálu, spôsobeného jeho zničením počas prechodu frontu, respektíve v nasledujúcich rokoch. Napriek tomu sa zdá, že v mnohých prípadoch je možné skompletizovať obraz o pôsobení toho-ktorého múzejného ústavu. Pri bádaní je dôležité neskúsnuť iba do popisu sledu udalostí, ale zamerať sa aj na otázky, ktoré budú môcť osvetliť poslanie a miesto múzeí v spoločnosti, ich podiel na vedeckom bádaní a osvete medzi verejnosťou. Často krát pramene, ktoré by mohli

pomôcť odpovedať na vyššie zmienené otázky, zostávajú nepovšimnuté (návštavné knihy, múzejná evidencia, rukopisné poznámky k zbierkam, sprievodcovia po expozícii, katalógy, lektorské slovo). Konferencia ponúkla bádateľom priestor na širšiu diskusiu, ktorej výsledkom by mohlo byť skvalitnenie, respektívne naštartovanie novej etapy výskumu v tejto oblasti na pôde múzeí. Podujatie bolo rozdelené do troch blokov. Prvý, venovaný slovenským múzeám v období druhej svetovej vojny, otvorila úvodným referátom Gabriela Podušelová z riaditeľstva Slovenského národného múzea v Bratislave. Definovala základný rámec výskumu v oblasti dejín múzejníctva v období slovenského štátu. Pripomenula najvýznamnejšie udalosti, ktoré mali dosah na ďalší vývoj riadenia a správy slovenských múzeí a prepojila problematiku so súčasnou legislatívou úpravou, ktorá si vyžaduje vypracovanie stratégií v prípade vypuknutia vojnového konfliktu.

V nasledujúcim príspevku zmapovala Mária Halmová (Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum v Martine) činnosť najstaršieho slovenského múzea – Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine a jej správcu - Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Na čelo múzea sa dostal Dr. Pavol Florek, oddaný člen HSĽS. Spoločnosť výlučila členov židovskej alebo českej národnosti. Pavol Florek chcel v múzeu presadiť viaceru noviniek, ktoré by rešpektovali zmenenú vnútropolitickú situáciu a nemecký protektorát nad štátom. Tieto sa mu však nepodarilo presadiť. Vďaka obetavosti niektorých zamestnancov SNM bolo zachránených množstvo významných múzejných, ale aj archívnych pamiatok. Koncom roka 1944 sa pracovníci múzea - Ján Geryk a Mária Jeršová, zapojili do Slovenského národného povstania, za čo boli prepustení zo zamestnania. Múzeum počas vojny utrpelo škody, ktoré však neboli príliš závažné. V nasledujúcim období začalo vedenie múzea aktívne pracovať na úspešnom zavŕšení myšlienky poštátnenia múzea, čím by bola vyriešená ich nelichotivá finančná, zamestnanecká a aj odborná správcovská situácia. Múzeum sa tým však dostalo do ideologického tlaku, ktorý na jeho predstaviteľov po poštátnení vyvíjala KSČ.

Osudy bratislavských múzeí počas druhej svetovej vojny priblížila Elena Machajdíková z Archívu Slovenského národného múzea v Bratislave. Slovenské vlastivedné múzeum, Zemedelské múzeum a Lesnícko-lovecké múzeum v Bratislave prešli do roku 1940 výraznou zmenou. Vzhľadom na skutočnosť, že na pôde týchto spolkových múzeí pôsobilo značné množstvo českých odborníkov, ich členská, ale aj zamestnanecká časť sa značne zredukovala. Existencia Zemedelského múzea, výkladnej skrine agrárnej strany na Slovensku, bola rovnačo pre štatostranu neprijateľná. O jeho reprezentatívnu budovu mal záujem štát a rôzne iné inštitúcie, ktoré si tu chceli zriadíť sídlo. Vzhľadom na zlú finančnú situáciu všetkých troch ústavov, nevyriešenú otázku umiestnenia Slovenského vlastivedného múzea a nedostatočné personálne zabezpečenie, pristúpilo ministerstvo školstva a národnej osvety k zlúčeniu týchto inštitúcií do jednej, Slovenského múzea v Bratislave. Múzeum, oklieštené finančne aj personálne, sa snažilo nadálej plniť odborné činnosti. Najcennejšie zbierky boli pobalené a evakuované. Zamestnanci pripravili niekoľko krátkodobých výstav, ale priestory sa prepožičali aj podujatiám, ktoré niesli hlavičku Deutsche Partei. Na pôde múzea

vznikla v marci roku 1943 Slovenská galéria. Tragickým bol pre dejiny bratislavského ústavu rok 1944, keď bola budova dva krát zasiahnutá počas bombardovania hlavného mesta. Múzeum tým utrpelo obrovské škody nielen na budeve, ale aj na cenných zbierkach, ktoré sa vyšplhali do výšky 5 miliónov korún. Rekonštrukčné práce na budove potom trvali až do roku 1951, pričom aj toto múzeum sa aktívne zapájalo do presadzovania myšlienky poštátnenia ústavu. V konečnom dôsledku sa ambícia naplnila v roku 1949, keď múzeum prevzal (spolu so Slovenským národným múzeom v Martine) do správy štát. Zároveň sa začalo podieľať na ideologickej mašinérii vládnucej strany.

Jednou z oblastí, ktorá takmer úplne absentuje v slovenskej múzejníckej historiografii, je otázka vývoja a činnosti múzeí, ktoré po viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku. Takýmto ústavom bolo aj Východoslovenské múzeum v Košiciach. O situácii, ktorá v ňom nastala po roku 1938, informoval Vojtech Kárpáty. Po prevzatí múzea maďarskou správou sa ústav opäťovne vrátil k pôvodnému názvu ešte z obdobia rakúsko-uhorskej monarchie - Hornouhorské Rákocziho múzeum. Zmenil sa aj zbierkový program inštitúcie, dôsledne sa zamerala na dokumentáciu osobnosti, života a pôsobenia Františka II. Rákocziho. Múzeum sa tiež prispôsobilo ideologickej požiadavkám štátu, o čom svedčilo aj vydávanie ideologickej zameraného periodika Új magyar múzeum. V januári 1945 sa do múzea vrátila slovenská správa a ústav bol opäť zaradený do siete múzeí na Slovensku.

Gabriel Viszlay pripravil referát o evakuácii zbierkových predmetov z košického múzea a pamiatok z Dómu sv. Alžbety. Podľa rozhodnutia kompetentných maďarských orgánov sa pamäti hodnoty mali v roku 1943 previezť do biskupských pivník nachádzajúcich sa v maďarskej obci Hejce. Spolu bolo takto evakuovaných 86 debien pamiatkovo hodnotných predmetov. Prevoz materiálu späť na Slovensko sa uskutočnil až v októbri 1946, pričom následné nevhodné umiestnenie spôsobilo ich značné poškodenie.

Prácu v regionálnych slovenských múzeách zabezpečovali z veľkej väčšiny dobrovoľníci. Miestni učitelia alebo cirkevní hodnostári vo voľnom čase pracovali na tom, aby sa časť kultúrneho dedičstva zachovala pre budúce generácie. Takým bol aj riaditeľ Mestského múzea v Banskej Bystrici, Karol Kiszely. O jeho pôsobení referoval Roman Hradecký, súčasný štatutár zmienenej inštitúcie. Z hľadiska hodnotenia klasických múzejných činností, ako je napríklad akvizícia zbierkových predmetov, ich odborné spracovanie a inštalovanie, sa múzeum neposunulo dopredu. Zaujímavý bol fakt, že múzeum v sledovanom období nenaštívili žiadni predstaviteľia štátu a ani oficiálne nemecké delegácie a to napriek tomu, že v medzivojniovom období bol ústav začlenený medzi inštitúcie, ktoré boli tradične prezentované úradným návštevám mesta. Od septembra 1944 až do oslobodenia mesta bolo múzeum zatvorené, avšak riaditeľ častokrát sprevádzal návštěvníkov neoficiálne. Na Nový rok sa v múzeu objavili 12 príslušníci SS a neskôr, po oslobodení, si počas dvoch mesiacov pozrelo expozície múzea 120 rumunských vojakov.

Počas druhej svetovej vojny vzniklo na Slovensku niekoľko múzeí. Jedným z nich bolo aj múzeum vo Zvolene. O aktivitách zvolenských múzejníkov informovala Ľubica Milianová. Pri kreovaní nového múzea sa v jednom čase stretla

ochota predstaviteľov mesta, múzejných aktivistov a aj Zväzu slovenských múzeí. Mestské múzeum na čele s Gejzom Balašom oficiálne začalo činnosť v septembri 1942. O dva roky neskôr sprístupnilo verejnosti historickú expozíciu. Časť zbierkového fondu bola pred vojenským nebezpečenstvom evakuovaná do priestorov Zvolenského zámku, kde pretrvali až do oslobodenia mesta.

Elena Kurincová z Múzea mesta Bratislavы informovala o aktivitách tejto kultúrnej inštitúcie v období slovenského štátu. Na čele Vedeckých ústavov mesta Bratislavы – spájajúcich archív, múzeum, knižnicu a čítareň, stál Ovídius Faust. Faust bol v múzejnej oblasti mimoriadne agilný, pričom často prejavoval svoje germanofilstvo a oddanosť HSĽS. Jasne viditeľné to bolo aj v koncepcii zbierkotvornej činnosti. Tá sa sústredila na dokumentáciu súčasnosti, v zmysle akvizície umeleckých predmetov súvisiacich s predstaviteľmi slovenského štátu a nacistického Nemecka, čo však bolo v príkrom rozpore so zameraním mestského múzea. Potom ako v roku 1945 vyšlo nariadenie o evakuácii slovenských pamiatok na územie tretej ríše, radikálne sa postavil proti nemu (spolu s ďalšími pamiatkarmi a archivárm), čo mu po vojne zachránilo život. Mestské múzeum v Bratislave zažilo po roku 1945 niekoľko rokov stagnácie, ktorá skončila v roku 1953 zánikom Vedeckých ústavov a osamostatnením múzea.

Druhým príspevkom o aktivitách múzeí na arbitrážnom území bol referát Jozefa Csürtököhyho, ktorý rekonštruoval činnosť Podunajského múzea v Komárne. Krátko po začlenení múzea do Maďarska boli zmenené jeho stanovy v duchu rešpektovania nových štátoprávnych pomerov. Múzeum pracovalo na dvoch úsekokoch. Prvý, úsek verejných zbierok, sa venoval akvizičnej činnosti a vedeckému výskumu, druhý, úsek osvety, vykazoval prezentačné a komunikačné aktivity. V závere vojny boli cenné zbierkové predmety prenesené z múzea do pivničných priestorov benediktínskeho kláštora, kde mali prečkať prechod frontu. Budova však bola vyhlásená za verejný úkryt a tak verejnosť časť debien s pamiatkami vyhodila na dvor, kde sa značne poškodili. V roku 1947 Jókayiho spolok zanikol a jeho majetok, vrátane zbierok, bol zoštátnený.

Trio autoriek Iveta Chomová, Eva Greschová a Zuzana Šimková prezentovali výsledky výskumu o osudech Múzea slovenského krasu v Liptovskom Svätom Mikuláši v rokoch 1939 -1945. Osobnosť, ktorá múzeum navonok prezentovala, bol Ján Volko Starohorský, aktívny člen Zväzu slovenských múzeí a autor niekoľkých diel venujúcich sa problematike ochrany prírody. V roku 1938 bola do múzea prevezená domická zbierka z lokálneho múzea v blízkosti jaskyne Domica. Táto oblasť sa totiž stala súčasťou hortyovského Maďarska. Zbierka bola sprístupnená verejnosti a po skončení vojny sa stala predmetom sporu. Múzeum bolo prechodom frontu značne poznačené, škody na majetku dosiahli vyše 600 tisíc korún.

Opramennej báze na obdobie druhej svetovej vojny, špeciálne na Slovenské národné povstanie, hovorila Tatiana Babušíková z Múzea Slovenského národného povstania. Špecializovaný ústav na dokumentáciu odboja vznikol na Slovensku v roku 1955. Múzeum SNP muselo v tom čase napĺňať ideologické požiadavky KSČ, o čom svedčí aj odstránenie „závadných“ súsoší z jeho priestorov v roku 1968. V apríli roku 1980 bol vytvorený Archív Múzea Slovenského národného

povstania, v ktorom sa sústredili archívne pamiatky spravované ústavom. Zachované fondy, okrem iného, obsahujú množstvo fotografií, zvukové záznamy, plagáty a letáky z obdobia druhej svetovej vojny.

Druhý konferenčný deň boli na programe príspevky, ktoré mapovali legislatívu v pamiatkovej oblasti a tiež zvozy pamiatok po druhej svetovej vojne. Otvárací príspevok druhého bloku predniesla Elena Machajdiková z Archívu Slovenského národného múzea v Bratislave. Otázka reštitúcií slovenského kultúrneho majetku z územia Maďarska stále v slovenskej verejnosti rezonuje. Proces reštitúcií slovacík sa začal po skončení prvej svetovej vojny a keďže neboli v medzivojnovom období uspokojivo vyriešený, v aktivitách sa pokračovalo aj po skončení druhého celosvetového vojnového konfliktu. Riešenie mali najst' obe krajinu na spoločných rokovaniach na Štrbskom plese v roku 1949, avšak už za zmeneňných vnútropolitickej podmienok v oboch krajinách. Prvé výmeny pamiatok sa uskutočnili v 50. rokoch 20. storočia. Nasledovali ďalšie kolá rokovaní, pričom posledné pamäti hodnosti si krajinu vymenili v 60. rokoch 20. storočia.

Martina Orosová z Archívu Pamiatkového ústavu v Bratislave sa v referáte sústredila na činnosť Národnej kultúrnej komisie, ktorá pôsobila na Slovensku od mája 1946 do decembra 1951. Jej úlohou bolo prevziať do správy majetok, ktorý bol štátom skonfiškovaný na princípe kolektívnej viny Nemcom, Maďarom a kolaborantom po skončení druhej svetovej vojny na základe prezidentských dekrétov a nariadení Slovenskej národnej rady. Vzhľadom na kritickú situáciu, ktorú spôsobovalo rabovanie v opustených kaštieľoch, hradoch a kúriach, musela komisia postupovať veľmi rýchlo a dôsledne. Množstvo škôd na majetku však spôsobilo neodborné zaobchádzanie, ako aj chýbajúca evidencia predmetov, čím sa znemožnilo následné zisťovanie ich pôvodu. Prvých 14 objektov bolo za Štátny kultúrny majetok vyhlásených v decembri 1949. Aktivity komisie boli ukončené v roku 1951, reorganizáciou pamiatkovej starostlivosti na Slovensku.

Podiel Zväzu slovenských múzeí, stavovskej organizácie múzejníkov, na pozdvihovaní úrovne múzejníctva sledoval v príspevku Miroslav Palárik z katedry história Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V prvej časti naznačil možnosti, ktoré bádateľom poskytuje tematika dejín múzejníctva v rokoch druhej svetovej vojny a krátko po jej skončení. Následne zmapoval činnosť múzejnickej organizácie. Zväz sa v tomto období musel vyrovnať s absenciou zákona a to prijímaním rôznych opatrení, ktoré mali byť aplikované do praxe. Pôsobil tiež ako platforma pre diskusiu o najzávažnejších problémoch múzeí a zároveň pôda pre prijímanie konsenzu. Celkovo je možné vyhodnotiť aktivity Zväzu za pozitívne, ale dopad rozhodnutí tejto organizácie na prax v múzeach je nateraz ľažko určiť.

Diana Kmeťová-Miškovičová zo Slovenského národného múzea – Múzeum v Bojniciach nadviazala na tematiku zvozov kultúrnych pamiatok po druhej svetovej vojne na konkrétnom prípade presunov mobiliárov z hrádov, zámkov, kaštieľov a kúrií do priestorov Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach. Zvážanie zvyškového vnútorného vybavenia šľachtických sídel bolo sprevádzané živelnosťou a chaosom. Ten spôsobil, že predmety neboli evidované a následne nebolo možné zistiť, odkiaľ vlastne pochádzajú, kam by sa mali vrátiť, respektíve ich vypovedacia hodnota, potrebná pre vhodné prezentovanie na výstavách

a v expozíciach, bola v podstate nulová. Rovnako sa nebral ohľad na ich adekvátne uloženie a tak najviac poškodených pamiatok pochádza práve z obdobia realizovania zvozov a z rokov po nich nasledujúcich.

Ďalšou vystupujúcou bola Bernadetta Kiczková, správkyňa Múzea klávesových hudobných nástrojov v Markušovciach. V príspevku mapovala podobnú situáciu na východnom Slovensku, konkrétnie v Spišskonovoveskom okrese. Kaštieľ v Markušovciach v držbe rodiny Mariássyovcov bol vybudovaný v polovici 17. storočia. V roku 1950 ho Národná kultúrna komisia vyhlásila za Štátny kultúrny majetok. Koncom 50. rokov 20. storočia bol v jeho priestoroch sprístupnený otvorený zbierkový fond venovaný histórii nábytku a bývania. Väčšina predmetov pochádzala z kaštieľov v Markušovciach a Hodkovciach. V 90. rokoch sa tu inštalovala stála expozícia prezentujúca štýl bývania šľachty.

Danie v kaštieli vo Svätom Antone priblížila pracovníčka múzea, Ingrid Hričovcová. Kaštieľ bol vlastníctvom rodov Koháry a Coburg. V období druhej svetovej vojny v ňom býval bývalý bulharský cár Ferdinand I. Coburg a to na základe zmluvy o doživotnom užívaní majetku Coburgovcov zhabanom štátom ešte v medzivojnovom období. S mnohými predstaviteľmi slovenského štátu udržiaval dobré vzťahy, o čom svedčí aj to, že v roku 1942 mu bolo udelené čestné občianstvo. Ferdinand počas vojny sprevádzal záujemcov po zámku a predstavoval im staré rodinné pamiatky. Časť objektu využíval štát, sídlili tu kancelárie správy štátnych lesov. Ku koncu vojny odišiel do mesta Coburg a krátko na to zomrel. Interiér kaštieľa bol strážený a tak sa väčšina mobiliáru zachránila. Po vojne sa začali podnikať kroky na využitie kaštieľa pre muzeálne účely.

Pracovníčky Slovenského národného múzea – Múzea Betliar, Katarína Takácsová a Tímea Mátéová, referovali o situácii, ktorá nastala na rodovom majetku Andrássyovcov po ich odchode zo Slovenska po druhej svetovej vojne. Zaujímavé boli aktivity evanjelického farára Štefana Havlíka, ktorý sa pričinil o to, aby Andrássyovský majetok v Betliari po vojne nerozkradli. O to prekvapujúcejšie bolo jeho zatknutie a obvinenie z rozkrádania štátneho majetku (rabovania tajných skrýš v kaštieli, v ktorých boli uložené vzácne predmety) v roku 1952, za ktoré bol odsúdený na 8 rokov odňatia slobody.

Ivana Strakošová z Vihorlatského múzea v Humennom z časti nadviazala na predchádzajúce autorky, keďže prezentovala výsledky výskumu o kaštieli Andrássyovcov v Humennom. Po skončení druhej svetovej vojny sa toto šľachtické sídlo stalo predmetom rabovania miestnych obyvateľov. Budova prešla do vlastníctva štátu na základe prijatej legislatívy. V priestoroch kaštieľa sídlili postupne okresná politická škola, internátna škola, vojenský sklad a archív pôdohospodárstva. V júni 1947 vypukol ničivý požiar, ktorý zasiahol najmä strechu. Vzhľadom na využitie budovy na vzdelávacie účely bol však objekt rýchlo zastrešený. V roku 1950 prevzala kaštieľ do správy Národná kultúrna komisia a následne sa začalo uvažovať o jej využití pre muzeálne ciele.

Posledný príspevok konferencie prezentoval pracovník Slovenského národného múzea – Múzea na hrade Červený Kameň, Michal Kováčik. Pálfiiovský majetok opustili Karol s matkou Luciou spolu s nemeckou armádou a utiahli sa do Rakúska. Hrad zostal nechránený a to využilo jednak domáce obyvateľstvo, ale

aj vojaci Červenej armády, ktorí mobiliár považovali za vojnovú korist'. Pálfiiovci boli na základe priyatých legislatívnych noriem zbavení občianstva a aj majetku, o ktorý sa začalo bojovať. Rodinné Pálfiiovské vlastníctvo prešlo z rúk Národného výboru v Častej, pod správu Československých štátnych lesov a v roku 1949 pod kontrolu Národnej kultúrnej komisie. Krátko po prevzatí moci v štáte komunistami bolo rozhodnuté, že na hrade vznikne múzeum, samozrejme, vyhovujúce vtedajším ideologickým nárokom.

Prezentované príspevky vyvolali podnetnú diskusiu medzi účastníkmi konferencie. Písomná podoba referátov bude publikovaná v recenzovanom zborníku. Podujatie načrtlo možnosti výskumu, sumarizovalo pramenný materiál, z ktorého je možné pri bádaní vychádzať a priblížilo hľbku spracovania problematiky v niektorých slovenských múzeach. Do budúcnosti bude potrebné na túto aktivity nadviazať, nakoľko mnohé ústavy na Slovensku ešte stále nezačali spisovať dejiny vlastnej inštitúcie v období druhej svetovej vojny. Prispelo by sa tým k dešifrovaniu postavenia a úloh múzei v slovenskom štáte, čím by sa doplnila mozaika kultúrnej a osvetovej politiky v rokoch 1939-1945.

Miroslav Palárik, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PUBLIKAČNÁ ETIKA ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Vydavateľom časopisu Studia Historica Nitriensia (ďalej SHN) je Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Redakcia sídli na Katedre histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 01 Nitra. Aktuálnym šéfredaktorom je prof. Janka Hečková, CSc. Na stránkach časopisu sa publikujú originálne príspevky z oblasti histórie, archeológie, muzeológie. Úlohou redakčnej rady je zabezpečiť čo najvyššiu kvalitu publikovaných textov, ich originalitu a zabrániť porušovaniu autorskej etiky. Nižšie uvedené zásady vychádzajú z pravidiel Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. Úloha šéfredaktora:

Šéfredaktor vykonáva prvé redakčné rozhodnutie, čiže predbežne posudzuje príspevky doručené na adresu redakcie, ich kompatibilitu s tematickým zameraním časopisu, ako aj ich vhodnosť pre zaradenie do recenzného konania. Vyradené sú príspevky, ktoré nezodpovedajú profilácií časopisu, nespĺňajú primárne požiadavky na vedecký text a evidentne porušujú etické princípy publikovania. Sporné prípady konzultuje s členmi vedeckej rady časopisu. Šéfredaktor môže od autorov požadovať nevyhnutné úpravy odovzdaných textov, napríklad jeho skrátenie, prepracovanie poznámkového aparátu v súlade s pokynmi pre autorov, prispôsobenie prípadného obrázkového materiálu publikačným a ekonomickým možnostiam časopisu.. Šéfredaktor má záverečné slovo pri zostavovaní jednotlivých čísel časopisu.

2. Úloha redakčnej rady:

Redakčnú radu časopisu SHN tvorí:

1. vedecká rada časopisu a
2. rozšírený redakčný kruh.

Členovia vedeckej rady časopisu sú renomovaní odborníci a autority z oblasti histórie, archeológie a muzeológie zo Slovenska aj zo zahraničia. Rozšírený redakčný kruh tvoria odborníci, ktorí sú prednostne oslovaní pre potreby recenzného konania. Vedecká rada časopisu rozhoduje o publikovaní príspevku v časopise v prípade, že úspešne prejde recenzným konaním. Vedecká rada časopisu sa pri rozhodovaní o publikovaní, resp. nepublikovaní, opiera o recenzné posudky, vypracované oslovenými posudzovateľmi. Pri rozhodnutiach vedecká rada časopisu dbá na dodržiavanie všeobecne uznávaných etických princípov

a akademickej praxe. Vedecká rada časopisu uverejňuje na web stránke etické zásady, zásady pre recenzné konanie a aj pokyny pre autorov, ktorými sa pri roz hodnutiach riadi. V prípade potreby môže vedecká rada časopisu tieto normatívy aktualizovať. Články v sekcií štúdie, rozhľady, materiály a diskusia prechádzajú jazykovou úpravou. Vedecká rada časopisu zabezpečí na stránkach časopisu zverejnenie opráv, reakcií zo strany vedeckej obce, prípadne ospravedlnení, ak dôjde k porušeniu etických princípov publikovania.

3. Úloha redakcie:

Redakcia dodržiava anonymnosť autorov, recenzných posudkov ako aj dôvernosť korešpondencie medzi autorom a redakciou. Redakcia neprijíma komerčné platené príspevky ani reklamné texty s výnimkou upozornenia na nové publikácie z tematických oblastí časopisu SHN, vydávané vydavateľom časopisu. Redakcia dbá na to, aby nedošlo ku konfliktu záujmov medzi autormi, recenzentmi a členmi vedeckej rady časopisu, resp. rozšíreného redakčného krahu.

4. Proces posudzovania doručených rukopisov:

Doručené texty sú po prvotnom vytriedení šéfredaktorom časopisu pridelené dvom posudzovateľom. Vedecká rada vyberá posudzovateľov. Ak je posudzovateľ vybraný z prostredia mimo vedeckej rady časopisu alebo rozšíreného redakčného krahu, budú mu spolu s textom zaslané aj zásady publikovania v časopise SHN. Texty sú anonymizované a pridelované dvom, v prípade kolízie názorov trom, posudzovateľom. Autori a recenzenti zostávajú počas celej doby voči sebe anonymní. Redakcia využíva posudkový formulár, v ktorom sa oslovení recenzenti vyjadrujú k nasledovným oblastiam:

1. k obsahu, odbornosti a vedeckej úrovni textu;
2. štýlu a formálnym náležitosťiam.

Recenzent môže text odporučiť na publikovanie, navrhnuť modifikáciu, prípadne úplne zamietnuť publikovanie textu. Ak je nutné príspevok modifikovať, prípadne je úplne zamietnuté jeho publikovanie musí posudzovateľ svoje rozhodnutie jasne zdôvodniť. Posudzovatelia sú povinní redakciu upozorniť, ak už bol príspevok publikovaný v inom časopise/monografii, prípadne je časť alebo celý text plagiátom, alebo sú informácie v texte zmanipulované. Týka sa to aj jazykových mutácií textu. Posudzovateľ môže odmietnuť vypracovať posudok na pridelenú štúdiu, o čom musí redakciu obratom informovať. Posudzovateľ sa zaväzuje, že bude pristupovať k posudzovaniu objektívne, vyhne sa inverktívam na adresu autora posudzovaného príspevku. V prípade, že jeden z posudzovateľov text odporučí publikovať a druhý posudzovateľ ho zamietne, redakcia zabezpečí tretí, zmierovací posudok, ktorý vypracuje redakciou oslovený odborník. Konečné slovo v prípade sporných textov má šéfredaktor s vedeckou radou časopisu. Všetky príspevky publikované v časopise musia úspešne prejsť recenzným konaním, inak nemôžu byť publikované. Výnimku tvoria texty do rubrík kronika, recenzie a anotácie, kde o publikovaní rozhoduje šéfredaktor bez recenzného konania. V prípade, že chce autor publikovať recenziu na publikáciu svojho kolegu, musí

o tom upovedomiť redakciu hned' pri jej doručení na adresu redakcie. Všetci posudzovatelia sa zaväzujú, že obsah recenzovaných rukopisov budú považovať za tajný, nezneužijú ich a žiadnu ich časť nepoužijú vo vlastných prácach skôr ako budú publikované a to s riadnym uvedením autorstva.

5. Etika autora:

Autor sa zaväzuje, že odovzdáva do redakcie originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie rovnakého príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Autori si od redakcie nemusia pýtať povolenie na opäťovné publikovanie vlastných textov v monografiách potom, ako už boli publikované na stránkach časopisu SHN. Autor nesmie publikovať príspevok v inom časopise potom, ako už bol publikovaný v časopise SHN. Autor sa zaväzuje, že sa pripísaní textu riadil etickými zásadami, ktoré sú predpokladom toho, že žiadna časť textu alebo celý príspevok nie sú plagiatom a že výsledky svojho výskumu nezmanipuloval. Autor sa pri písaní príspevku riadi pokynmi pre autorov, ktoré sú zverejnené na web stránke časopisu SHN v slovenčine a angličtine a tiež v printovej verzii časopisu. Autor je povinný redakcii na vyžiadanie dokladovať, že získal povolenie využívať materiály, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.

Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal

The Studia Historica Nitriensia journal (hereinafter referred to as SHN) is published by the Constantine the Philosopher University. The address of the editorial office is the Department of History of the Philosophical Faculty of the Constantine the Philosopher University in Nitra, Hodžova 1, 949 01 Nitra. The current editor-in-chief is prof. Janka Hečková, CSc. The journal publishes original contributions dealing with history, archaeology, museology. The role of the editorial board is to guarantee the highest quality of the published texts, their originality and prevent breaching the authorship ethics. The rules below follow from the rules of the Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. The role of the editor-in-chief

The editor-in-chief makes the primary editing decision, i. e. they do preliminary evaluation of the contributions delivered to the editorial office, their compatibility with the topic of the journal, as well as their suitability for reviewing process. The contributions which do not correspond with the topic of the journal, do not meet the primary criteria for scholarly articles and evidently breach the principles of publication ethics are denied. The editor-in-chief discusses disputable cases

with the members of the scientific board of the journal. They can ask the authors to make necessary changes in the submitted articles, e. g. shortening, rewriting footnotes in accordance with the authorship guide, adopting the figures to the publication and economic conditions of the journal. The editor-in-chief has the final word in editing individual issues of the journal.

2. The role of the editorial board

The editorial board of the SHN journal comprises:

1. the scientific board of the journal
2. wider editorial circle.

Members of the journal's scientific board are renowned experts and authorities in the fields of history, archaeology and museology from Slovakia as well as other countries. The wider editorial circle comprises experts who are preferably requested to review articles. The scientific board of the journal decides on publishing of the contribution in the journal if it passes the reviewing process successfully. Deciding on publishing or not publishing, the scientific board of the journal follows from the reviews elaborated by the reviewers. In their decisions, the scientific board regards generally accepted ethical principles and academic practice. On the website, the scientific board publishes the ethical principles, principles of the reviewing process and instructions for authors which are essential in their decisions. If necessary, the scientific board can update the norms. The articles in the section of studies, perspectives, materials and discussion are subject to language editing. The scientific board provides publishing corrections, reactions from the scientific community, or possible apologies on the pages of the journal, in case of breaching the publication ethics.

3. The role of the editorial board

The editorial board observes the anonymity of authors, reviews and confidentiality of the correspondence between the author and the board. The board does not accept paid commercial contributions or advertisements, with the exception of notes on new publications related to the topics of the SHN journal published by the journal's publisher. The board monitors possible conflicts of interest among authors, reviewers and members of the scientific board of the journal or its wider editorial circle.

4. The process of reviewing the submitted manuscripts

After the submitted manuscripts have been primarily classified by the editor-in-chief, they are assigned to two reviewers. The scientific board decides on the reviewers. If the reviewer is chosen outside the scientific board or the wider editorial circle, the publication principles of the SHN journal shall be sent to them together with the article. The articles are anonymous and assigned to two, in case of colliding reviews three, reviewers. The authors and reviewers remain anonym-

mous to each other during the whole process. The editorial board uses a review form in which the reviewers comment on the following:

1. the content, expert and scientific level of the text;
2. style and form.

The reviewer can recommend the text for publishing, suggest modifications, or reject publishing. If it is necessary to modify the article or it is rejected, the reviewer must clearly justify their decisions. The reviewers must inform the editorial board if the article has been published in another journal/monograph, or it is wholly or partially copied or the information it contains is manipulated. This also applies to other language editions of the article. The reviewer can refuse to review the assigned study but must inform the editorial board immediately. The reviewer must be unbiased judging the reviewed articles, inoffensive to the author of the reviewed article. If one of the reviewers recommends the article for publication and the other one refuses it, the editorial board provides a third, conciliation review elaborated by an expert. In such case, the editor-in-chief and the scientific board of the journal have the final word. All articles published in the journal must successfully pass the reviewing process, otherwise they cannot be published. Articles published in the Chronicle, Reviews and Annotation sections are exceptions; the editor-in-chief decides on publishing without the reviewing process. If the author wants to publish a review of their colleague's work, they must inform the editorial board as soon as it has been delivered to the address of the editorial board. All reviewers must consider the content of the reviewed manuscripts confidential, they shall not abuse or use any of the articles' parts in their own works before these articles are published, they must declare the name of the author.

5. Author's Ethics

The author is obligated to submit an original unpublished article based on their own archive or resource research. Submitting an article which has been published before (including other language editions) is considered unethical. Considerably rewritten or completed articles are acceptable. The author must state such information in footnotes and specify where the original article was published. The authors do not need to ask the editorial board for permission to further publish their own texts in monographs after they have been published on pages of the SHN journal. The author must not publish the same article in another journal after it has been published in the SHN journal. Writing the text, the author must observe the ethical principles which ensure that no part of the text or the whole text are copied and they must not manipulate the results of their research. Writing the text, the author must observe the instructions for authors published on the SHN journal's webpage in Slovak or English as well as in the printed version of the journal. The author is obligated to prove their authorization to use materials protected by copyright if asked by the editorial board.

POKONY PRE AUTOROV

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je vždy 28. februára a 30. júla. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD: elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:

- názov v slovenskom a anglickom jazyku
- meno autora
- pracovisko a stručné informácie o autorovi
- abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5-7 riadkov
- 5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
- vlastný text
- v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku
- redakcia prijíma príspevky do sekcie štúdie v rozsahu maximálne 40 normostrán. Redakčná rada si vyhradzuje právo na zaradenie príspevku aj do inej sekcie časopisu (rozhľady, materiály, diskusia). Rozsah recenzie by mal byť 3 - 10 normostrán. Príspevky s menším rozsahom budú zaradené medzi anotácie.
- Obrázky (rozszerenie min. 300×300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétné obrázky, tabuľky alebo grafy.

- Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a splňať nasledujúce požiadavky:
písmo: Times New Roman, 12
zarovnanie na obe strany
poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939).

In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálne v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>;

- ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.
- ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
- skratka pre stranu je s.
- údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami
- ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

- presný názov archívu, názov fondu, ktorý ste študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzajte meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréctine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený TACITUS. Annales II, 46.

Instructions for the authors of contributions in the *Studia Historica Nitriensia* journal

Studia Historica Nitriensia is a reviewed scientific journal issued semiannually. It publishes original contributions, results of investigation of the authors. The deadlines are 28 February and 30 July. The texts are anonymously reviewed by two independent reviewers. The authors shall be informed of the result of the reviewing process and of the decision of the scientific board within 6 months from the submission of the article. The authors also agree with publishing of their contributions in the following databases: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Contributions can be sent electronically or by post, on a CD:

electronically to: shnnitra@gmail.com

by post to: *Studia Historica Nitriensia* Editorial Board (redakcia), Department of History of the Philosophical Faculty of CPU (Katedra história FF UKF), Hodžova 1, 949 01 Nitra

Each contribution must include:

- title in Slovak and English languages
- author's name
- workplace and brief information about the author
- abstract in a foreign language (English) – min. 5-7 lines
- 5-6 key words in Slovak and English languages
- text itself

If the text is written in English or German, the title of the contribution as well as the abstract must be written in Slovak.

For the section of studies, the editorial board accepts contributions of 40 pages max.

The editorial board reserves the right to publish the contributions in other sections of the journal (perspectives, materials, discussion). Reviews should contain 3-10 standard pages. Shorter contributions shall be classified as annotations.

Figures (resolution of min. 300×300 dpi, colour/black and white), tables and graphs must be submitted in a separate file. They shall be placed in the text by the graphic designer. Figures, tables and graphs must be numbered, with captions and stated source. The text of the contribution must contain the references to specific figures, tables and graphs.

Each contribution (regardless of the field of study) must include footnotes and meet the following standards:

- font: Times New Roman, 12
- justified
- footnotes in the following form:

Referring to a monograph:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátnej moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Referring to a whole collection of papers:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Referring to a study in a collection or a joint work:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Referring to a study published in a periodical:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Referring to a previously mentioned work:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Referring to an electronic source:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálne v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská

národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>;

If place or year of publication or the name of publisher are not stated, we write:
n. a., n. p., n. d., n. p.

- If there are multiple places of publication and only one Publisher, the places are separated with a semicolon and a space, e. g. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
- p is short for page
- Information like volume of a journal, numbers of collections of papers are written in Arabic numerals.
- If the documents in the editions are numbered, it is necessary to write the number of the document, together with the pages

Referring to an archive source

exact name of the archive, name of the studied fund or the years which the agenda of the fund comes from, number of the carton with the document, document's signature and characteristics

The Slovak National Archive in Bratislava (hereinafter referred to as SNA in BA), fund (f) Ministry of Education and National Edification (Ministerstvo školstva a národnej osvety) (MŠANO), 1939 – 1945, carton (c) 52, u. no. 785. Regulation of the Ministry of Education and National Edification for the administrators of public schools from 12 April 1941.

Referring to a contemporary press

Slovák, 5.12.1938, s. 3, article title.

Note: If it is a daily, we state the date of the issue, if it is a different periodical, we state the year, volume, issue, page, title of the article. If the article has its author and we want to emphasize the fact, we also state the name, title and In.

Referring to an antique source

In the note, state the name of the author in the most frequently used form (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), title of the work in Latin (although the original was written in another language, e. g. Greek), number of the book, chapter and paragraph, if marked.

TACITUS. Annales II, 46.